Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Aralık 2010 | 7,50 TL (KDV Dahil)

82

İlahi bir mühendislik değil, bata çıka evrim!

Tasarımcı akıllı mı?

Hepsi evrimin kanıtı:
Körelmiş organlar, ölü genler, embriyoların gelişimi, "kötü tasarım" örnekleri...

Hıristiyanlığın "haklı" ve "kutsal" savaşı

Haçlı Seferleri

- Haçlı Seferlerinin gerçek nedenleri ve bahaneleri
- Haçlılar ve Türkler
- Haçlılar ve Doğulu Hıristiyanlar

ISSN 1304-9674

Kıbrıs satış fiyatı 9 YTL

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 82 / ARALIK 2010

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAZIİŞLERİ
Nalân Mahsereci
Özlem Özdemir

İDARİ İŞLER
Baha Okar
Deniz Karakaş
Eren Taymaz

GRAFİK-TASARIM
Eren Taymaz

ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy/İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir.

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 75 TL / 6 aylık: 40 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 60 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 120 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 20 TL / 10 Euro / 15 Dolar
6 aylık: 10 TL / 5 Euro / 8 Dolar
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ege Basım Matbaacılık
Esatpaşa Mah. Ziyapaşa Cad. No: 4,
Ataşehir / İstanbul Tel: (0216) 470 44 70

DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 **DİLİ:** Türkçe

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA BÜRO: Bayındır 1 Sk. 22/16, Kızılay (0312) 433 00 38
ANKARA: Uğur Erözkan / Tel: (0505) 227 78 38 / ugurerozkan@gmail.com
BARTIN: Barbaros Yaman / (0506) 601 64 50 / yamanbar2000@yahoo.com
BURSA: Evren Sarı / (0533) 526 49 80 / sarievren360@yahoo.com
İSKENDERUN: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com
İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57
SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com
TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com
ALMANYA: Çetin M. Akçı / cetin@akci.de
BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com
GÜNEY AMERİKA: Demircan Pusat /demircanpusat@gmail.com
İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com
KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com
KKTC: Kağan Güner / (0533) 836 84 87 / guner16@mynet.com
BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com
İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com
İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Ezgi Altınışık (0555) 481 64 38 / tern.ezgi@gmail.com
İÜ (AVCILAR) TEMSİLCİSİ: Can Karakaya (0555) 623 27 27 / can_karakaya@yahoo.com
ODTÜ TEMSİLCİSİ: Şule Dede (0505) 550 61 31 / sule_dd@yahoo.com
HACETTEPE/BEYTEPE TEMSİLCİSİ: Selim Eyüp Arkaç (0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com
9 EYLÜL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Buse Zorlu (0506) 472 73 84 / t.busezorlu@gmail.com

Aydökümü

Zengin bir sayı, yoğun bir ay

Elinizdeki sayıda iki geniş dosya var. İlki yine bir evrim dosyası. Jerry A. Coyne'un kitabından çevirdiğimiz ve "Tasarımcı akıllı mı?" başlığıyla yayınladığımız bölüm, evrimin belki de en eğlendirici kanıtları hakkında. Biyolojik süreçlerde, çeşitli canlıların genom yapılarında, bedenimizde ve organlarımızda görülen "tasarım" bozuklukları bizzat bir ilahi tasarımın olmadığının da kanıtı. Yazıyı akıcı bir Türkçeyle ve herkesin anlayabileceği biçimde çeviren arkadaşımız Cansu Özkan'a teşekkür ediyoruz.

İkinci geniş dosyamız ise "Haçlı Seferleri". Daha önce "Endülüs" ve "İtalyan İslamı" başlıklı dosyaları hazırlayan Alp Hamuroğlu, bu kez ülkemizde de merak edilen ama pek fazla bilinmeyen Haçlı Seferleri'ni bütün boyutlarıyla inceliyor. Geniş incelemeyi ikiye böldük. Bu sayıdaki bölüm, Haçlı Seferleri'ni düzenleyen Kilise'nin ve dönemin Avrupalı devletlerinin kullandıkları bahaneleri ve seferlerin altında yatan asıl sosyo-ekonomik ve politik gerekçeleri anlatıyor. Haçlılar ile Müslümanlar, Türkler ve Doğulu Hıristiyanlar arasındaki ilişkileri inceliyor. Gelecek sayımızda yayınlanacak ikinci bölümde ise Haçlı Seferleri'nin günümüze dek ulaşan sonuçları irdelenecek. Bu dosyaların ilgiyle okunacağını ve tartışılacağını umuyoruz.

***

Aralık ayında üç önemli bilim kursu düzenliyoruz. 11 Aralık Cumartesi günü Doç. Dr. Ergi Deniz Özsoy Evrim kuramının en önemli yönlerinden biri olan "Türlerin Kökeni ve Türleşme" konusunu anlatacak. 25 Aralık Cumartesi günü ise Alâeddin Şenel, "Bilim ve Bilimsel Düşünüş" konulu kursu verecek. Bu iki kursun da yoğun ilgi çekeceğini biliyoruz; bu nedenle katılmayı düşünen okurlarımıza önceden kayıtlarını yaptırmalarını öneriyoruz. Ayrıca henüz tarihi ve yeri netleşmemiş olmasına karşın, Ankara'da da yine Ergi Deniz Özsoy'un "Evrim Kuramı" kursu Aralık ayı içinde gerçekleşecek.

Bilim kursları İstanbul ve Ankara'da yaz aylarına dek devam edecek. Ayrıca başta İzmir olmak üzere çeşitli kentlerden bilim kurslarının oralarda da düzenlenmesi talepleri geliyor. Kursları (özellikle evrim konulu olanlarını) yaygınlaştırmayı biz de istiyoruz. Fakat bunun için o kentlerdeki duyarlı kurumların bize destek olması ve kursları birlikte düzenlememiz şart. Bu tür talepler geldiğinde gerek Bilim ve Gelecek merkezi gerekse kurs öğretmenlerimiz hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacaktır.

***

Bilim ve Gelecek Kitaplığı bünyesinde çıkan "50 Soruda" dizisinin Aralık ayında çıkacak olan kitabı Prof. Dr. Mehmet Sakınç'ın "50 Soruda Yer'in Evrimi" başlıklı çalışması. İlan ettiğimiz ilk paketteki diğer 7 kitap da art arda yayınlanacak. Ocak sayımızda "50 Soruda" dizisinin 10 kitaplık ikinci paketini ilan edeceğiz.

***

İdare Müdürümüz ve editörümüz Baha Okar'ın düzmece iddialarla tutuklanışı iki ayı geçti. Ortada henüz bir iddianame yok, ilk duruşma günü de belli değil. Savcıların Hanefi Avcı ile hepsi sosyalist nitelikte olan diğer tutukluları nasıl aynı "örgüt"ün üyeleri yapabileceklerini doğrusu çok merak ediyoruz. Bu düzmece davanın ilk duruşmada çökeceğine eminiz. Baha Okar ve diğer sosyalist tutuklular derhal serbest bırakılmalı ve bu uydurma dava çöplüğe atılmalıdır. Baha arkadaşımızın içerden yazdığı ve kasım ayı dergisini değerlendiren mektubunu bu sayımızda okuyabilirsiniz.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■■ Baha'dan mektup var!..... 7

■■ **PARANTEZ / Ender Helvacıoğlu**
Yeni rejim tamam; peki rejim karşıtlığı?.....10

■■ **KAPAK DOSYASI**

Jerry A. Coyne
İlahi bir mühendislik değil, bata çıka evrim!
Tasarımcı akıllı mı?..... 12

Afşar Timuçin
Benzeşen esinler, yakın anlatımlar……..... 26

Gül Atmaca
Bağdat'ta Bilgelik Evi yıkılınca…..... 32

■■ **DOSYA**
Alp Hamuroğlu
Hıristiyanlığın "haklı" ve "kutsal" savaşı
Haçlı Seferleri…….....36

Prof. Dr. Ferhan G. Sağın
Kadın Tıbbiyeli'den türbana dair…..... 64

■■ **ANADOLU KÜLTÜRÜNDE AĞAÇLAR**
Hasan Torlak
'Dağların müftüsü': Çam ağacı…….. 67

■■ **BİLİM GÜNDEMİ / ÜKD Doğa Bilimleri Grubu - Deniz Şahin**..... 72
Amazonlar'daki türlerin çeşitliliğine dair yeni bir açıklama / Anadolulu göçmenler Almanya'ya 10 bin yıl önce geldi / Boğa yılanları eşeysiz üreyebiliyor / Giordano Bruno'nun ölüme mahkûm edilmesi konusunda yeni bir belge / En genç, en yakın kara delik / Genetiği değiştirilmiş sivrisinekler doğaya bırakıldı / Hamileliğin uzunluğu ile plasenta yapısı arasındaki ilişki / Fizikçiler boya, kâğıt ve diğer opak malzemelerin arkasını camdan bakar gibi görmeyi başardılar / Samanyolu'na "yabancı" ilk gezegen / 2010 yılında karbondioksit salınımı miktarı

■■ **YAYIN DÜNYASI / Yoldaş Özdemir** 78
Baha Okar
Evren nasıl başladı, nasıl son bulacak…….. 78

Oğuz Kavala
Yarın için tarih: Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar 80

■■ **MERAK ETTİKLERİNİZ / Cansu Şenkan** 84
Neden doğada mavi renkte sebze ve meyve yok?

■■ **BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş** ….86
LibreOffice - Silinen dosyalar

■■ **MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün** 88
2 x 2 = 4'ün kanıtı üzerine

■■ **BRİÇ / Lütfi Erdoğan** 90

■■ **SATRANÇ / İzlem Gözükeleş** 91

■■ **FORUM** 92

■■ **BULMACA / Hikmet Uğurlu** 96

KAPAK DOSYASI 12

İlahi bir mühendislik değil, bata çıka evrim!

Tasarımcı akıllı mı?

Jerry A. Coyne
Çeviren: Cansu Özkan

Hepsi evrimin kanıtı: Körelmiş organlar, ölü genler, embriyoların gelişimi, "kötü tasarım" örnekleri...

Hayvanların ve bitkilerin gövdelerinde atalarına dair, evrimi kanıtlayan ipuçları bulunur ve sayıları oldukça fazladır. Tam burada bazı özel nitelikler, yalnızca bir atada faydalı olan bir özelliğin kalıntıları olarak anlam ifade eden "körelmiş organlar" gizlidir. Türlerin genomlarında, bir zamanlar kullanışlı olan genlerin kalıntıları da dahil olmak üzere evrim geçmişlerine dair birçok şey yazar. Ayrıca, türler tamamen düzgün tasarlanmış değildir, hatta birçoğu ilahi bir mühendisliğe değil evrime işaret eden kusurlara sahiptir.

PARANTEZ/Ender Helvacıoğlu 10

Yeni rejim tamam; peki rejim karşıtlığı?

Türkiye'de bir muhalefet boşluğu var. Bu boşluk ancak oluşturulan yeni rejime karşı olduğunu ilan eden ve pratiğinde bunu kanıtlayan bir güç tarafından doldurulabilir. Böyle bir güç odağı var mı? Henüz yok, ama yaratılabilir.

DOSYA / Alp Hamuroğlu yazdı

Hıristiyanlığın "haklı" ve "kutsal" savaşı

Haçlı Seferleri

36

Haçlı Seferleri, Avrupa'nın en büyük ve en güçlü devletleri olan Frank devletlerinin ekonomik ihtiyacı ile var olma mücadelesinin gereği olarak gerçekleşti. Bu bakımdan Haçlı Seferleri "Avrupa"nın arayışının ve çaresizliğinin dışavurumudur. Avrupa için Doğu'ya ulaşmak tek çözümdü. Avrupa'nın geriliğinden, gelişememişliğinden şikâyetçi papalık ise Avrupa'nın "geleceği"ni kurtarmak amacıyla önder rolünü üstlendi.

26

Afşar Timuçin inceledi

Benzeşen esinler, yakın anlatımlar

Sanatta herhangi bir şeyle benzeşen her şey tedirgin eder: böyle ürünler karşısında kandırılmış duygusu yaşarız. Oysa görünür etkiler vardır görünmez etkiler vardır, onlar karşısında kandırılmış duygusu yaşamayız.

Gül Atmaca yazdı

32

Bağdat'ta Bilgelik Evi yıkılınca...

Binbir Gece Masalları'nın büyülü şehriydi Bağdat. Döneminin en büyük bilim merkezi Bilgelik Evi'nde, 1178 yıl önce Hıristiyan, Müslüman, Yahudi bilginler felsefi ve bilimsel eserleri tartışırlardı. Oysa bugün, Batılı işgalcilerin postalları altında ezildiği yetmezmiş gibi bir de sonu gelmeyen mezhep çatışmalarına sahne oluyor.

Prof. Dr. Ferhan G. Sağın yazdı

64

Kadın Tıbbiyeli'den türbana dair...

Bu yazıda bir hekim olarak türbanın ve ilişkili örtünme biçimlerinin kadınlarımızın, genç kızlarımızın, hatta ergenliğe girmemiş kız çocuklarımızın sağlıklarını nasıl etkilediğini anlatmak istiyorum. Türbanla ve ilişkili örtünme biçimleriyle oluşabilecek bu sağlık sorunlarını toplumla paylaşmak bilim insanları, hekimler olarak bizim görevimiz...

67

Anadolu Kültüründe Ağaçlar/ Hasan Torlak

'Dağların müftüsü': Çam ağacı

Günümüz Anadolu'sunda "dağların müftüsü çamdır" şeklinde bir söz vardır. Bu söz çam ağaçlarının halen kutsal bilindiğini ve inanca dair bir ağaç olduğunu gösterir. Nitekim Anadolu'da çam ağaçlarından bir bölümü "evliya çam" olarak adlandırılarak korunmakta, adak ve dilek ağacına dönüştürülerek süslenmektedir.

Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü'nde

KAMPANYA 1

ALÂEDDİN (ADAM) ŞENEL KİTAPLARI

- ✓ **İnsanlık Tarihi Kemirgenlerden Sömürgenlere**
  İmge Kitabevi Yayınları, 2009, 1107 s., 49 TL.
- ✓ **Siyasal Düşünceler Tarihi**
  Bilim ve Sanat Yayınları, 1995, 404 s., 20 TL.
- ✓ **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**
  Bilim ve Sanat Yayınları, 1995, 346 s., 15 TL.
- ✓ **Olimpiyatların Kara Tarihi & Oyun İçinde Oyun**
  Özgür Üniversite Yayınları, Merdan Özüdoğru/ Ljubodrag Simonovic/ Dunja Simonovic ile birlikte, 2008; 165 s., 10 TL.
- ✓ **Ozmos Kronos**
  İmge Kitabevi Yayınları, 2009, 192 s., 9 TL.
- ✓ **Teleandegenos Ütopyasında Evlilik Hayatı**
  İmge Kitabevi Yayınları, 2003, 93 s., 5 TL.
- ✓ **Şifrelerden Sembollere Dan Brown**
  Kırmızı Kedi Yayınları, Haluk Hepkon/ Enis Doko/ Hakan Çörekçioğlu ile birlikte, 2010, 184 s., 12 TL.
- ✓ **İnsan ve Evrim Gerçeği**
  Özgür Üniversite Yayınları, 2003, 185 s., 8 TL

Alâeddin (Adam) Şenel kimdir?

1941'de Kütahya'da zanaatçı-işçi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. İlk ve ortaöğrenimini bu kentte, esnaf dayılarının yanında çıraklık yaparak tamamladı. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni burslu öğrenci konumuyla 1963'te bitirdi. 1964'te bu fakültede asistan kaldı. 1968'de doktorasını verip 1980'de doçent oldu. 1983'te istifa edip 1991'e kadar yaşamını çevirileriyle kazandı. 1991'de SBF'ye dönüp 2001 sonunda emekli oldu. Düşünce tarihi ve insanlık tarihiyle ilgili dersler verip çeviriler yapmış olan Şenel'in bilimsel yapıtları yanı sıra *Ozmos Kronos* ve *Teleandregenos Ütopyasında Evlilik Hayatı* adlı iki ütopya denemesi bulunmakta.

Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü, Alâeddin Şenel'in baskısı olan kitaplarından toplam 8 kitabı, 128 TL yerine yüzde 30 indirimle 89,60 TL'ya sunuyor.

Kitapseverler için en güzel yeni yıl armağanı: Tabii ki kitap!

---

100 TL'ye kadar alışverişlerinizde kargo ücreti 5 TL,

100 TL ve üzeri kitap alımlarınızda kargo ücreti bizden.

Baskısı olan tüm kitapları Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü'nden temin edebilirsiniz.

Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü, yeni çıkan kitapları sizin için takip ediyor. Her pazartesi günü, son günlerin yeni çıkan kitaplarını, kolay rastlayamayacağınız indirimli fiyatlarıyla birlikte içeren bir bülteni, Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü, üyelerine e-posta olarak gönderiyor.

Üye olmak için bgkitapkulubu@gmail.com
adresine boş bir e-posta atmanız yeterli.
Bilgi almak için tel: (0216) 349 71 72

Aralık Ayı Kampanyaları!

KAMPANYA 2 — CAN YAYINLARI'NDA İNDİRİM

İlyada, Homeros
Çev. Azra Erhat, A. Kadir, 592 s., 34 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 23,8 TL.

Odysseia
Homeros, Çev. Azra Erhat, A. Kadir, 414 s., 25,5 TL
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 17,9 TL.

İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar
Stefan Zweig, Çev. Kasım Eğit, 247 s., 17 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 11,9 TL.

Satranç
Stefan Zweig, Çev. Ayça Sabuncuoğlu, 88 s., 7,5 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 5,25 TL.
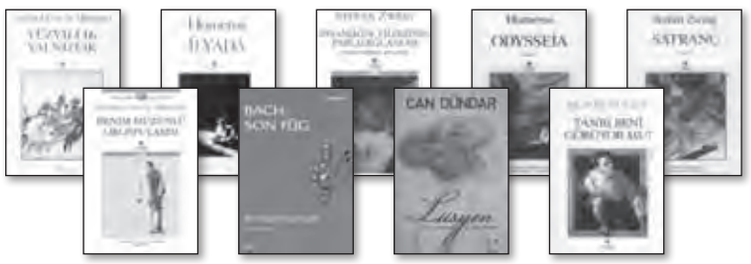
Yüzyıllık Yalnızlık
Gabriel García Márquez Çeviren : Seçkin Selvi 336 s., 22 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 15,4 TL.

Benim Hüzünlü Orospularım
Gabriel García Márquez
Çev. İnci Kut, 112 s., 9,5 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 6,65 TL.

Lüsyen
Can Dündar, 2010, 544 s., 28,7 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 20 TL.

Tanrı Beni Görüyor mu?
Murat Gülsoy, 2010, 296 s., 24 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 16,8 TL.

Bach, Son Füg
Armang Farrachi, Çev. Heval Bucak, 2010, 96 s., 8 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 5,6 TL.

2010 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Mario Vargas Llosa kitaplarıyla Can Yayınları'nda...

Elebaşılar / Hergeleler
Çev. İnci Kut, 168 s., 12 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 8,4 TL.

Masalcı
Çev. Celal Üster, 240 s., 17 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 11,9 TL.

Palomino Molero'yu Kim Öldürdü?
Çev. Ülker İnce, 168 s., 12 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 8,4 TL.

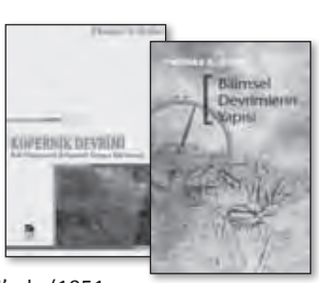
Kent ve Köpekler
Çev. Roza Hakmen, 448 s., 26 TL.
Bilim ve Gelecek Kitap Kulübü fiyatı: 18,2 TL.

ve Can Yayınları'nın seçeceğiniz tüm kitaplarında yüzde 30 indirim...

KAMPANYA 3 — BİR YAZAR İKİ KİTAP

Thomas Kuhn'un iki kitabı:

Thomas Kuhn kimdir?

Ünlü bilim tarihçisi ve felsefecisi. 18 Temmuz 1922'de Cincinnati, Ohio'da doğdu. 1949 yılında, Harvard Üniversitesi'nde kuramsal fizik alanında doktorasını tamamladı. Harvard Üniversitesi'nde (1951-1956), Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley'de (1956-1964), Princeton Üniversitesi'nde (1964-1979) ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (1979-1991) felsefe ve bilim tarihi dersleri verdi. 17 Haziran 1996'da öldü.

Bilimsel Devrimlerin Yapısı
-Kırmızı Yayınları, 2006, 324 s., 19 TL.
Kuhn'un bilim tarihi, bilim felsefesi ve bilim sosyolojisi alanında çığır açan bu önemli eseri, bilim tarihinin kesintisiz bir birikimle değil, bilgiyi büyük kopmalara, kesintilere uğratan devrimsel dönüşümlerle geliştiğini anlatmaktadır.

Kopernik Devrimi
-Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi-
-İmge Kitabevi Yayınları, 2007, 476 s., 22 TL.
Sadece astronomide yeni bir yaklaşım getirmesiyle değil, dünya algımızı değiştirmesiyle de devrimsel nitelikte olan Kopernik Devrimi'nin, Kuhn'un kendine özgü perspektifiyle, ustalıkla yaptığı analitik bir çözümlemesi.

Bilim ve Gelecek Kitap Kulübünde:
İki kitap 41 TL yerine yüzde 30 indirimle 28, 7 TL.

Bilim Kursları -Aralık 2010-

Aralık Ayı Bilim Kursları

İstanbul Kurs Programı

Evrim Kuramı - 2
Türlerin kökeni ve türleşme

Öğretmen: **Doç. Dr. Ergi Deniz Özsoy**
(Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü)

Tarih : 11 Aralık Cumartesi

Saat : 11.00-18.00

Yer : Üniversite Konseyleri Derneği Salonu

Adres : Kuloğlu Mahallesi, Gazeteci Erol Dernek Sokak, Hanif İşhanı,
No: 11/5, Beyoğlu/İSTANBUL

Bilim ve bilimsel düşünüş

Öğretmen: **Alâeddin Şenel**

Tarih : 25 Aralık Cumartesi

Saat : 11.00-18.00

Yer : Üniversite Konseyleri Derneği Salonu

Adres : Kuloğlu Mahallesi, Gazeteci Erol Dernek Sokak, Hanif İşhanı,
No: 11/5, Beyoğlu/İSTANBUL

İstanbul kurslarına kayıt ve bilgi için başvuru: Eren Taymaz ● Tel: 0216-345 26 14
www.bilimvegelecek.com.tr ● bgbilimkursu@gmail.com

Baha'dan mektup var

Tarihsel materyalist kurama esaslı katkı yapmış bir devrimci Kıvılcımlı. Hem temelleri Marksizme dayanan özgün tarih teziyle; hem de bu tezi ışığında, Marksizmin kurucularının öncelikli olarak ele almadığı ve sınırlı bilgilere sahip olduğu alanları, antikçağı, Osmanlı'nın kuruluşu özelinde Doğu toplumlarını incelemesiyle. Bilim ve Gelecek, devrimci çevrelerin yanında dostça ve eşit mesafede duran, sosyalizm ve emekçi aydınlanmasına bilimsel düşünce zemininden katkı yapan çizgisiyle, Kıvılcımlı'ya hak ettiği değerin verilmesinde önemli bir rol oynayabilir.

Sevgili Ender,

Her şeyden önce kusuruma bakmayın, bir şeyler yazıp gönderemedim. Gözaltına alınıp tutuklanışım, davanın iç yüzü vs. ile ilgili bir değerlendirme yazayım diye düşünmüştüm önce. Ama sen zaten daha olayın sıcaklığı geçmeden yeterince anlatmışsın önceki sayıda. Aynı şeyleri, bir de kaçınılmaz olarak kendimi merkeze koyup yazmak hoşuma gitmedi, vazgeçtim. Sonrasında H. Avcı'nın da bizim davaya dahil edilmesiyle işin rengi değişti, hukuken hepten saçma ve gülünç, siyaseten ise daha ilginç hale geldi, bunun üzerine yazabilirdim. Ama o kadar ayyuka çıktı ki davanın saçmalığı cemaatinkiler dışında her televizyon kanalında konuşulur, her gazetede yazılır oldu. Zaten bizim okurumuzun benden iyi bilip yorumladığı şeyleri yeniden anlatmak yakışık almaz, sıkıcı olur diye düşündüm. Hepsi bir tarafa, itiraf ediyorum, bilgisayarsız yazmak çok zor.

Yine de benimle ilgili bir dosya hazırlamışsınız. Güzel de olmuş, mahpus fotoğrafları falan. Hele de 4-5 sayfa çevirip Kıvılcımlı'nın boy boy cezaevi fotoğraflarıyla karşılaşınca daha da hoşuma gitti. "Bu işler böyle, gurur duymak lazım" dedim kendi kendime. Dayanışma notları ise beni heyecanlandırdı, daha fazla okumak, yazmak, çalışmak için motive etti, moralimi yükseltti açıkçası. Herkese çok teşekkür ettiğimi ilet. Bunun için yayınladın değil mi bu mesajları? Senin bizi sıkı çalıştırmak için tek yönteminin, parmaklarını şıklatarak "çalışın, çalışın" demek olmadığını bilmiyor muyum sanki? Ayrıca benim dosyayı 6 sayfaya şişirip "Parantez"in yokluğunu örtbas etmeye çalışmışsın, gözümden kaçmış değil.

"Parantez"le ilgili söylediğim şaka tabi, belli ki Kıvılcımlı dosyası için epeyce uğraşmışsın. Hakan da ben de ilgiyle okuduk. Vaktini ayarlayabilirse o da yazacak bir şeyler. Benim aklımdan geçenler ise şöyle: Dergideki makalede ve mektubunda yazdıklarına katılıyorum. Şurası eksik kalmış, keşke şuna da değinseydin diyeceğim bir şey yok. Dosyanın kapsamına uygun bir giriş yazısı olarak, önemli noktalara dikkat çeken bir çerçeve olmuş. Daha fazlası başlı başına bir Kıvılcımlı dosyasına uygun düşer. Ben daha çok senin durumdan çıkarttığın "vazife" üzerine düşündüm.

Belirttiğin gibi, tarihsel materyalist kurama esaslı katkı yapmış bir devrimci Kıvılcımlı. Kelimenin gerçek anlamıyla bir katkı bu. Hem temelleri Marksizme dayanan özgün tarih teziyle; hem de bu tezi ışığında, Marksizmin kurucularının öncelikli olarak ele almadığı ve sınırlı bilgilere sahip olduğu alanları, antikçağı, Osmanlı'nın kuruluşu özelinde Doğu toplumlarını incelemesiyle. Kıvılcımlı'nın "bilimsel çalışmalarını gün yüzüne çıkarmak, hak ettiği değeri vermek, tartışılmasını sağlamak"ta bize düşen vazife ne peki?

Ama önce burada şimdiye dek neden eksik kalındığını açıklığa kavuşturmak gerekli değil mi? Bununla ilgili olduğunu düşündüğüm ve Hakan'ın da belirtilmesini önemsediği bir nokta var. Biliyorsun, Kıvılcımlı'nın son günlerini Belgrad'da yaşaması da kendi tercihi değil. Türkiye'den kaçmak zorunda kaldığı süreçte bütün kapılar yüzüne kapanmış; ne eski partisi TKP, ne de o günlerde sosyalizmin uluslararası merkezleri sayılan ülkeler sahip çıkmış, destek olmuş ona. Onca yıl hapis yatmış, tüm yaşamını sosyalizme vermiş, Marksizme coğrafyamızdan en büyük teorik katkıyı yapmış bir devrimcinin ömrünün son yıllarında ve hasta haliyle yaşadıkları ne kadar hazindir. Kıvılcımlı için değil, daha çok sosyalist hareketin geleneği, kültürü için. Bu aynı zamanda, Kıvılcımlı'nın "kuramsal-

Bilim ve Gelecek'çiler eski büroda (2006). Baha Okar'a özgürlük! Türkiye'ye özgürlük!

Silivri Cezaevi'nde bir açık görüş hatırası. Soldan sağa: Ender Helvacıoğlu, Suzan Yılmaz, Baha Okar, Nalân Mahsereci, Hakan Soytemiz, Ümit Dertli, Hakan Gülseven.

bilimsel yönü hakkında bilgi sahibi olanların azlığı"nın, "çöldeki bir vaha gibi ortaya çıkmış böyle bir değerin bu kadar az bilinmesi"nin sebeplerinden bence en önemli olanına işaret ediyor. Evet, bir tür politik sansüre, değersizleştirme çabalarına, dışlanmaya maruz kalmış Kıvılcımlı, sol hareket içerisinde.

Pek çok devrimci çevrenin, siyasi geleneğin yazdıklarını okumuş, bu çevrelerden arkadaşlarımla görüşlerimi, yaklaşımlarımı tartışmışımdır. Neredeyse hiçbirinde (Doktorcular hariç), teorik konularla ilgili genç kadroların "böyle bir adam var, şu konularda önemli şeyler yazmış, bunları da okumak, anlamak, tartışmak lazım" denilerek, Kıvılcımlı'yı tanımaya yönlendirildiğini görmedim. Ama Kıvılcımlı'nın "orducu"luğundan, "oportünist"liğinden dem vurularak gözden düşürüldüğüne o kadar tanık oldum ki. Bu politik sansür Kıvılcımlı'yı kuşatan "sususş kumkuması"nda önemli bir etken hâlâ. Bence *Bilim ve Gelecek*, devrimci çevrelerin yanında dostça ve eşit mesafede duran, sosyalizm ve emekçi aydınlanmasına kendi varlığından daha geniş bir cephe olan bilimsel düşünce zemininden katkı yapan çizgisiyle, burada önemli bir rol oynayabilir. Geçmişte yaptığımız "Kıvılcımlı Hazinesi" bölümünün, dergide çeşitli vesilelerle yayımlanmış Kıvılcımlı üzerine yazıların ve gelecekte yapacağımız yayınların, pek çok okurun Kıvılcımlı'yı tanımasına, kafasında onun hakkındaki önyargıların kırılmasına faydası olmuştur.

Sanırım günümüzde bu politik sansürden daha güçlü bir etken, emek sarf etmeden, yüzeysel "bilgi"yle yetinmenin bir meziyet olarak görülmesi. Herkesin her şeyi çabucak öğrenmesini sağlayan "kutsal bilgi kaynakları", ekşi sözlük, vikipedi vs. varken, kim ne yapsın tuğla gibi kitapları? Burada, bizim okurlarımızın bu salgından en az etkilenenlerden olmasıyla avunmak dışında bir şey gelmez elimizden ne yazık ki…

Burada biraz biraz Osmanlı tarihi okumaya başladım. Halil İnalcık'ın anlattığı kadarıyla 50'ler 60'lar Avrupalı tarihçiler arasında Osmanlı ve ortaçağ Doğu tarihi araştırma ve tartışmalarının yoğunlaştığı yıllar olmuş. O ve Barhan bu tartışmaların başını çeken Annalescilere bolca veri sunmuş ve katkı yapmışlar. ATÜT, Doğu despotizmi gibi tartışmalar da aynı dönemde gelişmiş. Şunu düşünüyorum; *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, yazıldığı yıllarda (1970'lerde yayınlanmış ama 40'ların sonlarına doğru yazıldığı biliniyor) yayımlanmış ve diyelim ki -dilinin özgünlüğünden çok şey yitirirdi ama- İngilizce ya da Fransızca'ya çevrilmiş olsaydı… Herhalde şimdiye dek Türkiye'de olduğundan daha fazla dikkate alınır, değer görürdü bu tartışmalar içerisinde. Hatta bu tartışmalarla birlikte, onların dolayımıyla yeniden giriş yapsa Türkiye'deki akademik-sosyalist düşünce dünyasına, şimdi olduğundan daha derin bir etki yapardı muhtemelen.

Genel olarak bu tartışmalarda Osmanlı'nın / Doğunun özgün dinamikleri, klasik kölelik-feodalizm-kapitalizm ardışık modelinin veya Doğuya has bir özgünlük olarak ATÜT'ün kanun gibi görülmesiyle, bu özgünlükler kanunlara uymaya zorlanmış. Kıvılcımlı'nın Osmanlı tarihini, tarih öncesinden tarihe geçişin dinamizmi içerisinde, "madde"sinin altındaki "ruh"uyla ilişkilendirerek ele alışı bu tartışmalara özgün bir katkı şüphesiz.

Bir de şöyle düşünelim. Kıvılcımlı Batılı bir kuramcı olsaydı da *Osmanlı Tarihinin Maddesi* ya da *Tarih Tezi* çeviri bir eser olarak ülkemize girseydi? İthal teoriye peşin itibar gösterirken, kendi toprağının düşünce insanını Marksizmin kuramsal pratisyenliği neyse ama özgün tezlerle Marksizme katkı yapmaya layık görmeyen aydınımız, herhalde bu durumda daha fazla ilgi gösterir, tartışmaya değer bulurdu Kıvılcımlı'nın tezlerini.

Bu genel eğilimin aksi örnekler var tabii. Burada okuduğum, Ümit Hassan'ın *Osmanlı* kitabı örneğin. Suzan'la Ayşe benim için seçip göndermişler sağ olsunlar, tam isabet olmuş. Osmanlı'nın kuruluşu, kandaş kabileden imparatorluğa varışı üzerine farklı tezleri karşılaştıran bu çalışma, Kıvılcımlı'nın tezlerine epeyce yer veriyor. Ayrıca Hassan, kendisinin Osmanlı devletleşmesindeki karmaşık ilişkiler bütününü incelerkenki "teorik cihaz"ının ilk kökenlerinin, Kıvılcımlı'nın *Fatih* eserindeki "tespit ve akıl yürütmelerden kaynaklanmış olduğunu" belirtiyor. Kıvılcımlı'nın Fatih Kanunnamesiyle ilgili özgün yaklaşımını özellikle vurguluyor. Bu arada bir dipnottan, Kıvılcımlı'ya ait "42'si teorik-bilimsel/ideolojik olmak üzere 68 kitap ve risale/broşür yayınladığını, ayrıca çeşitli nitelikte makale, etüt, polemik yazıları toplamının 510'u bulduğunu" öğreniyoruz. Dikkate değer bir ayrıntı da, Kıvılcımlı'nın kitabın kaynakçasında meslekten tarihçi ve akademisyen olmayan birkaç kişiden biri olması.

Bize düşen "vazife"ye dönersek… Basit ve pratik bir şey aklıma geliyor ilk olarak. Sosyal İnsan Yayınları'nın Kıvılcımlı külliyatını yayımlama çabasına, kitap tanıtımları ve küçük ilanlarla küçük de olsa bir katkı yapabiliriz. Bir "İz Bırakanlar" hazırlayabiliriz dergiye Kıvılcımlı için. Özlem için severek yapacağı ve çok da öğretici bir çalışma olur sanırım. Solun dine teorik ve politik yaklaşımını incele-

yen bir dosya yapmayı düşünmüş, Kıvılcımlı'yı bu kapsamda başkalarıyla karşılaştırarak ele alırız diye konuşmuştuk seninle çok önceleri. Bu bugün hâlâ sol hareket için en yakıcı sorunlardan, öyle olmaya da devam edecek gibi görünüyor. Bu dosyayı da hazırlayabiliriz.

Kıvılcımlı'yla ilgili şimdilik söyleyeceklerim bu kadar. Ateist bilimciler, her okurumuzun en azından "kim var kim yok" diye bakmak isteyeceği bir inceleme. Daha geniş bir giriş yazısıyla başka bir sayının kapak dosyası da olabilirmiş. Bilimler Akademisi'nde inanma oranlarının böyle düşük çıkması şaşırtıcı değil aslında. Daha geniş bir örneklem içinde ne olurdu sonuç acaba? İnanan ama laboratuvara girerken Tanrı'yı dışarıda bırakanların çoğunlukta olması bile iyi haber olurdu belki. Bu arada metinde değil ama kutuda teorik fizikçileri, fizik teorisyeni yapmışız, olmamış. Matematikçiler arasında inanma oranının yüksekliği genelleştirilebilir mi acaba? Öyleyse, nedendir sence?

Özellikle anmak istediğim bir yazı da Yusubov'un yazısı. Yine tatlı tatlı yazmış. Zevkle okudum, problemleri üzerine kafa yordum, püf noktasını kaçırıp uzun uzun uğraştığım da oldu. Ama neyse ki vakitten yana bir sıkıntım yok burada. Yusubov'a ayrıca teşekkür eder misin, selamları ve güzel sözleri için.

Özellikle dikkatimi çeken bir şey de "Yayın Dünyası" tabii ki. Üç uzun tanıtım, iyi seçilmiş ve özenle hazırlanmış dolu dolu bir "Kitapçı Rafı"… Dergide işler bensiz daha iyi yürüyor gerçekten. "Yayın Dünyası"nı gönül rahatlığıyla devrettim gitti Yoldaş'a. Hayırlı olsun dileklerimi ve sevgilerimi iletir misin? Bir de Silivri temsilciliğinin kitap tanıtımlarıyla hizmetinde olduğunu söyle. Yalnız Ender, demedi deme, bu Özdemir ailesi alttan altta dergiyi ele geçirecek gibi. Eren'i de aileden sayıyorlar, biliyorsun. Uyanık ol…

Suzan'ın kitap tanıtımını da okudum. Ben önermiştim yazmasını, olgunlaşmış bir fikri ve belirgin bir tavrı var çünkü bu konuda. Kitap da epeyce dayanak sunuyor olmalı ki, hem kitabı hem düşündüklerini güzelce anlatmış. Senin paylaşmadığını biliyorum bu fikirleri. Ama tartışmanı tavsiye etmem, Suzan baltasını çıkarmış (aşölyen balta en etkili silahlarındandır bu tartışmada), hayatta geri adım atmaz. Şaka bir yana, aslında bundan bir kapak çıkabilir, davranışlarımızı ne belirliyor diye. Atalarımızdan devralıp tarih öncesinden getirdiğimiz içgüdülerimiz mi, uygarlıkla birlikte kültürel evrimle kazandıklarımız mı? Ergi Hoca ile Kadıköy'de konuştuğumuzu hatırlıyorum. Genetik, biyoloji dışındaki alanlardan da baktığı için çerçevesini o çizebilir dosyanın. Hangi yönleriyle ele alınması gerektiği konusunda fikir verebilir.

Baha, Hakan ve Kemal Abi, görüşçüleriyle birlikte.

Derginin mizanpajında birkaç tanesi önemli olan hatalar var. "Baha'yı üzmeyelim, kusursuz bir dergi çıkarırsak dergideki varlığının gereksiz olduğunu düşünür" deyip bilerek yaptınız değil mi? Kıvılcımlı yazısında 15. sayfada "Kıvılcımlı Yöntemi" başlığının yeri belli değil. Bölüm nerede başlıyor? 19. sayfada bölüm sonundaki cümle taşıp yarım kalmış. Bunun için düzeltme versek iyi olur. Bir de "Yayın Dünyası" bölümünün sol sayfalarında disiplin başlığının çizgisi yok. Yanlışlıkla maketten silinmiş, eski bir Yayın Dünyası maketi üzerinde çalışarak çözebilirsiniz. "Bulmaca" sayfası için kutular ve çözümle ilgili yazmıştım daha önce. Görseli bozuk geliyor. Söylediğim yöntemden sonuç alamadınız mı?

Abi, son sayıyla ilgili hepsi bu. Bütününde bir zayıflık var sanki, siz nasıl değerlendirdiniz bilmiyorum ama bir çeşitlilik eksikliği hissediliyordu. Umarım satışı iyi olur.

Burada değişik bir şey yok. Siz de gördünüz, gayet iyiyim. İlk birkaç hafta bazı sıkıntılarım vardı. Günlük hayatın gereklerini değil ama kendi zamanımı planlı ve iyi geçirmeyi pek başaramamıştım. Televizyon falan, öyle geçiveriyordu zaman. Herhalde bir kafa dağınıklığı, bir rahatlayıp gevşeme aşamasıydı. Şimdi bu bakımdan da oturdu burada hayat.

Hasan Sabbah'ı çalışmaya başladım, ama henüz istim almış sayılmam. Bitirmem gereken kitaplar vardı elimde. Onları yoluna koydum. Biriken mektupları şöyle bir yanıtlayıp kitap tanıtımını yazdıktan sonra çalışmamın merkezine Hasan Sabbah'ı alabilirim. Bayram tatili iyi olacak bu bakımdan. Aslına bakarsan, ilk istediğim F. Bulut'un kitabıyla çevrilecek olan dışındaki kitaplar, sizin görüşe geldiğiniz hafta gelmişti ancak. Kargonun azizliği, bazen böyle oluyor. Neyse…

Bir süre dağılmadan Hasan Sabah'a yoğunlaşayım istiyorum. Sizin gönderdikleriniz dışında Suzan epeyce kitap gönderdi. Her şeyimi düşünüyor canım benim. Shakespeare'den Teksas'a kadar, sıkılınca okuyayım diye bir dolu kitap gönderdi. Çeşitli yayınevlerinden arkadaşlar da kitap gönderdiler. Söylemiş miydim hatırlamıyorum ama Ali Nesin'den gelen iki matematik kitabı bile var elimde. Yalnız Hasan Sabbah için elimde bir Selçuklu tarihi kitabı olsa iyi olur. Kuruluş ve Nizamülmülk dönemini iyi anlatan. Elimdeki kitapların kaynakçalarından çıkaramadım, sen bizdeki kitaplara bakıp uygun bir şey varsa gönderir misin?

Artık bitiriyorum. Kendinize iyi bakın. Hepinizi hasretle kucaklıyorum, öpüyorum.

Sevgilerimle…

Baha

10.11.2010

Yeni rejim tamam; peki rejim karşıtlığı?

Türkiye'de bir muhalefet boşluğu var. Bu boşluk ancak oluşturulan yeni rejime karşı olduğunu ilan eden ve pratiğinde bunu kanıtlayan bir güç tarafından doldurulabilir. Böyle bir güç odağı var mı? Henüz yok, ama yaratılabilir. Türkiye'nin anti-emperyalist, emekçilerle birleşmeyi içtenlikle görev edinen, halkçı, emekçi aydınlanmasını ve bilimsel düşüncenin toplumsallaşmasını savunan, Kürt sorununda eşitlikçi ve birlikçi bir çözüm üreten, liberalizm ve her türden milliyetçilikle arasına kalın bir çizgi çeken, bağımsız ve devrimci bir hat izleyen, gençlere yönelen sosyalistleri böyle bir odağı yaratabilirler. Bu odak, çok daha geniş bir cephenin çekirdeği olabilir ve sözünü ettiğimiz boşluğa bir huruç harekatı düzenleyebilir.

Ender Helvacıoğlu

Artık "yeni bir Türkiye"de yaşıyoruz. Yaklaşık on yıldır AKP marifetiyle yürütülen restorasyon süreci epey yol almış durumda. "Eski rejim" tasfiye ediliyor ve yerine "yenisi" kuruluyor. Bir yönüyle eski rejimin direnişini temsil eden ve başlarda ciddi bir iktidar alternatifi olan "ulusalcı proje"nin çökertilmesinden sonra restorasyon süreci fazla bir engelle de karşılaşmadan doludizgin yürüyor.

Son üç yıla bir göz atalım.

Son yıllarda ülkenin en fazla operasyon yiyen silahlı örgütü olan TSK, geçtiğimiz ağustos ayında resmen teslim alındı. "Eski suçlar"ın gündeme getirilmesiyle gardı düşürülen ve yoğun bir psikolojik savaşın hedefi olan TSK'nın emekli veya muvazzaf önde gelen pek çok üyesi düzmece davalarla tutuklu-tutuksuz yargılanıyor. Teslim alınan ordunun yeniden restorasyonu ise gündemde. Yeni rejime yeni ordu!

Referandum ile birlikte indirici darbeyi de alan yargı artık iktidarın önünde bir engel değil. Artık yürütme ile yargı arasında bir ayrılık-gayrılık kalmadı (Montesquieu'ye inat!); "yeni yargı" yürütmeyle uyum içinde.

Üniversitelerin altı zaten yıllardır oyulmaktaydı. Özellikle türban meselesi konusunda YÖK ile çatışan iktidar, bir dizi operasyon sonucunda YÖK'ü de ele geçirince, "biz zaten hiçbir zaman YÖK'ü kaldıracağımızı söylememiştik" demeye başladı. YÖK, "yenilenerek" görevine devam ediyor. Tabi, "okyanus ötesi"nden gelen talimatlar doğrultusunda.

Muhalif medya, gerek sermaye gücüyle, gerek maliye tehdidiyle, yetmeyince direkt şantaj ve tehditlerle hizaya getirildi. Artık açık açık "ayrık otları" temizleniyor ve geri kalanlara da gözdağı veriliyor. Kısacası muhalif medya hemen hemen kalmadı.

Siyaset alanındaki düzenlemeler ise ibret verici. Ana muhalefet partisinin "eski"leri utanç verici operasyonlarla tasfiye edildi. Yeni genel başkanın kalıcı mı olacağı yoksa kullanıldıktan sonra yerini kısa sürede daha "yeni" bir kadroya mı bırakacağını, bizzat "yeni rejim"e uyum sağlamadaki performansı belirleyecek. Dincilerin "eski" lideri marjinalleştirildi; yerine yeni rejime uyumunu referandumda kanıtlayan yeni bir ılımlı İslam odağı, deyim yerindeyse bir "küçük AKP" oluşturuldu; peşine bazı İslami "solcu"ları da katarak. Türk milliyetçisi partiyi ise ya bir operasyon, ya parçalanma, ya da çeşitli provokasyonlarla barajın altına itilmek bekliyor; referandum sürecinde bunun ipuçları görüldü. Eski merkez sağın geniş alanında ise tüm haşmetiyle AKP oturuyor; itiraz edenlere ise Ergenekon sopası gösteriliyor.

Gündemin ilk sırasındaki Kürt sorununda ise operasyonlar ve pazarlıklar tüm hızıyla sürüyor. Öyle gözüküyor ki, bir "iyi PKK-kötü PKK" oyunu oynanıyor. Bir "kötü-PKK" yaratılıyor; tam kalıcı ateşkes tartışılırken ve barış görüşmeleri yapılırken Taksim'e bomba atan bir kötü-PKK! Tüm olumsuzlukların ve kabul edilmezliklerin yükleneceği bir kötü-PKK. İyisini kabul ettirebilmek için kötüsünü yaratmak gerek; kadim bir taktik. Sıtmaya razı etmek için ölümü göstermek demiş atalarımız. AKP nihayet iktidar ve devletin has temsilcisi olduğuna göre, "iyi-PKK"yı yeni rejime çekmek gibi "metaneli" bir görevin de ana muhalefete devredileceğinin sinyalleri görülüyor. CHP'nin yeni yönetiminin yeni rejime uyum sağlamadaki ilk ciddi sınavı olacaktır hem de bu.

Sosyalistler de unutulmuyor. Yeni rejimin sosyalistleri de olacak elbet! Sosyalist gelenek içinde hiçbir gücü bulunmamasına, adının sanının bile bilinmemesine karşın referandum sürecinde televizyon televizyon gezdirilen ve bu hizmetleri karşılığın-

da kendilerine bizzat iktidar tarafından teşekkür edilen "majestelerinin sosyalizmi". Böylece tablo sağıyla-soluyla tamamlanıyor.

Kısacası 1. Cumhuriyet bitmiştir ve 2. Cumhuriyet hayata geçirilmeye başlanmıştır. Tabi ki, bütün bu toplum mühendisliğini AKP'nin tek başına becermesine olanak yok; AKP sadece bir araç, zamanı geldiğinde deliğe süpürülecek bir araç. Asıl öznenin kim olduğunu bilen biliyor; hâlâ göremeyenlerin gözleri ise umarız füze kalkanı tartışmalarında açılmıştır.

Fakat bütün bu yazdıklarımız henüz ilk raundun sonuçları. Yenileceği zaten baştan belli olan ve eski gücünü çoktan kaybetmiş bir rakibi yenmiştir restorasyon güçleri. Bir zafere ihtiyaç duydukları için, bilinçli olarak karşılarına yenebilecekleri bir rakibi almış ve yenmişlerdir. Ama Türkiye'nin (ve bölgenin ve dünyanın) sosyolojisi bu çatışmadan ibaret değil. Ülkemiz çok daha sert rauntlara ve çok daha ciddi krizlere gebe.

***

Yeni rejim, iktidarı-muhalefeti, sağı-solu, altı-üstü ile böyle. Peki ya rejim karşıtlığı? İşte bu alanda müthiş bir boşluk var. Hem de AKP artık tartışmasız iktidar olduğu ve dolayısıyla artık mağduru oynayamayacağı için giderek genişleyecek bir alandır bu. Tabi ki CHP klasik rolünü oynayacak ve bu alanı rejim adına doldurmaya, darlaştırmaya çalışacaktır. CHP çatısı altında tüm solcuları toplama girişimleri şimdiden dillendirilmeye başlandı bile. Fakat bunca deneyimden sonra rejim karşıtları, sosyalistler tekrar bu oyuna gelirler mi, göreceğiz. Ama rejimin solu ne yaparsa yapsın, Türkiye'nin sosyolojisi giderek genişleyecek bir rejim karşıtlığı alanını yaratacak gibi görünüyor.

Bu alan boştur ve ancak net bir biçimde rejim karşıtı olduğunu ilan eden ve pratiğinde bunu kanıtlayan bir güç tarafından doldurulabilir. Böyle bir güç odağı var mı? Henüz yok, ama yaratılabilir. Türkiye'nin anti-emperyalist, emekçilerle birleşmeyi içtenlikle görev edinen, halkçı, emekçi aydınlanmasını ve bilimsel düşüncenin toplumsallaşmasını savunan, Kürt sorununda eşitlikçi ve birlikçi bir çözüm üreten, liberalizm ve her türden milliyetçilikle arasına kalın bir çizgi çeken, bağımsız ve devrimci bir hat izleyen, gençlere yönelen sosyalistleri böyle bir odağı yaratabilirler. Bu odak, çok daha geniş bir cephenin çekirdeği olabilir ve sözünü ettiğimiz boşluğa bir huruç harekatı düzenleyebilir.

Üç aşağı beş yukarı yukarıdaki hattı izleyen geniş bir sosyalist kesim var. Bunlar Türkiye sosyalist hareketinin çoğunluğunu oluşturuyorlar. Ama henüz güçlerini birleştirebilmiş değiller; çok sayıda parti, örgüt, grup ve çevre halinde birbirlerinden ayrı olarak mücadele veriyorlar. Hiçbiri tek başına bu boşluğu doldurabilecek güce sahip değil. Ancak anlamlı bir kesimi güçlerini birleştirebildikleri taktirde, siyaset arenasına emekçiler adına müdahalede bulunabilecek bir odağın yaratılabileceği görülüyor.

Referandum öncesinde EMEP, Halkevleri, ÖDP ve TKP ortak bir "Hayır Platformu"nda buluşmuşlar, ciddi bir heyecan ve umut yaratmışlardı. Bu ortaklığın daha uzun vadeli siyasi hedefler edinerek uygun mekanizmalarla sürdürülmesi ve geliştirilmesi, yukarıda sözünü ettiğimiz odağın yaratılmasının en gerçekçi yolu gibi gözüküyor. Bu noktada TKP'nin geçtiğimiz ay bu dört örgüte yönelik yaptığı cepheleşme çağrısını olumlu bir adım olarak değerlendirmek gerekir.

***

Türkiye sosyalist hareketinin geçmişini ve oluşmuş tortuları az çok bilen biri bu tür bir araya gelme hedeflerinin önündeki engellerin de farkındadır demektir. Hemen küçük hesaplar, günün gündemiyle hiç ilgisi olmayan "teorik" ayrılıklar, eski hesaplar, vb, sanki aşılması olanaksız güçlüklermiş gibi öne çıkarılacak ve ortaklaşmanın önüne engel olarak koyulacaktır; biz kırk kişiyiz, birbirimizi biliriz…

Oysa bu tür küçük düşünüşlerin üzerine çıkarak soruna yaklaşıldığında olayın aslında çok basit ve yakıcı olduğu apaçık görülebilir. Üzerimize bir silindir geliyor. "Ulusalcı projeyi" çökerttiler ve yollarını bir otobana dönüştürdüler. Bundan sonraki hedefleri çok net bir biçimde bu yeni rejimin bir parçası olmayı reddeden sosyalistlerdir. Ya bu silindirin üzerinden atlayacağız ve "uygun" bir kanaldan yeni rejime kapılanacağız (bazılarımız bu işi "becerdi" bile), ya kenara çekilip silindiri buyur edeceğiz (bu politik mücadeleyi ve sahip olduğumuz değerleri terk etmek anlamına gelir), ya tek tek karşısına çıkıp yenileceğiz ya da güçlerimizi birleştirip dur diyeceğiz. Gelen silindir faşizmdir, bunu görmek gerekir!

Kısacası tartışılan konu bir ölüm-kalım meselesidir. Muhatap olan örgütlerin ve çevrelerin kendi dar sorunlarını çok çok aşan bir Türkiye meselesidir. Önemli bir fırsatı değerlendirme basiretini gösterip gösterememe meselesidir.

Beceremezsek ne olur? Beynini satanlarımız yeni rejimin milletvekilleri, hatta bakanları, ünlüleri, köşe başlarını tutanları olabilir. Bu "beyin fuhuşu"nu kendimize yediremiyorsak ise onurumuzu koruyarak tek tek eziliriz, 12 Eylül'de olduğu gibi. Gelecek kuşaklar -sitemle karışık- bize ağıt yakarlar. Peki, Türkiye'ye ne olur? Fazla bir şey olmaz, taş çatlasa bir 20-25 yıl daha kaybetmiş olur.

Becerebilirsek ne olur? Sınıf mücadelesinde bir garanti yok. Toplumbilimleri ne yazık ki bir fizik, bir astronomi kadar gelişmiş değil. Matematik kesinliklerden ise çok uzakta. En azından geleceğe bir köprü oluruz. Ama belki de dünyalar bizim olur; emekçilerin olur. Denemeye değer!

Türkiye'nin basiretini koruyan sorumlu sosyalistleri bir araya gelmeli ve ülkenin siyaset arenasına müdahale edecek bir odağı oluşturmalıdırlar. Bunun olanağı 10 yıl önce yoktu, 5 yıl önce yoktu, 1 yıl önce yoktu, bugün var. Bu olanağı üzerimize doğru gelen faşizm tehlikesi yaratıyor; hayat yaratıyor.

Partileri, örgütleri, grupları, çevreleri kişiler kurar; cepheleri ise hayat kurar, hayat dayatır. Hâlâ hayatta olduğumuzu kanıtlamanın tam zamanıdır! Türkiye halkına bir umut borcumuz var, unutmayalım… Biz de bu güzelim halkın bir parçasıyız; kendimize de var!

İlahi bir mühendislik değil, bata çıka evrim!

Tasarımcı akıllı mı?

Hayvanların ve bitkilerin gövdelerinde atalarına dair, evrimi kanıtlayan ipuçları bulunur ve sayıları oldukça fazladır. Tam burada bazı özel nitelikler, yalnızca bir atada faydalı olan bir özelliğin kalıntıları olarak anlam ifade eden "körelmiş organlar" gizlidir. Türlerin genomlarında, bir zamanlar kullanışlı olan genlerin kalıntıları da dahil olmak üzere evrim geçmişlerine dair birçok şey yazar. Ayrıca, türler tamamen düzgün tasarlanmış değildir, hatta birçoğu ilahi bir mühendisliğe değil evrime işaret eden kusurlara sahiptir.

Jerry A. Coyne
Çeviren: Cansu Özkan

Okuyacağınız makale Jerry A. Coyne'un *Why Evolution is True?* (Evrim Neden Doğru?) adlı kitabının (Oxford University Press, 2009) "Remnants: Vestiges, Embryos and Bad Design" başlıklı bölümünün çevirisidir. Metni İngilizceden Türkçeye arkadaşımız Cansu Özkan çevirdi. Başlığı ve arabaşlıkları biz koyduk.

Ortaçağ Avrupa'sında, henüz kağıt yokken, yazılar hayvan derilerini kurutmak suretiyle hazırlanan ince parşömenler üzerine yazılıyordu. Bu parşömenlerin hazırlanması hayli zahmetli olduğu için, birçok ortaçağ yazarı, eski yazıları kazıyarak parşömenleri tekrar tekrar kullanıyordu. Eski yazıların kazınarak üstüne yenilerin yazıldığı bu parşömenler **palimpsest** olarak adlandırılıyor.

Silinseler de çoğu kez daha önceki yazıların minik izleri bu parşömenlerde kalıyor. Bu izler bizim antik dünyayı anlamamız açısından oldukça kritik. Birçok antik metni, alttaki orijinal kelimeleri ortaya çıkarmak için üstteki ortaçağa ait yazı tabakasının altına dikkatle bakmak suretiyle öğreniyoruz. Bunların belki de en önemlisi, ilk olarak 10. yüzyılda İstanbul'da yazılıp, daha sonra bir keşiş tarafından silinerek üzerine yazılan yazılarla dua kitabı yapımında kullanılan Arşimet Palimpsesti'dir. 1906'da Danimarkalı bir klasikçi, bu orijinal yazının Arşimet'in çalışması olduğunu ortaya çıkardı. O zamandan bu yana röntgen ışınlarının bir bileşimi olan optik karakter tanıma ve diğer karmaşık yöntemler alttaki orijinal metni çözmede kullanılıyor. Bu özen gerektiren iş, Arşimet'in daha önce bilinmeyen ve bilim tarihi için son derece önemli olan, eski Yunanca yazılmış üç matematik tezini ortaya çıkardı. İşte böyle esrarlı yollarla geçmişi aydınlatıyoruz.

Tıpkı bu eski yazılar gibi organizmalar da evrim tarihinin palimpsestleridir. Hayvanların ve bitkilerin gövdelerinde atalarına dair, evrimi kanıtlayan ipuçları bulunur ve sayıları da oldukça fazladır. Tam burada bazı özel nitelikler, yalnızca bir atada faydalı olan bir özelliğin kalıntıları olarak anlam ifade eden "körelmiş organlar" gizlidir. Bazen, uzun zamandır durgun halde bulunan, atalara ait genlerin dönem dönem uyanması sonucu oluşan soyaçekim özellikleriyle karşılaşırız. DNA dizilimlerini doğrudan okuyabildiğimiz için, türlerin aynı zamanda moleküler palimpsestler olduğunu görüyoruz: türlerin genomlarında, bir zamanlar kullanışlı olan genlerin kalıntıları da dahil olmak üzere evrim geçmişlerine dair birçok şey yazar. Üstelik bu türler, embriyolardan gelişimleri sırasında garip şekil değişiklikleri yaşarlar: organlar ve diğer özellikler ortaya çıkar ve önemli ölçüde değişir ya da doğumdan önce tamamen yok olurlar. Ayrıca, türler tamamen düzgün tasarlanmış değildir, hatta birçoğu ilahi bir mühendisliğe değil evrime işaret eden kusurlara sahiptir.

Stephen Jay Gould bu biyolojik palimpsestleri "tarihin anlamsız izleri" olarak tanımlıyor. Ancak bu izler tamamen anlamsız değil, çünkü evrimin en güçlü kanıtlarını bunlar oluşturuyor.

KÖRELMİŞ ORGANLAR

Uçamayan kuşların kanatları

Boston'da bir yüksek lisans öğrencisi olarak, sıcakkanlı hayvanların iki ayak üzerinde mi yoksa dört ayak üzerinde mi daha iyi koştukları üzerine bir rapor yazan kıdemli bir bilim insanına yardım etmiştim. Bilim insanı bu raporu en prestijli bilim dergilerinden biri olan *Nature*'a göndermeye karar verdi ve benden derginin kapağında yer alabilecek ve bu çalışmaya dikkat çekecek kadar çarpıcı bir fotoğraf çekmesine yardım etmemi istedi. Laboratuvardan dışarı çıkmaya oldukça hevesli olan ben de koca bir öğleden sonramı, bir at ve bir devekuşunu ağılın etrafında sürekli takip ederek, ikisinin koşma şeklini tek bir karede gösteren bir fotoğraf yakalayabilmek için yan yana koşmalarını bekleyerek geçirdim. Tabii ki, hayvanlar benimle işbirliği yapmayı kabul etmedi ve sonunda yorgun düşen üç farklı tür olarak hepimiz pes ettik. Bu fotoğrafı hiç çekememiş olsak da, bu deneyim bana biyolojiye dair bir ders verdi: devekuşları uçamazlar, ancak yine de kanatlarını kullanabilirler. Koşarken yuvarlanmamak için kanatlarını iki yana açarak dengelerini sağlıyorlar. Bir devekuşu tedirgin olduğu zaman ise, -bir ağılın etrafında onu takip ettiğinizde olduğu gibi- sizi korkutmak için kanatlarını açarak üzerinize doğru koşar. Bu, tek vuruşta bağırsaklarınızı çıkarabilecek kızgın bir devekuşundan kendinizi korumanız için bir işarettir. Devekuşları, kanatlarını çiftleşme gösterileri için ve kavurucu Afrika güneşinden yavrularını korumak için de kullanırlar.

Tabi, ders burada bitmiyor. Devekuşlarının kanatları da **körelmiş bir özellik**tir. Yani atalarında adaptasyon olarak bulunan, ancak ya işlevini tamamen kaybetmiş ya da devekuşunda olduğu gibi yeni işlevler için kullanılmaya başlanan bir özelliktir. Tüm uçamayan kuşlar gibi, devekuşları da uçan atalardan gelirler. Bunu gerek fosil kanıtlarından gerekse bu kuşların DNA'larında taşıdıkları atalarından kalma özelliklerinden biliyoruz. Fakat kanatlar hâlâ mevcut olsa da, bu kuşların yiyecek aramasına ya da avcılardan ve benim gibi can sıkıcı yüksek lisans öğrencilerinden kaçmasına olanak tanımıyor. Ancak, tamamen kullanışsız olmayan, yeni işlevler geliştirmiş bu kanatlar kuşun dengesini sağlamasına, eş bulmasına ve düşmanlarını tehdit etmesine yarıyor.

Devekuşlarının kanatları da körelmiş bir özelliktir.

Afrika devekuşu uçamayan tek kuş değil. Güney Amerika devekuşu, Avustralya devekuşu ve Yeni Zelanda kivi kuşu gibi onlarca farklı kuş türü birbirinden bağımsız olarak uçma yetisini kaybetmiştir. Bunlara sutavukları, dalgıçkuşları, ördekler ve tabii ki penguenler de dahildir. Yeni Zelanda kakaposu belki de bu kuşların en ilgincidir. Bodur uçamayan bir papağan olan kakapo, aslen karada yaşar, fakat aynı zamanda ağaçlara tırmanır, yere doğru yavaşça paraşütle atlar gibi iner. Kakapo ciddi anlamda nesli tükenmekte olan bir türdür. Şu an vahşi doğada 100'den az sayıda kakapo yaşamakta. Uçamadıkları için kediler ve fareler gibi avcılar tarafından kolayca avlanıyorlar.

Tüm uçamayan kuşların kanatları vardır. Kivi kuşu gibi bazı türlerde ise tüylerin altında gömülü ve yalnızca birkaç santim uzunlukta olan bu kanatlar o kadar küçüktür ki, herhangi bir işlevleri varmış gibi görünmez. Bunlar sadece kalıntılardır. Diğerlerinde ise, devekuşlarında gördüğümüz gibi kanatların yeni işlevleri vardır. Örneğin, penguenlerde atalarından kalma kanatları, suyun altında inanılmaz bir hızla yüzmelerini sağlayan yüzgeçlere evrilmiştir. Buna rağmen, penguenler uçabilen türlerin kanatlarında gördüğümüz kemiklerin aynılarına sahiptirler. Çünkü uçamayan kuşların kanatları planlı bir tasarımın değil (bir tanrı neden uçabilen kuşların kanatlarında ve penguen gibi yüzmeye yarayan ancak uçma işlevi görmeyen kanatlarda aynı kemikleri kullansın ki?), uçabilen atalardan evrilmesinin bir sonucudur.

Bodur uçamayan bir papağan olan kakapo.

Evrim karşıtları, işlevini yitirmiş özellikler evrimin kanıtı olarak sunulduğunda hep aynı tezi öne sürüyorlar. "Bu özellikler kullanışsız değil" diyorlar. "Ya bir şey için kullanılıyorlar ya da biz henüz ne işe yaradıklarını keşfedemedik." Yani diğer bir deyişle, bir özellik hâlâ bir işe yarıyorsa işlevini yitirmiş olamayacağını ya da henüz bir işlevinin tespit edilmemiş olduğunu iddia ediyorlar.

Fakat bu kaba yanıtta gözden kaçırılan bir nokta var. Evrim teorisi körelmiş karakterlerin hiçbir işe yaramadığını zaten söylemiyor. Bir organ aynı anda hem körelmiş hem de işlev sahibi olabilir. Bir özellik tamamen işlevsiz olduğu için değil, **artık ilk başta evrilme amacı olan işlevi yerine getirmediği için körelmiş** olarak adlandırılır. Devekuşlarının kanatlarının bir kullanımı olması, bu kanatların bize evrim hakkın-

Evrim geçirerek uçma yetisini kaybeden kuşlar genel olarak adalarda yaşarlar. Mauritius adasında bulunan dodo.

da hiçbir şey anlatmadığı anlamına gelmiyor. Bir tanrının devekuşunun dengesini sağlamasına yardım etmek için açılmamış bir kanatla birebir aynı görünen ve uçmak için kullanılan kanatlarla tamamen aynı yapıya sahip uzantıları vermesi çok garip olmaz mıydı?

Aksine, atalardan gelen bu özelliklerin yeni kullanımlara evrilmesini bekleriz, çünkü evrimin eski özelliklerden yenilerini oluşturması zaten bu şekilde oluyor. Darwin'in kendisi de bunu "Bir amaç için artık kullanışsız ya da zararlı hale gelen bir organ kolayca değiştirilebilir ve başka bir amaç için kullanılabilir" şeklinde belirtmiştir.

Fakat bir özelliğin artık körelmiş olduğunu ortaya koyduğumuzda bile sorular bitmiyor. Hangi atalarda işlevini yerine getiriyordu? Ne için kullanılıyordu? Neden asıl işlevini kaybetti? Tamamen kaybolmak yerine neden hâlâ orada bulunuyor? Ve eğer varsa hangi yeni işlevleri geliştirdi?...

Yine kanatları örnek olarak alalım. Kanatlara sahip olmanın getirdiği, uçamayan kuşların uçma yetisine sahip atalarının da yararlandığı çeşitli avantajlarının olduğu açık. Peki o zaman neden bazı türler uçma yetilerini kaybettiler? Tam olarak emin değiliz, ancak güçlü bazı ipuçlarımız var. Evrim geçirerek uçma yetisini kaybeden kuşlar genel olarak adalarda yaşarlar. Mauritius adasında bulunan dodo, Hawai sutavuğu, Yeni Zelanda'daki kakapo ve kivi, yaşadıkları adaların adlarıyla anılan diğer birçok uçamayan kuş gibi (Samoa sutavuğu, Gough adası sutavuğu, Auckland çamur ördeği ve diğerleri). Issız adaların en belirgin özelliklerinden birisi, kuş avlayan türler olan memelilerden ve sürüngenlerden yoksun olmalarıdır. Peki ya kıtalarda yaşayan devekuşu gibi uçamayan kuşlara ne oluyor? İşte bu kuşların tamamı, yine kuzeye göre çok daha az memeli avcı barındıran güney yarımkürede evrim geçirdiler.

Biraz daha açacak olursak, uçma, metabolizma için hayli masraflı bir iş; uçuş sırasında aksi takdirde üreme için kullanılabilecek çok fazla enerji harcanıyor. Eğer asıl olarak avcılardan korunmak için uçuyorsanız, avcılar zaten adalarda bulunmuyor ya da adalarda olduğu gibi eğer yiyecekleri yerden edinebiliyorsanız, o zaman neden yemek bulmak için tamamen işlevsel kanatlara ihtiyaç duyasınız ki? İşte böyle durumlarda, indirgenmiş kanatlara sahip kuşlar üreme konusunda daha avantajlı olacaktır ve doğal seleksiyon uçamamayı tercih edecektir. Ayrıca kanatlar çok çabuk zarar görebilen büyük uzantılardır. Eğer gereksizlerse, onları indirgeyerek bu zararlardan kendinizi sakınabilirsiniz. Her iki durumda da, seleksiyon gittikçe küçülen ve sonunda uçma yetisini yitiren kanatları tercih edecektir.

Peki, o zaman bu kanatlar neden tamamen yok olmadılar? Bazı vakalarda aslında yok oldular: kivi kuşunun kanatları işlevsiz yumru şeklindedir. Fakat kanatlar devekuşunda olduğu gibi yeni kullanımlar edindiyse, uçmaya izin vermeyecek bir halde olsalar bile doğal seleksiyon tarafından korunacaktır. Diğer türlerde ise belki kanatlar şu an yok olma sürecinde ama biz sadece bu sürecin ortalarını görebiliyoruz.

Saklanan gözler

İşlevini yitirerek körelmiş gözler de oldukça yaygındır. Kazıcılar ve mağarada yaşayanlar da dahil olmak üzere birçok hayvan tamamen karanlıkta yaşar, fakat evrim ağaçlarından bildiğimiz üzere bu hayvanlar yer üstünde yaşayan ve tamamen işlevsel gözlere sahip türlerden geliyorlar. Tıpkı kanatlar gibi gözler de, eğer onlara ihtiyacınız yoksa birer yükten başka bir şey değildir. Gelişmeleri fazlaca enerji gerektirir ve çabuk zarar görürler. Bu yüzden eğer

Uçma yetisini kaybeden bir diğer kuş türü:penguenler.

Gözlerin zamanla kaybolduğu bir evrim de Doğu Akdeniz kör köstebek faresinin atasında gerçekleşti.

görmeyi engelleyecek kadar karanlıkta yaşanıyorsa, bu organların kaybolmasına yol açacak mutasyonlar hayli avantajlı oluyor. Buna alternatif olarak, eğer gözler hayvana ne yarar ne zarar getiriyorsa, görüşün indirgenmesine neden olacak mutasyonlar da zamanla oluşabiliyor.

Gözlerin böyle zamanla kaybolduğu bir evrim de Doğu Akdeniz kör köstebek faresinin atasında gerçekleşti. Bu fare uzun silindir şeklinde, kısa bacaklı, vücudu tüylerle kaplı bir salama benzeyen, minicik ağzı olan bir kemirgen. Bu hayvan yaşamının tamamını yeraltında geçiriyor, fakat hâlâ bir göz kalıntısı taşıyor. Bu minik organ yalnızca bir milimetre uzunluğunda ve koruyucu bir deri tabakasının arkasında bulunuyor. Moleküler kanıtlar bize, kör köstebek farelerinin görme yetisine sahip kemirgenlerden, yaklaşık 25 milyon yıl kadar önce evrildiklerini ve bu kalıntı gözlerin türün atalarını kanıtladığını söylüyor. Peki, neden hâlâ bu kalıntılar var? Son araştırmalar bu gözlerin düşük seviyelerdeki ışıklara duyarlı fotopigmentlere sahip olduğunu ve bunların hayvanın günlük aktivitelerini düzenlemeye yardımcı olduğunu gösteriyor. Yeraltına giren az miktardaki ışık tarafından hareket geçirilen, atalardan kalma bu işlev körelmiş gözlerin devamlılığını açıklayabilir.

Kemirgen değil böcekçil olan gerçek köstebekler, bağımsız bir biçimde gözlerini kaybetmiştir ve geriye, körelmiş, deri kaplı, ancak tüyleri kenara ittiğinizde görebileceğiniz bir organ kalmıştır. Bazı kazıcı yılanlarda da gözler benzer şekilde pulların arkasına tamamen gizlenmiştir. Birçok mağara hayvanının da gözleri indirgenmiş ya da kaybedilmiştir. Kör mağara balığı gibi balıklar, örümcekler, semender balıkları ve böcekler de bunlara dahildir. Hatta göz sapına sahip olup üzerinde gözü bulunmayan kör mağara kereviti bile vardır!

Körelmiş organ koleksiyonu: Balina

Balinalar ise, körelmiş organ koleksiyonu gibidir. Yaşayan birçok balina türünün, karada yaşayan dört bacaklı atalarını kanıtlayan körelmiş pelvisleri ve bacak kemikleri vardır. Bir müzede bütün haldeki bir balina iskeletine bakarsanız, genellikle minik arka bacak kemiklerini ve pelvik kemiği görürsünüz. Bunun nedeni yaşayan balinalarda bu kemiklerin iskeletin geri kalanından bağımsız ve doku altına gömülü olmasıdır. Önceleri iskeletin bir parçası olan bu kemikler, artık kendilerine ihtiyaç olmadığında iskeletten ayrılmış ve küçülmüştür. Hayvanlardaki körelmiş organların listesi koca bir kataloğu doldurabilir herhalde. Kendisi de gençliğinde hevesli bir böcek koleksiyoncusu olan Darwin, uçamayan bazı böceklerin kabuklarının altında hâlâ kanat kalıntıları bulunduğunu ifade ediyor.

Siz hâlâ apandisinizi aldırmadınız mı?

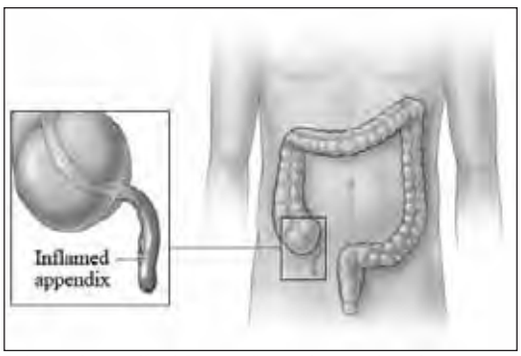
Biz insanlar da evrim geçirdiğimizi kanıtlayan birçok körelmiş özelliğe sahibiz. Bunlardan en çok bilineni apandistir. Tıpta solucansı apandis olarak bilinir ve ince, kalem genişliğinde, silindir şeklinde bir dokudur. Apandis, kalın ve ince bağırsaklarımızın birleştiği yerde bulunan körbağırsağın sonunu meydana getirir. Birçok körelmiş özellik gibi apandisin de büyüklüğü ve gelişme seviyesi oldukça değişkendir: insanlarda uzunluğu üç ila otuz santim arasında değişir. Çok az sayıda insan bir apandisi olmadan doğar.

Koalalar, tavşanlar ve kangurular gibi otçul hayvanlarda, kör bağırsak ve onun apandis ucu bizimkilerden çok daha büyüktür. Lemur, laris ve örümcek maymun gibi yaprak yiyen primatlarda da aynı şekildedir. Genişleyen bu kese, içerdiği yararlı bakterilerle hayvanlarda selülozu yıkıp kullanılabilir şekere çevirerek, (ineklerdeki "fazladan mide" gibi) fermentasyon yapan bir kanal görevi görür. Orangutanlar ve makaklar gibi daha az yaprak yiyen primatlarda kör bağırsak ve apandis indirgenmiştir. Yaprak yemeyen ve selülozu sindiremeyen insanlarda ise, apandis neredeyse tamamen yok olmuştur. Görüldüğü üzere, bir hayvan ne kadar az otçulsa, körbağırsağı ve apandisi de o kadar küçüktür. Diğer bir deyişle, apandisimiz yaprak yiyen atalarımız için hayli önemli bir organken, bizde basit bir organ kalıntısıdır ve herhangi bir değeri yoktur.

Peki, apandisin bize hiç mi yararı yok? Varsa bile, belirgin değil. Çünkü bugüne kadar apandisin alınmasının herhangi bir yan etkisi olduğu ya da ölüm oranını artırdığı görülmemiştir, hatta alınması kalın bağırsak iltihabı oluşumunu azaltır. Ünlü ders kitabı *Omurgalı Vücut*'ta paleontolojist Alfred Romer, alaycı

Balinalar, körelmiş organ koleksiyonu gibidir.

Paleontolojist Alfred Romer, "Apandisin en büyük önemi cerrahlara para desteği sağlaması" diyor.

bir şekilde, "Apandisin en büyük önemi cerrahlara para desteği sağlaması" diyor. Fakat adil olalım, belki küçük bir yararı vardır. Apandis bağışıklık sisteminin bir parçası olarak işlev görebilecek doku parçacıkları barındırır. Ayrıca, bir enfeksiyon sindirim sistemimizin geri kalanındaki yararlı gut bakterilerini ortadan kaldırdığında, apandisin bu bakteriler için sığınak görevi gördüğü iddia ediliyor.

Her şeye rağmen, insan apandisinin neden olduğu ciddi sorunlar bu küçük yararlardan ağır basıyor. Apandisin dar olması, apandisit olarak da bilinen enfeksiyon ve iltihaplanmaya götürebilecek tıkanmalara neden oluyor. Tedavi edilmezse kopmuş bir apandis ölüme bile yol açabilir. İnsanların hayatlarında apandisit geçirme riski on beşte birdir. Neyse ki, gelişmekte olan cerrahi uygulamalar sayesinde, apandisit nedeniyle ölüm oranı yalnızca yüzde bir. 19. yüzyılın sonlarında doktorlar iltihaplı bir apandisi almaya başladığında, ölüm oranı yüzde yirmilere varabiliyordu. Başka deyişle, apandisin cerrahi müdahaleyle alınabildiği bu günlerden önce, her yüz kişide birden fazlası apandisit yüzünden ölüyordu. Cidden muazzam bir doğal seleksiyon bu.

İnsan evriminin bu uçsuz bucaksız dönemi boyunca -yüzde doksan dokuzundan fazla bir zamanda-cerrahlar yoktu ve bağırsaklarımızda birer saatli bombayla yaşıyorduk. Koca dezavantajlarıyla minicik yararlarını karşılaştırdığınızda, toplamda apandis sahibi olmanın hiç de iyi bir şey olmadığı açık. Fakat iyi ya da kötü olmasının dışında, apandis hâlâ körelmiş bir organdır ve ilk başta evrildiği işlevi artık gerçekleştirmemektedir.

Öyleyse neden hâlâ bir apandisimiz var? Henüz bunun yanıtını bilmiyoruz. Belki yok olmak üzeredir ama, ameliyat çoktan apandisi olan insanlarda doğal seleksiyonu elemiş durumda. Başka bir ihtimal de şu; belki doğal seleksiyon apandisi artık daha da zararlı hale gelmesine neden olmadan küçültemiyordur. Çünkü daha küçük bir apandisin tıkanma riski daha büyüktür. Bu da apandisin tamamen yok olmasına evrimin bir engeli olabilir.

Primat atalarımızın kalıntıları

Vücutlarımız primat ataların kalıntılarıyla doludur. Örneğin, körelmiş bir kuyruğumuz var: omurgamızın sonunda bulunan kuyruk sokumu, pelvisimizin hemen altında bulunan birbiriyle kaynaşmış üç omurdan oluşur. Atalarımızın kullanışlı, uzun kuyruğundan geriye sadece bu kalmıştır, ancak yine de bir işleve sahiptir, mesela bazı kaslar buraya bağlıdır. Ancak, bir organın körelmiş olup olmamasını, kullanılmasına göre değil, ilk başta evrilmiş olduğu işlev üzerinden değerlendirdiğimizi unutmayın. Bazı insanların, maymunlarda ve diğer memelilerde kuyruğu hareket ettirmeyi sağlayan kasa benzer, etkileyici ilkel kuyruk kasları vardır. Bu kas hâlâ kuyruk sokumumuza bağlıdır, ancak oradaki kemikler hareket edemediği için kas da bir işe yaramaz. Belki siz de bu kasa sahipsiniz ama sahip olduğunuzu bilmiyorsunuz bile.

Bazı insanların, maymunlarda ve diğer memelilerde kuyruğu hareket ettirmeyi sağlayan kasa benzer, etkileyici ilkel kuyruk kasları vardır.

Diğer körelmiş kaslar da kışın ya da korktuğumuzda ortaya çıkıyor. **Arrektör pili** olarak adlandırılan bu küçük kaslar, vücuttaki her bir tüyün köküne bağlıdır. Bunlar kasıldığında tüyler yerinden kalkar ve diken diken olur. Tüylerin ürpermesinin ve bunu sağlayan kasların en azından insanlarda yarar sağlayan bir işlevi yoktur. Ancak diğer memelilerde, kaslar hava soğuk olduğunda yalıtımı sağlamak için, hayvan bir tehditle karşılaştığında ise daha büyük görünmesini sağlamak için kürkü kaldırır. Üşüdüğünde ya da kızdığında tüyleri dimdik olan bir kediyi düşünün örneğin. Bizim bu körelmiş özelliğimiz de işte aynı etken, yani soğuk veya salgılanan adrenalin tarafından gerçekleştiriliyor.

Bu da son örnek olsun; eğer kulaklarınızı hareket ettirebiliyorsanız, evrimi gösteriyorsunuz demektir. Kafa derimizin altında kulaklarımıza bağlı üç tane kas bulunur. Birçok kişide bu kaslar bir işe yaramaz, ancak bazı insanlar bu kasları kulaklarını hareket ettirmek için kullanabilir (Ben de o şanslı kişilerdenim. Her yıl evrimi anlatırken, daha çok da öğrenciler eğlensin diye sınıfa bu hünerimi sergiliyorum). Bunlar, kediler ve atların seslerin yerini tespit etmeye yardımcı olsun diye kulaklarını hareket ettirmek için kullandıkları kasların aynılarıdır. Bu türlerde kulakları hareket ettirmek avcıların tespit edilmesine yardım eder, yavrularını bulmalarını sağlar vs. Fakat insanlarda bu kaslar sadece eğlence için iyidir.

Kısacası, körelmiş özellikler yalnızca evrimin ışığında bir anlam ifade eder. Eğer doğal seleksiyon kullanışsız özellikleri zamanla eliyorsa ya da onları daha uyumlu, yeni bir şeye dönüştürüyorsa; bazen yararlı ama çoğunlukla işe yaramaz olan bu özellikler, evrimde tam da bulmayı bekleyeceğimiz şeylerdir.

SOYAÇEKİMLER

Zaman zaman, atalara ait bir özelliğin yeniden meydana gelmesine benzer bir anormalliğe sahip bireyler ortaya çıkar. Bir at fazladan parmaklarla, bir insan bebeği de kuyrukla doğabilir. Düzensiz bir şekilde ifade edilen bu atalara ait özelliklerin kalıntıları, **soyaçekim** olarak adlandırılır. Bunlar körelmiş özelliklerden farklılık gösterir, çünkü her bireyde görülmeyip yalnızca dönem dönem ortaya çıkarlar.

Gerçek soyaçekimlerin ataya ait bir özelliği tam anlamıyla aynı şekilde tekrarlaması gerekir. Çünkü bunlar basit bir ucube özelliği değildir. Örneğin, fazladan bir ayakla doğmuş insan soyaçekim değildir, çünkü bizim atalarımızdan hiçbiri beş ayaklı değildi. En çok bilinen gerçek soyaçekim muhtemelen balinaların bacaklarıdır. Bazı balina türlerinin körelmiş pelvis ve bacak kemikleri taşıdığını zaten öğrenmiştik, ancak beş yüz balinadan yalnızca biri vücut duvarının dışına çıkan bacakla doğuyor. Bu bacaklar, balinalarda karada yaşayan memelilerden kalma uyluk, kaval ve kamış gibi ana bacak kemiklerinin ne derece düzeltildiğini gösteriyor. Bazı balinaların ayakları ve parmakları bile var!

Neden bu soyaçekimler tüm bireylerde görülmüyor? Buna en iyi hipotezimiz şu: soyaçekimler, atalarda işlevsel olan ancak artık kendilerine gerek duyulmadığı için doğal seleksiyon tarafından durgun hale getirilen genlerin yeniden ifade edilmesiyle oluşuyor. Fakat uyku halindeki bu genler, bazen gelişim sürecinde yanlış giden bir şey olduğunda yeniden uyanabiliyor. Balinalar, genomlarında milyonlarca yıl boyunca kullanılmadığı için gerilemiş olsa da bacak oluşturmayı sağlayacak genetik bilgiye hâlâ sahipler. Ve bu bilginin onlarda bulunmasının nedeni de, dört ayaklı atalardan gelmeleridir. Yaygın olan balina pelvisi gibi, nadir görülen bacak da evrimin kanıtıdır.

Daha küçük, beş parmaklı atalardan gelen modern atlar, benzer soyaçekimler gösterir. Fosil kayıtları modern atlarda zamanla kaybedilen parmakları ve en son yalnızca ortadaki toynağın kaldığını belgeliyor. At embriyoları gelişimlerine, eşit oranda büyüyen üç parmakla başlar, fakat daha sonra ortadaki parmak, doğumda artık bacağın iki yanında bulunan ince kamış kemiklerine dönüşen diğer ikisinden daha hızlı büyür. Nadir vakalarda ise bu fazla parmaklar gerçek parmaklar olana dek büyümeye devam eder ve toynak haline gelir. Genellikle de bu atalardan kalma parmaklar, eğer at koşmuyorsa, yere değmez. Bu tam da eski bir at olan **Merychippus**'un on beş milyon yıl önceki görünüşüdür. Fazla parmaklı atlar bir zamanlar doğaüstü mucizeler olarak görülür, Sezar'ın ve Büyük İskender'in bu atlara bindiği söylenirdi. Ve evet, bunlar, modern ve eski atlar arasındaki genetik akrabalığı açıkça gösterdikleri için evrim mucizeleridir.

Kendi türümüzün en çarpıcı soyaçekim örneği de, insan kuyruğu olarak daha iyi bilinen koksijeal çıkıntıdır. Kısaca öğreneceğimiz üzere, insan embriyoları gelişimlerinin ilk döneminde balıklarınkine benzer bir kuyruğa sahiptir ve bu kuyruk yedinci haftada yok olmaya başlar. Fakat nadiren bu kuyruk tamamen gerilemez ve bebek, omurgasının kökünden çıkan bir kuyrukla doğar. Kuyruklar birbirinden çok farklıdır; bazıları omur gibi kemiklerden oluşurken, bazıları kemiksiz, "yumuşak"tır. Bazıları yalnızca üç santim uzunluğundayken, bazılarının boyu otuz santimi bulur. Ve bunlar basit deri çıkıntıları değildir, tüy, kas, kan damarı ve sinirlere sahip olabilirler. Bazıları hareket bile edebilir! Neyse ki, bu garip çıkıntılar ameliyatla kolayca alınabiliyor.

Peki bu kuyruk yapacak gelişim düzenini hâlâ taşımamız başka ne anlama geliyor? Son genetik araştırmalar, fare gibi hayvanlarda kuyruk oluşumunu sağlayan genlerin aynılarına sahip olduğumuzu, ancak bunların insan fetüsünde etkisiz hale getirildiğini gösteriyor. Kuyruklar da gerçek soyaçekimler gibi görünüyor.

Bazı soyaçekimler ise, laboratuvarda oluşturulabilmekte. Bunların en ilginç ve en iyi örneği tavuk dişleridir. 1980 yılında, E. J. Kollar ve C. Fisher, Connecticut Üniversitesi'nde, gelişmekte olan bir farenin çenesinden doku alarak bir tavuk embriyosunun ağzına nakletti. Şaşırtıcı bir şekilde, tavuğun dokusu, bazıları belirgin kök ve kronlara sahip dişe benzer yapılar meydana getirdi! Alttaki fare dokusu tek başına diş oluşturamayacağı için, Kollar ve Fisher buradan, tavuklarda diş yapmak için gerekli, uykudaki gelişim düzenini fareden alınan moleküllerin uyandırdığı sonucunu çıkardı. Bu da tavukların aslında diş için gerekli tüm doğru genleri içerdiği, ancak fare dokusunun sağladığı bu hareketi ateşleyecek kıvılcıma sahip olmadığı anlamına geliyordu. Yirmi yıl sonra da, bilim insanları moleküler biyolojiyi çözdü ve Kollar ve Fisher'in iddiası doğrulandı: kuşlar diş oluşturacak bilgiye sahiptir, ancak çok önemli bir protein eksik olduğu için bunu gerçekleştiremezler. Bu protein sağlandığında ise, ağızda diş gibi yapılar meydana gelir. Kuşların, dişleri olan sürüngenlerden evrildiklerini hatırlarsınız. Onlar bu dişleri altmış milyon yıl önce kaybettiler, fakat hâlâ bunları oluşturacak, atalarından kalma genleri taşıyorlar.

Eski bir at olan Merychippus'un ön ve arka ayakları.

ÖLÜ GENLER

Madem sıfırdan yaratıldık, bu ölü genler de neyin nesi?

Soyaçekimler ve körelmiş organlar bize bir özelliğin artık kullanılmadığını ya da indirgenmiş olduğunu gösterir, bu özellikleri taşıyan genler genomlardan birdenbire yok olmazlar: evrim bu genlerin eylemlerini onları DNA'dan çıkararak değil, etkisiz hale getirerek durdurur. Buradan bir tahminde bulunabiliriz. Birçok türün genomlarında durgun halde ya da ölü genler, yani daha önceleri kullanışlı olan, ancak artık bütün halde bulunmayan ya da ifade edilmeyen genler bulmayı bekleriz. Yani başka deyişle, genomlarda körelmiş genler bulunmalıdır. Buna karşın, tüm türlerin sıfırdan yaratıldığı düşüncesi böyle genlerin var olmadığını öngörür, çünkü buna göre bu genlerin aktif olduğu ortak atalar yoktur.

Otuz yıl önce DNA kodlarını okumak için hiçbir yolumuz olmadığından bu tahmini test edemezdik. Fakat artık türlerin tüm genomlarını sıralamak çok kolay. Şimdiye kadar da insanlar dahil birçok türün genomları çıkarıldı. Bir genin normal işlevinin, DNA'yı oluşturan nükleotid bazlarının dizilimi tarafından belirlenen proteinler oluşturmak olduğunu düşününce, bu okuma bize evrimi araştırmak için eşsiz bir araç sunuyor. Verili bir genin DNA dizilimine baktığımızda, bu genin normal bir şekilde çalışıp çalışmadığını, durgun halde olduğunu ya da hiçbir işlevi olmadığını söyleyebiliriz. Kullanışlı bir proteinin artık üretilememesine neden olacak bir mutasyonun geni değiştirip değiştirmediğini, ya da "kontrol" bölgelerinin mi daha önce etkisiz hale getirilmiş bir genin yeniden aktif hala gelmesine neden olduğunu anlayabiliriz. İşlev görmeyen bir gene **psödogen** (sözde gen) denir.

Sözde genleri bulacağımıza dair öngörümüz fazlasıyla doğrulandı. Hemen hemen her tür, genomunda ölü genler barındırır ve bu genlerin birçoğu o türün akrabalarında hâlâ aktif haldedir. Bu da, bu genlerin ortak bir atada da aktif olduğu ve sonraki bazı nesillerde ölü, bazılarında ise hâlâ aktif halde bulundukları anlamına geliyor. Örneğin, biz insanlar 30.000 gen içerisinde 2000 tane ölü gen taşıyoruz. Diğer türlerde olduğu gibi bizim genomlarımız da hayli yoğun nüfuslu mezarlıklar gibi.

İşlevi kalmamış C vitamini geni

En çok bilinen sözde insan geni ise GLO'dur. Genin böyle adlandırılmasının sebebi, diğer türlerde L-gulono-y-lakton oxidaz adında bir enzimi üretmesi. Bu enzim, basit bir şeker olan glükozdan C vitamini üretmede kullanılır. Düzenli bir metabolizma için vazgeçilmez olan C vitamini, primatlar, meyve yarasaları ve kobay fareleri hariç hemen hemen tüm memelilerce üretilir. C vitamini üretemeyen bu türlerde ise, vitamin doğrudan gıda yoluyla alınır ve normal bir beslenmeyle yeterli miktarda edinilir. Eğer yeterince C vitamini sindirmezsek hastalanırız. Örneğin, 19. yüzyılın yeterince vitamin alamayan denizcilerinde iskorbüt hastalığı çok sık görülürdü. Primatlar ve bahsettiğimiz diğer türlerin kendi C vitaminlerini üretmemelerinin nedeni buna ihtiyaçlarının olmamasıdır. Yine de, DNA dizilimleri gösteriyor ki, primatlar vitamin üretmek için gerekli olan genetik bilginin çoğunu hâlâ taşıyorlar.

Birçok türün genomlarında durgun halde ya da ölü genler bulunur.

Glükozdan C vitamini üretimi dört adımda gerçekleşir ve bu adımların her biri farklı genlerin ürünleri tarafından başlatılır. Primatlar ve kobay farelerinin ilk üç adım için gerekli genleri hâlâ aktiftir, ancak GLO enzimini gerektiren son adımı gerçekleştiremezler, çünkü bu türlerde GLO bir mutasyon nedeniyle etkisiz hale gelmiş durumdadır. Artık GLO onlar için bir psödogendir; genin DNA dizisinde bir nükleotid eksik olduğu için işlevini yerine getiremez. Diğer primatlarda da aynen bu gen eksiktir. Bu durum bize gösteriyor ki, C vitamini üretme yeteneğimizi yitirmemize neden olan mutasyon, tüm primatların atasında bulunuyordu ve sonraki nesillere aktarıldı. Kobay farelerindeki GLO'nun etkisizleştirilmesine ise farklı mutasyonlar neden olduğu için, primatlarınkinden bağımsız gerçekleşmiştir. Meyve yarasaları, kobay fareleri ve primatların beslenme düzeninde çokça C vitamini bulunduğu için, bunu kendileri üretmeyi bırakmış olmaları çok muhtemel. Çünkü üretimi hayli maliyetli olan bir proteinin ortadan kaldırılması yararlıdır.

Bir türde ölü olan bir genin o türün akrabalarında aktif olması evrimin kanıtıdır, ancak bundan daha fazlası var. Yaşayan primatlardaki GLO'ya baktığınızda diziliminin yakın akrabalarda uzak olanlara göre daha benzer olduğunu görürsünüz. Ayrıca, kobay farelerinin GLO dizilimi tüm primatlarınkinden çok farklıdır.

Bu gerçekleri sadece evrim ve ortak atalar açıklayabilir. Tüm memeliler GLO geninin işlevsel bir kopyasını kalıtım yoluyla almıştır. Yaklaşık kırk milyon yıl kadar önce, tüm primatların ortak atasında artık ihtiyaç duyulmayan bir gen mutasyon sonucu etkisiz hale geldi, bütün primatlar da bu mutasyonu aldılar. GLO etkisizleştirildikten sonra, artık eski işlevini görmeyen gende diğer mutasyonlar birikmeye devam etti ve bu mutasyonlar sonraki nesillere aktarıldı. Yakın akrabaların ataları daha kısa bir süre önce yaşadığı için, zamana bağlı olarak değişim gösteren genler ortak atalık kuralını takip eder; böylece yakın akrabaların DNA dizilimleri uzaklarınkine oranla şu andaki nesillere daha ben-

zerdir. Bu durum bir gen ölü olsa da olmasa da gerçekleşir. Kobay farelerinde GLO dizilimi farklıdır, çünkü bu fareler diğerlerinden bağımsız bir şekilde, çok önce primatlarınkinden ayrılmış bir nesilde etkisiz hale gelmiştir. GLO böyle özellikler gösteren tek gen değildir, daha başka çok sayıda psödogen vardır.

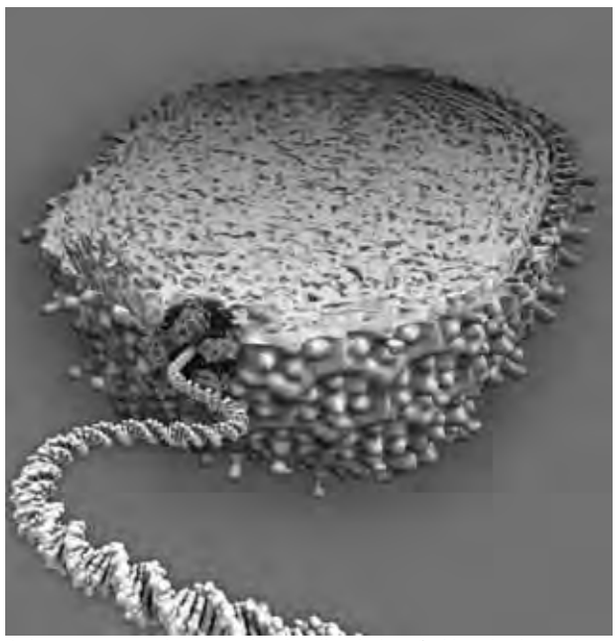
Lakin, eğer primatların ve kobay farelerinin özel olarak yaratıldığını düşünüyorsanız, tüm bunlar bir anlam ifade etmeyecektir. Neden bir yaratıcı tüm türlere C vitamini üretmelerinin yolunu sağlayıp sonradan onu etkisiz hale getirsin? En baştan bu yolu ortadan kaldırmak daha kolay değil mi? Peki ya neden aynı etkisizleştirici mutasyon tüm primatlarda ve farklı bir tanesi de kobay farelerinde görülüyor? Neden ölü bir genin dizilimleri, bu türlerin bilinen atalarına bakılarak tahmin edilen benzerlik özelliğini birebir yansıtsın? Neden insanlar binlerce psödogene sahip?

DNA'mızdaki virüsler

Bizler aynı zamanda, virüs olarak adlandırılan, farklı türlerden gelen genleri de barındırıyoruz. Endojen retrovirüsler olarak adlandırılan bazı virüsler ise, kendi genomlarının kopyalarını yapıp bunları hastalık bulaştırdıkları türlerin DNA'larının içine yerleştiriyorlar. Eğer bu virüsler sperm ya da yumurtaları oluşturan hücrelere bulaşırsa, gelecek nesillere de aktarılabilirler. İnsan genomu, neredeyse tamamı mutasyonlar tarafından zararsız hale getirilmiş binlerce virüsü içerir. Bu virüsler de eski enfeksiyonların kalıntılarıdır. Bu kalıntıların bazıları ise insanlar ve şempanzelerin kromozomlarında birebir aynı yerde bulunur. Kuşkusuz bunlar bizim ortak atamıza bulaşan ve daha sonraki nesillere aktarılmış olan virüsler. Bu virüslerin kendilerini bağımsız bir şekilde iki türde tam olarak aynı noktaya yerleştirmeleri gibi bir şey olamayacağına göre, burası ortak atalara işaret ediyor.

Evrimin çarpıcı kanıtı: OR genleri

Ölü genlere dair gizemli başka bir öykü de bizim koku duyumuzla, daha doğrusu zayıf koku alma duyumuzla ilgilidir. İnsanlar karada yaşayan memeliler arasında oldukça kötü koklayıcılardır. Buna rağmen, 10.000 farklı kokuyu tanıyabiliyoruz. Peki, böyle bir şeyi nasıl başarıyoruz? Aslında yakın zamana kadar bu tam bir muammaydı. Bu sorunun cevabı DNA'mızda, koku alıcı genlerimizde (OR) yatıyor.

Bizler aynı zamanda, virüs olarak adlandırılan, farklı türlerden gelen genleri de barındırıyoruz.

Bu OR konusu, başarıları sayesinde 2004 yılında Nobel Ödülü kazanan Linda Buck ve Richard Axel tarafından araştırıldı. Şimdi biraz süper bir koklayıcı olan farelerin OR genlerine bakalım:

Fareler sadece yiyecek bulabilmek için değil, aynı zamanda avcılardan korunmak için çoğunlukla koku alma duyularına güvenirler. Bir farenin duyu dünyası, bizim kokudan çok görüşün önemli olduğu dünyamızdan çok farklıdır. Farelerin binden fazla aktif OR geni vardır. Bunların tamamı milyonlarca yıl önce ortaya çıkan ve çok kez kopyalanmış, atalara ait tek bir genden gelir ve her bir gen diğerlerinden biraz farklıdır. Ve yine her biri, farklı bir hava molekülünü tanımaya yarayan, farklı bir protein üretir. Her OR proteini burundaki dokuların içinde bulunan hücrelerin farklı bir türünde ortaya çıkar. Farklı kokular farklı molekül bileşimine sahiptir ve her bileşim farklı bir grup hücreyi harekete geçirir. Hücreler de, farklı sinyalleri birleştirip şifrelerini çözen beyne sinyaller gönderir. Fare, kedinin kokusunu peynir kokusundan bu şekilde ayırır. Fareler (ve diğer memeliler) sinyal bileşimlerini birbirilerine ekleyerek, sahip oldukları OR genlerinden daha çok kokuyu tanıyabilirler.

Farklı kokuları tanıyabilme yeteneği doğada fazlaca yarar sağlar: akraba olanlarla olmayanları birbirinden ayırmanızı, eş bulmanızı, yiyecek bulmanızı, avcıları tanımanızı ve bölgenizi kimin işgal ettiğini anlamanızı sağlar. Hayatta kalma açısından getirdiği avantajlar oldukça büyüktür. Peki doğal seleksiyon tüm bu genleri nasıl birbirine bağladı? İlk olarak atalardan kalan bir gen birkaç kez çoğaldı. Bunun gibi eşlenmeler zaman zaman hücre bölünmesi sırasında gerçekleşen kazalardan dolayı gerçekleşir. Giderek bu eşlenmiş kopyalar birbirinden ayrıldı ve her biri farklı bir koku molekülüne bağlandı. Bin OR geninden her biri için farklı bir tür hücre evrildi. Ve aynı zamanda, beyin de farklı kokuları algılayabilmek için çeşitli türlerdeki hücrelerden gelen sinyalleri birleştirmek amacıyla sinyalleri ileten yeni sinirler oluşturdu. Havanın koklanmasının sırf hayatta kalma için değeri bile düşünüldüğünde görüyoruz ki, bu gerçekten evrimin çok şaşırtıcı bir başarısı.

Bizim koku alma duyumuz ise farelerinkine hiç yakın değil. Bunun bir nedeni bizim daha az, yalnızca 400 civarı OR geni ifade ediyor olmamız. Yine de toplamda, tüm genomumuzun yüzde üçünü oluşturan 800 OR geni taşıyoruz. Bunların yarısı da mutasyonlar tarafından kalıcı olarak etkisizleştirilmiş psödogenler. Bu durumun aynısı primatların çoğunluğu için geçerli. Primatlar olarak bizler gün içerisinde kokudan çok görüşümüze güveniyoruz, dolayısıyla bu kadar fazla kokuyu ayırt etmemiz gerekmiyor. İhtiyaç duyulmayan genler de mutasyonlar-

ca temizleniyor. Tahmin edilebileceği üzere renkli görme yetisine sahip olduğu için etrafındaki çevrenin daha iyi ayrımını yapan primatların, daha fazla ölü OR genleri vardır.

Aktif olan-olmayan insan OR genlerinin dizilimlerine bakarsanız, diğer primatlarınkilere çok benzerler, fakat ornitorenkler gibi "ilkel" memelilere ve sürüngenler gibi uzak akrabalarınkilere az benzerler. Peki, evrim yüzünden değilse neden ölü genler böyle bir ilişki göstersin? Bu kadar çok etkisiz gen barındırmamız da evrimin bir kanıtıdır: bu genetik yükü taşıyoruz, çünkü hayatta kalmak için keskin koku alma duyusuna güvenen uzak atalarımız bu genlere ihtiyaç duyuyordu.

Evrimin en çarpıcı örneği yunusların OR genleridir. Yunusların havadaki uçucu kokuları algılamaya ihtiyaçları yoktur; tüm işlerini sualtında hallettikleri için, sudaki kimyasalları algılamak için tamamen farklı bir takım genleri vardır. Tahmin edilebileceği gibi, yunusların bazı OR genleri etkisizleştirilmiştir. Daha doğrusu, bu genlerin yüzde sekseni etkisiz haldedir. Yüzlercesi hâlâ yunus genomunda durgun halde, birer evrim kanıtı olarak bulunmaktadır. Bu ölü yunus genlerinin DNA dizilimlerine baktığınızda da, karada yaşayan memelilerinkilere ne kadar benzediklerini görürsünüz. Bu da yunusların, denize girdikten sonra OR genleri işe yaramaz hale gelen kara memelilerinden evrildiklerini gösteriyor. Fakat eğer yunusların ayrı olarak yaratılmış bir tür olduğunu düşünüyorsanız bu benzerliğin sizin için bir anlamı olmayacaktır.

Bu yumurta kesesine ne gerek var?

Körelmiş genler körelmiş yapılarla birlikte hareket edebilirler. Biz memeliler yumurtlayan sürüngen atalardan evrildik. "Monotrem" (Avustralya dikenli karıncayiyeni ve ördek-gagalı ornitorenki de kapsayan tek-delikli memeli cinsi) olanlar haricinde memeliler yumurtlamayı bırakmıştır ve anneler bebeklerini bir yumurta deposu hazırlamak yerine doğrudan plasenta yoluyla beslerler. Ve memeliler, sürüngenlerde ve kuşlarda yumurta kesesini dolduran vitellogenin adlı besleyici proteini üreten üç gene sahiptirler. Ancak memelilerin hemen hemen hepsinde bu genler ölü ve mutasyonlarca tamamen etkisizleştirilmiş haldedir. Biri aktif diğer ikisi ölü genleriyle, yalnızca yumurtlayan monotrem (tek-delikli) memeliler hâlâ vitellogenin üretebilmekteler. Bizim gibi memeliler hâlâ bir yumurta kesesi üretebilirler, ancak bu keseler körelmiş, yumurtadan yoksun, geniş ve sıvıyla

Ornitorenkin garip bir özelliği, midesinin olmamasıdır.

dolu, cenine bağlı bir balon şeklinde bulunur ve hamileliğin ikinci ayında da embriyodan ayrılır.

Ornitorenkin "mide"si

Ördek gagası, şişman kuyruğu, arka bacaklarındaki zehirli çıkıntıları, dişilerinin yumurtlama özelliği ile Avustralya ornitorenki birçok açıdan tuhaf bir hayvandır. Eğer bir canlı akılsızca ya da bir yaratıcının eğlencesi için tasarlanmışsa, o bu hayvandır herhalde. Ornitorenkin garip bir özelliği, midesinin olmamasıdır. İçinde sindirici enzimlerin yiyecekleri parçaladığı torba gibi birer mideye sahip olan hemen hemen tüm omurgalıların tersine, ornitorenkin "mide"si, yemek borusu ve ince bağırsağın birleştiği yerde küçük bir şişkinlik şeklindedir. Bu mide, diğer omurgalılarda yiyecekleri sindiren enzimleri üreten bezlerden tamamen yoksundur. Evrimin neden mideyi elediğinden emin değiliz, belki ornitorenkin yumuşak böceklerden oluşan beslenme düzeni çok fazla işlem gerektirmediği içindir, ama ornitorenkin mideye sahip olan atalardan geldiğini biliyoruz. Bunun bir nedeni ornitorenk genomunda sindirimle alakalı enzimlerin iki psödogeninin bulunması. Artık gerek duyulmadığı için mutasyon tarafından etkisiz hale getirilmişler, ancak yine de bu ilginç hayvanın evrimini kanıtlıyorlar.

Evrimin en çarpıcı örneği yunusların OR genleridir.

EMBRİYOLARDAKİ PARŞÖMENLER

Bu embriyo bakalım ne olacak?

Darwin'in zamanından çok önce, biyologlar embriyoloji ve karşılaştırmalı anatomi üzerine çalışıyorlardı. Çalışmaları, o dönemde bir şey ifade etmeyen tuhaflıklarla sonuçlandı. Örneğin, tüm omurgalılar aynı şekilde, embriyo halindeki bir balık görünümünden gelişmeye başlarlar. Gelişme ilerledikçe farklı türler, garip şekillerde ayrılmaya başlar. Başta bütün türlerin embriyolarında mevcut olan bazı kan damarları, sinirler ve organlar aniden yok olurlar, diğerleri ise şekil ya da yer değiştirirler. En sonunda bu gelişim dansı çok farklı yetişkin balık, sürüngen, kuş, memeli ve amfibi (hem karada hem suda yaşayan) gibi türlerin oluşmasıyla sonlanır. Buna rağmen, gelişme sürecinin başında hepsi birbirine benzer. Darwin, büyük Alman embriyolojisti Karl Ernst von Baer'in omurgalı canlıların ebriyolarındaki benzerliğe neden bu kadar şaşırdığını anlatıyor. Von Baer, Darwin'e şöyle yazıyor:

"Şu an elimde iki küçük embriyo var ve hangi sınıfa ait olduklarını söyleyemiyorum. Belki bir kertenkele, belki de küçük bir kuş, ya da çok küçük bir memeli. Şu aşamada bu hayvanlarının kafalarının ve gövdelerinin oluşumu birbirileriyle tamamen aynı."

Yine o dönemde, embriyolojiye dair ders kitaplarında okutulanlardan tamamen farklı olan bu gerçekleri çözen ve bu gelişim sürecinin kafa karıştırıcı özelliklerinin evrim düşüncesi içerisinde birdenbire çokça anlam ifade ettiğini gösteren Darwin oldu:

"Embriyoya, ortak bir ata formunun az çok belirgin bir resmi olarak baktığımızda, embriyoloji daha çok dikkat çekiyor."

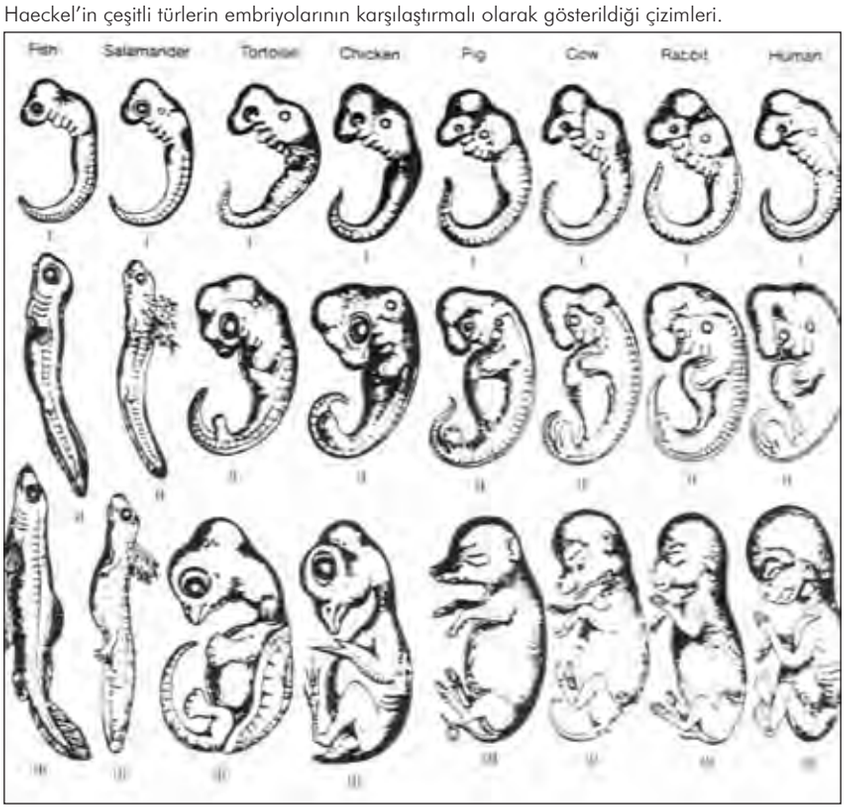
Embriyonun gelişimi: hızlandırılmış evrim süreci

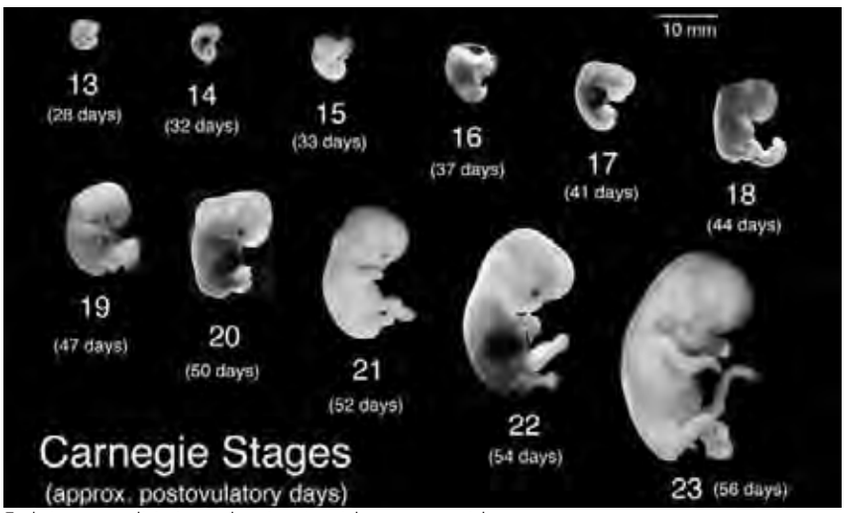
Bütün omurgalıların uzvu olmayan ve kuyruk taşıyan balık tipli fetüsünü inceleyerek başlayalım. Bu canlıların belki de en çarpıcı balık benzeri özelliği, embriyonun daha sonra kafasının oluşacağı yerin iki tarafında çizgilerle birbirinden ayrılmış, **solungaç yayları** olarak da adlandırdığımız beş ila yedi kesenin bulunmasıdır. Bu yaylardan her biri sinirleri, kan damarlarını, kasları ve kemik ya da kıkırdakları oluşturan dokuları barındırır. Balık ve köpek balığı embriyoları geliştikçe birinci yay çeneye dönüşür ve geri kalanlar da solungaçların yapısını oluşturur: keselerin aralarındaki çizgiler açılarak solungaç yarıklarını meydana getirir, keseler de solungaçların hareketlerini kontrol etmek üzere sinirleri, sudan oksijen alabilmek için kan damarlarını, solungacın yapısını desteklemek için de kemik kalıpları ya da kıkırdakları oluşturur. Balıklarda ve köpek balıklarında solungaçların bu gelişimi az çok doğrudan gerçekleşir, bu embriyo özellikleri, yetişkin balığın solunum yapmasını sağlayan sistemini oluşturmak için çok fazla değişikliğe uğramazlar.

Ancak yetişkin olduğunda solungaçları bulunmayan diğer omurgalılarda bu yaylar balıklardakinden çok farklı, kafayı oluşturan yapılara dönüşürler. Örneğin, memelilerde orta kulağın üç minik kemiğini, östaki borusunu, şah damarını, bademcikleri, gırtlağı ve kafatası sinirlerini meydana getirirler. Bazen insan embriyolarında solungaç yarığı kapanamaz, bu da bebeğin boynunda kist oluşmasına neden olur. Balık atalarımızdan kalan bu durum ameliyatla düzeltilebilmektedir.

Kan damarlarımız ise çok daha tuhaf değişiklikler gösterir. Yine balıklarda damarların embriyonik özellikleri çok değişime uğramadan yetişkinlerin sistemini meydana getirir, ancak diğer omurgalılar geliştikçe, damarlar yer değiştirir ve bazıları yok olur. Bizim gibi memelilerde ise baştaki altıdan yalnızca üç tane ana damar kalmaktadır. Gerçekten tuhaf olan bir şey de gelişimimiz sürdükçe geçirdiğimiz değişikliklerin evrim sıralamasına benzemesi. Başta balıklarınkine benzeyen dolaşım sistemimiz embriyonik amfibilerinkine benzer bir sisteme dönüşür. Amfibilerde embriyonik damarlar, doğrudan yetişkin damarlarına dönüşürken, bizimkiler embriyonik sürüngenlerinkine benzer bir şeye doğru değişmeye devam eder. Sürüngenlerin dolaşım sistemi yine doğrudan yetişkin sürüngen sistemine dönüşür, ancak bizimki daha fazla değişerek, dolaşım sistemimizi gerçek bir memeli-

Haeckel'in çeşitli türlerin embriyolarının karşılaştırmalı olarak gösterildiği çizimleri.

Embriyonun gelişimi genel evrim süreciyle aynı sırayı izliyor.

nin dolaşım sistemine dönüştüren birkaç kıvrım daha alıp, şah damarı, akciğer atardamarı ve sırt aortunu oluşturmak suretiyle tamamlanır.

Bu özellikler kafamızda birçok sorunun uyanmasına neden oluyor. Öncelikle, neden en sonda birbirinden çok farklı görünen, farklı omurgalıların hepsi balık embriyosuna benzer bir şekilde gelişimine başlıyor? Neden memeliler kafa ve yüzlerini balıkların solungaçlarını oluşturan embriyonik yapılara çok benzeyen yapılardan oluşturuyor? Neden omurgalı canlıların embriyoları dolaşım sisteminde bu kadar çok değişikliğe uğruyor? Neden insan veya kertenkele embriyoları bu kadar çok değişiklik geçirmek yerine yetişkinlerdeki dolaşım sistemini doğrudan oluşturmuyor? Ve neden gelişim sıralamamız atalarımızın evrim sıralamasına bu kadar benziyor (balıktan amfibiye, sürüngene ve sonra memeliye doğru)? Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabında öne sürdüğü gibi, bu sıralamanın nedeni, insan embriyolarının gelişim sırasında uyum sağlamak zorunda oldukları farklı ortamlardan geçmesi değil.

"Aynı sınıfa ait farklı hayvanların embriyolarının yapılarındaki benzer noktaların genellikle onların var oldukları koşullarla doğrudan bir ilişkisi yoktur. Örneğin, omurgalı embriyolarında garip düğüm benzeri bir rota izleyen, solungaç yarıklarının yanında bulunan damarların aynı koşullar nedeniyle oluştuğunu varsayamayız. Çünkü memeli embriyosu annesinin rahminde, kuş embriyosu yumurtada, kurbağa embriyosu ise yine yumurta içerisinde sualtında gelişir."

Bu evrim safhalarının tekrarı, diğer organların gelişim safhalarında da görülür, mesela böbreklerimizde. Gelişim sırasında insan embriyosu, birbiri ardına üç farklı böbrek oluşturur, son böbrek meydana gelmeden önce de diğer ikisi yok olur. Bu geçici böbrekler, fosil kayıtlarında da bizden önce evrilen türlerde (sırasıyla çenesiz balıklar ve sürüngenler) bulunan böbreklere benziyor. Peki, bu ne anlama geliyor?

Bu soruyu yüzeysel olarak şu şekilde cevaplayabiliriz: her omurgalı bir safhalar dizisi halinde gelişim gösterir ve bu safhalar atalarımızın evrim sıralamasını takip eder. Mesela bu yüzden, gelişmeye başlayan bir kertenkele başta balık embriyosuna benzer, daha sonra bir amfibi embriyosuna ve son olarak da bir sürüngen embriyosuna dönüşür. Memeliler de aynı sıralamadan geçerler, ancak en sonda bir de memeli embriyosuna dönüştükleri safhayı yaşarlar.

Gelişim, oldukça 'muhafazakâr' bir süreç

Verdiğimiz bu yanıt doğrudur ancak buradan da daha derin konular ortaya çıkıyor. Neden gelişim bu şekilde meydana geliyor? Neden aslında kuyruk, solungaç ve balık benzeri bir dolaşım sistemine ihtiyacı olmayan insan embriyosunda doğal seleksiyon, gelişimin "balık embriyosu" safhasını elemiyor? Neden gelişimimize, 17. yüzyılda biyologların düşündüğü gibi, basitçe minik insancıklar olarak başlayıp, doğana kadar gitgide büyümüyoruz? Bütün bu dönüşümler, düzenlemeler niye?

Buna muhtemel ve iyi bir cevap şudur: bir tür başka birine evrilirken sonradan gelen atasının gelişim düzenini, yani atalara ait yapıları oluşturan tüm genleri miras olarak alır. Gelişim, oldukça "muhafazakâr" bir süreçtir. Sonraki türü oluşturan yapılar, gelişim sürecinde önceki türün özelliklerinden bazı işaretler gerektirirler. Örneğin, eğer dolaşım sistemini gelişimin en başından itibaren yeniden şekillendirerek düzeltmeye çalışıyorsanız, kemikler gibi değişmemesi gereken yapıların oluşumundaki tüm ters yan etkilerin ortaya çıkmasına neden olabilirsiniz. Bu zararlı yan etkilerden kaçınmak için, zaten sağlam olan bir temel gelişim planında daha az etkili değişiklikler yapmak daha kolaydır. En iyisi, sonradan evrilen şeylerin embriyoda gelişmek üzere programlanmasıdır.

Bu "eskiye yeni özellikler ekleme" kuralı gelişimle alakalı değişikliklerin sıralamasının neden evrim sıralamasını yansıttığını da açıklıyor. Bir grup diğerinden evrilirken, genellikle eskisinin gelişim düzenine yenilerini ekler.

Alman evrimci ve Darwin'in çağdaşı Ernst Haeckel, bu kurala işaret ederek, 1866 yılında, "Ontogenez filogenezin tekrarıdır" şeklinde özetlenmiş bir "biyogenetik yasa" formüle etti. Bu, bir canlının gelişiminin, onun evrim geçmişini tekrarladığı anlamına geliyor. Ancak bu görüş yalnızca kısıtlı bir mantık çerçevesinde doğrudur. Embriyonik safhalar, Haeckel'in iddia ettiği gibi atalarının yetişkin şekilleri gibi görünmezler, atalarının embriyo halleri gibi görünürler. Örneğin, insan fetüsü asla yetişkin bir balığa ya da sürüngene benzemez, ama belli yönlerden bu türlerin embriyo hallerine benzer. Ayrıca bu tekrarlama mutlak ve kaçınılmaz da değildir. Bir atanın embriyosunun her bir özelliği torunlarında ortaya çıkmaz, gelişimin tüm evreleri de mutlak bir evrim sıralamasını takip etmez. Dahası, bitkiler gibi bazı türler gelişim sırasında neredeyse atalarına dair tüm izleri kaybettiler. Haeckel'in yasası, sadece mutlak şekilde doğru olmadığı için değil, aynı zamanda Haeckel, eski embriyo çizimleri ger-

Lanugo doğumdan bir ay önce dökülerek yerini daha seyrek dağılmış tüylere bırakıyor.

çekte olduklarından birbirine daha benzer görünsün diye üzerlerinde oynamakla haksız yere suçlandığı için saygınlığını yitirmiştir. Fakat pire için yorgan yakmamak gerek. Embriyolar hâlâ bir çeşit tekrar gösterir: evrimin başlarında ortaya çıkan özellikler genellikle gelişimin başlarında da görülür. Tabi bu da eğer türlerin bir evrim geçmişi varsa bir anlam ifade ediyor.

Embriyo gelişimi neden evrimle aynı sırayı izliyor?

Bazı türlerin gelişme sürecinde evrim geçmişlerinin çoğunu neden sürdürdüğünden tamamen emin değiliz. Eskilerin üzerine yeni şeylerin eklenmesi kuralı yalnızca bir hipotezdir, embriyolojiye dair gerçeklerin bir açıklamasıdır. Bir gelişim düzeni için, başkasından ziyade belli bir şekilde evrilmesinin neden daha kolay olduğunu kanıtlamak zor, ancak embriyolojinin gerçekleri aynen duruyor ve yalnızca evrimin ışığında bir anlam ifade ediyorlar. Tüm omurgalılar gelişimlerine balığa benzer bir halde başlıyorlar, çünkü hepimiz balık atalardan geliyoruz. Organların, kan damarlarının ve solungaçların garip şekil değişiklikleri ve yok olmalarıyla karşılaşıyoruz, çünkü torunlar hâlâ ataların gelişim düzenlerini ve genlerini taşıyorlar. Gelişim sırasındaki bu değişikliklerin sıralaması da bir anlam ifade ediyor: gelişimin bir evresinde memeliler sürüngenlerinkine benzer bir embriyonik dolaşım sistemine sahip oluyor; fakat hiç tersi bir durumla karşılaşmıyoruz. Neden? Çünkü memeliler ilk sürüngenlerden evrildiler, onlar memelilerden değil.

Türlerin Kökeni'ni yazdığında, Darwin embriyolojiyi evrim için en güçlü kanıtı olarak görüyordu. Bugün olsa muhtemelen en yüksek mevkii fosil kayıtlarına verirdi. Buna rağmen bilim, insanın gelişimine dair evrimi destekleyen etkileyici kanıtlar toplamaya devam ediyor. Balina ve yunus embriyoları, dört ayaklı memelilerde arka bacaklara dönüşen arka ayak tomurcukları oluşturur. Ancak, suda yaşayan memelilerde vücut dışındaki bu tomurcuklar oluştuktan kısa bir süre sonra içe doğru alınır.

Embriyomuz altıncı haftada tüylerini döküyor

Benim favori embriyolojik kanıtım tüylü insan fetüsüdür. Bizler genellikle "çıplak maymunlar" olarak biliniyoruz, çünkü diğer primatların aksine, kalın bir tüy tabakasına sahip değiliz. Fakat aslında, embriyoyken kısa bir süre de olsa böyle bir tabakamız oluyor. Döllenmeden yaklaşık altı hafta sonra **lanugo** olarak adlandırılan bir tüy tabakasıyla tamamen kaplanıyoruz. Lanugo doğumdan bir ay önce dökülerek yerini daha seyrek dağılmış tüylere bırakıyor. Artık insan embriyosunun geçici bir tüy tabakasına ihtiyacı yoktur, çünkü ana rahmi zaten 37 derece sıcaklığındadır. Bu nedenle, lanugo da yalnızca bizim primat soyumuzla açıklanabilir: cenin maymunlar da gelişimlerinin benzer evrelerinde tüy tabakası oluştururlar, ancak onlarınki bizimkiler gibi dökülmek yerine, yetişkin maymunun tüylerini oluşturmak üzere gelişmeye devam eder. İnsanlar gibi cenin balinalar da karada yaşayan atalarından kalma bir özellik olarak lanugo taşırlar.

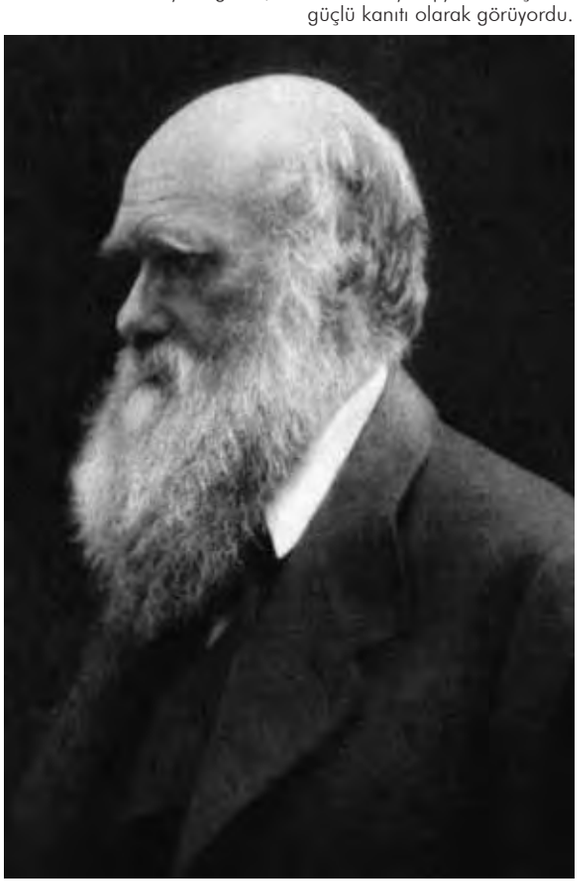
Kaybolan kavrama refleksi

İnsanlara dair son örnek bizi biraz yoruma itiyor, ancak buraya dahil etmemek için fazla dikkat çekici. O da yeni doğmuş bebeklerin "kavrama refleksi". Eğer bir bebekle karşılaşırsanız, avucuna yavaşça bastırın, parmağınızın etrafında elini yumruk yapmak suretiyle size refleksif bir karşılık verecektir. Bu kavrama o kadar güçlüdür ki, bir bebek iki elini kullanarak birkaç dakika boyunca bir süpürge sapına asılı olarak durabilir. Doğumdan sonraki birkaç haftada yok olan bu kavrama refleksi atalara ait bir davranıştır. Yeni doğmuş maymunlar da aynı reflekse sahiptir, fakat onların bu refleksi, anneleri tarafından taşınırken tüylerine asılmalarını sağlaması için çocukluk döneminde de devam eder.

Embriyoloji evrim için böyle bir altın madeni sağlarken, ders kitaplarının buraya dikkat çekmemesi üzücüdür. Örneğin, ben lanugonun ilk başta neden oluştuğu haricinde onun hakkındaki her şeyi bilen doğum uzmanlarıyla karşılaştım.

Embriyonik gelişimin tuhaflıkları kadar, hayvan yapılarının da yalnızca evrimle açıklanabilecek tuhaflıkları vardır. Bunlar "kötü tasarım" vakalarıdır.

Türlerin Kökeni'ni yazdığında, Darwin embriyolojiyi evrim için en güçlü kanıtı olarak görüyordu.

KÖTÜ TASARIM

Yılın Başkanı filminde komedyen Robin Williams, bir dizi tuhaf kaza sonucu ABD başkanı olan bir talk-show sunucusunu canlandırıyor. Seçim öncesi bir tartışma programında, Williams'a akıllı tasarım soruluyor. O da "insanlar akıllı tasarım, akıllı tasarımı öğretmeliyiz gibi şeyler söyleyip duruyorlar. İnsan vücuduna baksanıza; sizce akıllı tasarım mı bu? Dinlenme alanının yanındaki bir atık işleme tesisi gibi bir şey" diye yanıtlıyor.

Bu oldukça iyi bir nokta. Canlılar doğal ortamlarına çok uygun bir şekilde yaratılmış olsalar da, **kusursuz** tasarım düşüncesi bir yanılsamadır. Her tür birçok yönden kusurludur. Kivi kuşlarının işe yaramayan kanatları, balinaların körelmiş pelvisleri vardır, bizim ise baş belası apandislerimiz var.

"Kötü tasarım"dan kastım şu; eğer canlılar bir tanrı tarafından, sinirler, kaslar, kemikler vb. temel yapıtaşı olarak kullanılmak suretiyle sıfırdan yaratıldılarsa, bunlar gibi kusurlara sahip olmamaları gerekir. Kusursuz tasarım gerçekten yetenekli ve akıllı bir tasarımcının eseri olabilirdi. Ancak bu **kusurlu** tasarım evrimin bir işaretidir, daha doğrusu bizim evrim deyince bulmayı beklediğimiz şey budur. Evrimin sıfırdan başlamadığını öğrendik. Yeni parçalar eskilerden evrilirler ve daha önce evrilmiş olan parçalarla uyum içinde çalışmak zorundadırlar. Bu nedenle böyle şeylerle karşılaşmamız normal, vücudun bazı parçaları en iyi olmasa da iyi bir şekilde işlevlerini yerine getiriyor olabilirler ya da kivi kuşunun kanatları gibi hiçbir işe yaramayan evrim kalıntıları olabilirler.

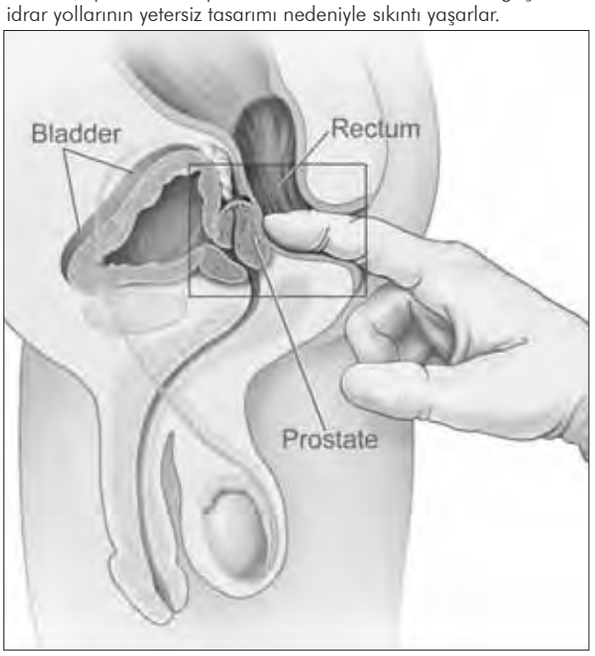

Yassıbalıkta doğumdan bir ay kadar sonra çok ilginç bir şey olur: gözlerden biri yukarı doğru kaymaya başlar, balığın kafasının üstünden geçerek diğer gözün yanına gelir.

Yassıbalık neden baştan itibaren yassı değil?

Buna iyi bir örnek dilbalığıdır. Dilbalığının yenilen bir balık olarak popülaritesi, kılçıklarının temizlenmesini kolaylaştıran yassılığından gelir. Pleuronectiform cinsinde; pisibalığı, kalkanbalığı, dilbalığı ve onların akrabaları gibi yaklaşık 500 tür vardır. "Yan yüzen" anlamına gelen bu kelime, yassıbalıklarının yetersiz tasarımını çok iyi anlatan bir tanım. Yassıbalıklar doğduklarında pankek şeklindeki vücutlarının iki yanında birer gözleri bulunur ve normal bir balık gibi dik şekilde yüzerler. Fakat bir ay kadar sonra çok ilginç bir şey olur: gözlerden biri yukarı doğru kaymaya başlar, balığın kafasının üstünden geçerek diğer gözün yanına gelir (türe göre sağ ya da sol yana). Kafa da bu hareketi kolaylaştırmak üzere şeklini değiştirir ve yüzgeçlerde ve renkte değişiklikler meydana gelir. Bununla birlikte balık artık gözsüz olan yanına yatar, iki gözü de yukarıda kalır. Böylece diplerde kendini kamufle ederek başka balıkları avlar. Yüzmesi gerektiğinde de yine aynı şekilde gözsüz yanının üzerinde yüzer. Yassıbalıklar dünyadaki en asimetrik omurgalı canlılardır.

Erkekler, sperm üreten prostat bezlerinin tam ortasından geçen idrar yollarının yetersiz tasarımı nedeniyle sıkıntı yaşarlar.

Eğer bir yassıbalık tasarlamak isteseydiniz bu şekilde yapmazdınız herhalde. Yassı hale gelebilmek için yan yatmak, gözlerini hareket ettirmek, kafasının şeklini değiştirmek zorunda olan değil; doğuştan itibaren yassı olan ve karnının üstüne yatan, kızağa benzer bir balık yapardınız. Dilbalıkları oldukça kötü tasarlanmışlar evet, ama bu tasarım onların evrimsel mirasından geliyor. Soyağaçlarından, tüm yassıbalıklar gibi dilbalıklarının da "normal" simetrik balıklardan evrildiğini biliyoruz. Belli ki, kendilerini avcılardan saklamak ve avlanmak için yan yatıp denizin dibine uzanmak oldukça avantajlı gelmiş. Bu tabii ki balık için bir problem yaratıyor; dipteki bu gözler hem işe yaramaz olabiliyor hem de kolayca zarar görebiliyorlar. Bunu düzeltmek için de, doğal seleksiyon vücudun şeklini bozmak yerine gözün yer değiştirmesi yolunu seçiyor.

Sinir bozucu gırtlak siniri!

Doğanın en kötü tasarımlarından biri de memelilerin gırtlak sinirlerinde görülüyor. Beyinden gırtlağa uzanan bu sinirler konuşmamızı ve yutmamızı sağlıyor. İşin garip tarafı, bu sinir olması gerekenden çok daha uzun. Beyinden gırtlağa doğrudan uzanmak yerine göğsümüze inip şahdamarı ve bir atardamardan türeyen bağ dokusunun etrafından dolanarak tekrar yukarı çıkıp gırtlağı beyne bağlıyor. Bu sinir bir metre uzunluğunda. Zürafalarda da bu sinir benzer bir yol izliyor, fakat bu yol doğrudan bağlasa uzanacağı yoldan tam beş metre daha uzun! Bu ilginç si-

niri ilk duyduğumda inanmakta ciddi sıkıntı çekmiştim. Bizzat görmek için tüm cesaretimi toplayıp bir insan anatomisi laboratuvarına gittim ve ilk kadavramı inceledim. Bir yardımcı profesör bana kalemle aşağı gövdeye doğru ve sonra tekrar yukarı boğaza doğru takip ederek bu siniri göstermişti.

Gırtlak sinirinin izlediği bu dolambaçlı yol sadece kötü bir tasarımın eseri değil, aynı zamanda uyumsuzluk da gösterebiliyor. Bu fazladan uzunluk, siniri yaralanmalara daha meyilli hale getiriyor. Örneğin, göğse doğru bir esintiden kolayca zarar görerek konuşmayı ve yutkunmayı zorlaştırabiliyor. Bu yol sadece gırtlak sinirinin nasıl evrimleştiğine baktığımızda bir anlam ifade ediyor. Tıpkı memelilerdeki şahdamarı gibi bu sinir de balık atalarımızın solungaç yaylarından gelir. Memelilerin ilk balık embriyolarında bu sinir altıncı solungaç yayının kan damarı boyunca yukardan aşağıya uzanır ve sırttan beyne giden büyük vagus sinirinin bir koludur. Yetişkin balıklarda ise, sinir aynı yerde durur ve solungaçları beyne bağlayarak su pompalamalarını sağlar.

Evrimimiz sürecinde beşinci solungaç yayının kan damarı yok olmuştur, dört ve altıncı yaylar da aşağı, gövdeye doğru hareket ederek şahdamarı ve akciğer atardamarını oluşturmuştur. Fakat hâlâ altıncı yayın arkasında bulunan gırtlak siniri, gırtlak ve beynin yanında bulunan yapılar haline gelen embriyonik yapılara bağlı kalmıştır. Daha sonra oluşacak şahdamarı, kalbe doğru geriye evrildikçe, gırtlak siniri de onunla birlikte geriye evrilmek zorunda kalmıştır. Gelişim sırasında bu sinirin damardan ayrılıp kendisini daha doğrudan bir şekilde yeniden oluşturması daha verimli olabilirdi, ancak doğal seleksiyon bunu başaramadı, çünkü ayrılıp yeniden birleşme sinirin uygunluğunu azaltıyor. Şahdamarının geriye evrimini yakalayabilmek için sinir uzun kaldı. İşte bu evrimsel yol, sinirlerimizin ve kan damarlarımızın balık atalarımızdan kalma özellikleriyle doğan embriyolar olduğumuz için gelişme süresince hep tekrarlanıyor. Sonunda da bu kötü tasarımla kalıyoruz.

Prostat bezini koyacak başka yer mi yoktu!?

İnsan üreme sistemi de derme çatma parçalarla doludur. Örneğin, erkeklerin, balık eşey organlarından evrilmelerinin bir sonucu olan testisleri karın boşluğunda fıtığa neden olan noktalar oluşturur. Erkekler, sperm üreten prostat bezlerinin tam ortasından geçen idrar yollarının yetersiz tasarımı nedeniyle de sıkıntı yaşarlar. Robin Williams'ın sözlerinin başka bir deyişiyle bir dinlenme alanının ortasından geçen pis su borusu gibi. Erkeklerin büyük bir bölümünün prostatları hayatlarının ilerleyen dönemlerinde büyür ve idrar yollarını sıkıştırarak idrara çıkmayı zorlu ve ağrılı bir duruma dönüştürür (Muhtemelen bu, çok az kişinin otuzdan daha fazla yıl yaşadığı dönemlerdeki insan evrimi süresince problem teşkil etmiyordu). Akıllı bir tasarımcı enfeksiyona ve büyümeye bu kadar yatkın bir organın içinden geçen böyle bir tüpü oraya koymazdı. Bunun nedeni memelilerin prostat bezlerinin idrar yolunun duvarlarındaki dokulardan evrilmiş olmasıdır.

Bebek neden buradan çıkıyor!?

Kadınların durumu da çok farklı sayılmaz. Modern tıbbın gelişmesinden önce kayda değer sayıda anne ve bebeğin ölümüne yol açan ve oldukça ağrılı ve verimsiz bir süreç olan pelvis yoluyla doğum yapıyor kadınlar. Problem şu ki, evrim süresince beynimiz büyüdükçe bebeklerin kafaları, iki ayak üzerinde düzgün bir şekilde yürümeyi sağlamak için dar kalmak zorunda olan pelvise oranla oldukça büyüdü. İşte bu zıtlık insan doğumunun zorluklarla ve muazzam bir acıyla gerçekleşmesine neden oluyor. Eğer bir kadın tasarlayacak olsanız kadın üreme bölgesinin yerini değiştirip pelvis yerine karın altından doğum yapmasını sağlamaz mıydınız? Doğumun bu şekilde ne kadar kolay olabileceğini düşünün! Fakat insanlar yumurtlayarak çoğalan ya da pelvis yoluyla canlı doğum yapan varlıklardan evrildi ve biz de bu evrim geçmişimiz nedeniyle bu şekilde ürüyoruz.

Eğer bir kadın tasarlayacak olsanız kadın üreme bölgesinin yerini değiştirip pelvis yerine karın altından doğum yapmasını sağlamaz mıydınız?

Akıllı bir tasarımcı insanda yumurtalıkla fallop tüpü arasında bir boşluk oluşturup, yumurtayı rahme yerleşmek için böylesine bir yoldan geçmek zorunda bırakır mı? Zaman zaman döllenmiş bir yumurta bu geçişi başarılı bir şekilde gerçekleştiremez ve karın boşluğuna yerleşir. Bu durum, bebek için neredeyse değişmez bir şekilde, anne için ise cerrahi müdahale uygulanmadıkça ölümcül olan, abdominal gebeliği meydana getirir. Bu boşluk, yumurtalarını doğrudan yumurtalıktan vücutlarının dışına bırakan balık ve sürüngen atalarımızdan kalmıştır. Fallop tüpü memelilerde bir eklenti olarak sonradan evrildiği için kusurlu bir bağlantı yoludur.

Bu kötü tasarımlar ancak evrimle açıklanır

Bazı yaratılışçılar yetersiz tasarımın evrimi anlatan bir tez olamayacağını, doğaüstü akıllı bir tasarımcının her şeye rağmen kusurlu varlıklar yaratmış olabileceğini söylüyorlar. *Darwin'in Kara Kutusu* adlı kitabında Michael Behe, "tasarımda bize garip gelen şeyler oraya, Tasarımcı tarafından elbet bir nedenden ötürü konmuştur: sanatsal nedenler için, çeşitlilik için, gösteriş yapmak için, hâlihazırda tespit edilemeyen kullanımla ilgili bir neden için, ya da tahmin edilemeyen bir neden için" diyor. Ancak burada kaçırılan bir nokta var. Evet, bir tasarımcının akıl sır ermeyecek bazı sebepleri olabilir. Fakat karşılaştığımız bu belirgin kötü tasarımlar, **yalnızca erken atalarımızın özelliklerinden evrilmişlerse** bir anlam ifade ediyorlar. Eğer bir tasarımcının türleri yaratırken belli nedenleri varsa, bunlardan biri de canlıları evrilmiş gibi göstererek biyologları şaşırtmak olsa gerek.

Sanat ve edebiyat alanından örneklerle

Benzeşen esinler, yakın anlatımlar

Sanatta herhangi bir şeyle benzeşen her şey tedirgin eder: böyle ürünler karşısında kandırılmış duygusu yaşarız. Oysa görünür etkiler vardır görünmez etkiler vardır, onlar karşısında kandırılmış duygusu yaşamayız. Bazen birbirinin çok benzeri olan iki şey birbirinden habersiz insanların kaleminden ya da fırçasından çıkmış olabilir. İki dev sanatçının yapıtında karşımıza çıkan benzeşme bizi ürkütmemeli.

Afşar Timuçin

Dünyada hiçbir şey ben'le başlamıyor ve ben'le bitmiyor. İnsanlığın ortak kalıtındaki her şeyi benden öncekiler başlattılar, şimdi benden başkaları da sürdürüyorlar ve ben'den sonra da başkaları sürdürecekler. Yaşama ilkel bir gözle bakarsak değer diye her zaman katışıksızı ararız, oysa yaşamda her şey katışıklıdır, her şey birbirine karışmıştır. Öykünmek başka şey, onu bir başka bağlamda ele alıp tartışmak olasıdır. Yaratmada etkilenme bir yaşam gerçeği olarak karşımıza çıkar. Yaratmak ilk bakışta eşsiz olanı, daha önce hiç görülmemiş olanı ortaya koymaktır, daha derinden baktığımızda yaratma ediminin bir dönüştürme edimi olduğunu görürüz. Her yapıt insanlığın bir bilinçte anlatımını bulan ortak ürünüdür. Elbette sözkonusu olan eşsiz olandır, daha önce görülmemiş olandır. Sanatta herhangi bir şeyle benzeşen her şey tedirgin eder: böyle ürünler karşısında doğrudan doğruya kandırılmış duygusu yaşarız. Oysa görünür etkiler vardır görünmez etkiler vardır, onlar karşısında kandırılmış duygusu yaşamayız.

Bazen birbirinin çok benzeri olan iki şey birbirinden habersiz insanların kaleminden ya da fırçasından çıkmış olabilir. Bir hevesli şair şiirlerindeki bir dizenin Shakespeare'in sonelerinden birindeki bir dizeye çok benzediğini görünce şaşar kalır. Bu elbette onun kendiliğinden bir Shakespeare olup çıktığı anlamına gelmez. Hevesli bir başkasının bir dizesine benzeyen bu dizesini hemen gözden çıkarmalı diye düşünürüz. Ancak o şöyle de düşünebilir: ben burada bir öykünmeci durumunda olmadığıma göre ne diye dizemden vazgeçeyim? O da bir görüştür, belki de bir savunma biçimidir. Böylesine küçük çaplı bir benzeşme elbette önemli bir sanat olayı değildir. Etkilenmeleri sağlıklı gelişimler için zorunlu durumlar olarak görmek doğru olur. Apaçık bir benzeşme yoksa sorun etmemek gerekir. Apaçık bir benzeşme varsa o zaman benzeşen yapıtların sanat gücünü irdelemek doğru olur. İki dev sanatçının yapıtında karşımıza çıkan benzeşme bizi ürkütmemeli.

Açık yakalamak için değil de sanatta biçimlerin dönüşüm koşullarını görebilmek için etkileşimleri incelemeliyiz, bu bizim estetik bilgilerimize çok büyük katkılar sağlayabilir. Ancak burada en büyük tehlike benzeşenleri saptıyorum derken gereksiz yakıştırmalar yapmak olabilir: insan zihni yakıştırmalara her zaman yatkındır. Çünkü etkilemeler de etkilenmeler de alttan alta işler, bunlar çok zaman bilincin koşullarında değil bilinçaltının koşullarında gerçekleşir. Bilincimizin kolay kolay görülemez olan alt yanı olmasaydı görülerimize de ussal çıkarımlarımıza da gözümüz kapalı güvenebilirdik. Şimdi öyle bir güvencemiz yok: insan olmak her an sallantılı bir zeminde olmaktır, ilerlerken alacakaranlıkta ilerlemektir. Görmek her zaman gerçeği görmek değildir: gerçeğe baktığımız ama onu görmediğimiz ya da doğru görmediğimiz durumlar vardır. Bunun için her zaman yargılarımızda sakınık olmamız doğru olur. Kendini bilen kişi ya da daha genel anlamda

bilge kişi sakınıktır, sakınıklık onun giderilemez bir özelliğidir.

Etkilenme her zaman bir öncekinden ya da az öncekilerden bir şeyler edinme olarak görülmemelidir. İnsanlığın tarihi bir bütündür, sanatın tarihi de bir bütündür. Gerçek anlamda etkilenme çok şeyden etkilenmedir, bu da bir tasarımla değil kendiliğinden gerçekleşen bir durumdur. Bilincimiz evrensel bilincin içinde kendini buluyor. Kaba ilişkileri görmek daha kolaydır. Bir şairin bir şairden, bir ressamın bir ressamdan etkilenmesini kolayca anlarız da bugünün bir şairinin bir ortaçağ ressamından etkilenmesini anlayamayız, hele sanatın inceliklerine alışık değilsek hiç anlayamayız. Alttan alta işleyen çok sessiz etkiler vardır, bunlar ince damarlar gibi, damar demetleri gibi uzamda ve zamanda yayılırlar. Yalnız bir şarkıdan değil hızla giden bir tirenin ritminden de etkilenebiliriz. Yalnız olumlu gözle baktığımız şeyler değil bize son derece itici gelen şeyler bile bizi enine boyuna etkilerler. Gerçek etkilenme deyim yerindeyse "adsız" ve çokyönlü etkilenmedir. Çember daraldıkça etkilenme öykünmeye benzemeye başlar, öykünmenin rengini alır.

Manet'nin Olympia'sı - Tiziano'nun Urbain Venüs'ü

Çok eski olmayan zamanlarda Manet'nin *Olympia* tablosu ortalığı birbirine katmıştı. Sereserpe ve çırılçıplak uzanmış olan bu çok pembe kadını o günlerin sözde resim yetkeleri benimsemek istemediler, ahlakdışı buldular. Üstelik bu kadının yanında oturmuş durumda karaderili bir kadın da vardı, o ne demeye geliyordu. Sanatta yargılar ortaya koyanlar bazen sanatla ilgili en basit bir kavrayışı olmayanlardır. Evet, *Olympia*'nın çevresinde birileri kıyametler kopardılar. Ahlaka aykırıydı bu resim. Aman, çocuklarınızı koruyun bu gibi yapıtlardan. "Kim bilir nereden alınıp getirilmiş bu sarı karınlı iğrenç model, bu odalık da kim?" diye soruyordu bir resim eleştirmeni. Gözlerinin o zamana kadar böyle bir rezillik görmediğini söyleyen bir başkası "Anne olmaya hazırlanan kadınlar ve ayrıca genç kızlar kendilerini sakınmayı biliyorlarsa bu görünümden kaçarlar" diyordu. Demek ki bu sözde resim eleştirmenlerinin rönesans resminden ve Tiziano'dan haberleri de yoktu. Manet Rönesans'ın ünlü bir ressamının bir yapıtından, Tiziano'nun *Urbain Venüs'ü* adlı resminden etkilenmişti. Etkilenmenin de ötesinde belli ki bizim eski şairlerin yaptığı gibi Tiziano'ya bir "nazire" yapmıştı. Apaçık ya da bile bile etkilenme diyebiliriz buna, hatta bir saygı etkilenmesi diyebiliriz. Onlar ne zavallı bilinçlerdir ki büyük bir ressama "soytarı" ya da "üçkağıtçı" deme hakkını kendilerinde görebilirler. Bereket tarihi bu yetersiz insanlar değil adsız bilgeler yazıyor.

Benzeşen ama özgün iki yapıt

Manet'yle ilgili bir başka etkilenme düşündüğümüzde aklımıza onun *İmparator Maximilien'in idamı* tablosu gelecektir. Goya'nın *3 mayıs kurşuna dizme olayı* tablosunu görenler her iki tablo arasında belli bir akrabalık olduğunu hemen sezeceklerdir. Manet'nin Goya'dan neredeyse yüz yıla yakın daha genç olduğunu düşününce bu etkilenmenin Manet'yle ilgili olduğu söylenebilir. Her iki tablo da ressamlarının en ünlü yapıtları arasındadır. Her iki tabloda da kurgu birbirine çok benziyor. Bu konuda bizim Manet adına olumsuz bir eleştirmede bulunduğumuz düşünülmemelidir. Tersine bu benzeşmeyi bir büyük ustanın bir büyük ustaya saygısının ürünü olarak değerlendirebiliriz. Manet'nin sanatını geliştirdiği yıllarda Goya'nın *3 mayıs* tablosunu kültür dünyasında bilmeyen yoktur. Aradaki büyük benzeşmeye karşın her iki yapıt da kendi yapıları içinde son derece özgün yapıtlardır. Özgünlüğün kökenini incelikli anlatım özellikleri belirler diyebiliriz. Ya da şöyle diyebiliriz: sanatı sanat yapan ayrıntılardır.

Prévost'nun Manon Lescaut'su ile Dumas'nın Kamelyalı Kadın'ı

Konuyla ilgili olarak ikiz denebilecek kadar birbirine benzeyen iki romandan sözedeceğiz. Bunlar Abbé Prévost'nun (1697-1763) *Manon Lescaut*'suyla (1731) Alexandre Dumas Fils'in (1824-1895) *La Dame aux Camélias*'sıdır (Kamelyalı Kadın) (1852). Henüz roman sanatının büyük ölçüde gelişmediği bir zamanın ürünü olan ve teknik açıdan oldukça sıkıntılı görünen, gene de çağdaş romanın en etkili örneklerinden biri olan *Manon Lescaut* unutulmazlar arasında yer alır. O çok önemli bir insanlık sorununu işlerken epeyce etkili olmuş, dünyaya geldiğinden yüz yirmi yıl sonra da bir başka romancıya, Oğul Alexandre Dumas'ya unutulmaz romanını yazmasında kolaylıklar sağlamıştır. *Kamelyalı Kadın*'ın doğrudan *Manon Lescaut*'ya dayandığını, onun verdiği

Manet'nin *Olympia* tablosu (solda) ile Tiziano'nun *Urbain Venüs*'ü.

esinle yazıldığını söylemek elbette doğru değildir. Çünkü nasıl Flaubert Madam Bovary'yi anlatırken Madam Delamare'ın yaşamından yola çıkmışsa Alexandre Dumas Fils de Marie Duplessis'in yaşamından yola çıkmıştır. Manon'un yaşamda bir örneği yoktur, Marguerite'in vardır.

Gerçekte bir dönem Paris'de bütün gözleri üzerinde toplamayı bilmiş bir genç kızın, Mademaiselle Marie Duplessis'in yalnızca yapıp ettikleri değil kişilik yapısı da ilgimizi çeker. Romana bir önsöz yazmış olan Jules Janin (1804-1874) gözlemlerini de katarak bize bu ilginç kadının ayrıntılı bir portresini çizer. Görünüşe bakılırsa bu bir düşes olmalıdır. Bu bir düşes değildir, toplumun en alt kesimlerinden, bir uzak köyden gelmiş zeki bir gençkızdır. Paris'e merhaba dediğinde okuması yazması da yoktur. Ne var ki zekasıyla neredeyse Paris'i avucunun içine alır. Merdivenleri çok hızlı çıkmış olmasında elbet güzelliğinin ve çekiciliğinin payı büyüktür. Paris'i avucunun içine almaya başladığı günlerde henüz on sekiz yaşındadır. Jules Janin şöyle diyor: "Bir bulvar tiyatrosunun kötü aydınlatılmış ve genel olarak melodramları büyük yapıt diye değerlendiren patırtıcı kalabalığın tıklım tıklım doldurduğu berbat bir fuayesinde onu ilk gördüğüm günü anımsıyorum." Yazara göre dram sanatından kızarmış patatese kadar her şeyin konuşulduğu bir yerdir burası. Ancak Marie Duplessis göründü mü her şey değişir, ortalık o güzel bakışla birden aydınlanır. "Girdi, başı yukarda yürüdü, kalabalık şöyle bir dalgalandı, bizim oturduğumuz sıraya gelip teklifsizce oturdu, Lizst de ben de şaşkına döndük." Lizst, kadınlarla konuşmayı da iyi bilen bu büyük sanatçı donup kalmıştır.

Marie Duplessis'in tuttuğu loca bir ailenin altı aylık ekmeğine karşılıktır. Bu ilginç genç kadının en büyük sevinci para harcamaktır. Bu yüzden geçici ilişkilere dalmak, hiç düşünmeden birinin yatağından çıkıp öbürünün yatağına gitmek onun işi ya da mesleği olmuştur. Dün kiminleydi, bugün ve yarın kiminle olacak, kendisi de bilmez. Onun yenine dokunmaya hakkı olanlar cebi dolu kimselerdir. Ancak her gün aynı sözleri dinlemekten kulakları yorulmuştur. Yalnız kalmayı ya da gerçekten sevilmeyi özler. Dünyanın kıyısında yaşar, o kıyıda hemen her şeyini yitirmiş olarak durur. Her şeyi elde edebileceğini, çok istediği bazı şeyleri elde edemeyeceğini bilir. Onun yaşamı kolejden yeni çıkmış ve babasının izinde yürümeye çalışan Alexandre Dumas Fils'in kaleminde romanlaşınca insanların ilgisi artar. *Kamelyalı Kadın* içten anlatımıyla insanların ilgisini çeker, daha çok da Marie Duplesis'i tanıyanların. *Kamelyalı Kadın* önce iyi tasarlanmış herhangi bir roman olarak algılandı. Sonra yavaş yavaş onun bir yaşamdan kesitler sunan bir yapıt olduğu anlaşıldı.

Maire Duplessis bundan böyle Marguerite Gautier'dir. Alexandre Dumas Fils kitabın başlarında anlatıcının ağzından fahişeler için bitmez tükenmez bir hoşgörüsü olduğunu söyler ve bu hoşgörüyü kitabında da baştan sona gösterir. Ancak önünde sonunda bu anlamda her tertemiz yöneliş oğlunu o kadından kurtarmak isteyecek babanın ağırlığını

Alexandre Dumas Fils'i betimleyen bir karikatür.

koymasıyla acılı bir biçimde sona erecektir. Bu bir toplumsal yazgıdır, bunun önüne kimse geçemez. Hiçbir baba oğlunu bir fahişenin kollarına bırakacak kadar geniş görüşlü değildir. "Bunlar sessiz doğdukları gibi sessiz batan güneşlerdir. Genç öldülerse ölümleri tüm sevgililerince aynı anda duyulur, çünkü Paris'de hemen hemen böyle bir kızın tüm sevgilileri birbirleriyle içli dışlı yaşarlar." En parlak günlerinde erkekler onun çevresinde dönerler. Marguerite'i böyle görkemli bir yaşam içinde seçkin ortamlarda, özellikle oyunların ilk gösterimlerinde görmek çokları için bir alışkanlık olmuştur. Üç şey onun simgesi gibidir: cep dürbünü, şekerlemeleri ve bir demet kamelya. Oysa o yıllar veremin Marguerite'i içten içe yemeye başladığı yıllardır.

Manet'nin *İmparator Maximilien'in idamı* tablosu ve Goya'nın *3 mayıs*'ı.

Alexandre Dumas Fils'in *La Dame aux Camélias*'sı 1852 tarihini taşır. Yazarı fahişeler için son derece hoşgörülü de olsa bu roman alttan alta bir takım ahlaki kaygılarla yazılmıştır. Serüvenciliğiyle tanınan bir babanın Alexandre Dumas Père'in oğlu olan Alexandre Dumas Fils her şeyden önce bir ahlakçıdır. Gerçekçilikten çok ahlakçılıkla ilgili gibidir. Tüm yapıtlarında toplumdaki tüm olumsuzlukları ailenin yetersizliğine bağlar. Bu dünya kötü kurulmuş bir dünyadır. Dünyayı alabildiğine değiştirmek gerekir. İnsanlığı felaketlerden kurtarmak isteyen bir geç kalmış peygamber görünümündedir o. Ona göre aileyi bozan etkenlerden biri de para hırsıdır. O kadını da erkeği de aile sorumluluğunun dışında yetiştiren eğitim kurumlarına karşıdır. Daha genel anlamda insanın bencilliğini kışkırtan tüm yaşam koşullarının düşmanıdır. Belli ki Marguerite'in sevgilisi Arnand Duval kendisidir. Ne olursa olsun o her şeyden önce bir *La Dame aux Camélias* yazarıdır. Bazı yazarların zaman zaman şans gibi zaman zaman şanssızlık gibi görünen bir özellikleri vardır: yapıtlarından biri tüm öbür yapıtlarını gölgeler. Bu ilginç roman da Aleksandre Dumas Fils'in öbür yapıtlarını gölgelemiştir, *Manon Lescaut* Abbé Prévost'nun öbür yazdıklarını nasıl gölgelediyse.

Kamelyalı kadın.

Romanın ilgi çekici bir özelliği de bize daha önceki bir dönemin gene ünlü bir romanını anımsatmasıdır. Sözkonusu roman Abbé Prévost'nun (1697-1763) 1731'de yayımlanan *Manon Lescaut*'sudur. *La Dame aux Camélias*'da üç yerde *Manon Lescaut* adı geçer. Marguerite'e sevgilisi Armand Duval *Manon Lescaut*'yu armağan eder. Zaman geçer, işler ters döner, Armand Duval sevgilisinin okuduğu *Manon Lescaut*'yu masanın üstünde açılmış görür: belki de Marguerite bu ilginç romanı defalarca okumuş, onda kendi yazgısını bulmuş, daha ötede onda kendini tanımaya çalışmıştır. "Manon Lescaut masanın üstünde açıktı. Bana öyle geldi ki sayfalar sanki yer yer gözyaşlarıyla ıslanmıştı." Manon'un ve Matguerite'in yazgıları çok benzeşir. İkisi de sevgililerini çılgın gibi severler. İkisinin sevgilisi de bir kadını lüks içinde yaşatabilecek iktisadi güce ulaşmış değildir. Bu yüzden Manon da Marguerite de zengin erkeklerin olanaklarından yararlanmak için hiç de hoş olmayan bir yolu seçmişlerdir. Sevgililerine açık açık biz bu fahişe yaşamını sürdürelim, böylece bol para kazanalım, sizinle de en güzel şeyleri yaşayalım, çünkü ne olursa olsun sizin iktisadi durumunuz bizi iyi yaşatmaya uygun değil görüşündedirler. Hatta Manon bir gün sevdiği adama şu korkunç sözü söyleyebilmiştir: "…benim sizden beklediğim bağlılık gönül bağlılığıdır".

Öyle ki Manon bir başka erkeğe giderken sevgilisine de güzel bir kadın gönderme "inceliğini" gösterir. Des Grieux Manon'u şu sözlerle anlatır: "Yoksulluğun adına bile dayanamıyordu." Ama sevgililer bol paralar kazanalım ve sizinle mutlu olalım görüşüne evet diyecek kadar çökmüş insanlar değillerdir.

Des Grieux'nün babası da Armand Duval'in babası da toplumsal açıdan yüksek düzeyde kişilerdir ve oğullarını onursuz biçimde para kazanan kadınların eline bırakmak istemezler. Oysa o kadınlar sevgililerini ölesiye severler, hatta denebilir ki bu kadınlar bu mesleğe daha önce başlamış olsalar da bu onursuz yaşamı az önce belirttiğimiz gibi sevgililerine olan sevgi ve saygıları yüzünden sürdürmek isterler. Sevgililer pekiyi dese de babaların yüreği bunu kaldıramaz. Armand Duval'in babası "Her Manon bir Des Grieux yaratabilir" der ve ne yapıp yapıp oğlunu artık yaşamının sonlarına gelmiş olan Marguerite'den kurtarır.

Manon Lescaut'daki olaylar *Kamelyalı Kadın*'daki kadar basit değildir. Bu yüzden onun konusunu kısaca özetlemekte yarar vardır. Genç şövalye Des Grieux güzel ve tehlikeli Manon'a tutulur. Onu evlenmek üzere Paris'e götürür. Manon şövalyeyi de lüksü de sever. Onun hafiflikleri ve kirli ilişkileri şövalyenin babasının kulağına gider. Nüfuzlu baba oğlunu yakalatır ve baba evine getirtir. Des Grieux iyilikbilmez Manon'u unutma sözü verir. Dine yönelir ve papaz olur. Ancak Manon'u unutamaz ve onu bulur. Manon hazlarının peşinde günü gün etmekte, su gibi para harcamaktadır. Gençler yeniden tutuklanırlar ve kendilerini hapishanede bulurlar. Bu defa Des Grieux'nün babası Manon'u Amerika'ya yollatır. Yoldan çıkmış olanlar gemiye bindirilip bu uzak topraklara gönderilmektedir. Des Grieux de Amerika'nın yolunu tutar. Çiftin Amerika'daki mutlu yaşamları Manon'un yeni bir girişimiyle kesilir: Manon yöneticinin oğluna tutulmuştur. Des Grieux bu kişiyi yaralar ve onu öldürdüğünü sanıp Manon'u da alarak çöle kaçar. Manon çölde yorgunluktan ve soğuktan ölür. Onları arayanlar Des Grieux'yü ölümün eşiğinde bulup götürürler.

Antoine François (Abbe) Prevost.

Aralarında yüz yılı aşkın bir süre de olsa bu iki roman birbirlerinden bir şeyler taşırlar. Aralarındaki tek ayrım sonrakinin tüm ahlakçı kaygılarına karşın daha gerçekçi olması, öncekininse gene ahlakçı bir çerçevede yazılmış olmakla birlikte pek de inandırıcı olmayan olay dizileriyle oluşturulmuş olmasıdır. O kadar çok benzerlik vardır ki aralarında, Des Grieux'nün Manon'u bulmak için yürüyerek Paris'e gitmesiyle Armand Duval'in Marguerite'i bulmak için yürüyerek Paris'e gitmesi aynı imgelemden çıkmış

Joseph Caraud'un 1856 tarihli tablosu: *Prevost* kitabını okuyor.

gibidir. Her ikisinde insana garip gelen şey akıl almaz büyüklükte bir sevginin küçücük engellere çarpıp yok olmasıdır. Belki babalar anlayış gösterselerdi, **sevgilileriniz bundan sonra tek durabilecekse** gibi bir koşulla oğullarının tutkularına saygı gösterebilselerdi her şey çok değişik olabilirdi. Ama o zaman bu yapıtlar hem roman için gerekli olan gerilimlerinden yoksun kalırlardı hem de ahlaki bildirilerini sunamamış olurlardı. Öte yandan örneğin Manon tek durabilir miydi? Sanki yalnızca içgüdüsel bir yönelimle sevgilisine bağlanan bu küçük kız tüm ahlaki tutarsızlıkların ötesinde bir yaşam sürmeyi becerebilecek miydi?

Ahlak tartışmaları

Keşiş, asker, gazeteci Abbé Prévost, çat orada çat burada yaşayan bu yaman serüvenci *Manon Lescaut*'yu yazarak ilk gerçek çağdaş romanı bize kazandırdı. Onun en büyük ustalığı sevmekle acı çekmeyi tek bir yaşam gerçeği gibi yaşayan insanları bize tanıtmış olmasıdır. Evet, *La Dame aux Camélias* Alexandre Dumas Fils'in öbür yapıtlarını nasıl gölgelediyse *Manon Lescaut* da Abbé Prévost'nun öbür yapıtlarını öyle gölgelemiştir. Sevgili uğruna yaşayıp sevgili uğruna her şeyi ölümü bile göze alabilen insanların dünyası kolay kolay girilir bir dünya değildir. Bu romanlar bize o dünyaların gerçekliğini ve iç derinliklerini gösterdi. Ardı arkası kesilmeyen özveriler ve parça parça olmuş yürekler… Her şey bu cümlede özetlenebilir. *Manon Lescaut*'nun yazıldığı zamanın yaşam koşulları duyguculuğun belirleyiciliğine karşın sanatta gözlemi birinci planda önemseyen koşullar oldu. Bu zamanın yazarları ahlakçılığı bir temel bakış açısı olarak benimsemiş görünüyorlardı. Dönem Aydınlanma dönemiydi. Aydınlanma'nın dışında kalan yazarlar da Aydınlanmacılar gibi yaşamı insan ilişkilerinin tutarlılığında görüp değerlendirmek istiyorlardı. *Manon Lescaut*, Gustave Lanson'un da belirttiği gibi bir tutku romanıdır. İki insanı alıp götüren, yerden yere vuran, onların ruhlarını ve yaşamlarını tüketen bir yaman tutkudur bu. Bu tutku gizlerle örülmüş ya da bulandırılmış bir tutku değildir, her insanın yaşayabileceği bir tutkudur, o kadar olağandır, bir bakıma da her insanın yaşayamayacağı bir tutkudur, göze alınası bir şey değildir. Aşk yücelten bir güç müdür? Bu aşk Manon'u da Des Grieux'yü de alçaltır. Onlar aşklarında tükenip gidene kadar severler birbirlerini: birbirleri için her şeyi göze almışlardır. Onurlu bir adamın olmaz diyeceği her şeye boyun eğer Des Grieux, yeter ki Manon'u elinden kaçırmasın. Manon bir küçük kızdır, şövalyesini sevmekten başka bir kaygısı yoktur. *Manon Lescaut*'da tutkuyu tam bir gözüpeklikle nereye kadar götürebileceğimizin göz korkutan bir örneğini buluruz.

Manon ve Marguerite: bu iki kadının yaşamı hem bir dünya gerçeğine parmak basmasıyla hem de ahlaki örnek oluşturmasıyla önemliydi. Kaba bir deyişle, her ikisi bize **fahişeler de sever** gerçeğini duyuruyordu. Biz bu iki yapıta ahlaki açıdan bakabiliriz ya da bakmayabiliriz, ama bu yapıtlara bir ahlakçı titizliğiyle yönelen her kişi onlarda ders alınabilecek birçok öge bulacaktır. Her şeyden önce şu genel sonucu çıkarmak hiç de zor olmayacaktır: ahlakdışı her yaşam insana acı verir, ama her yaşam insan gerçeğinin olağan bir yüzüdür. Aydınlanma'nın en önemli romanı *La Nouvelle Héloise*'a benzemez bu iki roman. Rousseau'nun romanında nice toplumsal sorun ortaya konmuştur, tartışılmıştır, irdelenmiştir. Felsefe adına ya da toplum düzeni adına yazılmış bir romandır Rousseau'nun romanı. Ancak bizim ele aldığımız bu iki romanın bu tür kaygıları yoktur. Unutulmaması gereken bir nokta da Rosseau'nun *Nouvelle Héloise*'ının Saint-Preux'süyle Abbé Prévost'nun *Manon Lescaut*'sunun Des Grieux'sü, Chateaubriand'ın *René* adlı romanının René'si, ve Alexandre Dumas Fils'in *Kamelyalı Kadın*'ının Armand Duval'i arasında belli bir sürerliğin bulunmasıdır.

Acıların romanı

La Dame aux Camélias'ya acıların romanı dense yeridir. Oğul Alexandre Dumas acıyı erkenden tatmış bir kişiydi. O Baba Alexandre Dumas'nın terzi Catherine Labay'den doğmuş olan evlilik dışı oğluydu. Sorumsuz, kadına düşkün, uçarı baba oğluyla pek ilgili değildi: Catherine'i ve oğlunu Passy'de küçük bir daireye atıp gitmişti. Bereket Catherine tuttuğunu koparan bir kadındı. Küçük Alexandre'ın künyesine komşuları şu notu yazdırmışlardı: "Marie-

Puccini'nin *Manon Lescaut* operasından bir görüntü.

Catherine Labay'le kim olduğu bilinmeyen bir babanın oğlu." Alexandre 1844 güzünde kendi yaşında bir kibar fahişeyle tanıştı: Marie Duplessis. "İnce ve uzundu, kara saçlıydı, yüzü pembe beyazdı. Başı küçücüktü, uzun pırıl pırıl gözleri vardı, bir japon kadını gibiydi…" Alexandre, Marie Duplessis'i böyle tanımlar. Ona göre bu kadının dişleri dünyanın en güzel dişleridir. Marie Duplessis Paris'in önde gelen kişilerinin metresidir. Edebiyata meraklıdır: Rabelais'yi, Hugo'yu, Lamartine'i, Musset'yi pek sever. Piyanoda barkaroller ve valsler çalar. Fahişelikten vazgeçemez, çünkü yılda yüz bin altın-frank harcamaya alışmıştır. Üstelik gırtlağına kadar borca batmış durumdadır. Bu cahil köylü kızı kısa zamanda tam bir Paris'li olmuştur.

Veremlidir ama şampanyasız edemez, kahkahalar atarken kan tükürür. Sanki Alexandre'dan bir Des Grieux yaratmak istemektedir. Romandaki Armand Duval, Alexandre'ın ta kendisidir. 30 ağustos 1845'de Alexandre, Marie Duplessis'le ya da romandaki Marguerite Gautier'yle ilgisini keser: "Sevgili Marie, çok isterdim ama sizi sevebilecek kadar zengin değilim, sizin istediğiniz gibi sevilecek kadar da yoksul değilim." Sorun nedir? Marie'nin gerekçesi kendi açısından sağlamdır: senin gelirin benim yaşamımı karşılamaya yetmez, bu yüzden benim başka erkeklerle birlikte olup para kazanmam konusunda engel çıkarma, ben onları seni sevdiğim gibi sevmiyorum ki… Marie Duplessis ya da Marguerite Gautier 3 şubat 1847'de yirmi üç yaşında veremden ölür. Armand Duval ya da Alexandre Dumas Fils sevdiği kadının ölümünü Marsilya'da öğrenir. Pişmanlık içinde ne yapacağını bilemez. Böylece Aelxandre Dumas Fils anılarından yararlanarak insanın içini parçalayan bir roman yazmıştır.

La Dame aux Camélias'nın sonlarında acı büyük boyutlara ulaşır. Armand başını alıp gitmiştir ve Marguerite ölümle yıkışmaktadır. Marguerite Armand'a umutsuzca yazdığı mektuplardan birinde şöyle der: "Bu odadan canlı çıkabilirsem birlikte kaldığımız eve hacı olmaya gideceğim, ama bu odadan benim ölüm çıkacak." Bir başka mektubunda sorar sevgilisine: "Buraya ben ölmeden dönmeyecek misiniz? Aramızda her şey sonsuza kadar bitti mi? Gelseydiniz iyileşirdim gibi geliyor bana. Ama neye yarar iyileşmek?" Onun son saatlerine tanık olan kişi Armand Duval'e şunları yazar: "Her şey bitti. Marguerite bu gece iki saat kadar can çekişti.(..) İki üç defa yatağında dikildi, Tanrı'ya yükselen ruhunu yakalamak istiyor gibiydi. Bu arada iki üç defa adınızı andı, sonra sesi kesildi, bitkin düşüp yatağına serildi. Gözlerinden sessiz yaşlar akıttı ve öldü." Aşkın olduğu yerde, ama aşkın gerçekten bir adanmışlık olarak varolduğu yerde herkes Des Grieux'nün sorduğu şu soruyu ister istemez kendine soracaktır: "Aşk masum bir tutkudur, o nasıl oldu da benim için bir yoksunluklar ve düzensizlikler kaynağı olup çıktı?"

Her iki genç kadının ölümü de acılı olacaktır. Kamelyalı Kadın'ın ölümü bir kurgu değildi, Manon'un ölümü kurgudur. Manon'un ölümünde belki de yazarının ahlaki kaygıları belirleyici olmuştur: böyle yaşayan kişi böyle ölür gibilerden. Armand Duval sevgilisini son bir defa görememiştir, bu yüzden onun kalıntısını bir başka mezara taşıtmak bahanesiyle hiç değilse yüzünü bir kere daha görmek ister. Romandaki anlatıcı da oradadır. Bu mezar sahnesinin gerçekten yaşanmış gibi ya da gerçekten yaşanmış olarak böylesine ayrıntılı anlatılması ilginçtir. Düşgücü belki de bu kadarının altından kalkamazdı. Burada sıradan bir olay sözkonusu değildir: tüyler ürpertici bir olayın gözlemi sözkonusudur. Tantanalı bir yaşam sürmüş olan alt sınıftan bu kadının, bu eşsiz fahişenin beş yıllık geçici mezardan kalıcı mezara taşınması sahnesi tüyler ürperticidir.

Olanlar şöyle anlatılır: "Tabut meşedendi, adamlar örtü işini gören üstteki taşı kaldırmaya giriştiler. Toprağın nemi vidaları paslandırmıştı, bu yüzden tabutu açmak kolay olmadı. Tabutun içine kokulu otlar serpilmiş olmasına karşın ortalığa berbat bir koku yayıldı. (..) Mezarcılar bile geriye sıçradılar. Beyaz bir kefen cesedi örtüyordu, bu arada bedenin bazı kıvrımlarını ortaya koyuyordu. Kefen bir ucundan hemen tümüyle yenmişti, ölünün bir ayağını açıkta bırakıyordu. (..)Görülmesi korkunç olduğu kadar anlatması da korkunç.

Gözler iki delikten başka bir şey değildi, dudaklar yokolmuştu, beyaz dişler sıkı sıkıya birbirine kenetlenmişti. Uzun kara ve kuru saçlar şakaklara yapışmışlardı ve yanakların yeşil çukurlarını örtüyorlardı. Bununla birlikte bu yüzde vaktiyle sık sık gördüğüm o beyaz, pembe, sevinç dolu yüzü görüyordum."

Her iki roman da hemen hemen aynı şemanın geliştirilmesiyle yazılmıştır.

Belli ki Kamelyalı Kadın, varlığı ne kadar gerçek de olsa, bir roman kişisi olarak yaşamıyla olduğu kadar duygu ve düşünce dünyasıyla Manon'a çok yakın bir görünüm çizer. Yaşamış olduğunu bilmesek, doğrudan Marguerite Manon'dan türemiştir diyebiliriz. Kim bilir belki de aynı yazgıyı yüklenen insanların yaşamında indirgenemez bazı ortak özellikler vardır. Gelişigüzel bir yaşam mı? Gelişigüzel yaşanmış yaşamlar sözü belki de ağır kaçacaktır. Hangi yaşamın gelişigüzel olduğuna ve hangi yaşamın gelişigüzel olmadığına biz nasıl karar verelim! Marguerite de Manon da belli bir insan tipinin açınlayıcıları gibi dururlar: hırsa kaçan heveslerini pek erkenden ödemişlerdir. Çocuksuluklarıyla, düşüncesizlikleri ya da pervasızlıklarıyla ve uğradıkları sonla bizi ağlatabilirler. İnsanlar yüzyıllardır yalnız bu iki kadına değil onların bütün benzerlerine durup durup ağlıyor. Ancak bildiğimiz bir şey var: insan insandır, insan güçlülükleriyle olduğu kadar güçsüzlükleriyle insandır.

Bağdat'ta Bilgelik Evi yıkılınca...

Binbir Gece Masalları'nın büyülü şehriydi Bağdat. 762 yılında Abbasi Halifesi Mansur tarafından Babil kalıntıları üzerine kurulmuştu. Mansur buraya "Barış Şehri" anlamına gelen "Medinetü's-Selam" adını vermişti. Döneminin en büyük bilim merkezi Bilgelik Evi'nde, 1178 yıl önce Hıristiyan, Müslüman, Yahudi bilginler felsefi ve bilimsel eserleri tartışırlardı. Oysa bugün, Batılı işgalcilerin postalları altında ezildiği yetmezmiş gibi bir de sonu gelmeyen mezhep çatışmalarına sahne oluyor.

Gül Atmaca

Binbir Gece Masalları'nın büyülü şehriydi Bağdat. Batı ortaçağ karanlığında debelenirken, Doğu'da aydınlanma girişiminin merkeziydi. Dicle Nehri'nin kıyısında 762 yılında Abbasi Halifesi Mansur tarafından Babil kalıntıları üzerine kuruldu. Mansur buraya "Barış Şehri" anlamına gelen "Medinetü's-Selam" adını vermişti. Oysa bugüne bakıyoruz, Batılı işgalcilerin postalları altında ezildiği yetmezmiş gibi bir de sonu gelmeyen mezhep çatışmalarına sahne oluyor.

Şehrin mahalleleri işgalden sonra gri duvarlarla bölünmüş durumda. Eskiden birlikte yaşayan, birbirine kız alıp veren Şii ve Sünniler bugün birbirlerinin semtine bile giremez olmuş. Elektrik sıkıntısı yaşandığı için jeneratör sesi ve mazot kokusunun eksik olmadığı sokaklarında eski günlerden eser yok.

Bu arada, radikal Sünni ve Şii örgütlerin saldırılarından Hıristiyanlar da payını alıyor. Örneğin, Bağdat'ta geçen ay El Kaide'nin rehin alma eylemi yaptığı Seyide el-Nejat Katedrali'ne düzenlenen "kurtarma" operasyonunda 52 kişi yaşamını kaybetti. Olayın ardından, Irak'tan daha önce ayrılmamış olan Hıristiyanlar da bavullarını toplamaya başladı. Irak'ın bir milyonu bulmayan Hıristiyan nüfusu giderek eridi. Nüfusun yarısı 2003'ten bu yana Irak'ı terk etti. Hıristiyanların hayatı işgalin ardından tehdit, adam kaçırma, cinayetler yüzünden zehir olmuş durumda.

Hıristiyanlar gibi, özellikle İsrail'in kurulduğu (1948) dönemde ülkeyi terk eden ya da terk etmek zorunda kalan Yahudiler de bu toprakların kadim halklarından. Onlar ki binlerce yıldır yaşadıkları toprakları terk ederken sadece bir bavul eşyayı değil koca bir kültürü de beraberlerinde götürüyorlar. Geride bıraktıkları boşluğu ise radikal İslamcı gruplar dolduruyor. Oysa, yazının başlığında adı geçen Bilgelik Evi'nde, 1178 yıl önce Hıristiyan, Müslüman, Yahudi bilginler felsefi ve bilimsel eserleri tartışmışlar, bazen öğrenci bazen öğretici olmuşlardı.

Savaş tazminatı olarak kitap

Abbasi İmparatorluğu'nun, Bağdat'a altın günlerini yaşatan halifelerinden El Memun, 786'da doğdu. Anne tarafından İranlıydı. İyi bir din ve felsefe eğitimi alan Memun, akılcılığı benimseyen Mutezile öğretisine bağlıydı. Mutezile bilginleri, akla başvurma yöntemlerini eski Yunan ve Helenistik dönem filozoflarından almışlardır. Memun, Tanrı'nın zatından ayrı sıfatları olamayacağını öne süren, özgür iradeyi ve kişinin kendi eylemlerinden bütünüyle sorumlu olduğunu vurgulayan Mutezile öğretisini de halkına benimsetmeye çalıştı.

Memun'u diğer halifelerden ayıran özelliği Antik Yunan'dan bu yana en etkili felsefe ve bilim hareketini Bağdat'ta başlatması oldu. Memun, 832'de Beytü'l-Hikme (Bilgelik Evi) adlı bir akademi kurdu. Burada Yunanca, Süryanice, Farsça ve Sanskritçe yapıtlar Arapça'ya çevrildi. Halife eski bilimsel çalışmaları bulup getirsinler diye elçilerini uzak diyarlara gönderdi.

Örneğin, Bizans'tan, o zamana değin İslam ülkelerinde bulunmayan önemli yapıtların yazmaları getirtildi. Bilgelik Evi'ndeki çevirmenlerin çoğu Hıristiyan kökenliydi. Buraya Bizans, İran ve Hindistan'dan akan bilgilerin Arapça'ya çevrilmesi tam bir sektör haline gelmişti. Bu çevirilerin sonraki yüzyıllarda Endülüs üzerinden Avrupa'ya girmesiyle orada aydınlanmanın fitili yakılacaktı.

Memun'un diğer dinlere karşı sergilediği açıklık ve hoşgörü sayesinde imparatorluğun dört bir yanından bilginler Bağdat'a akın etmeye başladılar. Her gelen misafire yemek ve şarap sunuluyor, daha sonra da dinden matematiğe kadar hemen

her konuda tartışmalar yapılıyordu. Memun'un kelâm bilgisi ona Hıristiyan ve Yahudi bilginlerle dini konuları tartışma olanağı verdi ki, bu insanlar Sokrates, Platon, Aristoteles'in fikirlerini zaten biliyor ve tartışıyorlardı.

Memun, Abbasi ordusuna yenik düşenlerden savaş tazminatı olarak sadece altın değil değerli yazılı eserleri de istiyordu. Halife, dünyanın bütün kitaplarını tek bir çatının altında toplayıp onları Arapça'ya çevirmek gibi bir hayalin peşindeydi. Böylelikle Abbasi İmparatorluğu'ndaki bilginler de bu kaynaklardan yararlanabilecekti.

Arapların Çinli esirlerden kağıt yapmayı ve kullanmayı öğrenmesi de gelişmeyi hızlandırdı. Kağıt, daha önce kullanılan papirüs ve parşömenden daha ucuz bir materyaldi. Bağdat, 9.yüzyılın ortalarına gelindiğinde en iyi Arap ve Fars filozoflar için cazibe merkezi haline gelmiş, medeniyetin beşiği olmuştu.

Doğa bilimlerine de ilgi duyan Memun, Müslüman bilginlerin antikçağdan beri aktarılan astronomi bilgilerinin doğruluğunu araştıra-

'Kahire yazıyor, Beyrut basıyor, Bağdat okuyor'du

Babil'in mirasçısı, Doğu'daki aydınlanma girişiminin merkezi Bağdat, çok değil 50-60 yıl öncesine kadar yüzlerce kitapçının olduğu bir şehirdi. Saddam'ın baskıcı idaresi, ardından işgal ve yarattığı şiddet yüzünden eski günlerden eser yok şimdi.

Bağdat'da kitapçıların sıralandığı ve cuma günleri kitap pazarının kurulduğu ünlü sokağın adı Mütenebbi. Sokak adını 10. yüzyılda hem komutan hem de Arap dünyasının en büyük klasik şairlerinden birisi olan El Mütenebbi'den almış. Savaş meydanında gösterilen cesareti süslü bir dille övdüğü için, iftihar ve şerefin sembolü haline gelmiş El Mütenebbi.

Bu sokak, Osmanlı'dan kalan idari binaları da barındıran El Reşid Caddesi'nde bulunuyor. Caddeye ismini veren Halife Harun El Reşid (Halife Memun'un babası) zamanında şehirdeki kültürel hayat büyük gelişme göstermiş. Ressamlar, şairler, heykeltıraşlar devamlı eserler üretiyor, şehirde sık sık bilimsel toplantılar düzenliyormuş.

Mütenebbi kitap pazarında *National Geographic*, *Time*, *Newsweek*, *Burda* dergilerinin eski sayılarından tutun, Saddam'ın söylevleri, Filistin ile ilgili tezler, İngiliz klasikleri dahil hemen hemen her çeşit yayını bulmak mümkün. Tabi, ailelere ait özel koleksiyonlar, müze ve kütüphanelerden çalınmış tarihi kaynak kitapları, fotoğraf kitapları da göze çarpıyor. Bu arada, Saddam döneminde sansüre uğrayan kitaplar da artık tezgâhlardaki yerini alıyor. Fakat asıl patlamayı yapan din kitapları. Ortalık dini kitaplar, posterler, özellikle de Şii liderlerin portreleriyle dolmuş.

Iraklı genç gazeteci ve fotoğrafçı Cahit Abdülehad bir zamanlar kahve, çayevleri ve kitapçılarıyla ünlü Mütenebbi Sokağı'nın gazeteciler, şairler ve sanatçıların uğrak yeri olduğunu yazıyor. Abdülehad, Marx'ın *Komünist Manifestosu*'nun yasadışı Arapça kopyalarını ve George Orwell'in *1984* adlı romanını ilk kez bu pazardan aldığını anımsıyor. Bağdat'taki şiddet olayları yüzünden kitap pazarının da eski günlerinden çok şey kaybettiğini söylüyor.

El Reşid Caddesi'nde, 5 Mayıs 2007'de bomba yüklü bir aracın infilak etmesi sonucunda 26 kişi yaşamını kaybetmiş, bazı binalar tanımaz hale gelmişti. Sokağa çıkma yasağının uygulandığı caddeyi uzun süren enkaz kaldırma ve tamir işlerinden sonra Başbakan El-Maliki 18 Aralık 2008'de yeniden açmış.

Cahid Abdülehad da uzun bir aradan sonra 2008'de sokağa tekrar gitmiş. Tanıdık bir kitapçıya 1960'lardan bir şairin kitabını sorunca aldığı yanıt, "Hiç şiir kitabı yok. Bugünlerde elimde bir sürü din kitabı var. Suudi Arabistan ve İran'dan geliyorlar. Deri kaplı kitapların fiyatı bile sadece bin dinar. Din kitapları iyi satıyor" olmuş.

Bağdat, 9.yüzyılın ortalarına gelindiğinde en iyi Arap ve Fars filozoflar için cazibe merkezi haline gelmiş, medeniyetin beşiği olmuştu.

Aslında sadece Irak'ta değil Suriye, Mısır vb. ülkelerde eskiden sol kitapların ve dergilerin satıldığı tezgâhları ve vitrinleri dini kitaplar kaplıyor artık. Ortadoğu halkının dine daha fazla yönelişinde sayısız iç ve dış etken var kuşkusuz. Irak örneğine bakarsak, İran ile 8 yıl süren savaş, ardından Körfez Savaşı, ondan sonra Batı'dan gelen ekonomik yaptırımlar derken yoksullaşan ve gelecek algısını kaybeden halk çareyi dine sarılmakta buluyor. Laik Arap milliyetçisi olan ya da öyle yola çıkan Saddam ise 90'lı yıllarda içgüdüsel bir kurnazlıkla iktidarını sağlamlaştırmak için dini kullanabileceğini fark ediyor: Namaz kılarken çektirdiği fotoğraflar düzenli olarak görünmeye başlıyor. O tarihten itibaren, diğer resmi kuruluşlardaki kadınlar gibi karısı da başını örtüyor. Alkol kullanımına yasak getiriliyor, birçok gece kulübü kapatılıyor, devasa camiler yapılıyor. Hem madden hem de fikren yoksullaşan halkın dine sarılması, liderlerin de bundan nemalanması sadece bize özgü bir durum değil anlayacağınız.

Mütenebbi Sokağı'na geri dönersek buranın sonunda ünlü Şehbender Kahvesi var. Irak'ta gazeteci, yazar, şair ve sanatçıların toplanma yeri olan kahve, şehrin en eskilerinden. Baskının doruk noktasında olduğu dönemlerde bile fısıldanarak da olsa entelektüel tartışmaların yapıldığı kahve, 2007'deki bombalı saldırıda ciddi zarar görmüş. Kahve sahibinin dört oğlu ve bir torunu ölenler arasındaymış.

Irak'ın işgalinden sonra beş yıl boyunca Bağdat'a gidip gelen Hollandalı gazeteci Minka Nijhuis, kitabında bir müdaviminin Şehbender'i "Irak parlamentosu"na benzettiğini yazmış. Bu kahvede Saddam rejimin devrilmesinden sonra hava iyileşmediği gibi şüphecilik ve kin duyguları hissedilmeye başlanmış. Birbirlerini işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmakla suçlayanlar olmuş.

Bilgelik Evi geleneği içerisinde El Kindi, El Harezmi, Farabi, İbn Sina, İbn Bâce, Zekeriyya er-Razi, İbn Tufeyl, İbn Rüşd gibi dünya bilim ve düşünce tarihinde isimleri saygıyla anılan kişiler yetişmiştir.

bilmeleri için gözlemevleri kurdu. Bilimler tarihindeki ilk gözlemevleri 10. yüzyılın başında Bağdat ve Şam'da kuruldu. Bu, belki de dünyadaki devlet eliyle yapılan ilk bilimsel proje sayılabilir. Halife, astronom ve matematikçilerden ekvatorun uzunluğunu ölçmelerini istedi.

Ne var ki bugün Bağdat'ta Bilgelik Evi'ne dair tek bir kalıntı olmadığı gibi neye benzediği yönünde de bilgi mevcut değil. Hatta bazı tarihçiler kuruluşu konusunda Memun'un rolünün abartıldığını bile ileri sürebilir. Ancak Bilgelik Evi'nin ondan bin yıl önceki İskenderiye Kütüphanesi'ne eş bir sembolik anlam taşıdığını söylemek bile tek başına önemlidir.

Kimler geçmedi ki Bilgelik Evi'nden?

İlk İslam filozofu olan ve ortaçağ Avrupası'nda "Alkindus" diye tanınan Kindi (801?-866?), felsefesinde, Platon, Aristoteles ve Plotinus'un görüşlerinin bir sentezini yapmıştır. El Kindi, Memun tarafından Bilgelik Evi'ne davet edildi. Memun'dan daha uzun yaşayan El Kindi, kendisini çekemeyen bazı kişilerin kışkırtması sonucunda bir sonraki halife tarafından Bilgelik Evi'nden atılacak ve hayatının son günlerini yalnız geçirecekti. Ancak, düşünceleri ondan sonra Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd tarafından sürdürülecekti ki bunlar Avrupa'nın aydınlanmasında rol oynayan filozoflardı.

Bilgelik Evi'nden geçen bir diğer büyük filozof el-Harezmi'dir. Bugün dünyanın her yerinde kullanılan Cebir sözcüğü Harezmi'nin "El'Kitab'ül-Muhtasar fi Hısab'il Cebri ve'l-Mukabele /Cebir ve Denklem Hesabı Üzerine Özet Kitap" adlı eserinden gelmektedir. Fars kökenli Harezmi, gençliğinin ilk yıllarında Bağdat'taki ileri bilim atmosferinin varlığını öğrenir, büyük bir aşkla bağlı olduğu ilmi konularda çalışma idealini gerçekleştirmek için Bağdat'a gelir ve yerleşir. Memun onu eski Mısır, Mezopotamya, Yunan ve eski Hint medeniyetlerine ait eserlerle zenginleştirdiği Bağdat Saray Kütüphanesi'nin idaresinde görevlendirir. Bilgelik Evi geleneği içerisinde ayrıca Farabi, İbn Sina, İbn Bâce, Ebu Bekr Zekeriyya er-Razi, İbn Tufeyl, İbn Rüşd gibi dünya düşünce tarihinde isimleri saygıyla anılan kişiler yetişmiştir.

Bağdat'ın kitapçılarıyla ünlü Mütenebbi Sokağı'nın raflarını artık sadece dini kitaplar süslüyor.

Bilgelik Evi neden yaşamadı?

Peki, Bağdat merkezli bu aydınlanma girişimi neden başarılı olamadı? Yanıtı bir başka yazı konusu olacak kadar uzun ve derin, ancak yine de birkaç maddede değinelim. Bunun için Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ) İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Hasan Aydın'ın *Postmodern Çağda İslam ve Bilim* adlı kitabında da yer verdiği bilgiler aydınlatıcı olacaktır.

Moğol İstilası ve Haçlı Seferleri, Doğu açısından gerçekten de yıkıcı olmuştur. Bunların İslam dünyasındaki bilimsel gelişmeleri engellediği doğru. İlhanlı Devleti Hanı Hulagu 13. yüzyılda Abbasilerin bilim merkezi olan Bağdat'ı ele geçirmiş ve kütüphanelerdeki kitapları Dicle Nehri'ne dökmüştür. Nehrin sularının günlerce mürekkep aktığı söylenir. Ancak, aydınlanma girişiminin sekteye uğramasının tek nedeni bu değildir.

Aydın'a göre İslam dünyasındaki "Tanrı odaklı ve erekselci düşünce"den ilk yaratıcı Arap filozofu sayılan Kindî bile kurtulamamış; felsefe ve felsefi bilimlerle ilgilenmenin dinen meşru/caiz olup olmadığını tartışma gereği duymuştur. Aynı tartışma Ihvân es-Safa, Amiri, Farabi gibi bilginlerde, hatta felsefenin İslam dünyasına girişinden itibaren 300 yıl geçmiş olmasına rağmen İbn Rüşd'de bile devam etmektedir. Gazzali'yi *Tehâfüt el-Felâsife*'yi kaleme aldıran da, kelâmcı, fıkıhçı ve hadisçilerce dillendirilen bu "dinsel meşruluk" sorunudur..

İslam dünyasındaki aydınlanma girişiminin önündeki bir diğer engel "aşılmazlık duygusu ve her şeyin çözüldüğü" anlayışıdır. Felsefede aşılamazlığı İbn Sina, teolojide ise Gazzali simgelemektedir. Teolojide özellikle Sünni dünyada, Gazzali egemenliğini hissettirmiş ve onun teolojik örgüsü inanç nesnesi haline gelmiştir.

Feodal toplumların durağan bir

Iraklı gazeteci, yazar, şair ve sanatçıların toplanma yeri olan Şehbender Kahvesi de işgalden nasibini alan yerlerden.

yapıya sahip oldukları bilinir. İslam dünyasında bu yapı, mutlak olduğuna inanılan şeriat ilkeleriyle pekiştirilmiştir. Çöl koşullarının zorluklarının bir yansıması olarak İslam dinine etki eden kaderci zihniyeti, durağan toplumsal yapının bir destekçisi olarak düşünmek olası. Durağanlık, dini bilimlerde de egemen olmuştur, önceki bilginlerin aşılamayacağı, onların her şeyi halletmiş oldukları inancı iyice pekiştirilmiştir.

Bir diğeri, hoşgörüsüzlük ve dinsizlikle suçlamadır. Gelenekçi çevrelerde bugün de süren bu tutum, ortaçağlarda, bir tartışma, çekişme yöntemidir ve Gazzali'de zirveye ulaşır. Gazzali'nin filozofları dinsizlikle suçlaması, hatta, bilimi ve felsefeyi dinsizliğe yol açıyor diye mahkûm etmesi önemli etki uyandırmıştır. Dinsizlikle suçlanmanın ve hoşgörüsüzlüğün bedelini canlarıyla ödeyen, kütüphaneleri yakılan ve zindanlara atılan İslam bilginlerini anımsamak gerekir.

Aydın, eski Yunanlı filozofların görüşlerini tanrısallaştırılmasını ve ezberci eğitimi İslam aydınlanmasının önündeki engellerden sayıyor. Tanrısallaştırmaların olduğu bir ortamda eleştiriden söz etmek anlamsızlaşmakta ve eskiler bir dogma gibi izlenmektedir. Çünkü kutsanan eleştirilemez ve yadsınamaz; sadece şerh edilir; bilgi de yorum ve şerhe indirgenir. Eğitim ise kutsanan bilgilerin ezberlenmesi olarak görülür. İslam dünyasında yazılan yapıtların, çoğunun kısmi farklılarla birbirinin benzeri oluşunun temelinde bu "kutsallaştırıcı ve ezberci" mantık yatar.

KAYNAKLAR

1) C. Abdul-Ahad , "Death, destruction and fear on the streets of cafes, poets and booksellers", *The Guardian*, 17 Mart, 2008.
2) J. Al Khalili, "When Baghdad was centre of the scientific world", *The Observer*, 26 Eylül 2010.
3) G. Atmaca, "Güneş'in Altına Boyadığı Topraklarda, Nusayriler", *Cumhuriyet* gazetesi, 15-17 Ağustos, 2006.
4) H. Aydın, *Postmodern Çağda İslam ve Bilim*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, Nisan 2008.
5) M. Nijhuis, *Saddam Yıkılırken, Bağdat'ta Bir Aile*, Çev: Gül Özlen, Kitapyayınevi, İstanbul, 2009.
6) P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, 11.Yüzyıldan 1571'ye Yakındoğu /The Age of the Crusades The Near East from the Eleventh Century to 1517*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

EVRENSEL KÜLTÜR

ARALIK SAYISI ÇIKTI

AYLIK KÜLTÜR, SANAT, EDEBİYAT DERGİSİ • SAYI 228 • ARALIK 2010 • 7 TL

DOSYA: Türban özgürleştirmez, bağlar

Türbanın kamusal alandaki varlığı kadın özgürlüğü için bir kazanç mı yoksa bu bir bir safsata mı? Türban sorunu daha çok bu soruya verilen yanıtlar ekseninde tartışılıyor. Halbuki meşruiyet kazanabilmesi için modernitenin hak, hukuk, özgürlük kavramlarına tercüme edilme ihtiyacı duyulan örtünme kadınları özgürleştirmiyor. Neoliberal politikaların sonuçlarını gizleyen türban kadınların da daha çok ezildiği bir yeni düzenin simgesi.

Erdoğan Aydın, Yasemin Özgün, Nuray Sancar, Selin Çağatay, Onur Bakır, Nevval O. Balkız

Ahmet Say "Gitme kal..."
Taner Timur Marx, Engels, Birinci Enternasyonal
Metin Cengiz Poesia resistente
Nuray Sancar Devrimin habercisi resimler
Didem Yurtmen Araf'taki Hayyam
Koray Karaermiş Soğuk taşlar yılan oldu
Ahmet Uhri Sahaflar, zaaflar ve koleksiyoncular
Barış Yıldırım Eğitimci ve devrimci: Makarenko

TEL: 0 212 255 25 46 FAKS : 0212 255 25 87 e-mail: evrenselkulturdergi@yahoo.com

Hıristiyanlığın "haklı" ve "kutsal" savaşı

Haçlı Seferleri

Haçlı Seferleri, Avrupa'nın en büyük ve en güçlü devletleri olan Frank devletlerinin ekonomik ihtiyacı ile var olma mücadelesinin gereği olarak gerçekleşti. Bu bakımdan Haçlı Seferleri "Avrupa"nın arayışının ve çaresizliğinin dışavurumudur. Avrupa için Doğu'ya ulaşmak tek çözümdü. Avrupa'nın geriliğinden, gelişememişliğinden şikâyetçi Papalık ise Avrupa'nın "geleceği"ni kurtarmak amacıyla önder rolünü üstlendi. Sefer vesile edilerek ve bunu fırsat haline getirerek Avrupa'da siyasal birlik gerçekleştirmek hayali de Doğu'ya yönelme gereğine ekleniyordu. Papalık, Avrupa'nın dinsel merkezi olmanın yanı sıra siyasal merkez olmaya da çalışıyordu. Ayrıca, tamamı Hıristiyan olmuş Avrupa, ancak "dinin birleştiriciliği" ile bir araya getirilebilirdi. Bu bakımdan seferler aynı zamanda ilk "Avrupa birliği" projesidir.

Alp Hamuroğlu

ÇERÇEVE VE HAÇLI SEFERLERİ'NİN ANLAMI

Aslında Avrupa'nın Hıristiyanlık tarihinde, çeşitli yönlerde yapılmış çok sayıda Haçlı Seferi dalgası vardır. Bir kısmının amacı Hıristiyan olmayan toplumları Hıristiyanlaştırmak olan seferlerin bir kısmı da hâkimiyet kurmak için yapılmıştır. Ekonomik arayışlar ve ihtiyaçlar yüzünden olanları da vardır. Nedeni hâkimiyet kurmak ve ekonomik ihtiyaçlar olan bu tür seferler dinsel amaçlı değildir ama dinsel bir görüntüye büründürülerek ve bu sayede gerçekleştirilmişlerdir.

Hıristiyanlığın Avrupa'ya gelmesinden sonra bu yeni dinin kıtada yayılması, yüzyıllar boyu sürdürülen Haçlı Seferleri ile olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı devlet dini olarak benimsemesinden sonra daha Roma döneminde başlayan Hıristiyanlaştırma seferleri, Avrupa'da Roma sonrası kurulan Cermen devletleri tarafından sürdürülmüştür.

Doğu Roma İmparatoru İonnes Tzimiskes'in (969-976) Tuna boylarına, Ermenistan'a ve Suriye'ye yaptığı seferler Doğu'ya yapılan Haçlı Seferleri'nin öncülü sayılmıştır. (1) Hatta Bizans'ın İran'a 7. yüzyıldaki saldırısı, bazı yerlerde "ilk Haçlı Seferi" diye de adlandırılmıştır. İslamiyete karşı yapılan Haçlı Seferleri'nin ilki ise 1063 yılında İspanya'dadır. En sonunda başarılı olmakla birlikte İspanya'daki bu seferlerin sonuca ulaşması çok uzun bir zaman gerektirecek, nihai zafer ancak 1493'te gerçekleşecektir.

Haçlı Seferleri döneminde Ortadoğu dışında Avrupa'da bazı başka yerlere, Avrupa'nın kuzeyine, doğusuna, batısına başka Haçlı Seferleri yapıldığı gibi, bu dönemden sonra da buralara birçok Haçlı Seferi yapılmıştır. Seferler yalnız Hıristiyan olmayanlara karşı değil, zaman zaman Hıristiyanlara da yapılmıştır. 6. ve 7. yüzyıldan başlayarak Papalığa ya da yerel hükümdarlara muhalefet eden soylulara, genel çizgiye uymadığı için "sapkın" olduğu düşünülen Hıristiyan gruplara ve kitlelere, papalara ve Papalığa boyun eğmediği için imparatorlara karşı yürütülen "Haçlı" seferleri de vardır. 11. yüzyılda başlayan ve konumuz olan Hıristiyan olmayanlara karşı "Haçlı Seferleri"nden sonraları da, İslama ve Türklere karşı tasarlanmış ve bazılarının yapılabildiği seferler olmuştur. Endülüs İslamına karşı İspanya'da yapılan seferler en sonunda başarıya ulaşmış, Osmanlı devletine karşı bazı seferlere niyetlenilmiş ama yapılamamış, bazıları ise

Haçlı Seferleri'nin gövdesini, yapısını, ordularını Cermen krallıklar ve prenslikler, katılan milyonların esas çoğunluğunu Cermen kitleleri oluşturmuştur.

yapılabilmekle birlikte başarılı ya da sonuç alıcı olamamıştır. Örneğin, Konstantinopolis'in II. Beyazıt tarafından kuşatılması (1391) ve daha sonra II. Mehmet tarafından fethedilmesi (1453), Haçlı Seferleri'nin, 1396'da ve fetihten 1473'e kadarki dönemde ciddi bir şekilde hatırlanmasına yol açmıştı. Ama hatırlanmakla kaldı.

Ortaçağ sonrasında Türklerle Hıristiyanlar arasındaki karşı karşıya gelişlerin dinsel nedenlere dayandığını ileri süren tarihçiler, Haçlı Seferleri'nin 1571 yılına, yani İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı'na kadar sürdüğünü savlamaktadır. (2)

Bazı tarih anlayışları da, Kudüs'ün "kurtarılması" ya da "savunulması" için yapılanlar dışındaki seferleri "Haçlı Seferi" saymamak, onlara "Haçlı Seferi" dememek gerektiğini savunur.

Burada konu edilecek Haçlı Seferleri, İslamiyete ve Türklere karşı Akdeniz ve Doğu ticaret yolları için Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yapılan, papalığın önderlik ettiği, aynı zamanda 11. yüzyılla 14. yüzyıllar arasındaki, bu dönemle sınırlı olan Haçlı Seferleri'dir ve tarihte esas "Haçlı Seferleri" olarak bilinen seferlerdir. Bu seferler, İslama, Müslümanlara ve Türklere "kâfirler" ve "dinsizler" denilerek yapılırken, ileride görülecektir, başta Bizans, bütün Doğu Hıristiyan devletleri ve toplumlarına karşı da yürütülmüştür.

Haçlı Seferleri'nin Avrupa tarihi içindeki yeri önemlidir. Tarih içindeki bu yer, sonuçları açısından zaten çok önemlidir, Avrupa tarihinin dönüm noktalarından biri olacak kadar önemlidir, hatta bazı değerlendirmelere göre Avrupa'yı bir uygarlık anlamında "Avrupa" ve "Batı" yapan -Hıristiyanlık, Aydınlanma, coğrafi keşifler, devrimler vb. gibi- en önemli tarihsel olaydan biridir. Dahası, Haçlı Seferleri dünya tarihi için de önemlidir. Ancak döneminin bu en çarpıcı girişimi ve kitlesel özellikleriyle Avrupa toplumlarının en fazla etkilendiği olaylardan biri olarak seferler, bugün Batılılar tarafından yaygın olarak önemine uygun bir şekilde ele alınmamakta, bu bakımlardan değerlendirilmemektedir. Avrupalıların ve genel olarak Batılıların Haçlı Seferleri konusunda yaygın bir bilgisizliği vardır. Bu bilgisizliğin ilgisizlik yaratması da söz konusudur. Bu konuda ortaya çıkmış bulunan bilgisizlik ve ilgisizliğin altında ise bir anlayış ve bilinçli bir uygulama yatar.

Bu çalışmanın sonundaki değerlendirmeler, sonuçları açısından seferlerin önemini sergilemeye çalışacaktır. Bu önemli sonuçların bugün Batı dünyasının yaygın bilincinde yer almaması, seferlerin bilinmesinin fazla istenmemesinden dolayıdır. Seferler, tarihteki yerini karşılayacak bir şekilde öğretilmemekte, Hıristiyanlığın bu olağanüstü büyük girişimi adeta böyle bir şey yokmuş gibi karanlıkta bırakılmakta, ya da seferlere ve sonuçlarına, tarihteki yerleri fazla önemli değillermiş gibi kısaca değinilmektedir. Örneğin, Almanya'nın ortaöğretim tarih kitaplarında ve tarih derslerinin müfredatında Haçlı Seferleri ya hiç yoktur ya da bir paragrafla geçiştirilir. Almanya'daki dinsel kurumların yayıncılığı alanında Haçlı Seferleri, "Hıristiyanlığın tarihindeki önemsiz bir olay" gibi, üzerinde hiç durulmayarak ele alınmaktadır. Protestan Kilisesi'nin çok geniş kapsamlı yayıncılığı içinde seferleri konu alan kitaplar yok denecek kadar azdır. Hıristiyanlığın en büyük ve en kapsamlı girişimi olmasına rağmen Hıristiyanlık literatüründeki yeri buna hiç uygun değildir. Dinbilim enstitülerinin ve Hıristiyan tarikatlarının yayınları arasında Haçlı Seferleri'ne rastlamak zordur. Ayrıca, Haçlı Seferleri ile ilgili önemli bir tarihbilimsel ve akademik literatür vardır, bilimsel ilgi bu konuda hiç eksilmemiştir (3) ama Almanya'daki popüler tarih kitaplarında bu konu ya gene hiç yer almaz ya da çok kısadır. Haçlı Seferleri'nden hiç bahsetmeyen ortaçağ konulu popüler tarih kitaplarının sayıca çokluğu inanılmaz ölçülerdedir ve hayret vericidir. (4) Kaldı ki, örneklememizi Almanya'dan yaptığımız için mutlaka belirtmemiz gerekir ki, Haçlı Seferleri'nin Almanlar ve Almanya için anlamı ve önemi, diğer Avrupa ülkeleri ve toplumlarına oranla farklıdır ve daha da fazladır. Çünkü seferlerin gövdesini, yapısını, ordularını Cermen krallıklar ve prenslikler; katılan milyonların esas çoğunluğunu Cermen kitleleri oluşturmuştur ve herkesin çok iyi bildiği gibi, bugün Avrupa'da Cermenliği -yalnız- Almanya temsil etmektedir. Fazla bilinmeyen ve gözlerden kaçan Haçlı Seferleri ile Cermenlik arasındaki bu bağ ve ilişki, haliyle, Haçlı Seferleri'ni, Avrupalılar içinde en fazla Cermenler, Cermenlik, Almanlık ve Almanya ile özdeşleştirmekte ve herkesten çok onlar için önemli kılmaktadır.

Haçlı Seferleri'nin ele alınışıyla ilgili Almanya'nın bu özelliği, konunun özü, anlamı ve mahiyetiyle ilişkilidir, bununla uyum içindedir ve aynı zamanda bunun eseri, bunun sonucudur.

Özetle, özel merakı olmayan sıradan Almanlar, Hıristiyanlık tarihine uzmanlık alanı olarak girmemiş din eğitimi almış olanlar dahil, Almanya'daki dini bütün Hıristiyanlar ve eğitim konusu ortaçağ tarihi olmayan üniversiteliler dahil, Alman gençleri, Haçlı Seferleri'ni ya hiç öğrenmemektedir ya da bilinmesi gereken yönleriyle bilmemektedir.

İnsanlığın ortak hafızası olan tarihi, tarihi yapanlar kadar tarihi yazanlar da belirlemektedir. "Tarih", genellikle tarih yazanların elinden çıkmıştır, çıkmaktadır. Üstelik "tarih", tarih yazanların elinde istenildiği gibi "değiştirilmekte"dir. Bazen önemsizleştirilmekte, üstü örtülmekte, bazen öne çıkarılmakta, "büyütülmekte"dir; yani tarihle oynanmakta, tarih eğilip bükülmektedir. Haçlı Seferleri, tarihi bilim olarak ele almamış Batı tarihçilerinin

elinde de bu yönde önemli ölçülerde önemsizleştirmeye ve değişikliğe uğramıştır.

Sonuçta Avrupa'da ve genel olarak Batı'da Haçlı Seferleri'nin üstünün örtülmüş olduğundan söz edilebilir. Böyle örtülmüş olması ise, seferlerin ne olduğuyla, seferlerde neler yapıldığıyla, özetle seferlerin anlayış ve uygulamalarıyla ilgilidir. Yürütüldüğü zamanlarda bütün Avrupa toplumlarını saran heyecan ve coşkunun, inanılmaz ölçülerdeki geniş katılımın, Avrupa toplumlarında bıraktığı izlerin, tarihsel gelişmeyi etkileyen, tarihin ilerleyişini değiştiren sonuçların, bugün bu derece silikleşmesi, üzerinde durulmaz olması ve bilinmez hale gelmesi, getirilmesi, Haçlı Seferleri'nin baskın, görünür ve gizlenemez bazı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu özelliklerin esası ise, seferlerin, Avrupalılar ve Hıristiyanlık için utanç verici olmasından başka bir şey değildir.

Batı, tarihindeki birçok şey gibi, mümkün değildir ama bundan da herhalde "kurtulmaya" çalışmaktadır.

Ancak bugün Hıristiyan Batı dünyasında Haçlı Seferleri, Hıristiyan bağnazlığı ile emperyalist politikaların söylemi olarak tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu söylemlere artık oldukça sık rastlanmaktadır. Seferlerin gerçekte ne olduğunun anlaşılmasını önleyecek bir şekilde kitlelerin bilincinden uzak tutulmuş olması, seferlerin, -örneğin şiddete karşı olmak gibi- Batı'nın savunduğunu iddia ettiği kavramlarla uyuşmazlığından dolayı bir işe de yaramaktadır. "İleri ve uygar Batı" vahşete karşıdır, şiddeti olumsuzlamaktadır ve barışçıdır! "Batı"nın altında yatan, "Batı"yı yaratan Avrupa'nın şiddete, vahşete, kıyıma ve savaşa düşkünlüğü gizlenebildiği ölçüde gizlenebilmelidir.

Haçlı Seferleri'nin Almanya, Avrupa ve Batı'daki dikkat çektiğimiz bu özelliklerinin, ne şekilde ve ne ölçüde bilindiğinin ve ne kadar algılandığının **nedeni** de, yazının tamamı okunduğu zaman umarız görülecektir.

21. yüzyıla doğru Haçlı Seferleri yeniden "hatırlanmış", çeşitli "taraflar", karşıt "cepheler" ters yönlerde sık sık seferlere gönderme yapar olmuştur. "Haçlı Seferi" kavramının güncel olarak da yeniden kazandığı bu anlam tarihten gelmektedir. Aynı şekilde, tarihte olduğu gibi, "saldıranlarla", "saldırıya uğrayanlar" şeklinde. (5)

Bu yüzden, haçlı ruhundan medet umarak ve siyasetlerini dinlerine bulaştırmakta yarar görerek Haçlı Seferleri'ne tekrar sarılmış olan Batı'nın haçlı söylemleri, seferlerin hedefi durumundaki karşıt Doğu dünyasında da karşılığını bulmakta, Ortadoğu başta ve esas olmak üzere Doğu dünyası, özellikle 11 Eylül sonrasındaki Batı politikalarıyla Haçlı Seferleri'nin ilişkisini kurmaktadır. Ülkemizde, ABD üretimi Ilımlı İslam kastedilerek bir devrimci Doğu söylemi olarak kullanılan "Haçlı İrtica" tamlaması ise tam yerine oturmuştur. Çünkü en birinci "Ilımlı İslam" ülkesi haline gelmiş durumdaki Türkiye için bu tamlamadaki "haçlı" kelimesi haçlı mirasını üstlenmekten kaçınmayan emperyalizmi, "irtica" ise, "Haçlıların" (emperyalizmin) Türkiye'deki dinsel kılığa bürünmüş partnerini ifade etmektedir.

Bütün dünyanın "Haçlı Seferi" olarak bildiği seferler ve savaşlar Alman tarihinde "Türkenkrieg" ("Türk Savaşı", "Türklerle Savaş") olarak geçer.

Haçlı seferleri, Türkler, Türkiye

Ülkemizde bütün yönleriyle ve/veya çok fazla bilindiğini sanmadığımız, en azından önemli bazı özellikleri açısından eksik bilindiğinden emin olduğumuz Haçlı Seferleri'nin muhatapları İslamiyet ve Türklerdir. Seferlerin hedefi olan bu iki kavram bugün dünyada bir tek Türkiye'de cisimleşmiş durumdadır. Bu bakımdan seferlerin bizim için anlamı, bizler için önemi, herhangi bir topluma ve ülkeye ifade ettiğinden farklı ve fazladır, öyle de olmalıdır. Seferler, Cermen-Latin dünyasının Doğu'yu temsil eden Türklerle çatışmasından başka bir şey değildi ve seferlerin sonunu da Türkler getirmiştir. Oysa seferler ve bu büyük girişim yüzünden Avrupalılarla ve Hıristiyanlıkla yaşanan bu ilişki, ülkemizde, Türkiye'de, bırakalım bütün yönleriyle bilinmesini, genel olarak bile fazla bilinmemesi yüzünden bir açığa ve bir yanılsamaya yol açmıştır. Açık, Batı'yı tanıma, Batı'nın geçmişini bilme ile ilgilidir. Yanılsama, Haçlı Seferleri'nin genellikle "Avrupa tarihi"ndeki, "Hıristiyanlık tarihi"ndeki bir "olay" olduğunun sanılmasından başlamakta, Batı'ya atfedilen değerlere kadar uzanmaktadır. Seferlerin İstanbul, Anadolu, Ortadoğu ve esas olarak bizim coğrafyamızla ilgisi, ilişkisi, seferlerin bu coğrafyada yürütüldüğü, seferlerin Türkler olarak bizim toplumumuza yöneldiği, bu savaşların geçmişimiz açısından önemi gibi şeyler pek fazla bilinmemekte veya biraz bilinse bile fazla hatırlanmamaktadır. Hatta bütün dünyanın "Haçlı Seferi" olarak bildiği seferlerin ve savaşların Alman tarihinde "Türkenkrieg" ("Türk Savaşı", "Türklerle Savaş") olarak geçtiğini, Almanların "Türk kaygısının" ilk ve en önemli olarak bu dönemden kaynaklandığını, Avrupalıların "Türk korkusunun" en fazla Haçlı Seferleri ile ilgili olduğunu ise sanıyoruz çok az kimse bilmektedir. Aslında yersiz olan bu "kaygı ve korku"ların Batılılar için ne kadar can alıcı önem taşıdığının, nasıl kullanıldığının belirli ölçülerde farkında olmakla birlikte, bunun Avrupalıların o dönemde Türkleri tanımamasından yararlanılarak yürütülmüş propaganda sayesinde ortaya

çıkmış, çıkarılmış olduğundan da genellikle habersiziz.

Türklerden korkulması için hiçbir neden bulunmamaktaydı. Çünkü seferlerin başlatıldığı 11. yüzyılda "Türkler" Avrupalılar için "meçhul" bir toplumdu. "Türk" sözcüğü bile o zamana kadar yaygın olarak duyulmuş değildi. Bütün bilinenler, Doğu Roma İmparatorluğu'nun, 1071'deki hezimeti üzerine Avrupa'yı harekete geçirmek için yaydığı söylentilerden ibaretti. Öncesi yoktu. Malazgirt'teki yenilgi, Türklerin aynı yıl Kudüs'ü Fatimilerden almasıyla kötüye kullanma yolunu rahatlatmış, yalanların çapını genişletmişti. Avrupa'yı harekete geçirmek için gerçekdışı bir propagandaya ihtiyaç vardı ve bu sonuna kadar kullanıldı. 1071'le ilgili yaratılan sorun, bir savaşın Hıristiyanlık için olumsuz olan sonucuyla sınırlanmamıştı, yenilen, yalnız Bizans ordusu değildi; Türkler, Kudüs'ü zapt etmiş ve yakıp yıkmışlardı, Hıristiyanlığa saldırıyorlardı, "dinimizi" yok edecekler, "kökümüzü" kurutacaklardı! Üstelik şiddetçi, zulümcü, vahşi ve kaba kuvvetçiydiler. Kötülükte benzerleri yoktu, Hıristiyanlığın bu "en büyük düşmanı Türkler" gibisi daha hiç görülmemişti, vb.

O dönemde Avrupa'ya yayılan bu algılamalar hep devam etti, çünkü propaganda aynı şekilde sürdürülüyordu. Zaman içinde Avrupa tarihyazımı da -bazı istisnalar olmakla birlikte- propagandanın etkisinde olarak şekillendi, bazı akademik ve bilimsel yayınlar da Türk karşıtı propagandaya katıldı, onun aleti oldu. Hem bu yüzden, hem de 19. yüzyılda Avrupa'nın Osmanlı devleti üzerindeki "kötü emelleri" yüzünden, Jön Türkler (ve sonrasında da birçok araştırmacı ve yazar) Avrupa tarihyazımına seçenek olacak ürünler verdiler. Örneğin, Namık Kemal, 1812-1822 yılları arasında Joseph François Michaud (1767-1839) tarafından kaleme alınmış yedi ciltlik *Histoire des croisades* adlı esere bizim tarafımızdan yanıt olacak önemli yazılar kaleme aldı. (6) Bunun devamı 20. yüzyılın başında, -kaynaklarda da kullandığımız- Raşid Erer ve Ahmet Refik Altınay tarafından yapılan çalışmalarla sürdürülecekti.

Ayrıca Haçlı Seferleri'nin Doğu'daki genel yazınsal serüveni, bu konuda fikir ileri sürenlerin ortak kanısı olarak, yetersiz olmanın ötesinde bir boşluk ifade etmektedir. Arap ve Türk kaynakları olarak o dönemden bugüne hiçbir şey gelmemiş olduğunu bütün araştırmacılar belirtmektedirler. Başta Demirkent ve Işıltan olmak üzere değerli tarihçilerimizin çalışmaları ve çevirilerinin önemini belirtmek gereğini duyuyoruz.

Avrupa tarihyazımının ve bilimsel tarihçiliğinin bugün tamamen Türk düşmanı olduğu söylenemez ama Avrupa'daki Türk düşmanlığının kaynaklarına, Türk düşmanlığının önemli bir çıkış noktası olan Haçlı Seferleri'ne, Batı tarihçilerinin "Türk korkusu"nun başlangıcı olarak fazla değinmediğini de belirtmek gerekiyor.

Haçlı Seferleri öncesinde Avrupa, Hıristiyanlık ve Ortadoğu

Konumuz olan Haçlı Seferleri'nde Avrupa'nın ve Hıristiyanlığın durumu, şartları şöyledir.

Din olarak Hıristiyanlık Avrupa'yı kaplamış, Avrupa'nın dini olmuştur. Kaynaklandığı Doğu'dan kopmuş olan Hıristiyanlık, hem başkalaşmış, hem de Avrupa'yı sorunların içine atmıştır. Doğu Hıristiyanlıkları ile bir bağı, ilişkisi, yakınlığı ve hatta benzerliği kalmadığı gibi, Avrupa Hıristiyanlığının (Katolisizmin) Avrupa dışında hiçbir yerde hükmü ve etkinliği yoktur. Kuzey Afrika'da Hıristiyan sayısı çok azalmıştır ve bölge Hıristiyanlığı Doğu Hıristiyanlığının özelliklerini taşımaktadır.

Avrupa dışında tek önemli Hıristiyan devlet Doğu Roma İmparatorluğu'dur. Küçük ve önemsiz beylikler dışında ne Doğu'da, ne Kuzey Afrika'da, ne de başka bir yerde önemli bir Hıristiyan devlet bulunmaktadır.

Yüksek kültüre sahip Doğu Roma İmparatorluğu 8. yüzyılda İslamiyetin, 10. yüzyılda Türklerin kendi sınırları içinde yayılmaya başlaması yüzünden kaygılıdır. İmparatorluk daha çok batı bölgelerinde, durmak bilmeyen Avrupa akınları altında ezilmektedir. Tuna boylarında ve Balkanlarda Bulgarlar, Macarlar, Slavlar, Peçenekler, Uzlar; Adriyatik ardalanı ve İtalya'da Sırplar, Cermenler, Normanlar sürekli ilerlemektedir.

Bu şartlarda Bizans savunma durumundadır ve gücünü korumaya çalışmaktadır.

Avrupa tarafındaki tehdit Hıristiyan din kardeşlerinden gelmekle birlikte yeterince düşmancadır ve ırksal-kökensel farklılıklar yanı sıra mezhepsel rekabetten kaynaklanan "dinsel" karşıtlıklardan da beslenmektedir. O dönemde Katolisizme karşı, ayrıca, Pavlusçuluk, Bogomilcilik gibi akımlar ortaya çıkmıştır. Hıristiyan Avrupa, Doğu'dan ve uygarlıktan kopmuştur. Uygarlık, Bizans, Arap ülkeleri, İslamiyet ve Türklerdedir.

7. yüzyılda yayılmaya başlayan yeni din İslamiyet 9. yüzyıldan sonra görece bir durgunluk dönemine girmişti ama Türklerin İslamiyet'e katılmasıyla birlikte yeniden yükselme gösteren bir İslam dalgası yaşanır. İslamiyet tekrar ve hızla ilerlemeye başlar. İlk İslam dalgasını az hasarla atlatan Bizans'ı bu yeni ilerleme yeniden ve daha ciddi bir şekilde tehdit etmektedir ve bu gelişme Bizans'ın batısındaki tehditle eşzamanlıdır. Üstelik bazı yönleriyle doğudaki zorlama batıdakiyle birleşme eğilimleri göstermektedir. Örneğin, Ege kıyılarında İzmir'i merkez alarak hâkimiyet kurmuş Türk emiri Çaka Bey (ö. 1095), Peçeneklerle ilişki içindedir. Çaka Bey Peçeneklerden Gelibolu Yarımadasını işgal etmelerini ister. Böylece birlikte davranmalarıyla İstanbul, ardalanından ayırılmış olacaktır. (7) Ayrıca, tehdit altındaki doğu bölgeleri imparatorluğun zenginliğinin kaynağı olan yerlerdir. En yoğun nüfuslu yerler olan Suriye ve Mısır, sanayi ve ticaretin yan yana gelişmiş olduğu imparatorluğun ana merkezleridir.

Bu arada Türkler Mezopotamya'dan Suriye'ye, Kilikya, Kapadokya, Lykaonia, Frigya ve Bitinya'ya kadar ilerlemişlerdir.

HAÇLI SEFERLERİ'NİN NEDENLERİ VE BAHANELERİ

Hıristiyanlaşmış Avrupa'nın gelişmesi sınırlı olmuştu ve gelişme, çok açık bir şekilde anlaşıldığı gibi, ticarete bağlıydı, ticaretse Doğu ile yapılmadıkça anlamlı değildi. Ayrıca Doğu'nun zenginliği ve refahı dillere destandı. Gerçekliği tartışılmaz olan bu fark, "sokaklardan süt ve bal aktığı", "sokakların altınla kaplı olduğu", "yakalanıp yenilerek bitirilemeyecek kadar çok bıldırcınlar bulunduğu" gibi gerçekdışı söylentilerle daha da cazip hale getiriliyordu. Ek olarak, Avrupalı insanlar cennetin "Doğu'da bir yerde" olduğuna artık tam olarak inanıyordu. (8) Bu yüzden Avrupalıların gözü Doğu'daydı.

Haçlı Seferleri, Avrupa'nın en büyük ve en güçlü devletleri olan Frank devletlerinin ekonomik ihtiyacı ile var olma mücadelesinin gereği olarak gerçekleşti. Bu bakımdan Haçlı Seferleri "Avrupa"nın arayışının ve çaresizliğinin dışavurumudur. Avrupa için Doğu'ya ulaşmak tek çözümdü. Avrupa'nın geriliğinden, gelişememişliğinden şikâyetçi papalık ise Avrupa'nın "geleceği"ni kurtarmak amacıyla önder rolünü üstlendi. Sefer vesile edilerek ve bunu fırsat haline getirerek Avrupa'da siyasal birlik gerçekleştirmek hayali de Doğu'ya yönelme gereğine ekleniyordu. Papalık, Avrupa'nın dinsel merkezi olmanın yanı sıra ve ondan çok, siyasal merkez olmaya çalışıyordu. Ayrıca, tamamı Hıristiyan olmuş Avrupa, ancak "dinin birleştiriciliği" ile bir araya getirilebilirdi. Din birleştirecekse elbette işin başında papalık olurdu.

Bu bakımdan seferler aynı zamanda ilk "Avrupa birliği" projesidir.

Büyük projeler "şiddet" ve "zor" olmaksızın gerçekleştirilemeyeceğinden bunlar öne çıkarılmış, bu yüzden Avrupa şiddete yönelmiş, şiddet ve zor için hedef aramış, hedef belirlemiş, Müslüman "kâfirler"i, "dinsizler"i, "paganlar"ı, "bütün Avrupa'yı ele geçirecek ve her yeri yakacak Türkler"i hedef almıştır.

Seferler şiddeti önce kendi topraklarında yaratmış ve bunu, yarattığı, tanımadığı bir "düşmana" (Türklere) döndürmüştür. Doğu'ya yönelmiş Haçlı Seferleri, başlangıcını Avrupa'daki Yahudi kıyımıyla yapmıştır. Avrupa, Yahudiler dışında da esas olarak Hıristiyanlaşmıştır. Avrupa'nın geleneksel dinlerine mensup bir toplum ve insan hiçbir yerde kalmamıştır. Bu yüzden -Endülüs/İspanya ve Sicilya dışında tutulacak olursa- Avrupa'da dinsel olarak Yahudilerden başka bir "düşman" bulunmamaktaydı. Seferler dinsel söylemlerle hazırlandığı için dinsel olarak düşman sadece Yahudiler oldu.

11. yüzyıl, Avrupalıların "Türk" kavramının ve "Türk korkusu"nun başlangıcıdır. (9) Anadolu'ya akan Türkler, Doğu Hıristiyanlığına darbeler vuran Türkler (en somut olarak 1048-49 ve 1071), gerek Cermen olsun, gerekse Latin olsun bütün Avrupa Hıristiyanlığını irkiltmişti. Aslında Selçukluların asıl amacı Anadolu'yu tamamen ele geçirerek Balkanlara, yani Avrupa'ya dayanmak, Doğu Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak değildi. Tuğrul Bey, Bizans ordularını dağıttıktan sonra geri çekilmiş, Alparslan (Çağrı Bey, 1029-1072) Malazgirt'te savaşmaktan kaçınmış, savaşı kazandıktan sonra da ilerlememişti. İslamiyet, yayıldığı alanlarda merkezi özelliğini önemli ölçüde yitirdiğinden dolayı Selçuklular için Ortadoğu'da tam hâkimiyet kurmak ve birlik sağlamak batıya doğru genişlemekten çok daha önemli hale gelmişti. Ayrıca Alparslan'ın öncelikli hedefi Türkistan'dı. Yani Avrupalıların Türk korkusu yersizdi ama siyaseten kullanılmak üzere bu korku yapay olarak yaratıldı.

Selçuklu devleti ve bu devletin yönelimi ve mücadelesi, Avrupalılara, Avrupa kitlelerine, kaygı ve korku yaratacak bir propaganda olarak yansıtılıyor, Hıristiyanlık merkezine ise İslamiyetin parçalanmışlığını gösteriyordu. Çeşitli İslam ülkeleri birbirleriyle savaşıyordu. İslam dünyası, ayrıca büyük bir içsel bunalım içindeydi, gerileme ve zaaf her alanda yaşanıyordu, iç çatışmalar durulmuyordu. İdeolojik ve siyasal sorunlar yanında, döneminde dünyanın en çok tahıl üretilen bölgesi Mezopotamya'da sulama sistemlerinin çökmesi ve kullanılamaz hale gelmesi, İslamla sınırlı bütün Doğu dünyasında sıkıntılar ve zorluklar yaratmıştı. Hıristiyanlık, Hıristiyan olmayan Doğu'nun bu güçsüzlük anlamı taşıyan durumunu değerlendirmek ve bundan yararlanmak da istedi. "Doğu'ya yönelme"nin tam zamanıydı. 'Eğer bir şey olacaksa ancak şimdi olabilir' diye düşünülüyordu. Bahaneler arandı, bahaneler üretildi.

İslamiyet, Akdeniz Hıristiyan toplumları (Latinler) dışında tutulacak olursa, Avrupa'da hiç bilinmiyordu. Kimi yerde Hıristiyanlıktan bir sapma olduğundan söz edilirken, en yaygın yorum, İslamiyetin, *İncil*'deki "Sahte Peygamber" (10) kehanetinin gerçekleşmesi olduğuydu. Bu inanç ve genel bilgisizlik, seferleri planlayanların dayanağı, gerçekleştirilebilmesinin nedenlerinden biri haline getirildi.

Dönemin Hıristiyanlığı İslamiyeti "Tanrı düşmanı" olarak biliyor, tanımlıyor ve gösteriyordu. Aslında Hıristiyanlığın merkezi (papalık) bilgisiz değildi, İslam'ın "tanrılı" ve "tek-tanrılı" bir din olduğunu çok iyi bilmesine rağmen böyle bir propagandadan yarar umuyordu.

Haçlı Seferleri'nin bahanelerinden biri kutsal topraklara Avrupa'dan

Avrupa dışına gidebilecek, götürülebilecek, hatta Avrupa'dan çıkarılması gereken bir nüfus fazlası ortaya çıkmıştı.

Köyle kitleler açısından seferlere katılmak, kıtlıklardan ve yoksulluklardan kurtulmak anlamına geliyordu.

hacca gidilmesini sağlamaktı. Oysa Müslümanlar Avrupalı Hıristiyanların hacca gelmesini önlemedikleri gibi, her yıl gelen hacı kafilelerinin güvenliğini de sağlamaya çalışırlardı. Ayrıca, Frank İmparatoru Şarlman'la Abbasi dönemindeki Halife Harun Reşid'in özel görevlileri arasında 806'da yapılmış anlaşmaya (11) göre, kutsal topraklarda yaşayan Hıristiyanlara bir çeşit protektora verilmiş, uygulamada özerkliğe benzeyen bu statü ile Hıristiyanlar görece rahat oldukları ve inisiyatifli davranabildikleri gibi, Avrupalı Hıristiyan hacılar da durdurulmama güvencesine sahip olmuşlardı. Ayrıca, sonradan hac güzergâhının bir bölümünü içine alacak kadar genişlemiş olan Türk devleti de bir zorluk çıkarmıyordu. (12) Papa II. Urbanus'un (1088-1099) saldırı için çağrı yaptığı tarihe kadar (1095) yüzyıllar boyunca hiçbir hacı kafilesi gerçekten de geri döndürülmemişti. Kutsal topraklarda çeşitli Hıristiyan kurumları, Avrupalı hacılara, barınmadan Kudüs'te ölen hacıların cenaze törenlerinin yapılmasına ve defnedilmesine kadar birçok alanda hizmet vermekteydi. Hatta Kudüs'te Avrupalı hacıların **Haceldama** adında düzenli, bakımlı, özel bir mezarlığı bile vardı. (13)

Doğu ile ticaret konusunda ise bir sorun yoktu, İtalyan ticaret kentleri aracılığıyla istedikleri kadar ticaret yapabiliyorlardı. Ama Avrupalılar ticarete hâkim olmak, bütün ticaret yollarını kendileri yönetmek, satın aldıkları malları ucuzlatmak ve aynı zamanda çok kazanmak istiyorlardı. Gümrüksüz, engelsiz ve serbest olarak daha fazla kazançlı olmak ve yüksek kârlılık peşindeydiler. Ticaret yolları ve ticaret malları İslam ülkelerine aitti. Ürünleri ve yolları elinde tutan elbette daha fazla kazanıyordu, fiyattan kurulan mekanizmalara kadar her şeyi elbette onlar belirliyordu. Bütün bunların Avrupalılar için kendi lehlerine değişmesi şarttı.

Haçlı Seferleri'nin nedenlerinden biri de Avrupalıların karabiberi tanımış ve karabiberin "bağımlısı" olmuş olmalarıydı. Yüzyıllar sonra Marx'ın, o dönemde "tarihin itici gücü" olarak adlandıracağı karabiber, az bulunduğu ve çok pahalı olduğu için zaman zaman para yerine de kullanılırdı. (14) Baharat ticareti ortaçağın en kârlı işiydi. (15) Hindistan'dan kalkıp Kızıldeniz yoluyla Ortadoğu'ya gelen baharat, karaları geçtikten ve tekrar denizde yolculuğunu sürdürdükten sonra Venedik'e varıp Avrupa'ya dağıldığında, örneğin Hamburg'daki sonuncu ele vardığında (Martin Behaim'ın 1492 tarihli ünlü *Yerküre* adlı eserinde yazdığına göre) tüketiciye ulaşana kadar en az on iki kez el değiştirmiş olmaktadır (Almanca'da "ticaret"in karşılığı olan *der* **Handel** kelimesi "el" anlamındaki "**Hand**"dan türemişti). (16)

Karabiberi çok seven ve karabiber bulmakta zorluk çeken din adamı vaiz Pierre'in (17) seferler yapılmasını ilk düşünen kişi olduğu, bunun için cansiperane faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Sonraları "aziz" yapılmasına yol açacak çabaları, öbür dünyada cenneti garanti almak yanında, yaşanılan dünyada da karabibere kavuşmasını sağlaması içindi. (18)

Böylece karabiberin, dünyadaki en kitlesel, en kapsamlı, en uzun süren, en büyük savaşa yol açan bir etken olduğu söylenebilir.

"Kutsal Savaş" olarak başlatılan ve yürütülen Haçlı Seferleri'nin ticaret yollarıyla (ve karabiberle) ilgili söylenmeyen bu amacı, sonraları gizlenebilir olmaktan çıkacak, çok daha sonraları 14. yüzyıldaki Haçlı Seferleri'nde ise ne "kutsallık" ve ne "kutsal savaş" kalacak, ne kutsal yerlerden söz edilecek, ne de "İsa'nın mezarı" lafları hatırlanacaktı. O dönemlerde artık ticari çıkarları öne sürmenin, ticaret yollarını ele geçirmenin önemini belirtmenin, bunları açıkça konuşmanın sakıncası kalmamıştı. (Osmanlı'ya ve İslamiyete karşı yapılan her saldırı savaşına gene de "Haçlı Seferi" denilecek, Hıristiyanlararası olmayan her savaş, hatta bugünkü gibi, hep Haçlı Seferi olacaktı.)

Haçlı Seferleri'nin hiç kimsenin dile getirmediği, açıkça söylemediği "gizli" bir nedeni de vardı, Konstantinopolis. Katolisizm, Kudüs'e giden yol üzerindeki, döneminde dünyanın en büyük ve en önemli kenti olan İstanbul'u çok önemsiyordu. Elbette bu kent Hıristiyanlık için can alıcı önemdeydi ve bu yüzden de kışkırtıcıydı. Böyle bir vesileyle belki de bu söylence kent alınabilir, bu kente sahip olunabilirdi.

Haçlı Seferleri'nin maddi temellerinden biri, Avrupa'daki tarımsal alandaki gelişmelerin sağladığı Avrupa nüfus patlamasıydı. 1000 yılına doğru Avrupa'nın birçok yerinde, ekilen arazi sınırlılığı ve tarımda verim düşüklüğü yüzünden "kıyametin kopması", "dünyanın sonunun gelmesi" bekleniyordu. Kitleler açlıktan kırılıyor, umutsuzluk her yeri kaplıyordu. 10. yüzyıldan sonra ise, görece gelişmeler (öküz yerine atın tarımda kullanılması, teknolojik yenilikler, demirden sapan, gübreyle toprağın iyileştirilmesi vb.) sayesinde verim yükselmesi (19), refahın da belirli ölçülerde yükselmesini ve hayat şartlarının iyileşmesini sağladı. Bunların sonucu olarak nüfus artıyor, artan nüfus da ekilen alanları genişletiyordu. (20) Kilise tarımda üretim hamlesine öncülük ediyor, manastırlar bakir toprakları mülk edinerek yeni tarım alanları açıyor, yeni köyler kuruyordu. Senyörler, genişlemeye katılıyor, büyük toprak sahipleri arazilerini büyütüyor, hatta yeni açtıkları alanlara köylü çekebilmek için servaj şartlarını bile hafifletiyorlardı.

Avrupa'daki nüfus artışı, kuzeylilerin ve Doğu Avrupa toplumlarının (örneğin, Macarların) 10. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalılara verdikleri zararların ortadan kalkmasıyla da ilgiliydi. Önemli ölçüde yerleşmiş, oturmuş olan bu toplumların, Hıristiyanlaşmalarının da etkisiyle saldırıları bitmiş, deyim

1095 yılının 18-28 Kasım tarihlerinde Fransa'da Clermont kentindeki ruhani mecliste Haçlı Seferleri için "fetva" verildi.

yerindeyse saldırganlar durulmuşlardı. Hıristiyanlaşmayla Hıristiyanlık düşman olmaktan çıkmıştı. Avrupalılar ise artık bunların yağmalarından ve tahribatından kurtulmuştu.

Tarımsal alanın genişlemesine rağmen, eski **manor** örgütlenmesi (21), ölümleri aşan doğumlarla artık uyum sağlayamıyor ve sürekli artan sayıda insan doğduğu yeri terk etmek zorunda kalarak başka yerlerde hayatını sürdürmeye çalışıyordu. (22)

Böylece Avrupa dışına gidebilecek, götürülebilecek, hatta Avrupa'dan çıkarılması gereken bir nüfus fazlası ortaya çıkmıştı.

Böyle kitleler açısından seferlere katılmak, kıtlıklardan ve yoksunluklardan kurtulmak anlamına geliyordu. Üzerinde söylenceler yaratılmış "Doğu", sefaletten kurtulma topraklarıydı.

Ayrıca artan nüfus, kötümserlikleri ortadan kaldırdığı ve kıyamet beklentilerini unutturduğu gibi, her yerde dinamik özellikler yaratıyor, yeni arayışların ve daha önce akla gelmeyen projelerin üretilmesine yol açıyordu. Yöneticiler ise kitleleri seferber edecek cesarete ve güvene, önlerine daha uzak hedefler koyabilme olanağına kavuşuyordu.

Avrupa'daki bu nüfus fazlalığına, bu fazlalığı yönlendirme ve yönetme yeteneklerine sahip "şövalye fazlalığı"nı da ekleyecek olursak, "fazlalıkların" neden hareket etme ihtiyacı ve eşiğinde olduğu kolayca anlaşılır.

Avrupa'nın bu kapsamlı Haçlı Seferleri girişimini Gumilëv, "passioner aşırı ısınma" olarak nitelendiriyor ve Avrupa'nın Hıristiyanlaşmasıyla başlayan yükseliş sürecinin devamı olan bu Avrupalı atılganlığın nedeninin bu "aşırı ısınma" olduğunu ileri sürüyor. (23)

10. ve 11. yüzyıl Avrupalıların hac ziyaretlerinin Kilise'nin yoğun propagandası sonucu sıklaştığı bir yüzyıldı. (24) Bu dönemdeki kitlesel hac ziyaretlerinde gördükleri yerlere ekonominin açısından bakanlar zenginliği hemen fark ediyordu. Şövalyeler gibi bölgeye askeri açılardan bakanlar ise, Doğuluların Müslüman olmayan herkese saldırmadıklarından, kendilerinden olmayan herkesi düşman görmediklerinden dolayı, hac için gittikleri Doğu'da karşılarında önleyici bir güç olmadığını sanarak fethin olabilirliği üzerinde fazla duruyor, fetih heveslerine ve zafer kolaylığının çekiciliğine kapılıyordu. Bütün bu kesimler döndüklerinde hem halk arasında, hem de hâkim aristokratik çevrelerde olumlu gördükleri her şeyi, mutlaka biraz da abartarak anlatıyor, bu yüzden seferleri özendirici bir rol oynuyorlardı.

1074 yılında Papa VII. Gregoire projeye arka çıktı (25), 1095 yılında, ondan sonraki Papa II. Urbanus seferlerin gerçekleşmesini sağlayan girişimlerde bulundu, 18-28 Kasım tarihlerinde Fransa'da Clermont kentindeki ruhani mecliste "fetva" verildi. Hıristiyanlar "savaşacak"tı.

Bizans elçilerinin de katıldığı Hıristiyan Piacenza'da, Katolisizmin bu Konsilinde (Sinodunda) sürekli Kudüs vurgusu yapılmıştı. Karar bu sayede çıkarılmıştı ama bundan daha önemli olan şey, seferin yüzyıllardan beri süregelen hac geleneğiyle birleştirilmesindeydi. **Peregrinatio**, **pellegrinaccio** (hac seferi demektir) sözcükleri ile sağlanan böyle bir birleştirmenin anlamı, yararı, ne için yapıldığı ve neye hizmet ettiği/edeceği, biraz ileride görülecektir.

Papalık böylece dinsel otoritesini siyasal bir güce dönüştürme imkânına kavuşuyordu.

Hıristiyanlığın merkezinin diğer bir hesabı, Katolisizmden kopmuş Doğu Hıristiyanlığına karşı Ortadoğu'da Katolisizmi güçlendirmek, daha doğrusu, yok olma durumuna gelmiş Katolisizmi yeniden var etmekti. Bu sayede Katolik kilisenin tebaası artırılabilir, Kilise'nin serveti büyütülebilir, zengin ülkelerde hâkimiyet kurulabilir, belki Hıristiyanlığın tekeli ele geçirilebilirdi.

Katolisizmin, aynı zamanda Ortodoksluğa müdahale imkânı olarak değerlendirdiği Haçlı Seferleri, Doğu Hıristiyanlığına yardım adına doğudaki Hıristiyanlığı Latin Hıristiyanlığına bağlayacaktı. Kendisine muhtaç ve mecbur Doğu Hıristiyanlığının eline düştüğünü düşünen Roma, fırsatı değerlendirmeliydi. Bu bakımdan Haçlı Seferleri'nin hiç kimsenin dile getirmediği, açıkça söylemediği "gizli" nedeni, Doğu'ya gidilirken, kendisi de Doğu olan Bizans'ı yok edecek bir durum yaratabilirse, söylenceler kenti İstanbul'u alabilirse, rakipten, Doğu Roma'dan kurtulmak isteğiydi. (İlerde anlatılacağı gibi ayrıca bir intikam konusu da vardı.) Avrupa Hıristiyanlığının ikinci bir "başkente" hiç ihtiyacı yoktu, tahammülü de.

Fırsat aranmaktaydı. Olmayan fırsat seferlerle yaratıldı ve değerlendirildi, ancak, görülecekti ki, Doğu Hıristiyanlığından kurtulmak ve bütün Hıristiyanlığa hâkim olabilmek pek de mümkün değildi.

Avrupa ticaretinde önem taşımakla birlikte henüz fazla zenginleşmemiş İtalya'nın ticaret kentleri Cenova, Pisa, Venedik vb, başlangıçta, Doğulu Müslümanlarla kurmuş oldukları ticari ilişkilerini sarsabileceği, hatta bitirebileceği kaygısıyla sıcak bakmadıkları seferlere başlar başlamaz destek oldular. Çünkü seferlerden taşımacılık olarak kazanç sağlayabileceklerini, seferler sayesinde rakipleri Bizans'a karşı yeni mevzilere kavuşabileceklerini anlamışlardı. Ayrıca kendilerine Doğu'da ticaret kolonileri kurabilecekleri teminatı da verilmişti (zaten öyle de oldu, hepsi Doğu'nun limanlarına yerleştiler). Doğu Roma İmparatoru'nun papalıktan "tehlikede olan Hıristiyanlığa" yardım etmesi talebi üzerine ortaya çıkan ve gündeme düşen Doğu seferi fikrinin bu karşıtları, seferler için en büyük kışkırtıcılığı yapanlar olacak ve ilk örgütlenme-propaganda faaliyetlerinin finansörlüğünü de üstleneceklerdi.

Haçlı Seferleri'nin hazırlığı ve "haklılık sorunu"nun "çözümü": "Savaşan" Hıristiyanlık

Selçukluların Anadolu'daki ilerlemesi, papalığın Avrupa'daki Hıristiyan örgütlenmesinin bütününü seferber ettiği bir propaganda kampanyasına konu yapıldı. "Türk korkusu" yaratıldı. Türklerle hiç karşılaşmamış ve Türkleri hiç tanımayan toplumlardan çok iyi sonuçlar alınacaktı! Cermen devletleri olan Batı Franklarla ("Fransa") Doğu Franklarda ("Almanya") kitleler, korkularının düşmanlığa, uyarılmalarının histeriye dönüştürüldüğü bir cendereye sokuldu. Heyecan dalgası bütün Cermen dünyasını içine çekti. Bir "Türk Savaşı" yapılacak, savaş "Türklere karşı" olacaktı.

Giysilerin üzerine kırmızı kumaştan haç dikilmesi, İsa'nın haçı taşımasına gönderme yapmak ve böylece seferlerin kutsallığını vurgulamak, İsa için yapıldığını göstermek amacıyla, seferlerin ilk başladığı dönemde ortaya çıktı. *İncil*'in herkesin haçı yüklenmesi yolundaki öğüdüne uyulmuş, güya herkes İsa gibi "haç" taşımış oluyordu. Ancak seferlere "haçlı" adının verilmesi (Avrupa dillerindeki **croiserie/croisade**, **Kreuz/zug**, **crusade**, **croce**, **cruci** kullanımları), 13. yüzyılın ortasında olacaktı. (26)

Sefer Kudüs'e hacca gitmek üzere yapılacaktı. Günahkârlar kefaret ödemek için savaşacaklardı. Oysa dönemin öğretisine göre, hacca gitmek, o gün için ise bu sefere katılmak, günahsız veya günahları affedilmiş kişilerce yapılabilirdi. Yani "hac seferi"ne herkes gidemezdi. Papa II. Alexander (1061-73), İspanya'daki ilk "deneme" seferinde (Barbastro'nun kuşatılması ve alınması, 1063-64) savaşçıların günahlarının affedileceğini buyurmuştu. Yirmi yıl sonraki Papa VII. Gregoire bu yeni "buluş"a onay vermişti. Günah affı, kutsal toprakların kurtarılması için yapılan seferde elbette çok daha fazla geçerli sayılmalıydı. Böylece savaş eylemi, teolojik bir zorlama olmakla birlikte, dua, oruç, bağış gibi dinsel görevlerle aynı özelliği kazanmış oluyordu. (27) Sefere katılacak herkes ödülü hak edecek, ahrette kazanılacak ödül için hiçbir kısıtlama kalmayacaktı.

Haçlının eskiden beri Kudüs'e hacca gidenlerden bir farkı vardı: silahı ve savaşacak olması. Bu farkın yarattığı sorunlar ise önemliydi, bazı sorunların çözümü de zordu. İnsanlar bağışlanmak için savaşacaklardı ve böylece günahlarından kurtulacaklardı da, kutsal topraklar "kurtarılacağı" için seferler kutsallığına kutsaldı da, "haklılık" nasıl olacaktı? Hıristiyanlıkta savaş "haklı" olamazdı. Gerçi yüzyıllar önce ve yüzyıllardır Hıristiyanlığı yaymak bahanesiyle Hıristiyanlığa fedai olmuş ülkeler ve toplumlar savaşın "günah" olduğu dönemleri, savaşın "kutsal" olduğu dönemlere fiiliyatta çoktandır dönüştürmüşlerdi, ama bunlar hem merkezi örgütlenmelerle yapılmamıştı, hem de "savaş" **resmen** savunulmamış, yapılanların savaş olduğu açıkça söylenmemişti. (28) Sistemli olmakla birlikte yerel olan bu tür Haçlı Seferleri dışında, bir merkeze bağlı olarak, topyekûn ve kıtasal hazırlık ve katılımla planlanması düşünülen seferler, savaş propagandasıyla yürütülmek zorundaydı, yürütülecekti, yürütülmekteydi ve böyle bir şey Hıristiyanlıkta ilk kez oluyordu. Bu, o zamana kadarki seferlerin görüntüsüne ve izlerine de uymuyordu. O zamana kadarki seferler de hep savaştı ama en azından söylemde savaş yoktu, yapılanlar, dinsizleri, Paganları, sapkınları Hıristiyanlaştırmaktan, insanları ve toplumları Hıristiyanlığa "kazanmak"tan ibaretti. Aslında Hıristiyanlığın resmi söylemi, şiddeti ve savaşı, Hıristiyanlığa kazanmak için dahi hiçbir zaman doğru ve meşru görmemişti, ama söylemin belirginliğine karşın, yapılanlar her yerde bilinmeyecek kadar silik, herkes tarafından öğrenilemeyecek kadar yalıtılmış, olağan sayılacak kadar yaygın, kabul edilebilecek kadar "ayrıntı", karşı çıkılamayacak kadar "yerinde"ydi!

Papa II. Urbanus "İsa'nın askerleri olarak savaşmanın erdemli ve haklı olduğu"nu ilan ediverdi.

Ayrıca Hıristiyanlıkta savaş o

Savaşı olumlamayan Hıristiyanlık, ideolojik çalımlarla savaşan bir dine dönüştürüldü.

Savaş ve hukuk ilişkisinde gerçek zaten çok öncelerden beri biliniyordu: Inter arma silent leges ("savaş zamanı hukuk susar").

derece olumsuz görülmekteydi ki, savaşta ölenler "şehit" olmadığı gibi şeref de kazanmıyordu. Hıristiyanlıkta şahadet, din yolunda hayatını vermekle tanımlanırdı ama savaşmamak ve savaşta ölmemek şartıyla. (29) "Kâfirin elinde ölmek", kutsallaşmaya, hatta "aziz" sayılmaya giden yolu açardı ama gene savaşmamak ve savaşta öldürülmemek şartıyla.

Üstelik Hıristiyanlık "meşru müdafaa"yı, meşru müdafaada şiddet kullanmayı bile meşru görmüyordu. İsa, yüzüne vurana öbür yanağını uzatmamış mıydı?

Geniş çaplı katılım istendiği için yoğun propaganda gerekiyordu, insanlar savaşa sürüleceği için propagandanın "savaş amaçlı" yürütülmesi de bir zorunluluktu. Savaşa karşı olarak ortaya çıkmış barışçı Hıristiyanlığın, şiddete karşı olduğu için hayatını kaybetmiş İsa'nın açıkça savaş için kullanılabilmesi, pasif ve barışçı dinin savaşa alet edilmesinde haliyle bir terslik ve zorluk vardı. Bu sorun ancak savaşın olumlanabilmesiyle ve "haklı" hale getirilebilmesiyle aşılabilirdi. Nitekim öyle oldu. Hıristiyanlığın alimleri, teorisyenleri devreye girdiler, "haklı savaş"ı hem keşfettiler, hem de icat ettiler. Keşfettiler, çünkü Aziz Augustin (354-430), şiddetin görülen zararın öcünü almasını, tam olmamakla birlikte "biraz" doğru bulmuştu. Bir insanı öldürmek "kamu görevi olarak mazur görülebilir"di. İcat ettiler, çünkü "haksızlığa ve zarara uğranılmasını engellemek ve günahları cezalandırmak için" yürütülen savaş "haklı savaş" olurdu.

Papa II. Urbanus "İsa'nın askerleri olarak savaşmanın erdemli ve haklı olduğu"nu ilan ediverdi. "Asker olmak", hem Tanrı için, hem de kurtarmaya gidilen Doğu Kiliseleri için duyulan sevgiden kaynaklanıyordu!

Konu 3. Haçlı Seferi'ne kadar tam çözülememiş olsa bile, kılıf sayılabilecek bir şey hazırlanabilmişti. Seferlerin güç ve şiddet kullanması Papa IV. Innocentus'la (1243-1254) birlikte, 250 yıl geçtikten ve Kudüs tekrar Müslümanlar tarafından alındıktan sonra, biraz da buna dayanılarak, tam bir berraklığa kavuşacak, o günlerden sonra "Hıristiyanlık ve İsa uğruna" yapılan "her şey" mubah olacak, onaylanmayacak hiçbir şey kalmayacaktı.

Seferler sırasında savaşmayı, savunmak ve meşrulaştırmakla kalmayıp herkes için zorunlu hale de getirdiler. Bunun o kadar üstüne düşüldü ve önemsendi ki, din adamları da savaşmalıydı. Oysa din adamlarına savaş zaten "yasak"tı. O güne kadar bir din adamının (papaz, keşiş veya Kilise'nin herhangi bir görevlisinin) savaştığı görülmemişti. Savaşmak istemeyen din adamlarını Kilise'den attılar, hatta savaşmaya kararlılıkla karşı çıkan din adamlarının önemli bir kısmını da öldürdüler.

Keşişlerden taburlar kurulamadı ama daha sonraları keşişlerin tarikatları silahlanacak ve savaşacaktı.

Seferler savaş için düzenlendiğinden, "haçlılık" savaşçılıkla eşanlamlı hale getirildiğinden, başında "savaşa mecbur kalan" Hıristiyanlık, seferlerin savaşsız olmaması gerektiğini savunmaya kadar savrulacak, İmparator II. Friedrich'in Kudüs'ü savaş yapmadan alması beğenilmeyecek, hatta kınanacaktı. (30) Papalık Kudüs'ün savaşsız alınmasının kutsallığı olmadığını bile açıklamıştı. "Kudüs Fatihi" İmparator bu yüzden de aforoz edildi.

"Amaç", savaş olan araç karşısında önemsizleşmiş, hatta amaç, savaşmaya dönüşmüştü. Örneğin, Kudüs'ün alınması gereği, Kudüs'ün kutsallığı ve öneminden değil, savaş gerektirdiğinden dolayıydı!

Barışçı Hıristiyanlık, önce "savaşan" sonra "savaşçı" bir Hıristiyanlığa tam olarak seferler döneminde evrildi.

Hıristiyanlığın savaşla bağdaşmayan durumunu Haçlı Seferleri için ve seferler boyunca kurtarmak mümkün olmuştu ama kafa karışıklığı hep olacak, ikna olmayanlar hep çıkıntılık yapacak, örneğin, Wycliffe, Venerabilis ve Juan de Segovia gibi (din adamı, teolog ve saygın olmalarına rağmen) "münafık" görülenler (31) yüzyıllar boyu taş koymaya devam edeceklerdi. Onlara göre Hıristiyanlık savaşmamalıydı, barışçı olmazsa kendisi olamazdı.

Katolisizmin seferler için icat ettiği "haklı savaş", yüzyıllar boyu hem Hıristiyanlık içinde, hem de Hıristiyanlık dışında sürekli tartışma konusu olacaktı. Tartışma konusu olmakla da bitmedi, Haçlı Seferleri'nin meşruluğu ve "haklılık"ı 18. yüzyıldan sonra geçerliliğini tamamen kaybetti, seferlerin ve savaşın ne kutsallığı, ne de haklılığı kaldı. Bu yüzden 18. yüzyıldan sonra Avrupa'da Haçlı Seferleri'nin pek sözü edilmedi, Haçlı Seferleri'yle övünülemedi.

"Haklılık" toplumsal ve öznel bir kavramdı, yaratılabilir, ikame edilebilir, dönemsel olabilir, duruma göre var edilebilirdi; peki evrensel geçerliliği olan ahlaki kurallar, peki hukuk? Ahlaki kuralları Avrupa'da Kilise dışında hiç kimse koyamıyordu. Din savaşlarında hukukun uygulanmasına gerek ve imkân olmadığını ise sonraki tarih hep gösterecekti. Ayrıca savaş ve hukuk ilişkisinde gerçek zaten çok öncelerden beri biliniyordu: **Inter arma silent leges** ("Savaş zamanı hukuk susar").

HAÇLI SEFERLERİ BAŞLIYOR

İlk sefere öncülük eden din adamlarından Pierre l'Hermite.

Tasarlanan seferlerin "provası" -yukarıda belirtildiği gibi- İspanya'daydı. İnsanların savaşa sürüklenebileceğinden emin olundu. Arkasından esas "sefer"e girişildi.

İlk sefer başlarken, İsa'nın öldürülmesi dolayısıyla onlardan öç almak yanı sıra, Yahudilere yapılan saldırıların bir amacı da (aslında esas amacı), fırsattan istifade Yahudi servetlerine el koymaktı. Doğu Franklardaki bir soylu Graf Emicho von Flonheim (1050-1096), kitleleri Yahudilere karşı kışkırtırken onların paralarına nasıl el koyacağını, mülklerini kimlerle ve nasıl paylaşacağını planlamıştı. Yahudilere karşı operasyonlar çok başarılı oldu! Büyük pogromlar yapıldı, Ren boyu Yahudileri öldürüldüler, sürüldüler, her şeyleri gasp edildi. Köln Piskoposu evinde sakladığı Yahudiler yüzünden saldırıya uğradı, evi tahrip edildi, öldürüldü, evindeki Yahudiler boğazlandılar. (32)

Almanya ile bugünkü Çekya ve Slovenya'nın olduğu bölgelerde yaygın kıyımlarla Yahudi nüfusu azaltıldı.

Büyük kışkırtıcı Clairvauxlu St. Bernhard (1090-1153), Doğu Frankların yaptıklarına göre seferler başladıktan sonra bile Yahudiler konusunda oldukça ölçülü ve çekingen davranan Batı Frank kralını "dinsiz sayılacağı" tehdidiyle sonradan "ikna" edecekti. Böylece Fransa'da da Yahudilere saldırı, gecikmeli olmakla birlikte en yüksek düzeye yükseldi. Yahudilerin servetleri Fransa'da da böylece büyük ölçüde "haçlılaştırılmış" oldu.

Dinsel söylemler ve zorlamalar, kitleleri; cennete gitme garantisi, sefları; günahlardan kurtulma vaadi, ahlaksızları ve "günahkârları"; feodal sömürüden kurtulma umudu, tarımla geçinemeyen köylüleri; "kıtlıkların olmadığı yerler", karınlarının doyması özlemini duyan açları; Doğu'nun zenginliklerini yağma, kent yoksullarını; Hıristiyanlığa hizmet isteği, din adamlarını ve dindarları; şan-şeref kazanma, şövalyeleri; macera arayışı, işsiz ve işlevsiz soyluları; çok toprak edinme hırsı, az topraklı senyörleri; savaş, gözü çok yükseklerde olan derebeylerini; tarihe geçme hevesi, kralları ve imparatorları kandırdı ve Avrupalılar hayaller içinde ve kıyımlar için birleştiler.

Avrupa'da, "bu dünyada servet, öbür dünyada cennet"in içine çekemeyeceği insan kalmamıştı. Avrupa tarihinin, hatta dünya tarihinin ilk "topyekûn savaşı" için tarihin ilk "topyekûn seferberliği" gerçekleştiriliyordu.

Batı Franklarda Pierre l'Hermite ve Gautier Sans-Avoir (Walter, ö. 1096) gibi din adamları ve çapulculuğa hazır şövalyeler, öncülük ve önderlik ettiler, Almanya üzerinden ilerleme planı yaptılar. Seferin ilk kolları 1095'te bunların girişimiyle oluştu. Vaatlerle kamçılanmış, kandırılmış, kışkırtılmış insanlar yol boyu ilerledikçe çoğaldılar. Aralarında hiçbirinin okuma yazma bilmediği bilinçsiz, geri ve gözü dönmüş kitleler, inanışları ve kulaktan dolma bilgileriyle ve düzensizce yola koyuldular. Ailecek, çocukları ve yakınlarıyla katılanlar da vardı. Din adamlarının, seferi her yönüyle planlamakla ilgili bütün çabalarına rağmen, daha başında her şey kontrolden çıktı. Avrupa'daki bütün Roma topraklarını kapsayan ulaşım sistemi Roma'nın çöküşünden sonra kullanılamaz hale geldiğinden, yollar harap olmuş, köprüler yıkılmış olduğundan izlenecek bir yol da bulunmuyordu. Güzergâh belirsizdi. Göz kararıyla gidiyorlardı. Tuna boyunu takip ettiler.

Haçlılar "hacılar"la bir aradaydı. Bunun anlamı, yola çıkanların hepsinin "savaşçı" ve silahlı olmamasıydı.

Esas kafile 1096'da Güney Avrupa'dan yola çıktı, Toulouse Kontu Raymond (Raimund I, 1041/2-1105) yönetiminde İtalya-Dalmaçya üzerinden ilerledi.

Bir başka kol, Normanların ağırlıkta olduğu Sicilya-İtalya koluydu, deniz yoluyla gittiler.

Hiçbir kafile gerçek bir ordu değildi. Herkes kendi hesabına katılmıştı ve kimse kimseden emir almıyordu. Köylüler kendi bölgelerinin senyörlerinin arkasındaydılar ama itaat mecburiyetleri yoktu ve bağlı değildiler. Bu yüzden hangi senyör işlerine gelirse onun arkasına geçiyorlardı.

Seferlere özgü dinsel ritüeller yaratıldı. Herkese "haçlı yemini" diye bir yemin ettiriliyor, uydurma ibadetler yaptırılıyordu. Her yeni aşama, çıplak ayakla yürünerek başlıyor, çarpışma olasılığı ortaya çıktığında, saldırılacak bir yer belirlendiğinde herkes oruç tutuyor, savaşlardan veya katliam yapıldıktan sonra toplu ayin düzenleniyor, insan öldürmüş, (Hıristiyan da olsa) "kâfir" yok etmiş herkes çatışma sonrası takdis edilmek için sıraya giriyordu.

Haçlı kafilelerini, en arkadan gelen bir "kadın ordusu" izliyor, bütün "ihtiyaçları" bunlar karşılıyordu.

Yüz binler zaten görüntüleriyle ürkütücüydü, ama daha kötüsü, bu insan yığınının ilkelliği, başıbozukluğu, düzensizliği, vahşeti ve geçtikleri, vardıkları her yere verdikleri telafi edilemez zarardı.

Yol boyunca hem döküldüler, hem de geçtikleri her yeri çekirge sürüleri gibi yağmalayarak perişan ettiler. Yol boyunca hem kırıldılar, hem de Hıristiyan topraklardan geçtikleri için Hıristiyanlarla (Macarlar, Sırplar, Ulahlar, Bulgarlar, Rumlarla) savaştılar. Yola çıkıldıktan sonra ilk varılan yer olan Macar Krallığındaki kentleri yakıp yıktılar, orada

Delacroix'nın 1. Haçlı Seferi'ni konu alan tablosu.

dört bin civarında insanı katlettiler. Saldırıya uğradıkları için kendilerini savunan yerli Hıristiyanlar tarafından kitleler halinde öldürüldüler.

Yağmacılık ve tahripkârlık o kadar ölçüsüzdü ki, Macaristan'da kiliselerin damlarındaki kurşunları çıkarıp sökmeye başlamışlardı. Yol boyu taşınan tonlarca kurşun Bizans topraklarına girildiğinde Rumlara satılacaktı.

Çok kısa bir süre sonra Haçlılar, vardıkları ve geçecekleri bütün yerleşim yerlerinde ahalinin kaçmış, yiyeceklerin hepsinin ve değerli her şeyin kaçırılmış olduğunu görüyorlardı.

Hesapsız ve düzensiz "yolculuk", en başta beslenme sorunu olan temel ihtiyaçları bile ele almamış ve çözmemiş olduğundan açlık, sefalet, pislik ve hastalıklar yüzünden öle öle ilerlediler. Her varılan yerin yağması sonrasında ve her konaklamada beslenme sorunuyla karşı karşıya kalıyorlardı.

Bizans topraklarına girdiklerinde davet sahibi imparator Haçlılara karşı tedbir almak zorunda kaldı. Bu "tedbirler"den sonraları çok zararlı çıkacaklardı.

"Yardıma gelen" gücün, hem sayısı, hem de özellikleri imparatorluğu kaygılar ve korkular içine atmıştı. En gözde komutanlardan biri olan Taranto Dükü Bohemond (1051/52-1111) azılı bir Bizans düşmanıydı, Pierre l'Hermite'in çeteleri ise yalnızca yağma yapıyordu.

İlk hedeflerden biri olan İznik alındığında Avrupalılar, Bizanslıları devre dışı bıraktılar, hatta zafer sonrasında Bizans askeri güçlerini kovaladılar, bölgeden sürdüler. Karşılığında Bizans sefere desteğini kesti, Avrupalıları terk etti, kaderleriyle baş başa bıraktı.

Bunların sonucu olarak, yola çıkan nüfusun çok azı "hedefe" varabilecekti. Sayıca o kadar azalmışlardı ki Antakya'ya gelindiğinde Avrupa'dan tekrar "yardım" istendi.

Avrupalı Haçlıların Müslümanlarla karşılaşması

Avrupalılar Hıristiyanlığın doğusundan İslamiyet'le ilk kez Haçlı Seferleri sırasında 1096 yılından başlayarak karşılaştılar. Aslında -Latinler (İspanya ve İtalya'dakiler) dışında- Avrupalılar, doğudaki Hıristiyanlığı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu da pek bilmezlerdi. Bu sayede "Hıristiyan Doğu"yu da görecekler ve öğreneceklerdi.

Avrupa Hıristiyanlığının merkezi, ontolojik (varlıkbilimsel) olarak, varlığını algılayış şekliyle kendini dünyanın ve evrenin merkezinde görüyordu. Aynı zamanda bilimsel yetersizlik ile kendi dışındaki dünya ve toplumlar konusunda bilgisizlikten beslenen böyle bir görüş doğaldır ki Avrupalıların kendileri dışındaki insanların kendileri gibi olmadıkları, kendilerinden çok aşağılarda olduklarını sanmalarına yol açmaktaydı.

İşgal ve saldırı orduları, savaşa, işgal edecekleri toprakların halkına düşmanlık duygularıyla gönderilir. Başarının şartı olarak düşünülen bu uygulama Haçlı Seferlerinde en yüksek düzeyde görülmektedir. Bu yüzden Haçlılar, olabilecek en olumsuz duygularla yüklenmiş durumdaydılar. Kendilerini üstün, karşılarındakileri ise düşman biliyorlardı.

Bu önyargılarla yola çıkan Avrupalılar, Selçukluların Malazgirt zaferinden sonra "Türklerin hâkimiyetini ve ilerlemesini önlemek" için geldikleri Anadolu'da ve Suriye'de karşılaştıkları ve ilk kez savaşlarda tanıdıkları Türkler, Müslümanlar ve her türden "Doğulular" karşısında sarsıldılar; şaşkınlığa düştüler ve kendilerini ezik hissettiler. Doğulular, Hıristiyan veya değil ama hepsi, gelişmiş ve ileriydi, Avrupalılar ise birçok bakımdan hem zavallı, hem de gülünçtü, geri ve kötü olduğu sanılan ve varsayılan **Morgenland**ın (güneş o taraftan doğduğu için Almanların "sabah ülkesi" dedikleri Doğu'nun) üstünlüğü çok açıktı. Avrupalıların geriliği ve ilkelliği çok çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu yüzden hayranlık ve nefret iç içe yaşandı, Avrupalılar kendilerini kaybettiler. Daha 1. Haçlı Seferi'nde Suriye'deki Maara (Maarretü'l Numan) kentinde 1098'de yüz binlerce kişilik güçlerce kuşatılan savun-

Hıristiyanlığa hizmet isteği din adamlarını, şan-şeref kazanma şövalyeleri, macera arayışı işsiz ve işlevsiz soyluları kandırdı ve Avrupalılar kıyımlar için birleştiler.

Haçlılar esir aldıkları Müslümanların kafalarını kesip surlardan atıyorlar.

masız bu büyük kenti kimseye zarar vermeyecekleri sözüyle teslim aldıklarında üç gün boyunca yüz binden fazla insanı katlettiler, esir aldıkları dışında tek kişiyi sağ bırakmadılar. Ama bunlarla yetinmediler, seferde bulunan kendi tarihçileri, Avrupalıların, Türk ve Müslümanları yediklerini, çocukları şişe geçirip kızartarak, yetişkin büyükleri kazanlarda kaynatıp pişirerek yediklerini yazdı (Frank kronikçiler Raoul de Caen ve Albert d'Aix). (33)

"*Türkler yüzüldü, barsakları çıkarıldı,*

etlerinden haşlama ve kebap yapıldı.

Doyasıya yediler, amma ekmeksiz olarak."

Bu dizeler, 1. Haçlı Seferi'ne katılan bir şairin elinden çıkmadır. (34)

"Tafurlar" denilen fanatikleşmiş Frank çeteleri "Müslüman eti çiğnemek istediklerini" bağırırlar, "akşamları ateşin etrafında avlarını yemek üzere" toplanırlardı. (35)

"Bohémond birkaç Türk getirilmesini emretti. Bunları hemen öldürttü. Büyük bir ateş yaktırıp ve cesetleri şişlere geçirtip pişirttikten sonra… kurulacak sofralara getirilmelerini emretti. Bunun ne demek olduğu kendisine sorulunca; 'bugün toplanan mecliste kumandanların aldığı bir karara göre… bulunacak bütün Türklerin… böylece pişirilip prenslere ve orduya ikram edileceklerinin herkesçe bilinmesi içindir' cevabını verdi." Bu tanıklık, Suriye'deki Sur kentinin Katolik metropoliti Guillaume tarafından yapılmıştı. (36)

İnsan etinin seferler sırasında yendiği daha sonra Avrupalıların yazdığı Avrupa tarihine de geçecekti, örneğin, Fransız ortaçağ tarihçisi Michaud, İngiliz Haçlı Seferleri tarihçisi Runciman (37), Lüksemburglu tarihçi yazar Frantz Funck-Brentano (1862-1947).

"Hıristiyan askerler, etlerini yiyerek Müslümanlarla savaştıkları inancında"ydılar (vakanüvis haçlı papaz Albertus Aquensis / Albert d'Aix). Oysa Avrupalıların tarihlerinde ve geleneklerinde yamyamlık bulunmuyordu.

Müslümanlarla "savaştıkları" için onları yemeleri de yetmiyor, yemedikleri ölüleri ikiye ayırıyor, derilerini yüzüyor, etlerini sıyırıyor ve kurutuyorlardı. "Anonim Haçlı Kroniği"nde şunlar yazılıydı: "Bizimkiler, Türklerin ölülerini gömmüş olduklarını öğrenince… koştular, mezarları kazıp cesetleri dışarı çıkardılar. Cesetler, kafaları kesilerek hepsi bir çukura atıldı. Kesik kafalar, dört ata yüklenerek sayılmak üzere kampa getirildi." (38)

Sonraları haçlı orduları, Müslümanların etini yemeyi açlık yüzünden de yapacaklar, seferler boyunca buna çok yerde ve çok kereler rastlanacaktı. (39) Hatta Haçlıların açlıktan kırıldıkları zaman kokuşmuş ve bozuşmuş cesetlerle bile karınlarını doyurdukları çok yerde yazılmıştır.

Kudüs Haçlılarca alındığında ise görülmemiş bir kıyım ve tahribat oldu. Zarar verme isteği ölçüsüz ve anlamsız şiddetle ve hakaretle yapıldı. Hıristiyanlığa ait olmayan ama Doğulu Hıristiyanların kutsal sayageldiği bütün dinsel yapıları tahrip ettiler veya bunları aşağılayıcı uygulamalara konu yaptılar. Örneğin, camilere domuz resimleri çizdiler.

Hz. Muhammed'e, dini önderlere sürekli hakaretler ediliyordu. Daha sonra da tahrip etmek amacıyla Reginald (1130-1202) ve Raynald de Chatillon (1125-1187) önderlikleri altında Mekke ve Medine'ye saldırmaya kalkacaklardı.

İki yıllık bir kuşatma sonunda alınabilen Akkâ'da da, Kudüs'tekine benzer bir durum yaşandı, 27 bin esir acımasızca kılıçtan geçirildi. (40) Yeni insan öldürme yöntemleri bulmaya çalıştılar.

Türklerden, Araplardan korktular. Hem cesurdular, hem de iyi savaşıyorlardı. Silahları ve donanımları mükemmel, hazırlıkları tam, savaş teknikleri gelişmiş, savaşma yöntemleri sonuç alıcıydı. Birçok yerde yılgınlığa kapıldılar, savaşmayı göze alamadılar, hiç savaşmadan kaçtılar, dağıldılar. Kendilerininki gibi bir tanrıları olmadığı halde (öyle sanıyorlardı) nasıl böyle cesur olabiliyorlar, inançsızlar (inançsız olduklarına inanıyorlardı) nasıl böyle iyi savaşabiliyorlardı? Savaşarak onlarla başa çıkmanın zorluğu ortadaydı. Bu yüzden esirleri öldürüyor, kadınları "karınlarına kılıç saplayarak" katlediyorlardı. Kıyımların bir nedeni, yok ederek bitirmeye çalışmaktı.

Din adamı Foucher de Chartres, ilk sefer sırasında "Müslümanların en büyüğünden en küçüğüne kadar

Haçlılar yol boyunca hem döküldüler, hem de geçtikleri her yeri çekirge sürüleri gibi yağmalayarak perişan ettiler.

hepsi öldürüldü" diye yazmıştı. (41)

Türklere ve Müslümanlara nefret ve kızgınlıkları, zoru gördüklerinde teslimiyet, boyun eğme ve kendilerini aşağılamaya dönüşüyordu. İlk Haçlı Seferi'nde Karadeniz'e yakın bir Anadolu bölgesinde (bugünkü Osmancık çevresi) Türklerle savaşta yenilmenin eşiğine geldiklerinde Haçlılar karılarını, kızlarını ve bütün kadınları giydirilip süslenmiş olarak Türklere gönderdiler. Bunlarla hiç ilgilenmeyen ve kendilerini kovalamaktan vazgeçmeyen "düşman"a belki daha fazla lanet ettiler ama kaçtıkları için geride bıraktıkları kadınları bir daha arayanları, onlarla bir daha ilgilenenleri olmadı. Bu kadın sürüsü Anadolu'da kaybolacaktı.

İslamiyete, Araplara ve Türklere aynı zamanda saygı duydular. Kendine güvenen, sözünü tutan, dürüstlüğü her şeyin önüne koyan, cezalandırmayı adaletli yapmaya çalışan ama cezalandırma yapılacaksa son derece kararlı olan, alçakgönüllü, sabırlı, mütevekkil, saygılı, merhametli, cesur ve onurlu bu insanlar Avrupalılar için inanılmaz gibiydi. Peygamberlerinin öğütlerini tutmaya, kutsal beklentileri kişilikleriyle de karşılamaya çalışıyorlardı. Çok iyi savaşıyorlardı ve acımasızdılar ama esirlere kötü davranmıyor, durum elverdiğinde düşmanlarına yardım bile ediyorlardı. Haçlıların yaralılarını, esirlerin hasta olanlarını taşıttırıyor ve tedavi ediyor, ettiriyorlardı. Savaşmadıkları anlarda onlara konukseverlik gösteriyorlar, gerektiğinde onlar için ellerinden geleni yapıyorlardı. Uygun gördüklerinde hediyeler verdikleri olurdu. (42)

Esirler genellikle serbest bırakıldığından esirliği çok kereler yaşayanlar, birçok defa esir düşenler vardı.

1184 yılında Haçlıların elindeki stratejik Kerak Kalesi'ni kuşattığında, kale duvarlarının içinde bir düğün yapıldığını fark eden (ya da yapılacağını öğrenen) Salaheddin önce top atışlarını durdurmuş, sonra da saldırıdan vazgeçmişti. Aynı yıl içinde altı ay sonra Şam yakınındaki Tiberias bölgesinde ordusu susuzluk yüzünden savaşamayan Trabluslu Kont Raymond, topraklarını koruyamayacağını anlayıp barış isteyince Salaheddin ricayı kırmayıp, düşmanı ezecek ve yok edebilecekken bunu yapmamış, kuşatma altındaki düşmana su ve yiyecek göndermiş, üstelik düşmanla dört yıllık anlaşma yapmıştı. "Aman dileyene kılıç kalkmaz"dı.

1187'de Kudüs'ü geri alan Salaheddin, yayınladığı "eman"da (bağış metni) Müslümanlara karşı savaşan bütün Haçlılar da dahil olmak üzere herkesin can ve mal güvenliğinin garanti altında olduğunu ilan etmişti. Yahudi cemaatinin Kıbrıs'a kaçabilmiş önderi ve hahamını davet etmiş, Hıristiyan din adamlarıyla birlikte bütün dinlerin ortak çalışacağını açıklamıştı.

4. yüzyılda yapılmış, Hıristiyanlığın en önemli değerlerinden olan Kutsal Kabir Kilisesi, Hıristiyanlara bırakıldığı gibi tamiratına da yardımcı olunacağı bildirildi. Kutsal kiliseye iki Latin rahibin atanmasına izin verildi. Ayrıca nereden gelirse gelsin hacılar kente serbestçe girebileceklerdi.

Doğu'nun çok-dinlilik geleneğinin karşılığı olan bu örnekler, Salaheddin'in din farklılıklarına önem vermeyişini göstermekteydi. Voltaire, Salaheddin'in "..vasiyetinde zekâtın fakirler arasında Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan olmalarına bakılmadan eşit olarak dağıtılmasını istediği"ni belirterek, "bu kararı ile bütün insanların kardeş olduğunu ve onlara yardım etmek için neye inandıklarını değil, hangi sıkıntıları çektiklerini sormak gerektiğini anlatmak istemiştir" diye yazmıştı. (43)

Müslümanlara teslim olanların açlıktan ve sefaletten kurtulduğu, sığınanların izzet-i ikram gördüğü yolundaki Türklerle ilgili söylentilerle mücadele etmek Hıristiyanlar için çok zordu. Ayrıca "Tanrının ve İsa'nın kendilerine hiç yardım etmediği"ni düşünenler tek tek veya gruplar halinde İslam dinini kabul ediyorlardı. Böylece karınları doyduğu gibi güvenliğe de kavuşuyorlardı. Sürekli olarak çözülme eğilimi gösteren Haçlıları tutabilmek ancak "mucizeler"le sağlanabiliyordu. Örneğin, "Tanrının askerleri" olarak aniden ortaya çıkan süvariler savaşları kazandırmış, Tanrının gazabından "aniden korkan" düşmanlar kaçmaya başlamış, bir komutan (Godefroi de Bouillon'a (44) atfedilir) bir Türkü bir kılıç savuruşuyla belinden ikiye bölmüş, bir Hıristiyan azizi aniden "Müslüman inançsızların" kılıçlarını eritmiş, bir papazın rüyasında görmesi üzerine topraktan kazılarak çıkarılan "kutsal mızrak" Müslümanlara karşı zafer kazandırmış vb. Böyle söylenceleri ve uydurmaları, bazen din görevlileri, bazen da prensler ve askeri yöneticiler örgütlü bir şekilde

İslamiyetin kutsal mekanları Mekke ve Medine'ye saldırmaya kalkan Raynald de Chatillon (1125-1187) Müslümanlar tarafından öldürüldü.

yaymaya çalışıyordu.

Bağışlanmayı genişlettiler, savaşanların yalnız kendileri değil anaları, babaları, kardeşleri, eşleri ve yakınları da günahlarından kurtulacaktı. İnsanları tutmak için verilen vaatlerin bir sınırı kalmadı.

Gene de bütün bunlar çözülmeyi önlemekten uzaktı. Daha ilk seferde 1098 Ocak ayında firarlar başladı. Seferlerin papadan sonraki birinci heveslisi ve kışkırtıcısı olan din adamı Pierre bile Antakya önündeki kuşatmada "beslenme zorlukları" sonucu kaçmaya yeltenip yakalananlar arasındaydı. Çoğu zaman tekil, bazen da topluca kaçmalar çok fazla olduğu için, bir süre sonra bütün firariler ölümle cezalandırılacak, yakalanan bütün kaçaklar anında öldürülecekti. Kaçakların öldürülmesi o ölçüdeydi ki, haçlı kitlelerin sayıca azalmasında, sefaletten, hastalıklardan ve açlıktan ölenlerle savaşta öldürülenler yanında, bu "cezalandırma"ların da önemli bir payı olacaktı.

Avrupalılar hayranlıkta da kendilerini kaybettiler. Dinsel argümanlara dayanan nefret ve düşmanlık, kültürel ve sosyal alandaki büyüleyici etkilenmeyle birlikteydi. Savaşlarda Türklerin tarafına geçenler, yeni geçtiği tarafta savaşanlar, bir savaş bittiğinde din değiştirip Müslümanlığı seçenler oldu. "Aslan Yürekli Rişar" diye bildiğimiz İngiliz Kralı I. Richard, 3. Haçlı Seferi sırasında kız kardeşini İngiltere'den getirterek "düşmanı" olan Müslümanların lideri Salaheddin Eyyubi'nin kardeşi Melik el-Adil ile evlendirdi. (Bu evlilik sonucu doğan, İngiliz kralının anne tarafından torunu olan ve kralın bizzat şövalyelik unvanı verdiği Melik el-Kamil, sonradan 1218'de Eyyubilerin tahtına oturacaktır. 1228-1229 yıllarındaki 6. Haçlı Seferi'nde El-Kamil, Haçlılara karşı zaferler kazandıktan sonra Kudüs'ü anlaşarak Alman İmparatoru II. Friedrich'e teslim etmişti.)

Bir Latin Krallığı'nın İslamiyete komşu olduğu Tiberias bölgesinin hâkimi Trablus doğumlu Arap kültürü hayranı Raymond Müslüman olmamıştı ama Müslümanları savunması ve "düşmandan yana olması" yüzünden bütün Hıristiyanların tepkisini çekiyor, ihanet etmiş muamelesi görüyordu.

Sonraki yüzyıllarda, 1169 ile 1193 arasında hüküm sürmüş Salaheddin "bilge" ve "adil" sıfatlarıyla bütün Avrupa'da dürüstlük ve doğruluk simgesine dönüşecek, Avrupalıların tanıdığı en ünlü Doğulu olacaktı. (45)

Avrupalı Haçlılar Ortadoğu'da neler yaptılar?

Ele geçirecekleri yerlerle ilgili olarak Bizans'a taahhütte bulunan Avrupalılar, İznik'ten sonra, Kapadokia, Urfa, Antakya, Trablusşam'ı ve birçok başka kenti ve bölgeyi aldıkları zaman hiçbir yeri Bizans'a vermediler. Ele geçirdikleri yerlerde "Latin Krallıklar" (bunlara "Doğu Latinleri" ya da "Latin-Doğu" da denecektir), **outremer**ler (46) kurdular, her yeri kendi aralarında paylaştılar.

İlk Haçlı Seferi başlamadan önce Ren Nehri ile Tuna Nehri çevresinde Cermenlerce yapılan Yahudi kıyımları Filistin'de de duyulmuştu. Haçlıların geldiği öğrenildiğinde Ortadoğu'daki Yahudiler kaygıyla beklemeye başlamışlar, Avrupalıların gelişinin kötülüklerin ve felaketlerin başlangıcı olacağını hissetmişlerdi. İlk seferde Haçlılar Kudüs'e kent surlarında gedik açılır açılmaz girdiklerinde, hemen Yahudi bölgesine gidip kaçamamış bütün Yahudileri öldürmüşlerdi. Ayrıca, ilk kurban olan Yahudilerden sonra Müslümanlar da tamamen kılıçtan geçirildikleri için, zapt edildikten sonra koskoca kent bomboş kalmıştı. Öyle kan dökülmüştü ki, "Süleyman Mabedinin önünde ve içinde atlar diz hizasına kadar kan içinde yürüyordu." (47) Sinagogların içinde binalarla birlikte diri diri yakılan Yahudiler umarsızdı. Haçlılar, Kamame Kilisesi'ne dua etmek için gittikleri süreler dışında (çünkü kıyımlara ara veriyorlardı) devamlı insan öldürdüler. Katlettikleri Müslümanların sayısı en az yetmiş bin kadardı.

Haçlılar, "Kudüs kentinin surları içinde Yahudiler ve Müslümanlar barınamaz" diye bir "yasa" çıkardı. Latin Krallığı içindeki toplam Yahudi nüfusu sonraki on yıllarda bile hiçbir zaman iki bine ulaşamayacaktı. Oysa Haçlılar gelmeden önce Ortadoğu'da yüz binlerce Yahudi yaşamaktaydı.

Kudüs'ün nüfusunun azalmasını "Kudüs Kralı" olan Batı Frank soylusu Godefroi de Bouillon, Doğu Şeria'daki Melkit Hıristiyanları da denilen Süryanilerle gidermeye çalışacak, ama yeterli insanı zorunlu göçlerle bile sağlayamayacaktı.

Kutsal Savaş'a katılanların günahlarının affedileceği garantisi, sefer sırasında işlenen bütün günahların da "günah" sayılmayacağına kadar götürülmüş, günah sayılmayan suçların kapsamı genişletilmiş, suç işlemek dinen serbest bırakılmıştı. Böylece her türlü suç bizzat Hıristiyanlık tarafından teşvik de edilmiş

Haçlıları yenilgiye uğratan ünlü komutan Salaheddin Eyyubi'nin heykeli.

Salaheddin ve Guy de Lusignan Hattin Savaşı'ndan sonra. Haçlılar teslim oluyor.

oluyordu.

Haçlılar, Hıristiyanlığın ideolojisi ve öğütleriyle bağdaşmayan bir pratik sergilediler. Eğer Hıristiyanlığa bağlı kalınmış olsaydı, yaptıkları kıyımları ve sonradan hep suçlandıkları aşırılıkları hiç yapmamaları gerekirdi.

Avrupalı Haçlılar Ortadoğu'da neler gördüler?

Haçlılar, Doğu'daki İslam topraklarına ayak basan ilk Avrupalılardı. Bilmedikleri ve onlar için yepyeni olan şeyler gördüler. Avrupalılar, daha İstanbul'dan başlayarak hayatlarında hayal bile edemeyecekleri büyüklükteki yapılar, kuleler, surlar, saraylarla karşılaşmışlardı. İki katlı bir yapıyı bile görmemiş çoğunluk, kentin büyüklüğü ve etkileyiciliği karşısında ezilmişti. Mermer malzemeli, yaldızlı, parlak, süslü, kubbeli insan dolu büyük mekânlar şaşırtıcıydı.

İlerledikçe gördükleri çeşitlendi. Kentler, yollar, kervansaraylar, cami ve saray olarak görkemli ve yüksek yapılar, pazarlar vb. onlar için yeni şeylerdi. Ama en önemli olan, ilişkilerdi. Haçlı Seferleri'nde Avrupalılar bütün İslam topraklarında her dinden insanın bir arada yaşamasına, hiç bilmedikleri bu "dinsel kozmopolitizm"e şaşıp kaldılar. (48) İslamiyet, elindeki topraklarda tam hâkimiyet kurduğu halde başka dinlere nasıl izin veriyor, onlarla neden birlikte yaşamaya razı oluyor ve nasıl birlikte yaşıyor, yaşayabiliyordu? Bunların Avrupalılar için anlaşılır ve açıklanabilir bir tarafı yoktu.

"Kendi topraklarında" tek-dinli olmayan İslamiyet, hukukta da, uygulamada da ayrımcıydı ama dışlayıcı değildi. Oysa Avrupa için "tek-dinlilik" dışında bir şey hiç düşünülmemişti ve düşünülemezdi. Avrupa, eski Avrupa dinlerine mensup tek kişi kalmamacasına Hıristiyanlaştırılmıştı. Ortaçağ tarihi, Pagan olduğunu söyleyen, Pagan olarak kabul edilen ve hayatta kalan kimseyi yazmayacak, yazamayacaktı. Hıristiyanlık Avrupa'da Hıristiyanlıktan başka bir dinin var olmamasını öngörmüştü. Hıristiyanlık başka bir din istemiyordu ve hiçbir zaman da istemeyecekti. Hıristiyanlık hem ayrımcı, hem de dışlayıcıydı. İspanya'nın yeniden fethi aynı zamanda bir Hıristiyanlaştırma savaşı olacak, öldürülmekten kurtulan Musevilerle Müslümanların ya Hıristiyan olmaları ya da topraklarını ve ülkeyi terk etmeleri gerekecekti.

Sonraki yüzyıllarda Avrupa'da Musevilerin ve Müslümanların sürekli olarak yok edilmelerine, Avrupa'dan sürülmelerine çalışılacaktı.

İslam topraklarında farklı dinlerin bir arada yaşamaları, Haçlı Seferleri tamamen püskürtülerek ve geride tek bir haçlı devleti kalmayarak sonuçlandıktan sonra bile, bölge Hıristiyanlarına Avrupalı Haçlılar katıldıktan sonra bile, hep devam etti. Bugün Ortadoğu ve Mezopotamya'da yaşayan Hıristiyanların bir kısmı Haçlıların kalıntısıdır.

Haçlı Seferleri sırasında Avrupalılar, Avrupa'da zorla-kılıçla yaydıkları ve ayrımsız bütün Avrupa'yı kaplayan Hıristiyanlığı Müslümanlar arasında yayamadıklarını hayretle gördüler. Kolay veya zor Avrupa'daki bütün kavimler ve bireyler ayrımsız bir şekilde baskıyla ve şiddetle Hıristiyanlaştırılmıştı, ama Ortadoğu'daki Araplar ve Türkler bir türlü Hıristiyanlaştırılamıyordu. Ortadoğu'ya yapılan Haçlı Seferleri'nden önce Avrupa'nın dört bir yanına yapılan "Haçlı Seferleri"nde ayrımsız bütün Avrupalılar "kılıçla" Hıristiyanlaştırılmıştı. Ama baskı ve şiddet burada sökmüyordu. Ancak Avrupalılar Hıristiyanlaştıramamayı bir türlü anlayamadılar. Bütün Avrupa Hıristiyan olmuştu, buralar niye olmuyordu? Hıristiyan sayısı Avrupa'dan gelenler dışında tutulacak olursa hiç artmıyordu (hatta yerli Hıristiyanlar eksiliyordu da), niye artırılamıyordu, anlaşılır gibi değildi.

Bu yüzden seferlerin sonuna kadar Avrupalılar bölge insanlarını hem ölüm tehdidiyle, hem de "ikna" yöntemiyle hep kazanmaya çalışacaklar (49), "başarısızlık"larını da sürekli hale getireceklerdi.

1169 ile 1193 arasında hüküm sürmüş Salaheddin "bilge" ve "adil" sıfatlarıyla bütün Avrupa'da dürüstlük ve doğruluk simgesine dönüşecek, Avrupalıların tanıdığı en ünlü Doğulu olacaktı.

Adına doğduğu yerde büyük kilise yapılan Toledolu Aziz Peter, Doğuluların Hıristiyanlaştırılamamasına çare olarak, "silahla değil, sözle, kaba kuvvetle değil akılla, nefretle değil sevgiyle" saldırmak gerektiğinden söz etmişti. (50)

Ancak bu teoriler de boşa çıkacaktı. Salamancalı teolog Juan de Segovia, Hıristiyan dünyasında "İslamı kendi akide ve öğretisinden vazgeçirmeye yönelik misyonların başarısızlığa mahkûm olduğunu" (51) keşfeden, öldürmeyle bile Müslümanların Hıristiyanlaştırılamayacağını kavrayan ilk insan oldu. Bu keşif ve kavrayışı, büyük bir olasılıkla barışçı bir anlayışa sahip olmasından ileri gelmişti. Bu özelliği "Endülüslü"lüğünün sonucu olmalıydı.

O zamana kadar strateji olmaktan çok (zoru) "destekleyici bir taktik" olarak kullanılan "misyonerlik" de İslam topraklarında bir işe yaramamıştı, sonuçta "Hıristiyanlaştırma" mutlak başarısızlık durumu göstermişti. Bu konudaki "deney" yüzyıllar sonra bile gene aynı sonucu verecek, Müslümanlar gerek şiddet ve baskıyla, gerekse güleryüzle ve kandırmaya çalışmakla kolay kolay Hıristiyanlaştırılamayan insanlar olarak kalacaklardı. (Bunların sonucu olarak Türkler ve Araplar arasında misyonerlik faaliyetlerinden -Türkiye'de 21. yüzyıla kadar- tamamen vazgeçilecek, Hıristiyanlaştırılamayan Ortadoğu Müslümanları, 19. ve 20. yüzyıllarda Batı'nın onları "Müslümanlar olarak kullanmak" dışında bir yol bulamamalarıyla sonuçlanacaktı.)

Haçlılar, Frenkler ve İslam'ın 'Cihad'ı

Haçlı Seferleri sırasındaki Hıristiyan ordulardan ve bütün Haçlılardan İslam yazınında "Frenkler" (Arapçada **efrenc** ya da **frenc**) olarak söz edilmektedir. Burada Frenk ve aynı kökten türetilmiş benzer kelimeler, Fransa'yı, Fransızları değil, bir Cermen kavmi olan Frankları ve Frankların kurduğu devletleri (sonradan Almanya ve Fransa olarak adlanacak Doğu Franklar ve Batı Franklar) karşılamak için kullanılmaktaydı. (52) Seferlerdeki kitlesel çoğunluk da Cermenlerden (Cermenler içinde de Franklardan) oluşuyordu. Şarlman'ın Frank İmparatorluğu Avrupa Hıristiyanlığının tamamına yakınını kapsadığı için Avrupalılar Doğulular tarafından zaten yüzyıllardır Franklar olarak bilinmekteydi. Doğulular için, Frank (yani Cermen) kökenli olmayan Avrupalılar da (yani Latin kökenli Avrupalılar da) "Frenk"ti. Yani Avrupa'dan gelenlerin hepsi, bütün Avrupalılar "Frenk"ti.

Başlarda başarılı gibi yürüyen ve ilerleyen Haçlı Seferleri'nde savaştıkları "Frenkler", Müslümanlar için, Hıristiyanlık, "Hıristiyanlar" veya "Avrupalılar" değil, yabancı ve uzak ilkel toplumların insanları olarak "vahşiler", "kafirler" ve "zalim barbarlar"dı. Başladığında saldırgan Avrupalıları fazla ciddiye almayan Türkler ve Araplar, Hıristiyanlığa veya bir "devlete" karşı da savaşmıyorlardı, ülkelerini ve topraklarını yağma eden ve işgale kalkan bu laftan anlamaz başıbozuk insan sürülerine karşı savunma savaşı veriyorlardı. Ayrıca Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar da dahil bütün Doğulular, Haçlı Seferleri'ni dinsel bir savaş olarak algılamıyorlardı ve zaten onlar için bu savaş dinsel içerikli de değildi. Kısa bir süre sonra, saldırının, yüzyıllardır savaştıkları Bizanslıların bir girişimi olduğunu düşündüler. Birkaç on yıl sonra ise, Bizanslılara bile uymayan, ters gelen bu baskınların ve saldırıların Papa'nın öncü rolü ile başlatıldığını öğreneceklerdi. Avrupalıların "din için" savaştıklarının Doğulular tarafından anlaşılması için yüz yıla yakın bir zamanın geçmesi gerekecek, ancak bunun ve giysilerindeki simgenin iyice fark edilmesinden çok sonra Avrupalılara "Ehl-i Salib" (haçlı) denilecekti. "Cihat" o dönemlerde "kutsal savaş" olarak yalnızca Avrupalılar için geçerliydi ve Doğulular Avrupalıların kutsal savaşının farkında bile olmadıkları gibi, İslam dinini, artık cihada gerek kalmayacak kadar genişletmişlerdi, hedeflere varılmıştı. "Büyük Arap fetihlerini 8. yüzyılda tamamlayan Doğu'da dini kılıç zoruyla yayma duygusu bütünüyle küllenmişti." (53)

Haçlılara karşı savunma savaşının "cihad"a dönüşmesi için 1187 yılının Mart ayına kadar uzun bir süre geçti. Salaheddin o zamana kadar yaşananlara, Doğu'daki herkes gibi, dini açıdan bakmamış, dine saldırıların öne çıkması ve özellik kazanması, saldırının dinsel söylemle yürütüldüğünün tam olarak anlaşılması üzerine cihada sonradan mecbur kalmış, bir *Kuran* buyruğu olduğu gerekçesiyle, cihadın başlama tarihi olarak da ramazan sonrasını belirlemişti.

"Aslan Yürekli Rişar" diye bilinen İngiliz Kralı I. Richard'ın İngiliz Parlamentosu önündeki heykeli.

Avrupalılar savaşçıydı, atılgandı, gözükaraydı, bu yüzden Salaheddin onlarla kurallara göre savaşmayı doğru görmüştü, ama uzun bir dönem sonra "kötü ruhlu canavarlar" olduklarını kabul etmişti. Kıyıcılıkları bir yana, söz veriyor tutmuyor, yemin ediyor unutuyor (54), kabul ettikleri şartlara ise uymuyorlardı. İnsan bile sayılmazlardı. Etrafındakiler yıllar boyunca bunu anlatmışlar, Salaheddin'i ikna edemedikleri için zaman zaman çok sert şekilde kendisine karşı çıkmışlardı. Salaheddin hep bununla eleştirildi. (55)

Avrupalıların cesaretlerinden başka hiçbir olumlu özellikleri yoktu. Bu kör cesaretleriyle ise yalnız saldırmayı, öldürmeyi ve yıkmayı biliyorlardı.

HAÇLILAR VE DOĞULU HIRİSTİYANLAR

Doğu Hıristiyanlıkları ve Doğulu Hıristiyanlar

Haçlı Seferleri'nde Hıristiyan Avrupalılar, Doğu'nun Hıristiyanlarının kendileriyle aynı olmadığını, onların "kendileri gibi Hıristiyanlar" olmadığını fark ettiler. Bu farkın nedenini anlamaları için önce Doğu'yu biraz anlamaları gerekecek, Doğululara karşılaştırarak kendilerini değerlendirmeleri gerekli olacaktı.

Avrupalılar bölgeye, Ortadoğu'daki Hıristiyan cemaatlerinin Müslümanların yönetiminde baskı ve zulüm gördükleri gibi bir varsayımla bakıyorlardı. Oysa Doğu Hıristiyanları sanıldığı gibi bir baskı ve zulüm görmedikleri gibi Müslümanların yönetiminde olmaktan da memnundular.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığının dışında birçok "Doğu Hıristiyanlığı" vardı. Bu Doğu Hıristiyanlıkları Roma'yı tanımadıkları ve Roma'ya bağlı olmak istemedikleri gibi, İstanbul'u da merkezleri olarak görmezlerdi.

Sonuçta Doğulu Hıristiyanlar Avrupa Hıristiyanlarını hayal kırıklığını uğrattılar!

Ayrıca, Haçlıların Ortadoğu'da kurduğu krallıklar Avrupa'nın saldırganlık ve acımasızlık geleneklerini sürdürürken aynı zamanda Avrupa Hıristiyanlığının tek-din, tek-inanç ve tek-merkez anlayışını da uygulamaya çalışıyorlardı. Bu yüzden Nasturiler, Monofizitler, Kıptiler, Süryaniler, Ermeniler, Yakubiler gibi farklı Doğu Hıristiyanlığı inanç ve tarzlarını da kabul etmiyorlar, "ayrılık"ları doğru bulmuyorlardı. "Tek-din", Müslümanlara ve Yahudilere; "tek-inanç" Ortadoğu'daki eski dinlere; "tek-merkez" Doğu Hıristiyanlıklarına yönelik olarak, bütün Doğu'ya **tekçilik** dayatılmaktaydı. Amaç, Ortadoğu'yu da Avrupa gibi tek-dinli, tek-inançlı, tek-merkezli yapmak, bütün toplumları dinsel, yönetsel ve kültürel olarak Roma'ya bağlamaktı. "Tek"lere Ortadoğu'da bir "tek" daha eklenmişti: tek-mezhep. Bu da dayatmalar arasında kendine bir yer bulacak, Doğu Hıristiyanlıkları bu baskı altında da kalacaklardı.

İslamiyet, Musevilik ve diğer dinler konusundaki çabalar ve baskılar boşa gittiği gibi, zorlama, baskı ve beklentiler Doğu Hıristiyanlığı konusunda da sonuçsuz kaldı. Hem çaresizliğin, hem zorunluluğun, hem de Doğu'nun çok-dinlilik ve çok-inançlılık kültürünün biraz da etkisi altında kalmanın sonucuyla Ortadoğu'daki haçlı devletleri bir süre sonra yönettikleri alanlarda Müslüman ve Yahudilerin kalmalarına razı oldular, hatta başka inançlara ve dinlere önemli ölçüde müsamahakâr ve adaletli davranmaya bile başladılar.

Papa III. Innocent (1198-1216) Roma kilisesinin iktidarını tanımayan ve Roma'nın hedefleriyle birleşmeyen Doğu Kilisesini "Kudüs'ün kurtarılmasının önündeki engel" olarak suçlamıştı.

Avrupalıların Doğu'nun Hıristiyanlığı olarak esas bildikleri, rakip Doğu Roma Hıristiyanlığıydı. "Alçak ve hain" olan bu Hıristiyanlık aslında onlara göre Hıristiyanlık da değildi. Başka bir dindi!

Doğu'nun diğer Hıristiyanlarının Avrupalılar için olumlu görülmeyen birçok özellikleri vardı. Örneğin; kavga ve savaş istemiyorlardı, bu yüzden "korkak"tılar. "Düzeni" savunuyorlardı, bu yüzden "düşmanın düzeni"nden ve dolayısıyla "düşman"dan yanaydılar. İstikrarlı ve güvenli bir ortamda yaşıyorlardı ve onlar için istikrarın devamı doğruydu, bu yüzden "hain"diler. Avrupalıları, Cermenleri, Latinleri, Katolisizmi sevmiyorlardı, bu yüzden "şeytana uymuşlar"dı. Roma'ya ve Papa'ya bağlı değillerdi, bu yüzden "sapkın"dılar. Sonuçta, "ikiyüzlü, dönek, yalancı" olan Doğulu Hıristiyanlar "Araplardan öğrendikleri ahlaksızlıklar" içindeydiler. Doğuluların tamamı, "Yunanlılar gibi alçak ve hain" olan Müslümanlarla "anlaşıyorlar"dı. Haçlıların beğendiği tek Hıristiyan grup, Lübnan'da

Doğu Romalılar daha ilk Haçlı Seferi'nde Haçlıların vahşet ve yağmacılığını gözleriyle gördüklerinde, Avrupalıları çağırdıklarına bin pişman olmuşlardı.

Katolik olmamalarına rağmen Haçlılarla iyi geçinmeyi istemiş ve başarmış Marunilerdi. Bu Doğu Hıristiyanlığı grubu, zamanında bütün diğer Doğu Hıristiyanlarının nefretini kazanacak, sonradan da Batı Kilisesi'ne bağlanacaktı.

Doğu'nun büyük Hıristiyan devleti Bizans, hiçbir zaman Avrupalıların yaptığı gibi bir Haçlı Seferi meraklısı olmamış, yok olmanın eşiğine gelene kadar da "kutsal savaş"ı hiç gündemine getirmemişti. Bizanslılar "kutsal savaş düşüncesine daima yabancı olmuşlardı". (56) Doğu Roma bir imparatorluk olarak elbette yayılmacıydı ama din adına savaş konusunda farklıydı ve bu anlamda "barışçı"ydı. Ama barışçılığı, elbette barışı doğru gördüğünden değil, hem Ortadoğu geleneklerine yakınlığından dolayı çok-dinli olduğundan, hem de "barışçı" olmazsa sonunun çok çabuk geleceğini bilmesindendi. Dinini yaymaya çalışmakla ve bunun için baskı da kullanmakla birlikte tekdinli değildi.

Bizans, Haçlı Seferleri'nin safında değildi, Haçlı Seferleri'nin yapılmasına yol açan bir bahaneydi yalnızca, zaten kendisi seferlere hiç katılmadığı gibi, bu "kutsal savaş"ı pek de sevmemişti. Kutsal savaşa karşı değildi aslında, kendisi 4. ve 5. yüzyıllarda "taşra" anlamına gelen **Natolia**'da (Anadolu'da) din adına "kutsal" bir savaş yürütmüştü (57), ayrıca elbette savaşçıydı ama "bu savaş"ı benimsememişti. "Kutsal savaşı" kendine değil, kendisini kurtarmasını beklediği Avrupalı Hıristiyanlara uygun görüyordu.

Müslümanlar Doğu Roma devletinin halkına "Roma" kelimesinden gelme olarak "Rumlar" derdi. (58) Bizans toplumu olan "Rumlar"la Müslüman Araplar, zaman zaman savaşmalarına, Doğu Roma İmparatorluğu'nun toprakları İslamiyetin ve Arap devletlerinin yayılma alanı içinde olmasına, İslam'ın yayılması Bizans'ın egemenlik bölgelerinde de yürütülmesine rağmen, "Doğu" toplumları olarak, Doğulu halklar olarak aynı kültürel temelleri paylaşıyorlar, birçok bakımdan benzer özellikler gösteriyorlardı. Hıristiyan olmalarına karşın bölgedeki Rumlar, Ermeniler, -Hıristiyan- Araplar vb. Avrupalılara da hiç benzemiyorlardı. Örneğin, Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ve Araplar, erkekliğin simgesi olarak hep sakallıyken, Frank şövalyelerinin, prenslerinin ve soylularının yüzleri tıraşlı olurdu. Bu fark, Franklar için Müslümanların ve Hıristiyan Doğuluların sakallı olarak alay konusu olmalarına, hatta Frankların bu yüzden onlara kızmalarına da yol açardı. (59) Doğular arasındaki bu benzerlikle, Avrupalı Hıristiyanlarla Doğulular arasındaki bu benzemezlik, düşünme, davranma ve yaşama tarzında da aynı şekildeydi.

Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki parçası olan Bizans dışında tutulacak olursa, Doğu Hıristiyanlığı, Avrupa Hıristiyanlığına göre Hıristiyanlığın ilk ve özgün haline oldukça yakın durumdaydı. Avrupa Hıristiyanlığı bambaşka bir din olmuşken, Doğu Hıristiyanlığı da değişim geçirmiş olmakla birlikte, henüz çok başkalaşmamış, daha doğrusu Avrupa'daki Hıristiyanlığın aynısı ve benzeri olacak şekilde ve o kadar bir değişim geçirmemişti. Doğu Hıristiyanlığının toprağı, halkları, kültürleri, yaşayış tarzları büyük ölçüde aynı kalmıştı. Dinlerinin bu farklı özellikleri bakımından da batı ve doğu Hıristiyanlığı birbirlerine "yabancı"ydılar.

Bizans ve sonradan bağımsız hale gelecek Ortodoks, Kıpti, Süryani benzeri Roma karşıtı Kiliseler dışında, **uniate** denilen Papa'nın yetkisini tanıyan ama Doğulu özelliklerini koruyan Kiliseler de vardı. Papalığa bağlı bu Doğu Kiliseleri bile Haçlı Seferleri sırasında Papa'dan ve seferlerden yana olmadı. Destek güç olarak kullanılamadılar.

Doğulu Hıristiyanlar, bölgedeki başka dinden yönetimlere zorluk çıkarmak bir yana onlara tabi olmaktan hiç rahatsız değillerdi. Hatta Müslüman yönetimleri benimsedikleri ve sevdikleri bile söylenebilirdi. Selçuklu Sultanı Kılıçarslan 1107'de öldüğü zaman gayrımüslimler, bu konuda bir istek veya zorlama olmadığı halde kırk gün yas tutmuştu. Kudüs, Müslümanlarca geri alındığında Kudüslü doğu Hıristiyanları, Haçlılara fazla belli etmemeye çalışarak sevinç bile duymuşlardı. (60) Örnekler artırılabilir. Sonuçta tebaalar ve hükümdarlar, gayrımüslim uyruklar ve Müslüman yönetim iyi geçiniyordu. Çünkü bütün bölge Müslüman yönetimleri çok-dinlilik esasına ve anlayışına bağlıydı ve gayrımüslimler konusunda da adaletli olmaya özen gösterirlerdi.

Oysa Avrupa Hıristiyanlığında, başka bir dinin yönetiminde olmak söz konusu olamazdı. Avrupalılar Hıristiyan yönetimler dışında bir yönetimi kabul edemezlerdi.

Birbirini sevmeyen, birbirine güvenmeyen, birbirine yabancı ve düşman Hıristiyanlar: Haçlılar + Papalık ve Bizans

Doğu Roma İmparatorluğu, 1071'deki Malazgirt yenilgisinden sonra Türklerin bölgede yayılmasını önleyemeyeceğini anladığında Roma'daki Papa'dan talepte bulunarak Haçlı Seferleri'nin yapılmasına yol açmıştı. Ancak, Papa II. Urbanus'a mektup gönderen İmparator Basileus I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) amacı, Hıristiyanlıkla ilgili değildi. "Kutsal toprakları kurtarmak" onu hiç ilgilendirmiyordu, bütün isteği, Konstantinopolis'in güvenliğini sağlamak ve -olur a- kaybettiği toprakları Türklerden geri almaktı. **Romania** (Roma toprakları), her geçen gün daha fazla Türklerin ve Araplaların eline geçiyordu. Hıristiyan dünya kendisine arka çıkmalıydı.

Doğu Romalılar daha ilk Haçlı Seferi'nde Frankların vahşet ve yağmacılığını önce (yola çıktıkları zaman) duyduklarında ve sonra (geldikleri zaman) gözleriyle gördüklerinde, Avrupalıları çağırdıklarına ve getirdiklerine bin pişman olmuşlardı, bundan sonra onlardan uzak durmanın gerekli olduğunu anladılar.

İmparator Haçlılardan tekrar ele geçirilecek toprakların kendisine verilmesi için söz istemiş, bu şartla her yardımda bulunacağını, yağmacı orduların beslenmesini sağlayacağını bildirmişti. Şartlar kabul edilmişti ancak 1. Haçlı Seferi'nde Türklerden ilk alınan kent olan Nikaia (İznik) Doğu Roma'ya teslim edilmesine karşın, 1098'de ele geçirilen Antiokheia (Antakya) verilmemişti. Çünkü

Haçlılar da Bizans'ı kendilerine pek benzetemiyorlar, Doğu Roma'nın Hıristiyanlığını beğenemiyorlardı. Onları kendilerinden saymadıkları için de anlaşmayı çiğnemek meşru görülüyordu. Sonradan ele geçirilen hiçbir yer Bizans'a teslim edilmeyecekti.

Ayrıca, Bizans'ın kaygıları büyüktü. Kendilerinden çekinildiği için, "Avrupalı" başıbozuk yağmacılar "hiçbir yerde üç günden fazla durmayacak"tı, durmamalıydılar. Ayrıca Haçlılar geçerken pek fazla yayılmamalıydılar. Aksi halde Roma imparatorluğu "hiçbir şey vermeyecek", onlara erzak ikmali bile yapmayacaktı. Haçlılar bu kısıtlamalara da hiçbir zaman uymadılar. Bu yüzden çok zor durumlara düştükleri de oldu.

Haçlılarla Bizans arasında kan uyuşmazlığı çok açıktı. İnsani özelliklerin, dinsel anlayışların farklılığı tarihten gelen rekabet mirasıyla birleşiyordu. Bizans için Haçlılar, kendilerinden ve kendileri gibi değildi. Ayrıca onlar da çeşit çeşitti. Haçlıların Avrupalı olan Cermen tarafı, zengin, ileri, görgülü ve uygar Bizans'a göre fazla ilkel, geri ve vahşiydi, Haçlıların Katolik merkeze bağlı Akdenizli Latin tarafı ise, Cermenler gibi değildi ama Ortodoks Kilisesi için, yüzyıllardan beri, karşı karşıya gelinmemiş ve henüz savaşılmamış olmakla birlikte, "düşman"dı. Düşmanları aynı zamanda aşağı da görmeye çalışırlardı. Ve bu karşılıklıydı. "Bizanslı tarihçi Kinnamos'a göre, Venedikliler, Bizans yurttaşlarına köle gibi davranıyorlardı". (61) "Romalılara (Bizanslılara) karşı yalnız aşağılayıcı bir şekilde davranmakla kalmıyorlar", imparatordan istedikleri fermanları, kararnameleri de çıkarttırıyorlardı. (62) Bizanslılar haklı olarak Avrupalılarca horlandıklarını ve sömürüldüklerini düşünüyorlardı.

Papa III. Innocent (1198-1216) Roma Kilisesi'nin iktidarını tanımayan ve Roma'nın hedefleriyle birleşmeyen Doğu Kilisesi'ni "Kudüs'ün kurtarılmasının önündeki engel" olarak suçlamıştı. "Doğulular" (yani Doğulu Hıristiyanlar) "Müslümanlardan ve Türklerden daha kötü"ydü. "Araplar ve Türklerden daha tehlikeli, daha inatçı düşmanlar"dı. Hıristiyanlık açısından ise Grekler ve bütün Ortodokslar "Tanrının bile midesini bulandıran Rafiziler"di. (63)

Daha ilk Haçlı Seferi'nde başlayan sorunlar ve gerginlik hep tırmanacaktı. Sonraki seferde İtalya'daki bir Cermen kolu olan Lombardlardan oluşan ordu Bizans topraklarında olmadık taşkınlık ve saldırganlıklarıyla çok zarar verdi. İstanbul'da saraya da saldırınca İmparator I. Aleksios hediyeler de vererek onları yalvar yakar hemen Anadolu'ya geçmeye razı etti. Anadolu'daki Roma kentlerinin valilerine ve yöneticilerine haber göndertip kapıları Haçlılara açmamalarını emrettiğinde, onlardan, Haçlıların geçip gideceği yolları ve köprüleri onarmalarını, kentlere doğru olan köprülerin ise yıktırılmasını ve geçitlerin kapatılacak şekilde tahkim ettirilmesini de istemişti. Anadolu Hıristiyanları Haçlıları küçük gruplar halinde gördüklerinde öldürüyor, onlara yiyecek verdiklerinde içine pislik veya kireç gibi zehirli ve zararlı maddeler katıyor, unlara tebeşir tozu karıştırıyorlardı. İmparator, emirlere aykırı olarak Haçlılara iyi davrananları cezalandırıyordu. Çok kişi bu nedenle idam edildi.

Haçlıların Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e (İstanbul) saldırısı.

2. Haçlı Seferi'nde, aralarında Fransa Kralı VII. Louis ve kraliçe Eleonore'nin (64) de bulunduğu haçlı ordusu Türkler tarafından bozguna uğratıldığında Roma'nın bir kalesi olan Antalya onlara kapılarını açmadı. Beş hafta sonra gelen gemilere az sayıda insanı yanlarına alarak binen kralla kraliçe ordularını orada bırakıp kaçtılar. Kalan birlikler perişan oldu ve dağıldı. Ölmeyenlerden 3 bin ve 4 bin kişilik iki ayrı grup birbiri peşi sıra Adana yönüne doğru yola çıktı, oraya varabilenler yola çıkanların çok azı olacaktı. (65) Voltaire, kalanlardan 3 bin Frank askerinin "açlıktan ölmemek için Müslüman oldu"ğunu yazmıştı. (66)

Bizans'ın "kurtarıcılarına" duyduğu tepki o derecedeydi ki, Salaheddin Kudüs'ü Haçlılardan aldığında İmparator İsaakios Angelos (1185-1195), sevincinden, onun zaferini kutlamak için Kudüs'e bir heyet gönderdi. (67)

3. Haçlı Seferi'nde Haçlılar, Filistin'e doğru gemilerle Akdeniz'in doğusundan geçerken, Doğu Roma'ya bağlı ve bir Rum kontu tarafından yönetilen Kıbrıs'ı alacak ve bütün Bizanslı yöneticileri öldüreceklerdi.

Haçlıların Doğu Roma'nın başkenti ve Hıristiyanlığın ikinci merkezi İstanbul'a saldırısı

Haçlı Seferleri başladığında Avrupa'da geçilen bütün Hıristiyan topraklar Haçlılarca yağmalandığı için, Bizanslılar, Kudüs'e varmak için karadan gelen Haçlıların, en değerli yerleri olan başkentlerine, İstanbul'a zarar vermesinden korkuyor, bunun için Anadolu'ya geçişlerin İstanbul'a yaklaşmadan yapılmasını istiyordu. Ayrıca Haçlıların Latin kolu ile Bizans arasındaki, imparatorluğun ve arkasından Hıristiyanlığın ayrılmasının ortaya çıkardığı karşıtlık büyük bir tedirginlik nedeniydi. Roma merkezli Katolikler, hâkimiyet alanlarında kendilerine rakip olan Bizans'a, Ortodoksluğun merkezi Konstantinopolis'in ikinci bir dinsel odak olması yüzünden de düşmandılar. Roma, Pagan-antik unsurlarla savaşırken, Doğu Hıristiyanlığına da karşıt olmuştu. Daha 4. yüzyılda Aziz Hieronymus (347-420), Yunan düşüncesini insanlık için lanetli ilan etmiş, güya bunu temsil eden Doğu Roma'nın "şeytanın hizmetinde" olduğunu söylemişti. Latinceye çevirdiği *İncil*'le, dinsel yazındaki Doğu dillerini de Avrupa için yok etmişti. Homeros ve Vergilius Avrupa kültür dünyasından çoktan beridir zaten

Haçlılar İstanbul surlarının önünde.

kovulmuş durumdaydı.

Papalığın hedeflerinden biri göz kamaştırıcı İstanbul'du. Ayrıca, bugünkü adı Galata olan Pera'daki İtalyan tüccarlarına karşı -İstanbul'daki- Roma halkının, onları sömürücü olarak görmelerinden dolayı bir düşmanlığı da vardı. "İstanbul'un en güzel mahalleleri, Venedik'in diplomatik dokunulmazlığa sahip imtiyazlı bölgeleri" halindeydi. (68) 1171'de Venedik'e kişisel nedenlerle çok kızmış olan İmparator Manuel'in (Kommenos, 1143-1180) İstanbul'daki bütün Venediklileri kovalayıp yakalayıp hapsettirmesinden ve mülklerine el koymasından genel bir mutluluk duyulmuştu. Donanmasıyla Bizans limanlarına saldırınca haklarını ve olanaklarını tekrar elde eden Venedikliler 1182 ve 1185'te İstanbul'da büyük saldırılara uğramışlar, öldürülmüşler, evleri ve işyerleri yağmalanmıştı. (69) Batılıların bütün bunların intikamını alma düşünceleri olabilirdi. Bu yüzden Bizanslılar, Latinlerin olası saldırı ve kötülüklerine önlem almak için de, başarabildikleri ölçüde Haçlıların Anadolu'ya karadan geçiş yolunu hep Çanakkale Boğazı'na doğru çevirmeye çalıştılar.

Korkularında haklıydılar, nitekim korktukları başlarına da gelecekti.

Daha ilk seferde gelenleri gördüğünde imparator, bunları değil, "kendisine bağlı ve kendi politikasına hizmet edecek askeri araçları ve birlikleri istediğini" hatırlayacaktır.

Gene o günlerde Batı Frankların komutanına, Bizanslılarla çıkan bir anlaşmazlık sırasında, İstanbul surlarının önünde kenti bir baskınla zapt etmeyi düşündüren bir sorun yaşanmıştı.

2. Haçlı Seferi'nde 1147'de Alman imparatoru İstanbul önlerindeki Haçlıları oradan uzaklaştırmak isteyen ve Haçlıları yağmalardan dolayı suçlayan Bizans imparatoruna gelecek yıl Bizans başkentini almak için geleceğini söylemişti.

Venedik donanmasının yaşlı amirali Margariton, İstanbul'un fethinin çok kolay gerçekleştirilecek bir harekât olduğunu düşündüğünü belirttiğinde Haçlıların en ağırbaşlı yöneticileri bile bu değerlendirmeye sevindiklerini gizlememişler, aynı kanıyı benimsemeye çalışmışlar ve paylaştıklarını söylemişlerdi. Aslında birçok haçlı yöneticiye göre, "ayrılıkçı" imparatorluğun ortadan kaldırılması, Türklerle mücadelenin önkoşuluydu. Ünlü Venedik **Doge**si Enrico Dandolo (1107-1205), zaten Bizans'ın fethini planlamaktaydı. İtalyan soylusu Monferrato di Bonifacio (1150-1207) bu plana hizmet edecek rüşvetleri çoktan dağıtmıştı.

Sonra, 3. Haçlı Seferi'nde Cermen İmparatoru Friedrich Barbarossa (70), yola çıkarken Konstantinopolis'e gönderdiği elçilerin orada hapsedildiğini öğrendiğinde seferi Bizans'a karşı yapmayı düşünmüş, gücünün buna yetmeyeceğini anladığında (ordusu 200 bin kişiydi) Roma'nın Bizans'a Haçlı Seferi ilan etmesini istemiş (beklentisi onların da ordu göndermesiydi), bu kabul edilmeyince de duruma razı olarak yolunu, Gelibolu üzerinden geçmek üzere değiştirmişti. O zaman olmamıştı ama, 4. Haçlı Seferi'nde (1202-1204) Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis Haçlılar tarafından fethedilmek amacıyla, bahaneye bile gerek görülmeden resmen kuşatıldı. Sonradan bir bahane de uyduruldu, güya onların çözemediği ve çözemeyeceği bir taht sorunu vardı. (71) İstanbul'u hedef yapan Venedik'ti, Bizans'ın Akdeniz'in doğusundaki etkinliğini kırmayı amaçlamıştı. Yolculuk için önceden kararlaştırılan parayı Haçlıların ödeyememesi sayesinde seferin yönetiminin eline geçmesinden yararlanarak (72) Haçlıların rotasını değiştirmiş, orduları gemileriyle Boğaz'a getirmişti. (73)

Bizans, haçlı armadasını denizde durdurmak için hiçbir girişimde bulunmadı. İmparator III. Aleksios güçlü surlara güveniyordu. Ancak o zamana kadar görülenlerin aksine İstanbul bu sefer denizden saldırıya uğrayacaktı. Bu hesap ve değerlendirme hatası giderilebilir gibi değildi.

Üstelik İstanbul'un savunması silahlı kuvvetlerin esasını oluşturan paralı askerlerce yapılacaktı. Çoğunluğu "haçlı olmayan Avrupalılar"dan (Anglosaksonlar, Cermenler, Danimarkalılar, müttefik Pisalılar, Macarlar vb.) meydana gelen ordu, disiplinsiz ve talimsiz olduğu gibi, uzun bir süreden beri para da alamamıştı.

Sayıca üstünlük karşısında Bizans uzun süre direnemedi, o dönemde dünyanın en zengin, en büyük, en parlak, en önemli kenti İstanbul, 12 Nisan 1204'te Haçlılar tarafından her yeriyle zapt edildi. İlginç olan, çok az sayıdaki Yahudi ve Müslüman (74) dışında tamamı Hıristiyan olan halka saldırılması, çok önemli sayıda (nüfusu azaltacak ölçüde) Hıristiyanın Haçlılar tarafından kılıçtan geçirilmesi, katliam ve yağma yapılması, kadınların ve çocukların ırzına geçilmesi ve sarayların, büyük ve önemli yapıların yakılması, Hıristiyanlığın kutsallıkları dahil bütün tarihi eserlerin, başta kentin en önemli abide yapıtı olan dünyanın en büyük ve en yüksek kubbeli yapısı Ayasofya'nın tahrip edilmesiydi. Talanın ölçüsüzlüğü o derecedeydi ki Ayasofya'da yağmalanan eşyaları taşımak için getirilen

katırlar ve atlar yüklenen ağırlık altında hareket edemez olup yıkılıyorlardı. Ayasofya'nın rahiplerinin karınları deşildi, rahibelerinin hepsinin ırzına geçildi. (75)

İstanbul'un o dönemdeki bütün zenginliği ve geçmiş tarihi mirası ortadan kaldırıldı, yüzyıllar boyu yazmaların biriktirilmesiyle ortaya çıkmış kitaplıklar yakıldı, değerli bilim ve sanat eserleri (76) yok edildi, tahrip edilmeyenler gemilerle İstanbul'dan götürüldü. Bugün halen Venedik'teki San Marco Bazilikasının cephesinin tepesinde bulunan tunçtan dört atlı heykel de (Lysippos'un eserleriydi) yağmalanan ve götürülenler arasındaydı. İmparator Konstantinos Porfirogenetos (VI. Konstantin,780-797) tarafından yaptırılan pirinç çemberlerle örülü taş sütunun metalleri altın sanılarak söküldü ve sütun ayakta kalamadı, yıkıldı, yerle bir edildi. Çıkarılan yangınlar haftalarca sürdü, bu yüzden kentin yarısından fazlası yandı, kül oldu. Her şeyini bırakıp ve kaybedip kent dışına kaçabilenler kendilerini kurtulmuş saydı. İstanbul bu "fetih"te gördüğü zararı (1950'lerden ve 1980'lerden sonraki dönemler dışında) başka hiçbir zaman görmeyecekti. Hatta dünyada yaşanan en büyük kentsel doğa felaketlerinden biri olan 657'deki İstanbul-Marmara depremi ve depremin arkasından gelen olağanüstü büyük tsunami felaketi sonucu ortaya çıkan zarar bile bu ölçüde değildi. Bu deprem ve tsunami, kentin limanını ve Marmara Denizi'ne bakan her tarafı, kentin tamamına yakınını yok etmişti (1509'da ve 1894'te de büyük depremler olmuştur).

Haçlı kronikçi Villehardouin'e göre, "dünya yaratılalı beri bir kentten böylesine yüklü ganimet elde edilmemişti. Ganimet öylesine büyüktü ki, kimse size ne kadar olduğunu söyleyemezdi". (77)

Saldırıdan Konstantinapolis'teki Hıristiyan kutsallıkları yanı sıra Doğu uygarlığı da nasibini almıştı.

İstanbul'un saldırıya uğramasında ve yağmalanmasında "vahşi" Cermenlerden çok "uygar" Latinler sorumluydu, eylemin esas itici gücü onlar olmuşlardı. Zaten İstanbul'dan kaçırılanlar İtalya dışında hiçbir yere de gitmedi. Kutsal topraklar için Avrupalıları yollara döken papalık, Hıristiyan Konstantinopolis'i de "kurtarmayı" istemişti. Bunun papalık açısından anlamı Konstantinopolis'i "Doğu"dan kurtarmak, Doğu Roma'dan kurtarmaktı. Olayın altında Katolik-Ortodoks mezheplerin çatışması görünmekle birlikte, esas etken yoksun olanın varlıklı ve üstün olana hasedi, geri ve ilkel Batı'nın Doğu'ya duyduğu kıskançlıktı. Doğu'ya ve Doğu Hıristiyanlığını kıskanan ve ona özenen Batı Kilisesi, ayrılığı bu eylemiyle düşmanlığın en uç noktasına vardırmış, Doğu Hıristiyanlığında ise silinemez izler bırakan büyük bir kinlenme yaratmıştır.

Haçlılar Doğu Hıristiyanlığının bu en büyük ve en köklü devletine, Doğu'nun tek önemli Hıristiyan devletine kastettiler. İmparatorluğun limanları paylaşıldı, toprakları prenslere, şövalyelere dağıtıldı. Ancak paylaşılan ekili araziler, yüksek uygarlık düzeyinin değerlendirdiği gibi değerlendirilemeyecek, geri Avrupalıların kültürel ve teknolojik yetersizliklerinin sonucu olarak üretim aynı düzeyde ve şekilde sürdürülemeyecek, bu geniş ve verimli alanlara Avrupalılar gerçekte hâkim ve sahip olamayacaklardı.

Tarihe "Çocukların Haçlı Seferi" olarak geçen 1212'deki seferde, çoğu Alpler'de ölen çocukların ve gençlerin kalanları, "Hıristiyanlar tarafından" Mısır'da ve Cezayir'de Müslümanlara köle olarak satılmış, bu Haçlı Seferi de böylece sonuçlanmıştı.

1204'te, Doğu Roma İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde Haçlıların kurduğu "Konstantinopolis Latin İmparatorluğu" ancak elli yıl kadar yaşayabildi. VIII. Palaiologos (Mikail, 1261-1282) 1261'de devletini tekrar ele geçirdi. Fakat Konstantinopolis ve Bizans eski durumuna artık hiçbir zaman dönemeyecekti. Ortaçağın en büyük, en önemli, en zengin kentlerinden Konstantinopolis harabe halindeydi. Zaten kıyımlar yüzünden çok azalmış kent nüfusu, 1076, 1348, 1416, 1447 yıllarındaki veba ve başka salgın hastalıkların da kitleleri kırması ile haçlı saldırısından öncekinin yedide birine kadar düşecek, kentin hiçbir canlılığı kalmayacaktı. (78) Bir yandan da küçülmekte olan "imparatorluk", bu korkunç saldırıdan sonra bir daha iflah olmadı. Hatta denebilir ki, Doğu Roma'nın esas yıkılışı, Osmanlıların fethinden önce bu "fetih"le olmuştu.

5. Haçlı Seferi (1217-1221) sırasında İstanbul Haçlıların elindeydi ve bu sefer İstanbul'daki Haçlılar, yeni Haçlıların İstanbul'a uğramadan gitmesini isteyecekler, bunu dayatacaklar ve başaracaklardı.

Avrupalı Haçlılar, Doğulu Hıristiyanlar ve Doğulular

Haçlı Seferleri'nde Avrupa'dan gelen Hıristiyanlar, yukarıda nedenleri ve temelleri anlatıldığı üzere, kutsal toprakların "yerli" Hıristiyanlarına da saldırmaktaydı. Bu saldırılara ilk maruz kalan Bizans, daha İmparator İsaakios Angelos döneminde (1185-1195) Türklerle tekrar dostluk ilişkilerini geliştirmeyi doğru görmüş, Türklere imparatorluk ailesinden kız vermek gibi yollarla yakınlık kurmaya çalışmıştı. Hatta o dönemde zaman zaman çatışmalar bile oluyorken Türklerin İstanbul'da bir cami yapmalarına izin vermişti. (79)

Bölgenin diğer Hıristiyanları ise Haçlıları zaten pek sevmemişlerdi, ama seferler sırasında haçlı devletleri kurulduktan sonra olumsuz bakışları daha da arttı, karşıtlığa dönüştü, onlara karşı direndikleri, ayaklandıkları, hatta savaştıkları bile görüldü. Bölge Hıristiyanları Ortadoğu'da yeni kurulan haçlı devletlerini, Müslümanların idaresinde daha iyi ve rahat yaşamalarından dolayı da olumlu görmüyorlardı, göremezlerdi. Ayrıca Avrupalı Haçlılar, kıskanılacak durumları yüzünden yerli Hıristiyanla-

ra "düşman"dı. Çünkü yerliler zengindiler, rahattılar, huzurluydular. Hıristiyan prensler onları büyük bir hırsla sömürüyor, Müslüman beylerin ve sultanların gayrımüslimlerden aldığı ek vergileri, başta cizyeyi de onlardan alarak, hatta ağırlaştırarak Hıristiyan halkı daha da fakirleştiriyorlardı. Müslümanların Hıristiyanları sömürüsü Avrupalıların ölçüsünde değildi. Yerli Hıristiyan halk Müslüman emirlerle ilişkisini hep sürdürdü. Ayrıca haçlı hükümdarlar kendilerinden görmedikleri ve saymadıkları bu Hıristiyanlara zulmetmemek için bir neden görmüyorlar, hatta kendileri gibi olmaları gerekirken kendileri gibi olmadıklarını düşündükleri için, bu "iç düşman"lara, bu "hain" insanlara daha fazla zalimlik yapmaktan kendilerini alamıyorlardı.

Kudüs alındığında Haçlılar, kenti yağmalarken Hıristiyanların da evlerine girmişler ve sahiplenmişlerdi. Ele geçirilen yerlerde yaşanan bu gibi olaylar yanlışlık veya disiplinsizlik sonucu değildi. Yasa haline getirilmiş ve önceden ilan edilmiş olarak, Hıristiyana ait de olsa girilen her ev ilk gelen haçlının olacaktı. Hıristiyanlara saldırının serbest olduğu sürekli açıklanmıştı. Düzene sokulmak istenen, saldırının kendisiydi, Haçlılar arasında anlaşmazlık çıkmasını, çatışmalar olmasını önlemek de gerekiyordu!

Hıristiyanlara da saldırılacağını bilmeyen ve ummayan Doğulu Hıristiyanlar, Hıristiyan olduklarını söylüyor ve sürekli istavroz çıkarıyorlardı, ama din kardeşi olduklarını kanıtlamaları bir işe yaramıyordu.

Savaşlarda yenme ve üstün gelme zorluğu Haçlıları, Hıristiyan veya Müslüman bütün bölge insanlarından müttefikler aramaya yöneltti. Bu konuda Ermeniler dışında tutulacak olursa bölge Hıristiyanlığından müttefikler bulma konusunda önemli bir başarı sağlayamadılar ama Ortadoğu'ya gelen Moğol istilasını fırsat olarak gördüler, onlarla hem işbirliği yaptılar ve Moğolların ilerlemesini kolaylaştırdılar, hem de Moğol saldırılarının İslam güçlerini bölmesinden yararlanmaya çalıştılar. (80) Durdurulamayan Moğolların 1260'ta Memlûklar tarafından Aynicalud Savaşı'nda yenilmesi ve arkasından onların da İslamiyeti seçmesiyle (81) Haçlılar "Moğol şansını" da yitireceklerdi.

Mısır'ın Hıristiyanları olan Kıptiler de, haçlı egemenlerle hiçbir zaman işbirliği yapmadılar.

Haçlılar: Cermenler, Latinler, Normanlar

Haçlı ordular birbirleriyle de savaşırlardı. Haçlıların Ortadoğu'da kurduğu devletler bile birbirleriyle çatıştılar, haçlı krallıklar birbirlerinin kalelerini, kentlerini muhasara ettiler, zapt ettiler, hatta haçlı Hıristiyan devletlerinden bazıları, kendileri gibi Hıristiyan olan bazı "düşman" haçlı devletlerini yok ettiler. Franklar, Latin ve Norman devletleriyle savaştıkları gibi, kendi Frank devletleriyle de savaştılar. Denizde Cenevizlilerle Venedikliler, karada Franklarla Latinler birbirlerine hep saldırdılar, boğazlaşmaktan hiç vazgeçmediler. Haçlıların Ortadoğu'da kurdukları silahlı Hıristiyan tarikatları da birbirlerine düşmandı, örneğin, Templier ve Hospitalier (el-Ospitar) silahlı birlikleri, hiçbir zaman işbirliği yapamadıkları gibi, çatışan bütün Hıristiyan taraflarda karşıtlar olarak konumlandılar. Sonraları Avrupa'da örgütlenen ve güçlenen Templierler, krallara, imparatorlara karşı da savaşacaklardı.

Daha ilk Haçlı Seferi'nde gelenlerin hem yollarda, hem de vardıkları yerlerde birbirlerini kırmaları, "düzenleyici"lerin, din adamı yetkililerin "birbirimizle değil düşmanla savaşmalıyız", "birbirinizi değil düşmanları öldürün" çağrılarına ve çırpınışlarına yol açmıştı. Aziz Bernhard "daha ne kadar Hıristiyan kanı dökeceksiniz", "birbirimizi öldürmemiz savaş değil, aptallık" diyordu. (82) Zaten papalık, sefere soyluların geniş ölçekli olarak katılmasını, birbirleriyle çatışacakları ve bu yüzden sefere zarar verecekleri için hiç istememişti. Ama sayıca az olmakla birlikte katılan soyluların "münasebetsizlikleri" öngörüyü fazlasıyla doğrulayacaktı. (83) Kaldı ki, birbirlerini kıranlar yalnız soylular olmuyordu.

Cermen kökenli Frank boylarıyla Akdenizli Latin ülkelerden katılanlardan oluşan haçlı sürüleri, uyum ve birlik içinde değildi. İlk gruptakiler sefere katılanların gövdesini ve esasını oluşturuyordu. Latin kökenliler ise, azınlığı oluşturmalarına rağmen, yöneticilik ve belirleyicilik konusunda baskın ve inisiyatifliydiler. Aslında Latinler seferlerin esas sahibiydi. Cermen kökenliler ise, haklı olarak, hep önde olanların, cepheye sürülenlerin, dolayısıyla istismar edilenlerin ve zarar görenlerin kendileri olduğunu, onlar tarafından kullanıldıklarını düşünürler, bu yüzden hırçınlaşırlar, hırslanırlar, gerilirler ve yönetimde daha fazla pay ve strateji belirlemede daha yüksek rol isterlerdi. Bu iki farklı kökenli Hıristiyan gruplar, yalnızca bu nedenle değil, kültürel özellikleri ve düzey farklılıkları yüzünden de birbirleriyle hiç anlaşamaz, zaman zaman birbirlerini kırarlardı. Kültürel olarak Cermenler yüksek bir uygarlık kökeninden gelmemelerinin sonuçlarını taşıyor ve bunun sorunlarını yaşıyorken, Latinler Akdeniz uygarlık birikiminin mirasçısı durumundaydılar. Üretime, sınıflaşmaya, devletleşmeye, kentleşmeye geç giren Cermenler elbette, Roma'nın mirasçısı gibi olan, olmaya çalışan, öyle görünen Latin kökenlilerin düzeyinde değildi, olamazdı.

Latinler, seferler öncesinde olduğu gibi seferler sırasında da haçlı girişimini sömürüyor, amaçları kötüye kullanıyordu. Ticaret kentlerinin deniz ulaşım araçlarına sahip olma imkânlarıyla Latinler, seferlerden sağladıkları kârları daha da artırmaya çalışıyorlardı. Venedik gibi ticaret kentleri, donanmaya ve filolara sahip oldukları için silahlı güçleri para karşılığı taşıyorlar, lojistiği para karşılığı yapıyorlardı. "Saf Haçlıları" kandırmak ve aldatmak o

Salaheddin Mısır'ı ele geçirerek İslam'ın gücünü büyüttü ve Kudüs'ü kurtardı.

kadar kolaydı ki, ilk üç seferde onları iliklerine kadar soydular. (84)

Sonraları Ortadoğu'da Haçlıların kurduğu devlet ve devletçiklerin hemen hepsi Latin (ve Norman) kökenli olacaktı. (85) Cermenlerin hep hakları yeniyordu!

Cermenlerde "Türk" ve "imansız", Latinlerde "Bizans" ve "İslam" düşmanlığı vardı; dinsel motifli saldırganlıklarının ve barbarlıklarının temeli bu düşmanlıklardı. Cermenler "anti-Türk" ve "dinsizlik" propagandasının hedefi yapıldıklarından Türklere ve "kâfirlere", Latinler ticari çıkar ve iktidar mücadelesi yürüttüklerinden Bizans ve İslam ülkelerine karşıydılar. Düşmanlıkların konu farklılığı, zaman zaman bu yüzden de birbirlerine girmelerinin, birbirlerine karşı ittifakların içine çekilmelerinin nedeni oluyordu. Cermenler Türk karşıtlığıyla Bizans yanlılığına yakın oluyor, Latinler Bizans karşıtlığıyla Türklerle pazarlık edebiliyordu.

Roma geleneğini sürdüren İtalya merkezli grupların Latinleştirme yeteneğinin kuzeylilerde bir karşılığı yoktu. Frankların Doğu'yu ve Doğuluları Cermenleştirme konusunda yetersizlikleri dolayısıyla herhangi bir başarı şansı da söz konusu olamazdı. Hem o düzeyde değildiler, hem de toplumlar ve coğrafya onlara fazla yabancıydı.

2. Haçlı Seferi sonunda Batı Frankların kralı Louis, hezimet sonucu mahvolmuş olarak az sayıda insanla birlikte ülkesine dönüş yolunda tutuklanmış, uzun bir süre sonra kurtarılabilmiş ve Sicilya'ya getirilebilmiş, ülkesine ancak oradan gidebilmişti.

3. Haçlı Seferi'nin sonunda İngilizce bilmeyen İngiliz kralı I. Richard kara yoluyla "ülkesine" gizlice dönerken Avusturya'da Prens Leopold tarafından esir alındı (86), Dürnstein Kalesi'nde uzun bir tutukluluk süresi geçirdi. İngiltere, kralını fidyeyle kurtardı ama Kutsal Roma Cermen İmparatoru VI. Heinrich'in kral için istediği altın miktarı o kadar fazlaydı ki, ödeme İngiltere'nin iflasına yol açmıştı.

Seferler sırasında bir haçlı kolunun başka bir haçlı kolunu yok ettiği görülmüş, bazı haçlı kollarının merkeze ayaklanma girişimleri olmuş, bazı haçlı ordularının başlarındaki krala karşı isyanları yaşanmıştı. Yağmalardan elde edilenlerin kiliselere verilmesini isteyen din adamları ile haçlı askerler arasındaki çekişmeler sürekli çatışmalara varıyor, papazlar, piskoposlar bu yüzden sürekli öldürülüyordu. Durdurulan, yarım kalan, "hedefe" vardıktan sonra dağılan Haçlı Seferleri bile vardı. Tarihe "çocukların Haçlı Seferi" olarak geçen ve Nicolas'la Stephen adlı papazların önayak olduğu 1212'deki seferde, çoğu (yedi bin kadarı) Alpler'de ölen, dağları donmadan aşabilenlerin Marsilya'dan yola çıkan gemilere bindirildiği bu Haçlı Seferi'nde bütün çocuklar ve gençler, "Hıristiyanlar tarafından" Mısır'da ve Cezayir'de Müslümanlara köle olarak satılmış, bu Haçlı Seferi de böylece sonuçlanmıştı.

Yeni kurulan haçlı devletlerinin ve beyliklerin bazıları dostça ilişkiler içine girdiği çevresiyle savaşmak istemiyor, komşu İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmayı ve sürdürmeyi doğru görüyordu. Bu tutumu gösterenler, savaşlara katılmaya zorlandılar, tehdit edildiler, cezalandırıldılar.

Haçlı orduları içindeki Hıristiyanlardan toplu halde karşı tarafa geçen askerler ve ordular bile olmuştu. Haçlılara direnen orduların içinde bölgenin yerli Hıristiyanları da olurdu. Hatta Hıristiyanlar bazen yalnız yerli Hıristiyanlardan oluşan ordularla savaşmışlardı.

Haçlılar zaman zaman, birbiriyle sorunları olan Müslüman gruplarını ve ülkelerini birbirlerine karşı kışkırttılar, bazılarını ise desteklediler, bölünmeye hizmet edecek olanlara yardımlar yaptılar. Örneğin, 3. Haçlı Seferi sırasında Mısır'la savaşan Salaheddin'in orduları Kahire'yi aldığında Haçlıların Müslüman olan karşı tarafa askeri yardımı yüzünden Mısır'dan çekilmek zorunda kalmıştı. Kudüs Kralı Amalricus (Amaury, 1136-1174), Müslümanların çatışan taraflarının bir gün birine, başka bir gün diğerine asker vererek gerginlik artırıyordu.

Haçlılarla birlikte hareket eden Müslüman emirler olduğu gibi, Hıristiyan devletlerden Müslümanlarla birlikte hareket edenleri de vardı. Ancak Ortadoğulu Hıristiyanlar çoğunlukla Müslümanlara kendilerini uzak hissetmezlerdi. Hatta Ortadoğulu Hıristiyanların Avrupalı Haçlılardan çok Müslüman Araplara ve Türklere yakın olduklarını söyleyebiliriz.

En önemli ve çarpıcı örneklerden biri, daha 1. Haçlı Seferi sırasında, zapt ederek Antakya'da bir haçlı devleti kurmuş olan haçlı ordularının komutanların biri olan Norman soylusu Bohemond Bizans topraklarını istila etmeye kalktığında, Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios'un Selçuklu hükümdarı Kılıçarslan'dan yardım istemesiydi. İmparator Aleksios bu yardımla 1108'de haçlı ordularını bozguna uğrattı. (87)

Aynı yıl Edessalı (Urfalı) Kont Baudouin, İtalya'dan gelmiş Norman asıllı "Antiocheli" (Antakyalı) Tancrède de Hauteville (1072-1112) ile 1108 yılında savaşırken, her ikisi de birer Müslüman sultanla ittifak yapmıştı. (88)

Pisalılar, Normanlara karşı Salaheddin'le anlaşma yapmışlardı (1174).

4. Haçlı Seferi'nde Katolikler, Konya Sultanlığı ile savaşan Bizans'a saldırdığında Bizans Müslümanlarla anlaşıvermiş ve hemen sonra onlarla birlikte, yani düşmanıyla birlikte hareket etmişti.

Katolik ordulardan Bizans saflarına geçen askerler Papa III. Innocentius tarafından aforoz ediliyor, Ortodoks Patriği IV. Michael Autoreianos ise, Haçlılara karşı savaşan

askerleri kutsuyordu.

O dönemde bu iki Hıristiyan taraf böylece "Kutsal Savaş"ı birbirine karşı da yürütmüş oldu.

Haçlılar Ortadoğu'da büyük bir tarihsel tahribatın da sorumlusu oldular. Antik kalıntıların yakınına kurulan muazzam büyüklükteki kaleler bu eski eserlerin taşlarıyla yapılırdı.

Haçlı Seferleri'nde Doğu Hıristiyanlıkları ve Hıristiyanları o ölçüde zarara uğradı ki, Runciman, bunu, seferlerin "İslam'a verdiği zarar, Doğu Hıristiyanlarının bu seferler yüzünden dûçâr olduğu ızdırapla mukayese edilirse, azdır" belirlemesiyle sergileyecekti. (89)

"Türkiye" Haçlılardan çıktı, Haçlıları Türkler bitirdi

3. Haçlı Seferi'nde orduların başındaki Cermen devletinin imparatoru Friedrich Barbarossa, Alman orduları Anadolu'da geçtiği her yerde Türklerle karşılaştığı için geçilen yerleri **Turkhia** ("Türkiya") diye adlandırdı. Haçlıların Latin kolları da aynı sözcüğü benimsedi. Sözcük bundan sonra bütün bu bölge için herkes tarafından kabul görecek, bugüne gelmesi de o dönemdeki bu yaygın kullanım dolayısıyla olacaktı. **Türkiye**, bütün Avrupa dillerine o dönemde geçti. Dönemin İngilizcesinde Türkiye, **Turkey** diye değil, **Turkiya** olarak yazılmaktaydı.

Patenti Alman imparatoruna ait olan sözcüğü 13. yüzyılda kurulan bir Memlûk devleti ilk kez kendisi için kullanacak, ilk "Türkiye" adlı devlet o zaman ortaya çıkacaktı.

İlk haçlı dalgasını Kılıçarslan kolayca dağıttı. Ama arkasından gelenler için aynı şey olmadı. Haçlılar ilerlediler, hep zaferler kazandılar, fetihler yaptılar. Haçlı Seferleri başladığında İslam dünyasının bütünlük içinde olmaması, hatta birçok İslam devletinin birbiriyle çatışma içinde bulunması, 1. Haçlı Seferi'nin düzensiz ve çapulcu ordularının İslam-Doğu dünyasına üstün gelmesine yol açmıştı. Ayrıca İslam dünyası, Avrupalıların hem dinsel nedenlerle saldıracağına, hem de kendilerine ve bölgeye saldıracağına bir anlam ve ihtimal veremiyordu. Bu yüzden saldırı beklemiyorlardı. Kendilerinin suçlu ve düşman sayılmaları için bir sebep yoktu, kabahatli olduklarını, saldırıyı hak ettiklerini düşünmüyorlardı. Neden düşünsünler ki, hem Hıristiyanlarla birlikte barış içinde yaşıyorlar, hem de Avrupa'dan gelen hacılara dokunmuyorlar, ziyaretlerine ve kutsal yerlerdeki dualarına karışmıyorlardı; aksine, onlara ve bütün Hıristiyanlara saygılı davranıyorlar, hatta onları koruyorlardı. Haçlıların Kudüs'e kadar ulaşabilmelerinin ve geçtikleri yerlerde başarılı olmalarının bir nedeni de bu anlamazlık ve saldırı olacağına, böyle düşmanlık yapılacağına ihtimal vermezlikti. (90) Hatta bazı Müslüman emirler ve sultanlar, Haçlıların yalnızca hacca gideceklerini sandıkları için, onların iaşelerini sağlamayı planlıyordu. "Hac yolcuları"nın at gibi yolculuk için önem taşıyan şeylerin alışverişlerini kendilerinden sağlayabileceklerini, kendilerine kolaylık olsun diye rehber verebileceklerini Haçlılara iletenleri bile vardı. (91)

Ne Bağdat'taki Abbasi Halifesi, ne de Kahire'deki Fatimi rakipler, "Frenkler"e karşı harekete geçmişti. İlk direnen ve tek direnen Selçuklulardı. Selçuklu savunmasının, İslam dünyasının bir tepkisi olmakla hiçbir ilgisi yoktu, kendilerini korumaya çalışıyorlardı. Tehdit onlar tarafından da dinsel nitelikli olarak algılanmıyordu.

Askeri bakımdan Anadolu'da yaşanan ilk darbe, Selçuklu süvarilerinin etkisiz hale getirilmesiyle başladı. Arkası geldi. Haçlılar sürekli ilerlediler.

Mahrumiyetler içinde ve zorlu çatışmalarla gerçekleşen zaferler inanılması güç ve mucizevî başarılardı. İlk ilerlemeler Haçlıların sevinçten başını döndürmüştü, Tanrı, Haçlıların yanındaydı ve hep yanında olacaktı! Bu umut Haçlıları cüretkâr, pervasız, çekinmesiz ve acımasız yaptı. Mucizeler sona erdiğinde ve Tanrıları onları terk ettiğinde, Müslümanlar inançsız ve tanrısız oldukları halde zaferler kazandıklarında hiçbir şey açıklanır olamayacaktı.

Seferler başlar başlamaz bütün Ortadoğu'da büyük yankılara yol açtı. Vahşeti ve kıyımları öğrenen herkes durumun vahametini o anda kavrıyordu. Kötümserlik dalgası her yanı sardı. Yol boyunca yapılan -ve daha Avrupa'dan başlayan- katliam, Haçlıların henüz varmadığı yerlerde saldırı olmayacağını sananları, kanlı olaylar yaşanmayacağını düşünenleri uyandırdı, dehşete düşürdü. Haçlıların saldırısı, saldırının hemen sonrasında Avrupalıların karşısında bir kuvvetin oluşmasını sağladı. Arap birliğini savunanları, İslamiyetin merkezileşmesini isteyenleri ve bunun için mücadele edenleri güçlendirdi.

Selçuklular beylikleri birleştirdiler. Suriye'de küçük beyliklerin müttefiki Halep Musul'la birleşti, Türk beyi İmadeddin Zengi'nin (bin Aksungur, 1084-1146) yönetimine bağlandı.

Saldırıların sonucunda kendi içinde birleşmeye yönelen İslamiyet, 3. Haçlı Seferi'nden başlayarak, tam olarak yenen, hâkim olan ve belirleyen oldu. Üç lider tarihe damgasını vurdu: Zengi Edessa'yı (Urfa) geri alarak umut yarattı (92), oğlu Nureddin (Ebul Kasım Mahmut, 1118-1174) Suriye ve Mezopotamya Müslümanlarını birleştirerek bölgeyi Haçlılardan temizledi, Salaheddin Mısır'ı ele geçirerek İslam'ın gücünü büyüttü ve Kudüs'ü kurtardı.

13. yüzyılın sonunda Haçlılara son askeri darbeleri Türk Memlûklar vurdu.

Üstün duruma geldikten sonra İslam dünyası Haçlılardan intikam almaya kalkmadı. Saldırıya uğramadığı zaman barışçı oldu. Birçok hükümdar, haçlı devletleriyle geçinmeye çalışmıştı. 6. Haçlı Seferi'nde İmparator II. Friedrich'in Hıristiyanların Kudüs'e ibadet amacıyla gidebilmesini istemesi olumlu görülmüş, kendisiyle on yıl geçerli olacak bir belge imzalanmıştı. Zaten daha sonra Kudüs anlaşma yoluyla ve barışçı bir şekilde imparatora teslim edilmişti.

14. yüzyılda Ortadoğu'da bir haçlı devleti ve kalesi kalmamıştı; o zamandan sonra kendisine "haçlıyım" diyen bir kimse de olmayacaktı. Çünkü Avrupa'ya geri dönmeyen haçlılar, "Ortadoğulu Hıristiyanlar" olmuşlardı ve bütün bölge Hıristiyanları gibi hiçbir özel baskı görmeden yaşayacaklar, "haçlılıkları" ise sonradan tamamen yok olacak, hatta unutulacaktı.

GELECEK SAYI:
Haçlı seferlerinin tarihsel sonuçları

HAÇLI SEFERLERİ KRONOLOJİSİ

395	Roma İmparatorluğu "Batı" ve "Doğu" olmak üzere ikiye ayrıldı.
476	Batı Roma Avrupalılar tarafından yağmalandı ve yıkıldı.
6. veya 7. yüzyıl	Avrupa'ya Yunan ticareti ve Roma sonrasında ilk defa karabiber ulaştı.
10. yüzyıl	Avrupa'dan Kudüs'e kitlesel hac yolculukları başladı.
999	Avrupalılar 1000 yılında kıyametin kopacağını bekliyorlar.
1000	Beklenen kıyamet kopmadı. Avrupalılar kitlesel buhran içinde.
1049	Selçuklular Ars er-Rum olarak adlandırılan Erzurum'u fethetti.
1050	Pierre l'Hermite doğdu.
1055	Selçuklular Bağdat'ı aldı.
1063	İslamiyete karşı ilk Haçlı Seferi Endülüs'e yapıldı.
1064	Endülüs'teki Barbastro kalesi Haçlıların eline geçti.
1071	Selçukluların Malazgirt zaferi.
1074	Papalık Kudüs'ün kurtarılması için yapılacak sefer projesini onayladı.
1080	Normanlar Doğu Roma topraklarına saldırdılar.
1095	Piacenza Konsili ile Clermont Konsili. İlk Haçlılar yola çıktı.
1096	1. Haçlı Seferi. İznik'e yaklaştıklarında Kılıçarslan tarafından bozguna uğratıldılar.
1097	Haçlılar İznik'i aldılar, Kılıçarslan Dorlaion'da yenildi.
1097-98	Antioche ve Edessa Haçlılar tarafından kuşatıldı ve alındı.
1098 sonu	Maara'da Haçlıların ilk yamyamlığı.
1099	15 Haziran Kudüs Haçlılarca fethedildi.
1104	Haçlılar Harran'da durduruldu.
1109	Trablusşam kenti Haçlılarca ele geçirildi.
1123	Sur kenti Haçlılarca ele geçirildi.
1113	Sonradan "Rodos Şövalyeleri" adını alacak olan St. Jean Hospitalier tarikatı kuruldu.
1128	Cermenlerin Töton Şövalyeleri tarikatı kuruldu.
1129	Sonradan "Tapınak Şövalyeleri" adını alacak olan Yoksul Kardeşler tarikatı kuruldu.
1138	Salaheddin Tıkrit'te doğdu.
1144	Zengi Edessa'yı geri aldı.
1146	Yeni bir seferin "hazırlığı" olarak Doğu Franklarda (Rheinland'da) büyük Yahudi kıyımları yapıldı.
1146 sonu	Zengi öldürüldü.
1147	900 bin kişilik orduyla 2. Haçlı Seferi başladı.
1153	Askalon Kral Baudouin tarafından Franklarca alındı.
1154	Nureddin'in hükümdarlığı altında Halep ve Şam birleşti.
1169	Salaheddin Mısır'ı alarak tarihsel rolünü oynamaya başladı.
1174	Nureddin öldü.
1177	Salaheddin Remle'de Kudüs Kralı IV. Baudouin'e yenildi.
1176	Myriokephalon'da Bizanslılar Kılıçarslan karşısında büyük bir yenilgiye uğradı.
1179	Salaheddin Mardi'uyun Savaşı'nda Kudüs Kralı IV. Baudouin'i yendi.
1183	Franklar Kızıldeniz'e ilerledi.
1184	Salaheddin Kerak Kalesi'ni kuşattı ama kuşatmadan vazgeçti.
1187 18 Mart	Salaheddin tarafından Cihad başlatıldı.
4 Temmuz	Salaheddin Hattin'de Haçlılara karşı büyük bir zafer kazandı.
2 Ekim	Salaheddin Kudüs'ü aldı.
1188 Ocak	İngiltere'de "Salaheddin Vergisi" uygulaması başlatıldı.
Yaz	Salaheddin iki haçlı devletini (Trablusşam ve Antakya) ele geçirdi.
1189	İngiltere'de büyük Yahudi kıyımları ve 3. Haçlı Seferi.
1190	İmparator Friedrich Barbarossa Göksu Nehri'nde boğuldu.
1191	Haçlılar Akkâ'yı ele geçirdi. "Aslan Yürekli Rişar" Arsuf Savaşı'nda Salaheddin'e yenildi.
1192	İki hükümdar arasında dört yıla yakın sürecek ateşkes anlaşması imzalandı.
1193	Salaheddin öldü.
1202	4. Haçlı Seferi.
1204 Nisan	Haçlılar Konstantinopolis'i aldı, bütün kent yağmalandı, Latin İmparatorluğu kuruldu.
1212	Çocukların Haçlı Seferi.
1215	Lateran Konsili. Haçlı Anayasası (Ad Liberandum) çıkarıldı.
1217	5. Haçlı Seferi.
1228	6. Haçlı Seferi. İmparator II. Friedrich'in Haçlı Seferi.
1229	Kudüs barış anlaşmasıyla Haçlılara bırakıldı.
1244	Kudüs tekrar Müslümanların eline geçti.
13. yy ortası	Doğu'ya yapılan seferlere "Haçlı Seferi" adı verildi.
1248	7. Haçlı Seferi. Batı Frank Kralı Saint Louis'nin Haçlı Seferi. Kral esir düştü.
1261	Bizanslılar Konstantinopolis'i Haçlılardan geri aldı.
1268	Memlûk Sultanı Baybars Antioche'yi geri aldı.
1269	Batı Frank Kralı Saint Louis'nin ikinci Haçlı Seferi.
1274	Lyons Konsili'nde Haçlı Fermanı (Constitutiones pro zelo fide) çıkarıldı.
1291	Akkâ Müslümanlar tarafından geri alındı.
1306	Hospitalier Tarikatı Rodos'a taşındı.
14. yüzyıl	Ortadoğu'da hiç haçlı devleti ve "haçlı" olduğunu söyleyen kimse kalmadı.
1330	Türkler Trakya'ya çıkarak Avrupa'ya adım attı.
1453	Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldı.
1460	14 Ocak Osmanlılar döneminde Türklere karşı ilk kez Haçlı Seferi ilan edildi.
1492	Endülüs'teki son kale Granada düştü, Reconquista tamamlandı.
1520-1550	"Avrupa Hıristiyanlığı" ikiye bölündü, Katolisizmin Avrupa'daki tekeli sona erdi.
1530	2 Şubat Osmanlılar döneminde Türklere karşı ikinci kez Haçlı Seferi kararı alındı.
1881	Namık Kemal, Avrupalıların Haçlı Seferleri ile ilgili yazınına yanıt olarak Evrak-ı Perişan içinde Haçlı Seferleri'ni Türkler ve İslamiyet açısından konu aldığı geniş bir bölüm yazdı.
20. yy sonu	Haçlı Seferleri yeniden hatırlanmaya ve sözü edilmeye başladı.
"11 Eylül"	"Modern Haçlı Seferleri"nin nedeni ve bahanesi ortaya çıktı.
21. yy başı	Haçlı Seferi olduğu söylenen Haçlı Seferleri yürütülmeye başlandı.

DİPNOTLAR

1) Cahen, 2010, s.43.

2) Braudel'in de aralarında bulunduğu bu grupta S. A. Atiya (*The aftermath of the Crusade*), K. M. Setton *(The Papacy and the Levant / 1204-1571*), N. Housley (*The Later Crusades / 1274-1580*) gibi tarihçiler bulunmaktadır; akt. Gèraud Poumarède, *Haçlı Seferi'ne Son Çağrı / Yeniçağ Avrupası'nda Osmanlı İmgesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.10 ve 552.

3) Özellikle, Avrupa'nın sömürgecilik siyasetlerinin yeniden oluşturulduğu ve sömürgeciliğin yeni bir atılım yaparak canlandığı 18. yüzyılda Haçlı Seferleri'yle ilgili bilimsel çalışmalar yoğunlaşmıştır. Oryantalizm nasıl Avrupa'nın dünya yayılmacılığının hizmetine koşulduysa, bu konudaki bilimsel araştırmalar ve çalışmalar da aynı amaca hizmet edebileceği için önemli görülmüştür (Örneğin, Heller, Wilken, Michaud, Sybel vb'nin önemli ve kapsamlı çalışmaları). O dönemden bu yana Haçlı Seferleri üzerine bilimsel yayınların sayısı on bini aşmıştır (Fikret Işıltan, *Çevirenin Sözü,* Runciman, cilt I, s.XII ve Runciman, "Önsöz", cilt I, s.XVI).

4) Bu çalışmanın yapılabilmesi için karıştırılan Almanca kitaplar sayesinde ortaya çıkan bu durum bilinmedik ve beklenmedik bir şeydi. Yararlanma umuduyla ele alınan birçok geniş kapsamlı tarih kitabında konunun atlanmış olduğu görüldü. Alman tarihyazımının, seferlerle ilgili olarak "Alman ekolü" denilebilen dinsel motiflerin öne çıkarıldığı dikkate değer bir özelliğe sahip olduğu da söylenebildiğine (Işıltan, aynı yerde) göre, akademik yazınla popüler yazın arasındaki bu uçurum gözden kaçabilecek gibi değildir.

5) Örneğin, ABD'nin Ortadoğu politikasının Haçlı Seferi gibi olduğu yalnız Doğu dünyasının söylemi değildir. Batı'daki birçok yorumcu da bu yakıştırmayı yapmaktadır, hatta Batı'da çıkan birçok kitap ABD politikalarını bu kavram çerçevesinde değerlendirmektedir. Almanya'da yayımlanmış *Amerikas Kreuzzüge / Was die Weltmacht treibt* (Claus Kleber, Bertelsmann Verlag, 2005), Fransa'da *Le mythe de croisade* (A. Dupront, Paris 1997) adlı kitaplar çok sayıda örneklerden yalnızca ikisidir.

6) 1872 ve 1884 yıllarında yayımlanmış olan *Evrak-ı Perişan*'ın içinde Haçlı Seferleri'ne ve Salaheddin Eyyübi'ye hasredilmiş geniş bir bölüm bulunmaktadır. *Devr-i istilâ*'nın (1867) devamı olarak ve dizi şeklinde yazılmış eser birçok bakımdan önemlidir ve Möhring'e göre Salaheddin'le ilgili bölüm, "ilk modern Salaheddin biyografisi"dir (bkz. s.101).

7) "Bizans ve Haçlılar", Levçenko, s.201.

8) Isidore de Sevilla'nın (560-636), *Etymologiae* adlı eserinde kullandığı "Cennet Doğu'da bir yerdedir" cümlesi ortaçağ boyunca o kadar çok tekrarlanmıştı ki, 10. yüzyıla gelindiğinde kimse bunun gerçekliğinden şüphe etmiyordu (Thierry Hentch, *Hayali Doğu / Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Bakışı*, İstanbul 1996, Metis Yayınları, s.50).

9) Gerçi sonradan Türkler olarak bilinecek Hunlar 4. ve 5. yüzyıllarda defalarca Avrupa'ya gelmişler, Avrupalıların *Flagellum dei* (Tanrının Kırbacı) olarak adlandırdığı Attila'nın orduları imparatorluk başkentleri İstanbul ve Roma'ya dayanmış, Galya'ya varmış, bütün Avrupa'yı yağmalamış ve haraca bağlamıştı. Ancak o dönemde "Türk" sözcüğü yoktu. Hunlar, Avrupalılar için Asya'dan gelmiş "barbarlar"dı. Avrupalılar için felaket ifade ettiğinden dolayı Hunların "Türk olmaları", Haçlı Seferleri'nden sonradır. Zaten "Türk" adına Asya'da bile 6. yüzyıldan sonra rastlanmış (Orhun Yazıtları 8. yüzyıl), Türkler kendilerine İslamiyete geçtikten sonra Türk demeye başlamışlardı (Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s.56-57; Doğu Perinçek, "Devlet Sürecinin Türkçedeki İzleri", *Bilim ve Ütopya*, sayı 196, Ekim 2010, s.21-22).

10) *İncil*, Matta (24:11), s.60, Markos (13:6), s.112, Luka (21:8), s.191.

11) Şarlman (Charlemagne, Latincesiyle Carolus Magnus, Almancasıyla Karl der Große, 742-814) ile Harun Reşid (763/766-809) arasında kurulan ilişki, ilk kez bir Avrupalı hükümdarın Doğu ve İslamiyet ile temasa geçmesidir.

12) Seferlerin gerekçelerinden biri olarak kullanılan bu gerçekdışı söylem, 20. yüzyıl Batı tarihçileri arasında da zaman zaman tekrarlanmıştır. Örneğin, Seignobos: "Anadolu'yu istila ile Kudüs'ü zapt eden Türk ırkına mensup yeni bir çeşit olan bu Müslümanlar Araplardan daha cahil ve daha gaddar oldukları için hacılara zulüm etmeye başladılar." (Akt. Erer, s.25)

13) Ruelland, s.73

14) C. M. Cipolla, "Ortaçağın Ekonomik Gelişmesinde Baharatın (Özellikle de Karabiberin) Rolü", *Neşeli Öyküler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s.60-79 ve Pirenne, 1983, s.17.

15) Beş yüzyıl sonraki coğrafi keşifler ertesi dönemde de Avrupa'da yapılan en kârlı ticaret gene baharat ticaretiydi, ama baharat ticareti bunun yanında aynı zamanda o dönemde en tehlikeli ticaretti de. Bir çuval karabiberle bir ticaret gemisi satın alınabiliyor, buna karşılık Hindistan'a giden beş gemiden ancak biri yüküyle Venedik'e geri dönebiliyordu. Ticaretin önde gelenleri Fugger ve Welser ailelerininkilerin yanı sıra Venedik'teki bütün saraylar da Hint baharatından elde edilen kârlarla yapılıyordu.

16) Stefan Zweig, *Dünyanın Çevresini Dolaşan İlk İnsan Macellan, Kabalcı Yayınevi,* İstanbul 2002, s.17.

17) Seferlerin tarihinde önemli bir yeri olan Pierre l'Hermite (San Pietro, 1050-1115), daha önce gittiği hac ziyaretinde Kumame Kilisesi'nde İsa'dan görev almıştı! Buna dayanarak verdiği vaazlarla kitlelerin etkilenmesinde rolü çok büyük olmuştu. Bu din adamının hazırlıklarla ilgili işlevi, seferlerin papalığın kışkırtması sonucu değil, tek tek din adamlarının teşviki ile olduğu yolundaki papalığı aklayan görüşlere temel teşkil etmiştir.

18) Cipolla, 2008, s.65.

19) 9. ve 13. yüzyıllar arasında verim 1'e 2'den 1'e 4'e çıkmıştır.

20) 950 yılında Batı Avrupa'nın toplam nüfusu 20 milyon kadardır. 13. yüzyıl başında 35 milyon olacak, 1348 yılında nüfus iki katını aşarak 54 milyona varacaktır. Bu dönemde Frank devletlerindeki (Almanya ve Fransa) nüfus artışı ise üç katı geçmektedir. Akdeniz şeridindeki ülkeler (İspanya, İtalya), artıştaki ortalamayı düşürücü rol oynarlar. Aynı tarihte Anadolu'da nüfus 10 milyonun altındadır. (P. Anderson, *Les Passages de l'antikité au Feodalisme*, s.207 ve 261; akt. D. Avcıoğlu, s.1772)

21) Feodaliteye özgü bir birim olan ve Türkçe'de "malikane sistemi" de denilen **manor**, "özel bir şekilde örgütlenmiş köy"dür. Köylüleri topraklarına ve senyörlerine bağlı ve bağımlı kılan ve kendine yeterliliğe yönelik manor sistemi yalnız ekonomik ilişkilerle sınırlı değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal boyutları da olan bir düzendir. Roma İmparatorluğu'ndaki **latifundium**un dönüşmüş şekli olduğu genel kabul görmektedir.

22) Pirenne, 1983, s.59-60.

23) L. N. Gumilëv, *Son ve Yeniden Başlangıç*, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s.132.

24) Örneğin, 1064'te Mainz Piskoposu 7 bin kişilik bir kafile örgütlemişti. Hacca katılım her yerde o ölçüdeydi ki ziyaretçilere kolaylıklar sağlayan rehber kitapçıklar bile yayımlanmaktaydı. Kudüs tanıtım kitapçıkları bunların arasında en yaygın olanıydı.

25) Oysa Müslümanlara karşı savaşın birincil sahibi olan Papa Gregoire (Gregorius, 1073-1085) Müslüman sultanlarla yazışıyor, iyi ilişkiler kurmanın yararları, dost olmanın zorunluluğu üzerine görüşler ileri sürüyor, aynı "Tanrı"ya inanıyor olmanın önemi üzerinde duruyordu. (Cahen, 2010, s.46)

26) Möhring, s.13.

27) Riley-Smith, 2005, s.73.

28) "Hıristiyanlığı yaymak" için yapılan şiddet uygulamaları, Roma İmparatorluğu döneminde başlamış, Roma sonrası kurulan Cermen devletleri tarafından daha acımasızca ve "sonuç alıcı" bir şekilde sürdürülmüş, bunun sonucunda Avrupa, Avrupalıların dini olan putperestlik hiçbir yerde kalmamacasına, Pagan olduğunu söyleyebilen tek bir insan kalmamacasına Hıristiyanlaştırılmıştı. Çok sayıda insan öldürülmesine, büyük veya küçük çok sayıda savaş yapılmasına rağmen bu Hıristiyanlaştırma faaliyetinin "savaş" olduğu düşünülmemekte, bunun en azından "bir çeşit savaş" olduğu kimsenin aklına gelmemekteydi. Yani bunlar "sayılmaz"dı.

29) Runciman, cilt I, s.65.

30) Alp Hamuroğlu, "İtalyan İslamı", *Bilim ve Gelecek*, sayı 79, Eylül 2010, s.19.

31) İngiliz teolog John Wycliffe (1324-1384), *Kitab-ı Mukaddes*'in ilk kez İngilizce'ye çevirisini yapmıştı. Her zaman itibarlıydı ve Reform'un öncülerindendi. Papalık tarafından mahkûm edildi. Dönemin büyük ilahiyatçılarından sonradan Aziz Peter diye anılacak olan Cluny'den Petrus Venerabilis (1094-1156), *Kuran*'ı Latince'ye çevirmişti.

Döneminde Hıristiyan teolojisi üzerine en yetkili addı. Salamancalı teolog Juan de Segovia (1395-1458), Hıristiyan dünyasında İslamiyet üzerine ilk en ciddi araştırmayı yapmış ve "diyalog"u ilk amaçlayan olmuştu.

32) Yahudilere saldırılar ve Yahudi kıyımları sonraki Haçlı Seferleri'nin hazırlıklarında da hatırlanacak ve hep yapılacaktı. Örneğin, 1146'da yeni bir sefer başlarken Almanya'nın Rheinland bölgesinde büyük bir kıyım yapılmıştı.

33) Maalouf, s.63-64.

34) Richard le Pélerin, *Chanson d'Antioche*, s.58; akt. Erer, 49.

35) Maalouf, s.64.

36) Erer, s.50.

37) *L'Histoire des Croisades*, cilt I, 1817-1822, s.357 ve 577; *Bibliographie des croisades*, s.48, 76, 183, 248; Runciman, cilt I, s.216; akt. Maalouf, s.346.

38) 1. Haçlı Seferi'nin etraflı bir şekilde anlatıldığı ve Batı kaynaklarının geniş ölçüde yararlandığı kroniği aktaran Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s.384.

39) Erer, s.41, 56.

40) Bu katliamın sorumlusu olan İngiliz Kralı Richard'ın (1157-1199) "Aslan Yürekli" sıfatını bu kıyım üzerine aldığı söylenir.

41) Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Jerusalem Peregrinantium*, s.68; akt. Erer, s.48 ve 56. 1058/9'da Chartres'da doğup 1127'de Kudüs'te ölen rahip ve tarihçi Foucher (Foulther), yukarıda belirtilen gezi notları yanında 1. Haçlı Seferi ile ilgili olan en önemli kronikin de yazarıdır (*Historia Hierosolymitana*). *Gesta Francorum Expgnantium Iherusalem* adlı Kudüs konulu bir eseri daha vardır ve Kudüs Kitaplığı'nın kurucusudur.

42) Saladin (1138-1193) İngiliz Kralı Richard'a yaralandığında doktorunu göndermiş, atı öldüğünde de en iyisinden iki Arap atı hediye etmişti. Meyveler ve buzlu şerbetler ikram ettiği de çok yerde yazılmıştır. Nisan 1191'de bir Frank kadınının üç aylık çocuğunun kaçırılması ve bir pazarda satılması olayı kendisine iletildiğinde, Saladin, çocuğu buldurmuş, bedelini kendi ödeyerek satın almış ve çocuğu kadına vermişti (Ali Çimen, "Haçlıların Kudüs İştahını Kesen İslam Kumandanı Selâhaddin Eyyubi", *Tarihi Değiştiren Askerler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.95 ve 96).

43) Voltaire, s.26-27; daha anlaşılır bir çeviri olduğu için aynı cümleleri alıntılayan Möhring'ten aktarıldı, s.91.

44) 1060-1100 yıllarında yaşamış olan Godefroi (Gottfried) de Bouillon, ilk Haçlı Seferi'nin Frank komutanlarındandır ve Kudüs Fatihi olarak bilinir. Kurduğu Kudüs Krallığı uzun süre yaşayacaktır.

45) O dönemde Avrupa'da "soylu bir dinsiz" olarak anılan, "gizli bir Hıristiyan" olduğu da söylenen Saladin'i Dante "erdemli" sıfatıyla anacak, *Limbo*'daki "değerli ruhlar" arasına katacak (*La divina commedia*, 1310-21), Walter Scott *The Talisman* (1825) adlı eserinde onu öve öve bitiremeyecektir. Ortaçağ Alman şairleri, Walther von Vogelweide, papaz Wernher, şövalye-şair Sefried Helbling (13. yüzyıl), sonraları, Voltaire (*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, 1758), Lessing (*Nathan der Weise*, 1799), Schiller (*Über Völkerwanderung, Kreuzzüge und Mittelalter*, 1788), onu ya yazdıklarında kahraman yaptılar veya olumlu göndermelerle andılar. 15. yüzyılın ortasında papalık kâtibi Flavio Biondo onu, *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii* adlı eserinde zamanın en akıllı ve aydın hükümdarı olarak tanıtmıştı. Avrupa'da hakkında en fazla biyografi yazılan Doğululardan biri oldu.

Bunların yanı sıra Saladin, Avrupa'da "en önemli düşman" sayıldığından ve 3. Haçlı Seferi, Saladin'i yenmek gereği öne çıkarılarak yapılmak istendiğinden seferin giderleri Avrupa'da "Saladin Vergisi" ya da "Saladin Onluğu" (Haçlı Seferi'ne katılmayan herkes o yılki gelirinin onda birini ödemek zorunda olduğundan vergi böyle anılıyordu) adı altında toplanan paralarla karşılanmaya çalışılmıştı. Papalığın onayladığı (Poumarède, s.11), ancak, İngiltere'de itirazlara rağmen kralın (II. Henry) dayatmasıyla toplanabilen bu vergi, Fransa'da başarısızlıkla sonuçlandı, bir rezalete dönüştü ve kral tarafından (II. Philipp) mecburen kaldırıldı.

46) Fransızca **outre mer**den gelen bu sözcük "denizlerin ötesinde" demektir. Haçlı devletçikleri için yaygın olarak kullanılmıştır ve Türkçede rastlanmamakla birlikte Batılı kaynaklarda halen de kullanılmaktadır.

47) Haçlı Seferleri'nin yönetici ve komutanlarından Godefroy de Bouillon'un Papa II. Urbanus'a gönderdiği mektuptan.

48) Avrupa Hıristiyanlığına göre olmayan bu dinsel "kozmopolitizm", Endülüs İspanya'sından gelme **convivencia** olarak Hıristiyan Avrupa'da bir tek İtalya'da kendine bir yer bulmuştu. Bkz. Kapak: İtalyan İslamı, *Bilim ve Gelecek*, sayı 79, Eylül 2010.

49) Hıristiyan teologu ve düşünürü Raimond Lull (Raimundus Lullus, 1232-1315), kılıç zoruyla Hıristiyanlaştırılamayan Müslümanların "ikna" yoluyla Hıristiyanlaştırılabileceklerini düşünmüş ve bunun yapılmasını istemiş, önermişti. Aynı düşünce St. Bernard'da (1090-1153) da görülmüş, bu din adamı Arapların ve Türklerin Hıristiyanlaştırılması için misyon faaliyetlerinin gerekli olduğunu yazmıştı. (*De Consideratione*; Benjamin J. Kedar, *Crusade and Mission: European Attitudes toward to Muslims* içinde, s.61; akt. Kalın, s.69)

50) Kalın, s.71.

51) Southern, s.92.

52) O dönemde -"Fransa" kelimesi resmi ve yaygın olmasa bile yer yer kullanılmakla birlikte- "Fransa" ve "Fransızlık" henüz yoktu. Tarih sahnesine bir Cermen krallığı olarak adım atmış Fransa'nın kralları, *rex Francorum* (Frankların kralı) olarak tanımlanırdı. İlk olarak Capet Hanedanından II. Philippe (August, 1179-1223), "Frankların Kralı" yerine "Fransa Kralı" unvanını almış, kral ancak o zamandan sonra **rex Francia** (Fransa kralı) olmuştu. "Fransa" ve "Fransızlık"ın başlangıcı bu yüzden en erken 13. yüzyıldır.

53) Amin Maalouf, *La Nouvel Observateur*, 24-30 Ocak 1991; akt. Ruelland, s.62.

54) 1173 yılında ölen Kudüs Kralı Amaury, düşmanlara verilen sözleri tutmamanın doğru ve gerekli olduğunu açıkça ileri sürebilmişti (Gibbon, 2/685; akt. Erer, 89), ama verilen bu sözler ve yeminlerden herkesin "affedilmiş" ve "kurtulmuş" olacağı din adamları ve tarikat reisleri tarafından seferler boyunca zaten hep savunulmuştu ve her zaman da savunulacaktı.

55) Kudüs geri alındığında Saladin, bütün Hıristiyanların can güvenliği için teminat vermişti ama "Avrupalılar"ın, yani "yabancı olanlar"ın, dolayısıyla Haçlıların "kırk gün içinde Kudüs'ten ayrılmalarını" da şart koşmuştu.

56) Möhring, s.13.

57) Aytunç Altındal, *Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s.58.

58) Doğu Roma İmparatorluğu'nun yanında komşusu olarak ortaya çıkan ve imparatorluğun topraklarında büyüyen Anadolu Selçuklularından, "Rum Selçukluları" olarak da söz edilir.

59) Maalouf, s.350.

60) Hıristiyan dünya içinden örnek, Renaudot adlı yazarın *İskenderiye Patriklerinin Tarihi* adlı eserinde Doğulu Hıristiyanların Müslümanların idaresini Latin idaresine tercih ettiklerini yazmasıydı; s.545; akt. Erer, s.88.

61) Ionnes Kinnamos, *Historia*, Bonn 1938, s.281; akt. Levçenko, s.207.

62) Tarihçi Niketas Khoniates; akt. Levçenko, aynı yerde.

63) Gumilëv, 2002, s.239.

64) Eleonore, babası İngiltere Kralı II. Henry olan "Aslan Yürekli Rişar"ın annesidir.

65) Michaud, *Histoire des Croisades*, Delagrave, Paris 1849, 1/39-395; akt. Erer, s.82.

66) Voltaire, s.23.

67) Runciman, cilt II, s.392.

68) Levçenko, s.214.

69) Örneğin, 2 Mayıs 1182'de, Haliç'te 60 bin kişinin yaşadığı Latin mahallelerine yapılan saldırılarda herkes öldürüldü, her yer yakıldı, denize atlayarak kaçmaya çalışanlar "Rum ateşinin yardımıyla avlandı, sağ kalan 4 bin kişi Türklere köle olarak satıldı". (Levçenko, s.216)

70) I. Friedrich (1122-1190), Silifke yakınındaki Saleph (Göksu) Irmağı'nda boğularak öldü. Atından düştüğünde zırhlı olduğu için sudan çıkamadığı sanılıyor. Ölümü üzerine ordusu dağılmıştı. Ancak ölmeden önce Kılıçarslan'la anlaşması onun Saladin'le arasının açılmasını sağlamış, Haçlı Seferleri'nde bu bakımdan ayrı bir önemi olmuştu.

71) Taht üzerindeki bütün haklarıyla birlikte gözlerini de kaybetmiş imparator II. İsaakios'a yapılan haksızlığı ortadan kaldırmak, onu tekrar tahta oturtmak "gerekiyor"du. Haçlılar bu iktidar kavgasında "görülmemiş bir ihanet" keşfetmişlerdi ve bu ihanetin cezası verilecekti. Kurtarılmaya

çalışılan imparatorun Roma'ya ve Haçlılara düşmanlığını ise bilmeyen yoktu. Bu yazılanlar dışındaki ayrıntılar için bkz. Voltaire, s.28-30; Runciman, cilt II, s.99-102; Kotzur, s.36; Konstam, s.67.

72) Haçlıların ödeme zorluğu, Venedikliler tarafından yaratılmış, Venediklilerin Haçlılara her istediklerini yaptırmalarıyla sonuçlanmıştı. 95 bin gümüş Mark (4.200.000 altın Frank) olarak belirlenen alacak, ölçüler üstüydü. Venedikliler, Macar Kralının elindeki Dalmaçya sahil kenti Zara'yı Haçlılara kendileri için fethettirerek bunu alacaklarına saydılar. Papa, Hıristiyan oldukları ve düşman olmadıkları için Macarların topraklarına girilmesine ve bu "ödeme"ye karşı çıkmıştı ama onu dinleyen yoktu. Ödenemeyecek bir miktarın fatura edilmesi ve bunun yerine stratejik yerlerin Haçlılarca kendileri için zapt ettirilmesi önceden düşünülmüş, Venediklilerin İstanbul'un Haçlılar tarafından fethedilmesi projesinin aracı olarak planlanmış ve uygulanmıştı.

73) Pirenne, 1983, s.32. Levçenko ise (Marx'ın *Extraits chronologiques*'te yazdıklarını alıntılayarak) Dandolo'nun "ticari bir alışverişte bulunmak için Haçlıların saflığından yararlanmaya karar verdi"ğini ve harekatı önceden kararlaştırmış bir şekilde yaptırdığını belirtmektedir (s.224). Orduların Venedik'te toplanması, açlıkla ve zorluklarla karşılaşılan Suriye yerine böyle olumsuzlukların olmayacağı gerekçesiyle hedefin güneye (Mısır'a) kaydırılmış olmasındandı. "Kâfirler Mısır'da ezilecek"ti! Kandırılan haçlı kitleleri Mısır'a gidilmesi için (bu durumda deniz yolunun kullanılması şarttı) Venedik'e getirilmiş, ama Mısır yerine İstanbul'a götürülmüştü. Marx'a göre, Papa III. Innocentius Venedik'in düzenbazlığını anlamış, Haçlıların Hıristiyanlara saldırmamasını şart koşmuş, yola çıkılmasına bu koşulla izin vermişti. Ama kendisini kimsenin iplemeyeceğini bilmiyordu.

74) Salaheddin, İsa'nın mezarının korunmasını Ortodoks Hıristiyanlara önermiş, karşılığında Konstantinopolis'te daha fazla Müslümanın ticaret yapmasını, bunların ibadetlerine izin verilmesini, göndereceği din adamları (müezzin, imam vb.) ve minberin de kabul edilmesini istemişti. Bunların kabul edilmesi yüzünden 1189'dan sonra İstanbul'daki Müslüman sayısı biraz artmıştı.

75) Alexander von Willingen, *Constantinople*, A&C Black, London MCMVI, s.60 vd; Murat Bardakçı, *Hürriyet*, 25 Eylül 2005; akt. Kongar, s.37.

76) Parçalanıp yok edilenler arasında MÖ 4. yüzyılda yaşamış büyük heykeltraş Lysippos'un Herakles'i, zamanında ünlenmiş Samoslu Hera, Altın Elmalı Paris, Troyalı Helena ve benzerleri gibi başka eserler de bulunuyordu.

77) Levçenko, s.229.

78) 15. yüzyıldaki fetihte nüfus 40 binin altındaydı ve bu sayı, o zamanki İstanbul nüfusunun, 12. yüzyıldakinin onda birinden bile az olduğunu gösteriyordu (Steven Runciman, *Konstantinopolis Düştü / 29 Mayıs 1453*, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s.225). Ostrogorsky, İstanbul'un 6. yüzyıldaki nüfusunun 600 binden fazla olduğunu belirtmektedir (*Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s.41-42).

79) Edward Gibbon, *Histoire de la Décadence et de la Chute de l'Empire Romain*, Mairet et Fournier, Paris, 2/679; akt. Erer, s.80.

80) Ermenilerin Haçlılar ve Moğollarla ilişkileri ve işbirlikleri konusunda bkz. L. N.Gumilëv, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Selenge Yayınları, İstanbul 2002, s.222-224; Runciman, cilt III, s.217, 260-267.

81) Moğol Hanı Olcaytu, Hıristiyanlığı, Museviliği, Budizmi ve İslamiyeti inceledikten sonra İslamda ve İslamın Şia Mezhebinde karar kılmıştı. Bu tarihsel seçim, yalnız Doğu ve İslam tarihini değil, Hıristiyanlık tarihini de önemli bir şekilde etkileyecek, Hıristiyan dünyanın büyük tepkisine yol açacaktı. (David Bundy, "The Syriac and Armenian Christian Responces of the Islamification of the Mongols", *Mediavel Christian Perception of Islam* içinde, s.33-53; akt. Kalın, s.69 ve 169)

82) Riley-Smith, 2005, s.73.

83) Runciman, cilt I, s.88.

84) Bu gibi aldatma ve sömürme tutumlarının sonucu olarak "Avrupalılar" tarih boyunca İtalyanları, "açgözlülüğün ve ticari ahlak yoksunluğunun" kınanacak örnekleri olarak tanımlayacaklardı (Cipolla, s.68).

85) Bu yüzden olsa gerek, Cahen, Doğu'daki Avrupa oluşumlarından (haçlı devletlerinden) hep "Latin-Doğu" olarak söz etmektedir. (2010, s.125 vd.) Aynı kullanım Runciman'da da görülmektedir.

86) Akkâ ele geçirildiğinde Cermen birliklere yağma yapma izni verilmemiş, daha sonra Askalon kalesi kuşatmasına Leopold (1157-1194) bu yüzden katılmak istemediğinden bütün Cermen sancakları zorla ele geçirilip parçalanmış, çamurlara atılmıştı. Cermenlerin husumeti yatışacak gibi değildi. Akkâ'nın zapt edilmesine katılmış Batılı Franklar da "hak ettiklerini" alamamaktan şikâyetçiydiler.

87) s.347.

88) Ruelland, s.61.

89) Cilt III, s.400.

90) L.N.Gumilëv, 2002, s.132; Maalouf, 1997, birçok yerde.

91) Maalouf, s.65.

92) Zengi, Salaheddin'den önceki kahraman öncü olacaktır. **Zain el-İslam**, **Nasir Emir ül-Mu'minin**, **El-Malik el-Mansur** unvanlarıyla anıldı.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

1) Ahmet Refik Altınay, *Haçlılar (1095-1291)*, Ötüken, İstanbul 2007.

2) Doğan Avcıoğlu, "Doğu-Batı İlişkilerinde Dönüm Noktası: Haçlı Seferleri", *Türklerin Tarihi, Dördüncü Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1986, s.1772-1876.

3) August Bebel, *Hz. Muhammed ve Arap-islam Kültürü Dönemi*, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2004.

4) Pierre Boulle, *Der denkwürdige Kreuzzug / Kaiser Friedrich II. Von Hohenstaufen*, Christian Wegner Verlag, Hamburg 1970.

5) Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

6) Claude Cahen, **i***slamiyet / Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

7) Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınevi, İstanbul 1979.

8) Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

9) Kriton Dinçmen, *Haçlı Seferleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

10) Alain Ducellier, Michel Balard (der.), *Konstantinopolis 1054-1261 / Hıristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

11) Raşid Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.

12) Emre Kongar, "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethinde IV. Haçlı Seferi'nin Rolü", *Tarihimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006.

13) Angus Konstam, *Die Kreuzzüge / Vom Krieg im Morgenland bis zum 13. Jahrhundert*, Tosa Verlag, Wien 2005.

14) Hans-Jürgen Kotzur, *Kein Krieg ist Heilig / Die Kreuzzüge*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2004.

15) M. V. Levçenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Özne Yayınları, İstanbul 1999.

16) Bernard Lewis, *Uygarlık Tarihinde Araplar*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.

17) Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Telos Yayıncılık, İstanbul 1997.

18) Hannes Möhring, *Salaheddin Eyyubi / 1138-1193*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

19) H.A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997

20) İlber Ortaylı, "Haçlı Seferleri", *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.39-46.

21) Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

22) James Reston, Jr., *'Allah' ve 'Tanrı' İçin Savaşanlar*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2004.

23) Jonathan Riley-Smith (Hrsg.), *Illustrierte Geschichte der Kreuzzüge*, NZZ Verlag, Zürich 1999.

24) Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2004.

25) Jacques G. Ruelland, *Kutsal Savaşlar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

26) Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt, TTK, Ankara 1998.

27) Zeki Tez, *Tıbbın Gizemli Tarihi / Semboller, büyüler ve ritüeller eşliğinde 'şifa'*, hayykitap, İstanbul 2010.

28) Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

29) Voltaire, "Haçlı Seferleri" ve "İstanbul'un Haçlılar Tarafından İşgali", *Müslümanlar, Türkler, Ötekiler*, İgus Yayınları, İstanbul 2009, s.22-31.

Kadın Tıbbiyeli'den türbana dair...

Bu yazıda bir hekim olarak türbanın ve ilişkili örtünme biçimlerinin kadınlarımızın, genç kızlarımızın, hatta ergenliğe girmemiş kız çocuklarımızın sağlıklarını nasıl etkilediğini anlatmak istiyorum. Türbanla ve ilişkili örtünme biçimleriyle oluşabilecek bu sağlık sorunlarını toplumla paylaşmak bilim insanları, hekimler olarak bizim görevimiz... İster inancı gereği, ister kültürel ve dinsel baskılar gereği örtünsün, tüm kadınlarımızın, genç kızlarımızın da bu bilgilere erişme hakkı olmalı...

Prof. Dr. Ferhan G. Sağın
Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı

Bu yazıda türbanın demokratik, çağdaş bir toplum düzeninde "kadının kıyafet özgürlüğü" içinde olup olmadığını tartışmayacağım. Ülkemizde, önemli bir siyaset ve ticaret aracı olarak neden ısrarla siyasi gündemde tutulduğunu da... Halkın din duygularının sömürülerek türbanın ve velev ki diğer siyasi simgelerin cumhuriyetin temeli olan laiklik ilkesine karşı sistematik bir şekilde nasıl kullanıldığından da bahsetmeyeceğim. Bırakalım türbanı bu noktadan politikacılar tartışsın… Onlar bilmezler mi, laikliğin "inanç özgürlüğü"nün çok ötesinde bir kavram olduğunu, laik düzende yalnız bir inancın değil, her türlü inancın saygı görmesi gerektiğini… İnanca saygının da onu siyasallaşmadan kurtarmaktan geçtiğini… Batı demokrasilerinde inançların kişilerin vicdanlarına bırakıldığını, siyasal yaşamın dayanağının ise bilim ve hukuk olduğunu… Yani kamu yaşamına ilişkin karar ve işlemleri düzenleyecek yasaların her hangi bir inancın ilkelerine göre yapılmasının önerilmesinin bile kabul edilmeyeceğini…

Kadının İslam bilimcileri arasında bile tartışmalı olarak yorumlanan örtünme zorunluluğunu da sorgulamayacağım bu yazıda... Varsın, din aydınları yorumlasın İslam'da türbanın yerini… İslam tarihçileri örtünmenin ortaya çıkışını, gerekçelerini incelesinler… Onlar şüphesiz ki, günümüzden 700 yıl önce İslam aydınlanmasının dünyaya hükmettiği dönemde Yunus Emre'nin, "Şer' ile hakikatin niteliğini söyleyim: Şeriat bir gemidir, hakikat denizidir, Ne denli sağlam olsa geminin tahtaları, Ona dalga vurdukça, aşınıp gidesidir" deyişini unutmayacaklar… Türban dayatmasının "*Kuran*'ın emirlerinden mi, yoksa kişisel görüşlerin dinselleştirilmesinden" mi kaynaklandığını en iyi onlar ayırt edeceklerdir.

Türbanın laik ve demokratik bir cumhuriyeti düzenleyen hukuksal zemindeki yerini de tartışmayacağım. Hele hele, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın aldığı kararların hukuki yorumlarını da… Türkiye'de siyasal İslam'ın simgesi durumuna gelen türbanın kamu alanlarında ve üniversitelerde kullanımını kısıtlayan mahkeme kararlarının ve uygulamaların insan haklarına aykırı olmadığı yönündeki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına da değinmeyeceğim. Anayasamızda, iç hukukumuzda temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmaların anayasadan ve kanunlardan üstün olarak tanımlandığını da… Varsın, saygın hukukçularımız, hukukun kendi mecrasında yorumlasın bunları…

Toplumbilimi alanında türbanın nasıl ve neden ortaya çıktığını, kökenini, biçimini de sorgulamayacağım. Şüphesiz ki toplumbilimciler, türbanın 1960'lı yıllardan itibaren Mısır'da Müslüman Kardeşler ve İran'da Mollalar Hareketiyle simgeleşen siyasal İslam'ın yükselişiyle ortaya çıktığını hatırlatacaklardır topluma… Sadece bir örtü olmadığını da… Yüz açıkta kalacak şekilde başın ve boynun sımsıkı örtüldüğü özel bir örtünme şekli olarak

toplumda üniformalaştığını da… O üniformanın altında bazen topuklara kadar inen pardösünün, bazen de dar kot pantolonların bulunmasının nasıl bir açıklaması olduğunu aynı toplumbilimciler ve belki de ruhbilimciler birlikte tartışsın bırakalım da…

Kadınlarımızın sağlığını nasıl etkiliyor?

Ben toplumbilimci-ruhbilimci değilim, hukuk insanı da değilim. Din alanında ise hiç yetkin değilim. Siyaset arenasında da top koşturamam. Dolayısıyla, türbanla ilişkili yukarıda belirttiğim noktaları tartışmayacağım. Ama ben, bu yazıda bir hekim olarak türbanın ve ilişkili örtünme biçimlerinin kadınlarımızın, genç kızlarımızın, hatta ergenliğe girmemiş kız çocuklarımızın sağlıklarını nasıl etkilediğini anlatmak istiyorum. Ama önce bir kadın meslektaşımızın söylediklerine kulak verelim:

"Muayeneye gelen tesettürlü kızlarımız ve kadınlarımız soyununca, dayanılmaz bir ter kokusu yayılır.

Memelerinin altı kırmızı ve kokulu bir sıvı ile kaplıdır. Din uğruna eliniz ıslanır, mideniz bulanır. Türbanları yumurta gibi sert olsun ve dik dursun diye, eski röntgen filmlerini kesip, iki kat eşarbın altına koyuyor bazıları. Başlarını açtıklarında, baş derileri, havasızlıktan suları akan, cılk yaradır. Ve bizden, yani hekimlerden, tam da bu yaralar için tedavi isterler... Yeryüzünde kadınlarına bunu reva görürken, öbür dünyada açık saçık hurilerin hayali ile yaşamak yetiyor o erkek zihniyetine!.." (Mine G. Kırıkkanat'ın, "Tesettür ve Pranga" adlı yazısında, bir kadın hekim okurunun mektubundan aldığı satırlar - 27 Nisan 2005, *Radikal* Gazetesi)

Örtünen annelerin sütünden yeterince kalsiyum alamayan bebeklerinde çocukluk çağında raşitizm hastalığı görülüyor.

Şimdi gelelim bu konudaki bilimsel verilere, Tıbbiyeli'nin işi bu:

Derimiz en geniş organımız… Sadece koruyucu bir tabaka değil, vücut ısısını ve su dengesini sağlayan, D vitamini sentezi gibi önemli biyokimyasal yolaklara izin veren, vücudumuzdan zararlı maddelerin ter yoluyla atılımını gerçekleştiren bir organ… Örtünme, işte havayla teması kesilmemesi gereken bu canlı yapıyı anlamlı bir şekilde etkiliyor. Türbanlı kızlarımızın kadınlarımızın derileri gün ışığından ve havadan yoksun kalıyor, rahat nefes alamıyor, işlevlerini yerine getiremiyor. Ayrıca, örtünmede daha çok koyu renkli kumaşlar tercih edildiğinden, kadınlarımız daha fazla terliyor ve ilişkili deri-saç lezyonlarıyla sık sık karşı karşıya kalıyor, yine aynı nedenlerle yaz aylarında sıcaklık çarpması olaylarını da daha fazla yaşıyorlar.

Ancak özellikle son 20 yıldır üzerinde en önemle durulan konu, örtünmenin etkisiyle güneş ışığına yeterince maruz kalamayan deride D vitamini sentezinin yetersizliği; yani D hipovitaminozu… İlk olarak Hindistan'daki Sünni Müslüman kadınlarda gözlemlenen bu sonuç örtünmenin yanı sıra bu kadınların sosyal yaşama ve toplum içine dahil olmamaları, vakitlerini daha çok evde ve gün ışığından yoksun olarak geçirmelerine de bağlanmış.

Benzer şekilde Faslı kadınlarda da D hipovitaminozu oldukça yüksek bir oranda (yüzde 91) bulunmuş, eksikliği oluşturan en önemli faktörler olarak da çarşaf benzeri giysilerin giyilmesi ve çok az bir süre gün ışığına maruz kalınması (günde 30 dakikadan az dışarı çıkmak) belirlenmiş.

İlginç olarak, güneş ışınlarına en fazla maruz kalınan ülkelerden Avustralya'da yapılan bir çalışmada göçmen olan örtülü kadınların yüzde 80'inde D vitamini eksikliği saptanmış.

Ülkemizde de bu konuda yapılmış ilginç çalışmalar var. Değişik giyinme tarzları sergileyen kadınlarda yapılan bir çalışmada, sadece ellerin ve yüzün gün ışığına maruz kalmasının kısmen D vitamini sentezine olanak tanımasına rağmen D vitamini eksikliğini gidermeye yetmediği gözlenmiş, ayrıca çalışmadaki tamamen örtünen kadınların hepsinde D hipovitaminozu görülmüş.

D vitamininin kalsiyum metabolizması, kemik gelişimi ve bütünlüğünün korunmasındaki rolü göz önüne alındığında, bu vitaminin eksikliğiyle gelişecek hipokalsemi, osteomalazi ve osteoporoz örtünen kadınlarımızın önündeki en önemli sağlık sorunları… Tabi bunların sonucu olarak gelişecek komplikasyonlar da…

İrlanda'da yapılan bir çalışmada araştırıcılar, örtünen kadınların doğum sırasında kalça kırığı gelişimi açısından daha fazla risk taşıdığını belirlemişler. Dublin'deki St James Hastanesi, Osteoporoz Birimi'nden Dr. Miriam Casey, D vitamini eksikliği içinde olan bu annelerin bebeklerinin özellikle doğum sonrası ilk haftada nöbet geçirmeye daha eğilimli olduğunu belirtiyor.

Bu bebekleri bekleyen bir başka sorun da birkaç yıl önce, İngiltere'de yapılan bir çalışmada dile getirildi. Doktorlar Müslüman (ve örtünen) annelerin sütünden yeterince kalsiyum alamayan bebeklerinde çocukluk çağında görülen raşitizm sıklığına dikkat çektiler.

American Journal of Clinical Nutrition'da 2007 yılında yayımlanan bir çalışmada Dr. Saadi ve arkadaşları, hemen hepsi kolları ve bacakları da örtülü bir giyim biçimi olan, hiç doğum yapmamış 88 kadında ve emzirme dönemindeki 90 annede D vitamini düzeylerini araştırıyorlar. Çalışmadaki 178 olgudan sadece 2 tanesinde D vitamini eksikliği görülmüyor. Geri kalan 176 olguya 3 ay boyunca vitamin desteği uygulandığında sadece yüzde 30 oranında olgunun önerilen kan düzeylerine erişebildiği görülüyor.

Ruh sağlığı üzerindeki etkileri

"Hemen hemen, türban takmış her kadının arkasında bir erkek öyküsü vardır!" diyen düşünce adamı Orhan Bursalı'nın bu teorisi aslında kadının üzerindeki baskıcı uygulamalara işaret ediyor. Bu uygulamaların ruh ve akıl sağlığı üzerindeki etkilerini inceleyen İnsan Hakları İçin Hekimler (Physicians for Human Rights-PHR) grubu da Afganistan'da Taliban kuralları altında yaşayan Afgan kadınları üzerinde ilginç bir çalışma yürütmüşler ve dikkat çekici bir sıklıkta duygudurum bozukluklarına rastlamışlar. Olguların yüzde 97'si majör depresyon semptomları gösteriyor, yüzde 86'sında da anksiyete belirtileri saptanıyor. PHR bu durumun kadınlara uygulanan baskıcı tutumlara bağlı olduğunu öne sürüyor, ayrıca bu bulguların, kadınların hareketini kısıtlayan ve örtünmeye zorlayan koşulların yarattığı kronik stresle daha da alevlendiğini bildiriyor.

Türbanlı kadınların önündeki önemli bir sorun da sağlık hakkına erişimdeki kısıtlılık… Erkek doktorlar, türbanın çıkarılması ve vücut muayenesi yapılması sırasındaki kısıtlılıklar yüzünden türbanlı ya da örtünmüş kadın hastalarında etkin bir şekilde muayene ve tedavi gerçekleştiremiyorlar. Bu konu, yakın zamanda Taliban rejimindeki kadınların aldıkları sağlık hizmetinin kalitesini inceleyen bir araştırmada da ortaya çıkmış durumda... Bu araştırma, örtünen kadınların hem hekimlerden, hem de diş hekimlerinden anlamlı derecede yetersiz hizmet aldığını ortaya koyuyor.

Türban ya da örtünme fiziksel olarak da bir takım sorunlar yaratıyor. İnanç gereği örtünme genellikle kalın-ağır kumaşlarla olduğundan ve tüm vücudu kaplayarak yere kadar uzandığından, bu şekilde giyinmiş bir kadının hareket kabiliyeti de doğal olarak güçleşiyor, azalıyor. Türbanın yarattığı görüş kısıtlılığı da işin cabası… Özellikle trafikte ve araba kullanırken bu görüş kısıtlılığının çeşitli kazalara sebep olabileceği ileri sürülmekte... Bu konu yakın zamanda Fransa'da gelişen bir olayda bir polis memurunun türbanlı bir kadına yazdığı trafik cezasıyla da gündeme geldi.

Aydınlatmak görevimiz

Türbanla ve ilişkili örtünme biçimleriyle oluşabilecek bu sağlık sorunlarını toplumla paylaşmak bilim insanları, hekimler olarak bizim görevimiz... İster inancı gereği, ister kültürel ve dinsel baskılar gereği örtünsün, tüm kadınlarımızın, genç kızlarımızın da bu bilgilere erişme hakkı olmalı… Kültürel değişimler bir gün içinde erçekleşmiyor ama eğitim ve etkileşimle zaman içinde olgunlaşıyor, ortaya çıkıyor. Bizlerin rolü "kadının kıyafet polisliğini" yapmak değil, ama elbette devlet her vatandaşının temel hak ve özgürlüklerini koruyan, hakları demokratik ve eşit olarak düzenleyen yasal sınırlar içinde gerekli önlemleri de alacaktır. Kadınlarımızı ayrımcı eşitsiz-baskıcı uygulamalardan korumak, onların "çağdaş Cumhuriyet'imizin sağlıklı ve özgür bireyler"i olarak yaşayacakları koşulları sağlamaktır devletin görevi… Bu ülkenin Tıbbiyelileri ve vatan aydınları olarak bize düşen görev ise, kadınlarımızı "çağdaş Cumhuriyet'in sağlıklı ve özgür seçimler yapabilen bireyler"i olma yönünde aydınlatmak olmalı…

Bunun için elimizde bilimin gücüyle oluşturulacak farkındalık ve uyanıştan daha güçlü bir silah var mı?

NOT: Bu yazı, İzmir Tabip Odası bülteni *TIBBİYELİ*'nin Kasım 2010 sayısında yayımlanmıştır.

KAYNAKLAR

1) OP Kapoor, Deficient sunlight in the aetiology of osteomalacia in Muslim women, *Bombay Hospital Journal Reviews.*

2) F. Allali et al., High Prevalence of Hypovitaminosis D in Morocco: Relationship to Lifestyle, Physical Performance, Bone Markers, and Bone Mineral Density, *Seminars in Arthritis and Rheumatism,* 38 (6): 444-451, 2009.

3) S. Grover, R. Morley; Vitamin D deficiency in veiled or dark skinned pregnant women. Med J Aust, 175:251–2, 2001.

4) J. Benson, Hiding from the sun-Vitamin D deficiency in refugees, Australian Family Physician 36 (5): 355-357, 2007.

5) F. Alagöl et al., Sunlight exposure and vitamin D deficiency in Turkish women, *Journal of Endocrinological Investigation,* 23 (3):, 173-177, 2000.

6) T. R. Bandgar, N. S. Shah; Vitamin D and Hip Fractures: Indian Scenario, *Journal of the Association of Physicians in India,* Volume 58, 2010

7) Adriana Stuijt, "Women could endanger their health by wearing burqas". Digital Journal. http://www.digitaljournal.com/article/272307.

8) Stephanie Dubitsky, "The Health Care Crisis Facing Women Under Taliban Rule in Afghanistan", http://www.wcl.american.edu/hrbrief/v6i2/taliban.htm.

http://www.thecarconnection.com/marty-blog/1044516_should-driving-while-wearing-burqas-be-illegal-how-abouthelmets

'Dağların müftüsü': Çam ağacı

Günümüz Anadolu'sunda "Dağların müftüsü çamdır" şeklinde bir söz vardır. Bu söz çam ağaçlarının halen kutsal bilindiğini ve inanca dair bir ağaç olduğunu gösterir. Nitekim Anadolu'da çam ağaçlarından bir bölümü "evliya çam" olarak adlandırılarak korunmakta, adak ve dilek ağacına dönüştürülerek süslenmektedir. Ülkemize endemik çam ağaçlarının gövdesi, kabuğu, kozalağı, özsuyu halk ilacı olarak kullanılır.

Yepyeni bir yıla giriyoruz. Yeni yılı kutlarken evinizde bir de çam ağacı olacak mı? Artık plastik maketleri de satılan yılbaşı çamınızın dallarını rengârenk süslemelerle de bezemeyi düşünüyor musunuz? Soğuk bir yılbaşı akşamında yemyeşil bir çam ağacını baharı hatırlatan kurdeleler ve yaz meyvelerini çağrıştıran süslemelerle bezemenizin tarihsel nedenlerini hiç düşündünüz mü? Aşağıdaki satırların bir ölçüde de olsa bu merakınızı gidereceğini umuyoruz.

Sümerler ve Hititlerin kutsal ağacı

Günümüz Anadolu'sunda "Dağların müftüsü çamdır" şeklinde bir söz vardır. Bu söz çam ağaçlarının halen kutsal bilindiğini ve inanca dair bir ağaç olduğunu gösterir. Nitekim Anadolu'da çam ağaçlarından bir bölümü "evliya çam" olarak adlandırılarak korunmakta, adak ve dilek ağacına dönüştürülerek süslenmektedir. Çam ağacının kutsallığını ilk olarak Sümerlerde görmekteyiz: Sümerlerde akçam ağacının üzerinde göktanrısının durduğuna inanılırdı. (1) Akçam adı Anadolu'nun bazı yörelerinde karaçama verilen diğer bir ad olduğundan Sümerlerde karaçam ile göktanrı ilişkilendirilmiş olmaktadır.

Çam ağacının kutsal görülmesinin kökeninde eski Anadolu uygarlıklarının da önemli payı vardır. Hititlerde Eya veya Eyan ağacı olarak adlandırılan çam ağacı, vergiden veya hastalıktan muaf olan kişilerin evlerinin önüne dikilerek insanların bu ayrıksı durumlarını sembolize ederdi. Hititlerde çam ağaçları dağlardan kesilerek süslenirdi. Kıtlık bitip de bereket geldiğinde, dallarında çeşitli hediyeler asılarak süslenen çam ağacı bereket tanrısına sunulurdu. Bir Hitit metninde, kesilmesine karar verilen çamın bulunduğu dağa yönelik olarak;

"*Ve Şidduva dağına kesmek için giderler.*
Eyan'ın altına kesmek için gelir.
Labga ekmeğini parçalar ve şöyle söyler;
Şidduva Dağı, sen bak!
Şu Eyan ağacını süslemek için götüreceğiz…" (2)

denilerek ağacın sahibi dağa ve ağaca yönelik davranışlar hakkında bilgiler yer almaktadır. Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere çam ağacının kesimi belirli bir ritüel eşliğinde yapılmaktaydı: Kesilen ve Bereket Tanrısı Telepinu'nun önüne konulan çamın süslenmesi ile ilgili metinlerde de;

"*Telepinu'nun önünde Eyan ağacı durur.*
Eyan ağacından bir koyun tulumu sarkar.
İçinde koyunun yağı durur
Sonra içinde Tahıl Tanrısı GİR
Ve şarap durur.
Sonra içinde sığır ve koyun,
İçinde uzun yıllar ve nesiller durur" (2)

denilmektedir. Bu metinde bahsedilenler hep sevindirici nesne ve değerler olup günümüzdeki yılbaşı ağacındaki hediye süslemelerine benzemektedir. Süslenen ve Tanrı Telepinu'ya sunulan çama asılan hediyelerin içinde "*Uzun yıllar ve nesiller durur*" denilmesinden de bu işlemlerin yıldönümü ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Hititler çam ağacını büyü amacıyla da kullanmışlardır: Hititlerin büyü uygulamalarında, kötü büyüyü ortadan kaldırmak (çözmek) amacıyla ortaya getirilen bir mangalın içinden çam kozalakları alınmaktadır. (3)

Anatanrıça Kibele'nin sevgilisi

Hitit sonrası Frig uygarlığındaki Anatanrıça Kibele inancında, Hititlerdeki Bereket Tanrısı'nın ye-

Anatanrıça Kibele'nin sevgilisi Attis.

rini alan Tanrıçanın sevgilisi Attis'in, çam ağacı altında öldüğü söylendiğinden Kibele ayinlerinde bu tür bir ağaç, dallarına bezler asılı halde tapınağa getirilirdi. Bu bezlerin Attis'in kanamasını durdurmak için Kibele'nin kullandığı sargılar olduğuna inanılır ve Tanrıça, Attis ile özdeşleşen çam ağacını tıpkı ağaçtan sarkan çiçekler gibi bahar çiçekleriyle süslerdi. Ağaç aynı zamanda Attis'i ayartıp sadakatsizliğe sürükleyen periyi de temsil etmekteydi. Bu nedenle anatanrıçanın gazabını temsilen kesilir ve öldürülürdü. (4) Günümüz yılbaşı kutlamalarında yılbaşı çamlarının süslenmesinin kökeninde Anadolulu Hitit ve Frig inançlarının etkisi de bulunmaktadır.

Çam gibi reçine kokulu ağaçların Anadolu inançlarında genelde erkeksi bir kokuyu temsil ettiği, çam ağacının Anatanrıça Kibele'nin sevgilisi Attis'i sembolize etmesinden ve Hititlerde erkek tanrıya sunulmasından bellidir. Frig inanç alanının coğrafi olarak tam merkezinde kalan Kütahya ilimizde yetişen endemik Piramidal Karaçam Pinus nigra subsp. pallasiana var. pyramidata'nın Kibele kültünün bu topraklarda yeşermesiyle ilişkisi olduğu da akla gelmektedir. Diğer çam ağaçlarından farklı ve servi formunda olan bu çamımıza gönül vermiş olmalıdır Kibele. Bu nadir çamın yok olmadan günümüze kadar soyunu devam ettirmesinde Kibele inancının da etkisi olabilir. Kütahya'ya, onun piramidal karaçamına, yani karayağız delikanlılarına tutulmuştur da kopamamıştır anatanrıçamız buralardan; kendi sevgisi, yani vatan toprağı uğruna ölen esmer, karayağız Anadolu delikanlılarını Attis gibi çam ağacına dönüştürmüştür Kibele.

Yaralı peri kızının sesi

Yunan mitolojisinde çam, aşk cinayetine kurban edilen peri kızını sembolize eder. Söylencede hafif çevik, afacan ve çok güzel bir peri kızı olan Pitys hem Pan hem de kuzeyin dondurucu rüzgarı Bora tarafından seviliyordu. Fakat peri kızı önce yaramaz Pan'ı beğendiği için Bora kıskançlığın verdiği hiddetle, zavallı bakirenin üzerine saldırdı, onu yerden yere çarptı, dövdü dövdü, kemiklerini kırdı. Bütün bu yaptıkları, onun korkunç asabiyetini teskin etmedi, güzel ve narin peri kızını kandırdı, büyük ve yüksek bir kayanın tepesinden aşağı attı (Günümüz Türkiye'sindeki aşk cinayetlerine benziyor. Ya benimsin ya toprağın). "Toprak" bu bahtsız güzel kıza acıdı. Onun ezilmiş, külçeleşmiş vücudunu "çam ağacına" dönüştürdü. O günden sonra çam ağaçları yalçın kayaların kenarlarında, uçurumların dibinde görünmeye başladılar ve peri kızları sevgililerine onun dallarından götürdüler. Pan, onun iğne gibi olan yapraklarıyla başını süsler ve hırçın kuzey rüzgarları esmeye başlayınca zavallı Pitys'in eski yaraları kanar, sızlanmaya, acı acı inlemeye başlar. (22) Gerçekten de bir çam ormanına rüzgarlı bir havada uğrarsanız, rüzgarda çam dallarından yayılan sesin hüzün verici olması dikkatinizi çeker; çam yapraklarından gelen ses sanki sızım sızım sızıldayan yaralı peri kızının sesidir. Nitekim bir Ege türküsünde de "*Haydin de çatalçamda rüzgar var, benim yarimde ahu gibi gözler var*" dizeleri günümüz insanıyla antik dönem insanı arasında çam ağacına benzer bakış açıları olduğunun ipucunu verir. Gerek Frig ve gerek Antik Yunan inancında çam ağacı aşk cinayetine kurban giden kadersizleri sembolize eder.

Yunan mitolojisinde peri kızı Pitys hem Pan.

Kuzey Anadolu'nun sarıçamı

Çam ağaçlarımız ne işe yararlar bilir misiniz? Odunu ve kerestesinin yanı sıra çam ağaçlarımızdan yiyecek ve ilaç da elde edilir: Ülkemizin çok az yerinde yetişen, yetiştiği bölgeler de genellikle Kuzey Anadolu'nun serin bölgeleri olan sarıçamın (*Pinus sylvestris*) kabuğunun altında yer alan ağaç zarı Anadolu insanı tarafından yenmektedir. Kastamonu yöresinde bu zara soymuk denir. Ama siz sakın soymuk yemeyin, çünkü bu işlem sarıçama zarar verip onu öldürmektedir. Antik dönemde Sağlık Tanrısı Asklepios'un sembollerinden biri de çam kozalaklarıydı. (23) Çoğumuza ilginç gelen bu sembolün tıbbi nedenleri vardır: Sarıçam bazı hastalıklarda halk ilacı olarak da kullanılır. Gümüşhane'nin Köseda-ğı yöresinde, tanen taşıması nedeniyle sarıçamın kabuklarından deri endüstrisinde sepileyici olarak da yararlanılır. Sarıçamdan elde edilen katran solunum yolları ve idrar yolları hastalıklarında antiseptik olarak, cilt hastalıklarında haricen tedavi maksadıyla, reçinesi solunum yolları hastalıklarında yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılır. (5) Amasya dolayında *Pinus sylvestris* subsp *hamata* (sarıçam) ile P*inus nigra* subsp. *nigra* var. *caramanica* (karaçam)'ın sürgünleri ince ince doğranır, kurutulur ve çay gibi demlenip içilir. Bu çam çeşitlerinin gövdesinden alınan ve çiğnenen sakızın mide hastalıklarına iyi geldiğine inanılmaktadır. Ayrıca bu iki çamın gövde kabukları soyulduktan sonra çıkan özsu (yörede kazımık denir) kazınarak yenir. Bunun karın ağrısını giderdiğine inanılır. Bu iki çam türünden elde edilen katran

Sarıçam ağacı.

hayvanlara sürülerek sinek gelmesi önlenir. Yaralara sürülen bu katran yaranın mikrop kapmasını önler. (6) Kayseri-Pınarbaşı'nda *Pinus sylvestris*'in taze kozalaklarından hazırlanan çay sakinleştirici olarak ve öksürük, bronşit, kas rahatsızlıkları, peptik ülser, soğuk algınlığı ve vereme karşı kullanılır. Bu ağacın reçinesi de yara tedavisinde kullanılır. (7) Kırklareli yöresinde sarıçamın (*P. sylvestris*) taze tomurcukları, dahilen astım tedavisinde kullanılır. Trabzon dolayında sarıçamın ilkbaharda gövde kabuğunun çizilmesiyle elde edilen terementi (güngörmez zifti) dahilen akciğer hastalıkları, bronşit tedavisinde; bu madde tereyağı, mum, zeytinyağı karışımında tavada eritilip tülbentten süzüldükten sonra haricen yara ve yanık tedavisinde kullanılır. (8) Anadolu'da *Pinus sylvestris* subsp. *hamata* adlı sarıçam çeşidi, idrar ve balgam söktürücü, böbrektaşı, soğuk algınlığı, romatizma, nefes darlığı, haricen egzama, mantar, sivilce, basura karşı; astım, solunum yolu enfeksiyonu, sindirim düzensizliklerinde ağrı kesici, antibakteriyel, antiseptik, spazm önleyici, antiviral, ağrı kesici,

'Türk çamı'da denilen kızılçam, Güney Anadolu ve Ege'de bulunur.

dolaşımı uyarıcı, burun açıcı, mantar öldürücü, salgı artırıcı ve yara iyileştirici olarak kullanılır. (9)

Ege ve Akdeniz'in kızılçamı her derde deva

Kızılçamın vatanı Türkiye, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs, Suriye ve Lübnan'dır. (16) Ülkemizin Ege ve Akdeniz bölgelerinde yetişen kızılçamın (*P. brutia*) adı, 1811 yılında ilk tanımlandığı İtalya'daki bölgenin Roma İmparatorluğu döneminde adının "Brutium" olmasından kaynaklanır. İlginç olan husus ilk tanımlandığı bölgede doğal olarak yetişmemesi, buraya dışarıdan getirilmiş olmasıdır. İngilizce'de bu ağaca **Türk Çamı** da denir (*Turkish pine*). Kızılçamın yeryüzünde en geniş yayılım alanı Türkiye'dedir. Anadolu bu türün monopolü olup, diğer ülkelerde bulunan kızılçam ağaçları Türkiye'deki varlığına nazaran çok az ve kalıntı düzeydedir.

Kızılçam, adını sürgünleri ve dalları ile gövde kabuğunun kızıl renginden almıştır. Türkiye'ye endemik bir varyete olan *Pinus brutia* var. *pendulifolia* Antalya ve Muğla'ya özgüdür. Kızılçam, çam koşnili (*Marchalina hellenica*) böceğinin konukçusudur. Koşnil diğer çam türlerinde de yaşamasına rağmen en çok kızılçamı tercih eder. Koşnilin kabuk çatlakları arasında bulunan ve çıplak gözle görülebilen, beyaz pamukçuk halindeki yoğun tatlı bal şebnemi salgısı diğer böcekler ve özellikle balarıları için önemli bir besin maddesidir. Genellikle çam balı olarak bilinen ürün, koşnilin salgısını yiyen arılardan elde edilir. Güney bölgelerimizde oldukça yaygın olan çam balının üretimini artırmak için balcılar koşnil böceğini sağlıklı ağaçlara bulaştırarak böceğin yayılmasına katkıda bulunur. (10)

Mersin ilinin Yanıktepe yöresinde kızılçamın (*Pinus brutia)* kozalakları olgunlaşmamış halde iken (taze kozalaklar) toplanır, ikiye bölünür, kaynatılır ve içilir; mide ağrılarına iyi gelir ve bağırsak düzenleyici olarak kullanılır; ağacın kabuğu toplanıp dövülerek yaranın üzerine serpilir. (11) Muğla'nın Bodrum yöresinde kızılçam ülser, nezle-grip gibi soğuk algınlığı, astım ve nefes darlığı tedavisinde kullanılmaktadır. Ayrıca hayvan ilacı yapımında da kullanılır. Kızılçamın dal tomurcuklarından hazırlanan özsu içilerek astım tedavisinde; reçinesi (çam akması) soğuk algınlığına karşı ve balgam sökmek amacıyla çiğnenerek kullanılır. Ayrıca bu reçine ayak çatlakları ve yarıklarının tedavisinde, hap haline getirilip yutularak mide ülserine karşı kullanılır; genç sürgünlerinden hazırlanan özsu bir süngerle hayvanların diline sürülerek (dili süngerle yıkanır) şap hastalığına karşı kullanılır. Çam ağaçlarının dallarında çamkese böceği tarafından oluşturulan torba (siğil torbası) yakılıp dumanı hayvana koklatılarak yılan sokmasına karşı tedbir alınır.

İpek böcekçiliğinde böcek, kozasını kızılçam dallarına kurar; taze kozalağı testilerin ağzına tıkaç yapılır, testi suyunun hoş kokulu olmasını sağlar; reçinesinden çamsakızı elde edilir; gövdelerine yapılan yaralardan "terementi" elde edilir; gövdelerinden ateş tutuşturmak için çıra elde edilir; gövde kabuklarından sandal-kayık gibi çocuk oyuncağı yapılır; gövdelerindeki keresteden kayık, sandal ve büyük tekneler yapılır; ayrıca bu keresteden eski evlerin çatı ve iç kısımlarının yapımında yararlanılır; gövde kabukları dibekte dövüldükten sonra kaynatılıp halı ve kilimlerin kırmızı boyayla boyanmasında kullanılır, ağaçtan kırmızı boya elde edilir. Kızılçamın gövdesi yatak yapımında da kullanılır.

Kurşunla yaralanan domuzların yaralarını çam ağacına sürttüğü, böylece ağacın akmasıyla yarasını

Kızılçamın kozalakları birçok halk ilacının hammaddesi.

tedavi ettiği gözlenmiştir. Kızılçam, bütün yıl boyu koku yayan ender ağaçlardandır. Kızılçamlar, yoğun sıcakta, ormanlık alanlarda kendine özgü kokusunu daha çok yayar. (12) Denizli ilinin Buldan ilçesi dolayında kızılçamın kabuklarından toplanan reçine "çam akması", "çam sorkuncu" ya da "kükürt" adlarıyla kırıkçıkık ağrısını gidermekten mide suyunu almaya dek dahilen ve haricen yaygın olarak kullanılır. Kızılçam çırasının ya da yeşil kozalağının dövülerek kaynatıldığında nefes açıcı ve şekere karşı etkili olduğu da kaydedilmiştir. Kızılçamdan elde edilen katran da pazarlarda satılan "rastık taşı" denen bir çeşit mineral ile ve kırkbaş dikeni (*Carlina corymbosa*) ile karıştırılarak merhem hazırlanmasında ve hayvanların yaralarının kapatılmasında kullanılır. (13) Ülkemizde *Pinus brutia* var. *brutia*'nın kabuklarından elde edilen katran deri hastalıklarında ve antiseptik olarak kullanılır. (14) Eskişehir dolayında *Pinus brutia*'dan elde edilen çam katranı (çam terementisi), antiseptik, idrar sökücü, solucan düşürücü, böcek ve barsak hastalıklarında ovma yoluyla ve buhar banyosu ile romatizma şikayetlerinde; öksürük, soğuk algınlığı, grip gibi solunum yolu hastalıklarında dahilen yutma, buharını içine çekme ve lapa olarak haricen kullanılır. (15) Çanakkale dolayında *Pinus brutia*'nın genç sürgünlerinden hazırlanan sulu karışım dahilen mide ağrısının giderilmesinde, kozalaklarından hazırlanan sulu karışım dahilen nefes darlığına karşı, sakızı sabahları aç karnına yenilerek mide ülseri tedavisinde, genç sürgünleri hayvanların bağırsak parazitlerine karşı kullanılır. Isparta'da (Eğirdir) kızılçam çırası yarım litre sirke ile kaynatılır, sonra süzülür ve diş çürümesine karşı sabahları gargara yapılır. Taze kozalaklarından hazırlanan karışım içilerek öksürük kesici olarak kullanılır. Henüz olgunlaşmamış kozalaklarından hazırlanan karışım süzme bal ile karıştırılıp içilerek öksürük kesici ve dahilen akciğer hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Kozalaklarından hazırlanan karışım dahilen astım ve ses kısıklığı tedavisinde, tam olgunlaşmamış taze kozalaklarından hazırlanan karışım dahilen bronşit tedavisinde kullanılır. Reçinesi bal ile karıştırılarak, haricen bel ağrılarının giderilmesinde yararlanılır: Uygulanan yer üzerine bez sarılır. Öğütülerek toz haline getirilen kızılçam reçinesi, 10 katı kadar miktarda bal ile karıştırılır, ceviz büyüklüğünde tabletler haline getirilerek, dahilen bronşit ve nefes darlığı tedavisinde kullanılır. Mersin yöresinde kızılçamın gövdesi üzerindeki yaralardan akan terementi (çam akması, çam sakızı) sütle karıştırılarak dahilen ülser tedavisinde, haricen de yara ve çıban tedavisinde kullanılır. Muğla'da kızılçam, astım, soğuk algınlığı, balgam söktürücü, yara ve ayak çatlaklarının tedavisi, mide ülseri, hayvanlarda şap hastalığı, ağız kokusunu giderme amacıyla kullanılır. (8) Bodrum yöresinde kızılçamın yaprağı şeker hastalığına karşı kullanılır: Mayısta yapraklar toplanır, kaynatılıp suyu süzülerek şişeye konur, sabahları aç karnına 1 bardak içilir. Ayrıca ağaçlardan toplanan çam sakızı çiğnendiğinde öksürüğü keser. (20)

Görkemli bir ağaç: Fıstıkçamı

Fıstıkçamı (*Pinus pinea*), 25 metreye kadar boylanabilen bir ağaçtır. Bol güneşli ve ılıman yerlerde yetişir. Anavatanı Türkiye ve Güney Avrupa'dır. En geniş yayılışını Türkiye'de yapar. Genelde Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölgelerde kullanılabilecek estetik değeri yüksek, görkemli bir ağaçtır. Odunu bol reçineli olduğundan reçine elde etmede kullanılır. (16) Fıstıkçamının tohumları yağlı olup yenir, tohumları dolmaya, içli pilava katılır; tohumları kavrulup loğusa şerbeti veya mevlit şerbeti içine koku ve lezzet verici olarak katılır. (12) Fıstıkçamından Anadolu'da helva ve soğuk içecek yapılır. (17) Muğla dolayında küner çamı olarak adlandırılan *Pinus pinea*'nın taze uç sürgünleri astım ve bronşit çayı için aranır. (20) Fıstık çamının meyveleri ülkemizde afrodizyak olarak da kullanılmaktadır. (14) Aydın yöresinde fıstık çamının gövde kabuklarından hazırlanan sulu karışım, dahilen mide rahatsızlıklarının tedavisinde, gövde kabuklarının tuzsuz tereyağı ile karıştırılıp ısıtılarak hazırlanan lapa, haricen hayvanlarının yaralarının tedavisinde kullanılır. (8)

Sarıçam, kızılçam ve fıstıkçamı gibi karaçam da halk tıbbında önemli bir yer tutan çam türümüzdür: *Pinus nigra* subsp. *pallasiana* (karaçam) adlı çam ağacının reçinesi antiseptik, idrar ve solunum yolu rahatsızlıkları, haricen cilt hastalıklarında; kurutulmuş tomurcukları idrar ve balgam söktürücü olarak, romatizma ve siyatik ağrılarına karşı, akciğer ve karaciğer hastalıklarına karşı dahilen, yaraların temizlenmesi ve uyuza karşı haricen kullanılır. (9) Hatay'ın Yayladağı İlçesi'nin Kışlak Beldesi'nde *Pinus nigra*. subsp. *nigra* var. *caramanica* adlı karaçamın genç erkek kozalaklarından çay yapılır. (18) Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde karaçamın katranı haricen nasır ve siğiller ile kırıkların tedavisinde kullanılır. (19)

Fıstıkçamı, estetik değeri yüksek, görkemli bir ağaçtır.

Ağaç süsleme geleneği Türklerde Hıristiyanlardan daha önce vardı.

Ağaç süsleme geleneği Orta Asya kökenli

Yukarıda, çam türlerimizden elde edilen halk ilaçlarının uygulamalarından da görüleceği üzere çam ağacının halk tıbbında yoğun ve geniş bir kullanımı bulunmaktadır. Anadolu'da yaygın yetişen ve ulaşılması kolay bir ağaç cinsi olması nedeniyle insanlarımızın ilaç yapımında ilk akıllarına gelen bitkilerden biridir çam. Özellikle yara tedavisinde antiseptik özelliklerinden yararlanılmakta, nefes darlığı ve mide hastalıklarında binlerce yıldan bu yana kullanılmaktadır.

Binlerce yıldan bu yana çam ağaçlarımız Anadolu'da yeni yıl başlangıçlarında süslenen ağaçlarımızdandır. Çam ağacının süslenmesi, iyi dilek ve sağlıklı nesillerle ilişkilendirilmesinin ilk örneklerini Anadolu Hitit kültüründe görmekteyiz. Çok farklı halk ilacı yapılan çam ağaçlarımızın yılbaşlarında gelecek neslin esen ve sağlıklı olması dilekleriyle ilişkilendirilmesi büyük bir olasılıkla ilk halinde büyüsel bir uygulamaydı. Bu büyüsel uygulamanın da kaynağı çamın çok çeşitli ilaçların yapımında kullanılan bir ağaç olmasıydı. Hem hayvanlar hem de insanlar çamdan medet umuyorlarsa bunun Anadolu uygarlıklarındaki gibi inanç ve büyü alanına yansıması da kaçınılmaz hale gelir: Günümüzde bile çam büyü amaçlı olarak kullanılmaktadır: Denizli dolayında, siğil hastalığında, çam dalı güneş doğmadan kırılır, biri yerinde bırakılır, biri eve getirilir. Siğile önce iri tuz, sonra çam dalı sürülür ve dua okunduktan sonra çam dalı bir taşın altına yerleştirilir. Bu büyü uygulamasıyla siğil hastalığının geçeceğine inanılır. Diğer bir deyişle kızılçam ağacında sihirli bir güç olduğuna Anadolu'da hâlâ inanılmaktadır. (13)

Orta Asya Türk kültüründe, gecelerin kısalıp gündüzlerin uzamaya başladığı 22 Aralık gününde, güneşin zafer kazanıp tekrar geri döndüğüne inanılırdı. Bu durum güneşin yeniden doğuşu olarak algılandığı için Tanrı Ülgen'e dua edilirdi. Tanrıya gitsin diye de ağacın altına hediyeler konulur, dallarına bantlar bağlayarak o yıl için tanrıdan dilekler dilenirdi. Ağacın etrafında çalgılar çalınıp şarkılar söylenirdi. Ağaç süsleme geleneği Türklerde Hıristiyanlardan daha önce vardı. (1)

Çocuğun olmuyorsa "Ulu Küyner"e git!

Anadolu Türk kültüründe karaçam ve kızılçam erkeği temsil ederken, fıstıkçamı kadını temsil etmektedir: Burdur'un Altınyayla ilçesinde şifa arayanların mekânı olan ve yörede "Ulu Küyner" olarak adlandırılan bir fıstıkçamı vardır. Çocuğu olmayan kadın, bir grup kadınla birlikte oraya götürülür; küynerin yanına yemekler getirilir ve gelenlere dağıtılır. Kalan ekmekler de oraya dökülür. Bir kadın, çocuğu olmayan kadının ensesinin üzerinden ağaca üç çivi çakar. Çaktıktan sonra Küyner'in etrafında 3 defa dolanırlar, dolanırken dua okurlar. Kadını çiviye iple bağlarlar. Ayrıca kadının bir yazmasını veya atletini oraya takarlar. Ağacın dibine çocuklar tarafından alınması amacıyla biraz bozuk para konur. Tören tamamlandıktan sonra ipe bağlı kadın farklı bir yoldan eve götürülür. Ulu Küyner'in dalları kesinlikle kesilmez. Törenden artan yemeklerin ağacın dibine dökülerek "saçı saçılması" Türklerin İslamiyet öncesi Gök Tanrı inancıyla ilgilidir. Ağaca demir çivi çakılması ise dertlerin ağaç tarafından üstlenilmesi, insandan uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. (21)

Anadolu'da kızılçamın kabuğundan kırmızı boya elde edilerek halı ve kilimler de boyanır. Batılı ülkelerde Türk kırmızısı denen bir kırmızı renk vardır. *Rubia tinctoria* denen bitkiden elde edilen bu kırmızı renge ilaveten ikinci bir Türk kırmızısı da Türk çamı olarak adlandırılan kızılçamdan elde edilir. Kırmızı, Türk ulusuna yakışan en güzel renktir. Bunun doğal kaynakları da yine Anadolu'dadır.

KAYNAKLAR

1) Necdet Doğan; *"Noel-Yılbaşı ve Çam Ağacı, Dünyada ve Türklerde", Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji Dergisi,* 08/01/2010.

2) Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'nun Florası,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987.

3) Nurdoğan K. Gülen: Hititli Büyücüler ve Büyü Törenleri, *Bilim ve Gelecek Dergisi,* Mayıs, 2010.

4) Walter Burkert, *İlkçağ Gizem Tapıları* (Çev: Sina Şener), İmge Kitabevi, 1999.

5) A. Kandemir, O. Beyzaoğlu; "Köse Dağları'nın (Gümüşhane) Tıbbi ve Ekonomik Bitkileri, *SDÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi,* 6-3 (2002).

6) Arzu Cansaran, Ömer Faruk, Kaya, Cengiz Yıldırım; "Ovabaşı, Akpınar, Güllüce ve Köseler Köyleri (Amasya) Arasında Kalan Bölgede Etnobotanik Bir Araştırma" *Fırat Ünv. Fen ve Müh. Bil. Dergisi,* 19(3), 2007.

7) Ayşe Mine Gençler Özkan, Mehmet Koyuncu; Traditional Medical Plants Used in Pınarbaşı Area (Kayseri-Turkey)", *Turkish Journal Pharmachy.Sci.* 2(2), 2005).

8, 9) Ertan Tuzlacı, *Şifa Niyetine: Türkiye'nin Bitkisel Halk İlaçları,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

10) Tuğrul Mataracı; "Kızılçam", *Bağbahçe Dergisi,* Kasım-Aralık 2009

11) Gökhan Abay, Ayhan Kılıç; "Pürenbeleni ve Yanıktepe (Mersin) Yörelerindeki Bazı Bitkilerin Yöresel Adları ve Etnobotanik Özellikleri, *Ot Dergisi,* 2001/2, s.97.

12) Ertan Tuzlacı; *Bodrum'da Bitkiler ve Yaşam,* Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 2005.

13) F. Ertuğ, D. Tümen, A. Çelik, T. Dirmenci; "Buldan (Denizli) Etnobotanik Alan Araştırması, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi,* 2/2004.

14) Hüseyin Fakir, Mehmet Korkmaz, Bilgin Güller; "Medicinal Diversity of Western Mediterennean Region in Turkey", *JABS, Journal of Applied Biological Sciences 3(2),* 2009.

15) Ersin Yücel, *Mihalıççık İlçesinin Tıbbi Bitkileri,1* (A-L) 2008.

16) Ersin Yücel, *Ağaçlar ve Çalılar,* Eskişehir, 2005.

17) Yunus Doğan, Süleyman Başlar, Güngör Ay, Hasan Hüseyin Mert; "The Use Wild Edible Plants ın Western and Central Anatolia", *Economic Botany,* 58(4), *The New York Botanical Garden* pres, USA, 2004.

18) Mustafa Keskin, Kerim Alpınar; "Kışlak (Yayladağı-Hatay) Hakkında Etnobotanik Bir Araştırma, *Ot Sistematik Botanik Dergisi,* 2002/2.

19) Nurten Ezer, Kürşat Avcı; "Çerkeş (Çankırı) Yöresinde Kullanılan Halk İlaçları" *Hacettepe Ünv. Eczacılık Fakültesi Dergisi,* Sayı 2, Temmuz 2004.

20) Füsun Ertuğ; "Bodrum Yöresinde Halk Tıbbında Yararlanılan Bitkiler", *14. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Bildirileri,* 29-31 Mayıs, Eskişehir, 2002.

21) Pervin Ergun; *Türk Kültüründe Ağaç Kültü,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

22) Şefik Can; *Klasik Yunan Mitolojisi,* İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.

23) Deniz Gezgin; *Bitki Mitosları,* Sel Yayıncılık, İstanbul, 2007.

24) Hasan Torlak; "Anadolu ve Türk Kültüründe Çam Ağacı", *Yolculuk Dergisi,* Kamilkoç Yayını, Ocak-2010.

Amazonlar'daki türlerin çeşitliliğine dair yeni bir açıklama

Philadelphia'daki Ulusal Bilimler Akademisi'nden evrim biyologu Dr. John Lundberg'in de dahil olduğu araştırmacı ekibi, Amazon bölgesindeki sıra dışı yüksek çeşitliliğin düşünülenden çok daha eskiye dayandığını gösterdi.

Science dergisinde yayımlanan makaleye göre, Amazonlar'daki çeşitlilik And dağlarının milyonlarca yıl önceki yükselmesinin bir ürünü olarak gelişti. Bugüne kadar, varolan çeşitliliğin daha yakın bir geçmişte oluştuğu düşünülmekteydi.

Uçsuz bucaksız Amazon yağmur ormanları muhtemelen dünyadaki en zengin tür çeşitliliğine sahip karasal ekosistem. Bu çeşitliliğin kökenleri ve evrimsel nedenleri ise henüz tartışma konusu.

Araştırmacılar günümüzdeki çeşitlilik örüntüleri ile jeolojik ve moleküler verileri karşılaştırarak bugün Amazon bölgesinde gözlemlenen en yüksek çeşitliliğin bir milyon kilometrekareden büyük bir alanı kapsayan, And dağlarından köken alan ve 23 milyon yılda şekillenen alanda bulunduğunu ortaya koydular. And dağlarının jeolojik tarihi ile Amazon havzasının gelişimi arasındaki bu ilişki, Amazon ormanlarındaki yüksek çeşitliliğin evriminin anlaşılması için 20 milyon yıllık tarihin araştırılması gerektiğini gösteriyor.

Amazon bölgesindeki günümüz biyoçeşitliliğinin kökenleri ve karmaşıklığı ile ilgili birçok bilimsel teori bulunuyor. Araştırmacılar, uzun süredir And dağlarının yağmur ormanlarının bileşimini etkilediğini kabul etse de bunun zamanlaması ve nedenleri belirsizliğini korumaktaydı. Amsterdam Üniversitesi'nden Dr. Carina Hoorn ve arkadaşları yazdıkları makalede Amazonlar'daki dinamik yer şekilleri sayesinde gelişmiş olan sıra dışı flora ve faunayı listeliyor. Makaleye göre bu çeşitlilik Pasifik'teki tektonik tabakaların yeniden düzenlenmesi ve ardından And dağlarının yükselmesi ile şekillenmiş. Jeolojik yeniden düzenlenme ile ortaya çıkan paleocoğrafik evrim sırasında çok geniş sulak alanlar ortaya çıkmış. 10 milyon yıl önce Amazon nehrinin şekillenmesiyle kuruyan bu alanlar bitki ve hayvan kolonileri için uygun bir ortam oluşturmuş.

Uluslararası Biyoçeşitlilik Yılı'nda yayımlanan bu makale araştırmacıları günümüzün biyoçeşitliliğinin kökenlerine odaklanmak konusunda teşvik ediyor. Amazon örneğinde, flora ve faunanın dördüncü zamandan önceki dönemde de çok yüksek bir çeşitlilik gösterdiği, bölgede o tarihlerde günümüzde rastlanandan daha fazla sürüngen ve bitki bulunduğu görülüyor.

Her geçen yıl daha önce görülmemiş olan yeni türlerin keşfedildiği ve belgelendiği Amazon bölgesi, yüksek dağlarından geniş alçak arazilerine kadar çok büyük bir biyolojik zenginliği barındırıyor.

Hazırlayan: Dr. Iraz Akış
İÜ Veterinerlik bölümü

Anadolulu göçmenler Almanya'ya 10 bin yıl önce geldi

Antik DNA çözümlemesi üzerinden yapılan bir çalışma Avrupa'ya tarımın girişi ve Avrupalılar ile akrabalık düzeyimiz hakkında yeni veriler ortaya koyuyor.

Dünyada tarım, ilk defa Yakındoğu'da, yani Anadolu, İran ve Arap yarımadasında, 12 bin yıl önce başladı. Avrupa'da ise tarım 9-10 bin yıl önce yayılmaya başladı. O dönem avcı-toplayıcılıkla geçinen modern insan toplulukları, 40 bin yıldır Avrupa kıtasında yaşamaktaydılar. O halde tarım kültürü Yakındoğu'dan Avrupa'ya nasıl yayıldı? Avrupalı avcı-toplayıcılar, doğulu komşularının tarım tekniklerini öğrenip benimsediler mi? Yoksa Ortadoğulu topluluklar batıya göç ederek zamanla ilk Avrupalıların yerini mi aldılar?

Biyoloji dünyasının ana 'açık erişim' dergisi *PloS Biology*'de geçtiğimiz hafta yayınlanan bir makale, Almanya'da kadim bir mezardan alınan örneklerin 'antik DNA' çözümlemesiyle Avrupa'da tarıma geçişin kültürel nüfuz mu, yoksa nüfusun nüfuzu yoluyla mı gerçekleştiği sorusuna cevap arıyor.

Wolfgang Haak ve araştırma ortaklarının yayınladığı çalışmada geniş bir örneklem kümesinde antik DNA analizi yapıldı. Araştırmacılar, Avrupa'da eski bir mezarda bulunan 22 bireyden örnekleri inceledi. Almanya'nın ortasında, Sachsen-Anhalt'te yer alan mezarlığın yaşı 7000 yıl olarak tahmin edilmişti. Yani bunlar, Avrupa'ya tarımın görülmeye baş-

lamasını bir-iki bin yıl takiben yaşamış insanlardı. Ayrıca arkeologlara göre bu topluluk, erken Yenitaş Çağı'nın LBK (Şeritli Çanak Kültürü) adı verilen kültürüne mensuptular.

Grubun kimliğini tespit etmek amacıyla bilimciler, her bir bireyin genomunun küçük birer parçasını incelediler. 17 bireyde (herkese anneden geçen) mitokondri DNA'sının yanı sıra, üç erkekte de Y kromozomu incelendi.

Haak ve arkadaşları, mezarlık örneklerini ve önceki çalışmalarda elde edilen yine LBK kültürüne ait örnekleri bir araya getirdiklerinde, 42 bireylik bir örnekleme ulaştılar. Bu örneklem, Avrasya çapında 20 bin kişiden alınmış geniş bir mitokondri DNA'sı veritabanıyla karşılaştırıldı.

Veritabanında yer alan günümüz insan grupları arasında dokuzu, eski LBK insanlarına en yakın DNA dizilerine sahipti. Bu grupların bir kısmı Orta Avrupa'dan geliyordu. Bu da günümüz Orta Avrupalılarının bir miktar, geçmiş grupların devamı olduğuna işaret ediyor.

Ancak asıl ilginç bulgu LBK insanlarının en yakın olduğu günümüz gruplarının Yakındoğu'dan gelmesiydi: başta İranlılar, ayrıca Türkler, Kürtler ve Ermeniler (bu üçü genetik olarak tek bir grup oluşturuyor), Araplar ve Kıbrıslılar (tek bir grup), Kafkas halkları ve Güney Rusları. Bir başka deyişle Yakındoğulular, Almanya bölgesinin eski yerlilerine, günümüz Almanlarından çok daha yakın akrabaymış. Y kromozomu örneklerinin incelenmesi de bu sonucu destekledi.

Araştırmacılar LBK örneklerini, başka çalışmalarda dizilenmiş tarım öncesi örneklerle de karşılaştırdılar. Bu karşılaştırma, tarım sonrası LBK ile tarım öncesi Avrupalıların çok farklı olduklarına işaret etti.

Bu örüntüleri toptan açıklayacak bir senaryo şöyle olabilir: Afrika kökenli ilk modern insanlar, Ortadoğu üzerinden Avrupa'ya ilk defa 40 bin yıl önce göç ettiler. Yakındoğu'da 12 bin yıl önce tarıma geçildikten iki bin yıl sonra, belki de artan nüfusun etkisiyle, doğulu bazı gruplar yine Avrupa'ya göç etmeye başladılar. Bu gruplar Avrupa'da uzun zamandır yerleşik bulunan avcı-toplayıcılarla karıştılar veya bunların yerini aldılar. Bu süreçte tarım da Avrupa'ya yayıldı. Ancak bu ilk nüfuzu takip eden bin yıllarda, o vakte kadar daha kıyıda-köşede kalmış başka gruplar da çoğalma ve yayılma şansı buldular. Bu süreçte Ortadoğulu genlerin Avrupa gen havuzunda oranı azaldı.

Elbette bu senaryonun ayrıntılarının kesinleşmesi için daha çok miktarda veri gerekiyor. Ancak Haak ve arkadaşlarının çalışması, Avrupa'ya tarımın gelişinin yalnızca kültürel değil göç yoluyla da olduğunu kuvvetli biçimde gösteriyor.

Kaynak: Bu makale Sol Haber portalında 19.11.2010 tarihinde yayınlanan Mehmet Somel imzalı makaleden kısaltılarak alınmıştır. Link: http://haber.sol.org.tr/bilim-teknoloji/anadolulu-gocmenler-almanyaya-10-bin-yil-once-geldi-haberi-35957

Mehmet Somel
Hesaplamalı Biyoloji Enstitüsü (PICB), Şanghay

Boğa yılanları eşeysiz üreyebiliyor

Doktora sonrası araştırmalarını yürüten Dr. Warren Booth yaptığı çalışmalar sonucunda eşeysiz olarak üreyen bir boğa yılanı türü ile karşılaştı. Elde edilen bulgular daha önce sürüngenler hakkında bilinenleri alt üst edecek nitelikte. "Süper anne" boğa yılanının oluşturduğu yavruların hiçbiri erkek bir yılana ait etkiler göstermiyor - gen düzeyinde erkek yılanın üreme sürecinde hiçbir katkısının olmadığı görülüyor. Ayrıca tüm yavrular anneye ait çekinik renk mutasyonunu da taşıyor. Bu şimdiye kadar sürüngenler dünyasında eşeysiz üremenin gözlendiği ilk bulgu.

Yılan cinsiyet kromozomları memelilerden biraz farklılık gösteriyor. Erkek yılan hücreleri iki Z kromozomu içerirken dişi yılan hücreleri Z ve W kromozomları içeriyor. Dr. Booth yaptığı çalışmada eşeysiz üreme sonucu oluşan tüm dişi yavruların WW kromozomlarını içerdiğini gözlemledi. Bu şimdiye kadar görülmemiş ve imkânsız kabul edilen bir durum. Böyle bir sonuç ancak laboratuvar koşullarında kompleks müdahaleler sonucunda elde edilebilir, o da sadece balık ve kurbağalarda.

Bu ilginç durumun yanında aynı dişi boğa yılanı iki sene içinde iki defa yavruladı ve iki yavru türünün de WW kromozomlarını içerdikleri ve anne ile aynı özelliklere sahip çekinik renk mutasyonu taşıdıkları gözlendir. Kuluçkanın birinde 12 yavru, diğerinde 10 yavru meydana geldi. Ve bu her iki durumda da ortamda erkek yılanlar mevcuttu. Daha ilginç olanı bu süper anne boğa yılanının bundan önceki dönemlerinde eşeyli üreme de gerçekleştirmiş olması.

Boğa yılanlarının her iki şekilde de üreyebiliyor olmasının evrimsel açıdan bir avantaj sağlayabileceği ve bu özelliğin sürüngenlerde şimdiye kadar bilinenlerin aksine daha yaygın olabileceği düşünülüyor.

Kaynak: Boa Constrictors Can Have Babies Without Mating, New Evidence Shows. 22.11.2010 tarihinde http://www.sciencedaily.com/releases/2010/11/101103111210.htm sitesinden alınmıştır.

Hazırlayan:
Hasan Kahraman
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü
Doktora öğrencisi

Giordano Bruno'nun ölüme mahkûm edilmesi konusunda yeni bir belge

Katolik Kilisesi'nin dinsiz olmakla suçlayarak ölüme mahkûm ettiği Rönesans dönemi filozofu Giordano Bruno'nun 17 Şubat 1600'de Roma'da yakılarak öldürülmesi ile noktalanan karar hakkında bir belge Roma'daki Capitolino Tarih Arşivi'nde ortaya çıktı.

Floransa'daki Galileo Müzesi'nin bilimsel yayını Galilaena'da yayımlanan 12 Şubat 1600 tarihli belge, Roma La Sapienza Üniversitesi'nde görevli araştırmacı Federica Favino'nun Capitolino Tarih Arşivi'nde yürüttüğü araştırmada gün ışığına çıktı.

Favino Katolik Kilisesi'nin Giordano Bruno'yu hangi nedenlere dayanarak ölüme mahkûm ettiğinin ayrıntıları ile bilinmediğini, çünkü davaya ilişkin belgelerin kasıtlı olarak yok edildiğini, bu nedenle arşiv belgeleri arasında rastlanan bu belgenin Roma'da Campo Dei Fiori'de yakılarak öldürülen Bruno'nun mahkûmiyeti açısından çok önemli olduğuna vurgu yaptı.

Favino ayrıca aynı dönemde Fransisken rahip Celestino da Verona'nın da engizisyon mahkemesince Kilise'ye karşı geldiği gerekçesiyle ölüme mahkûm edildiğini, Venedik'te bir dönem hapis yatan Da Verona'nın, 16 Eylül 1599'da, Bruno gibi Roma'da Campo dei Fiori'de yakılarak öldürüldüğünü anımsattı.

Nola kasabasında soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Bruno, dünya dışında çok sayıda başka gezegenlerin olduğunu açıkladığı zaman o dönemki Katolik Kilisesi'nin dogmalarına karşı gelmek ve din sapkınlığı ile suçlandı. Venedik'te Galileo Galilei ile de tanışan Bruno, Mocenigo adlı bir aristokratla tartışınca onun tarafından engizisyona teslim edildi. Kilise Bruno'ya düşüncelerinden vazgeçmesi ve sonsuz evren görüşünün din sapkınlığı olduğunu kabul etmesi durumunda affedileceğini söylese de, Nola'lı filozof gördüğü bütün işkencelere karşın görüşlerinden vazgeçmedi ve ölüme mahkûm edildi.

Ölüm kararını bildiren yargıca, "Ölümümü bildirirken siz benden daha çok korkuyorsunuz" dediği bilinen Giordano Bruno'nun mahkûmiyeti konusundaki tüm belgelerin karartıldığını anımsatan Favino, arşivde ortaya çıkan belgenin bu karar konusunda ek bilgiler verebileceğine vurgu yaptı.

Favini ayrıca yüzyıllar önce sonsuz evren ve dünyalar üzerine araştırmalar yapan Giordano Bruno'nun isminin günümüzde uzayda yeni yaşam biçimleri arayan bilimsel araştırmalar ve projelerden birine verilmesini önerdi.

Hazırlayan:
Aslı Kayabal
İtalya

En genç, en yakın kara delik

NASA'nın Chandra X-ışını gözlemevinde araştırma yapan astronomlar, bize en yakın ve en genç kara deliği keşfettiler. 30 yaşındaki kara deliğin doğuşunun gözlemlenmesinin, bu tip gök cisimlerinin gelişimi hakkında yeni bilgiler sağlaması bekleniyor.

Keşfedilen bu kara deliğin büyük yıldızların nasıl patladığı, hangilerinin geriye nötron yıldızları bıraktığı ve Samayolu'nda ve dışında kara deliklerin sayısı hakkında yeni bilgiler sağlayacağı düşünülüyor.

30 yaşındaki gök cismi, M100 gökadasındaki, Dünya'dan yaklaşık 50 milyon ışık yılı uzaklıktaki bir süpernova olan SN 1979C'den geriye kalanlar. Chandra, NASA'nın Swift uydusu, Avrupa Uzay Dairesi'nin XMM-Newton gözlemevi ve Alamn ROSAT gözlemevi 1995'ten 2007'ye kadar sabit kalan güçlü bir x-ışını kaynağını ortaya çıkardılar. Bu durum, cismin ya süpernovanın ya da ikinci bir cismin maddesi ile beslendiğini gösteriyor.

Harvard-Smithsonian Astrofizik Merkezi'nden Daniel Patnaude şöyle söylüyor: "Eğer çıkarımlarımız doğru ise, bu şimdiye kadar en yakında gözlemlenmiş bir kara delik doğumu."

Astronomlara göre, Güneş'ten 20 kat daha ağır bir yıldız çöktüğünde oluşan SN 1979C, 1979 yılında amatör bir astronom tarafından keşfedilmiş. Uzak evrende daha önce, gama-ışınımı patlaması (GIP) şeklinde birçok kara delik keşfedildi. Fakat, SN 1979C'nin durumu farklı; çünkü diğerlerine göre çok daha yakında ve GIP olaylarının gözlemlenmediği bir süpernovaya ait. Kurama göre evrendeki kara deliklerin çoğu bir yıldızın çekirdeği çöktüğünde ve GIP üretilmediğinde ortaya çıkıyor.

Harvard-Smithsonian Astrofizik Merkezi'nden Abraham Loeb ise şöyle söylüyor: "Bu keşif, kara deliklerin yaygın oluşum şeklinin ilk gözlemi olabilir. Fakat, onlarca yıl boyunca x-ışını gözlemi yapılmasını gerektirdiğinden, bu çeşit bir kara deliği tespit etmek çok zor."

2005 yılında açıklanan bir kuram, bu süpernovanın ışığının, yıldızın hidrojen zarfını delemediği için GIP oluşturamayan bir kara delik tarafından güçlendirildiğini öne sürüyordu. SN 1979C'nin gözlemlerinden elde edilen sonuçlar, bu kuram ile örtüşmekte.

Bulgular, SN 1979C'de genç bir kara deliği işaret etse de, merak uyandırıcı bir başka olasılık da, x-ışınlarına, hızla dönen, güçlü bir parçacık saçılımına sahip bir nötron yıldızının neden oluyor olması. Bu durumda ise SN 1979C, bilinen en genç, pulsar rüzgârlı nebula ve nötron yıldızı olacak. Şu anda bilinen en genç pulsar rüzgârlı nebula, Yengeç nebulası, 950 yaşında.

KAYNAKLAR

1) Discovery
http://news.discovery.com/space/baby-black-hole-gamma-ray.html#mkcpgn=rssnws1
2) Science Daily
http://www.sciencedaily.com/releases/2010/11/101115151623.htm
3) Space Daily
http://www.spacedaily.com/reports/Chandra_Finds_Youngest_Nearby_Black_Hole_999.html

Hazırlayan: Murat Havzalı
İTÜ Uzay Uçak Fakültesi Doktora Öğrencisi

Genetiği değiştirilmiş sivrisinekler doğaya bırakıldı

Bu yılın ekim ayından Mayıs ayına kadar, Oxitec adlı bir biyoteknoloji firması Cayman Adaları'nda 40 dönümlük bir arazide haftada 3 defa olmak üzere, genetiği değiştirilmiş sivrisinekleri doğaya bıraktı. Genetik çalışmalar sonucu döllenme yetenekleri yok edilen erkek sivrisineklerin yerli dişi sivrisineklerle döllendikleri zaman üreyemeyecekleri ve sivrisinek popülasyonun hızlı bir şekilde düşeceği öngörülüyor.

Birçok bilim insanı ve çevreci, tüm sivrisineklerin öldürüleceğinden, buna bağlı olarak da sivrisineklere bağımlı türlerin zarar göreceğinden endişe ediyor. Oxitec firması ise üremeyi engelleyen genin sonraki nesillere aktarılmasının mümkün olmadığını, bu nedenle doğada kalıcı bir etkisinin olmayacağını öne sürüyor.

Genetiği değiştirilmiş erkek sivrisineklerin böcek öldürücü bir ilaç gibi çalışacağı, böylece olumsuz etkileri olan kimyasal toksinler kullanmadan sivrisineklerin sayısında önemli bir azalma sağlayacağı bekleniyor. Ayrıca bu yöntemin, yaygın olarak kullanılan böcek öldürücü ilaçlara direnç gösteren sivrisineklere karşı daha etkili olabileceği düşünülüyor. Sivrisinek popülasyonundaki artış sebebiyle sarı humma ve sıtma salgınların görüldüğü bölgelerde, sivrisinek popülasyonunda meydana gelebilecek ciddi bir azalmanın, hasta olan insanları aşılamak ve tedavi etmek için gerekli zamanı sağlayacağı, ayrıca ölüm oranlarında da ciddi bir düşüş olacağı umut ediliyor.

Çalışmanın yapıldığı bölgede ağustos ayı itibarıyla sivrisinek sayısında yüzde 80 azalma görülmüş. Araştırmacılar şimdi sivrisinek kaynaklı hastalıklarda ve bunlara bağlı ölümlerde meydana gelecek azalmayı araştırmakla meşgul.

Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre, her yıl yaklaşık 700 milyon insan, hastalık taşıyan sivrisineklerin ısırması sonucu hasta olmakta ve 2 milyondan fazla insan hayatını kaybetmektedir. Bilim, bu sorunu çözmek için kimyasallardan lazer kullanmaya kadar birçok çözüm önerisi sundu, fakat ilk defa transgenik hayvanların doğaya bırakılması kadar cesur bir adım atıldı.

Kaynak : For The First Time, Genetically Engineered Mosquitoes Are Released Into The Wild (24.11.2010). http://www.popsci.com/science/article/2010-11/mutant-mosquitoes-nearly-wipe-out-their-population-and-diseases-they-carry

Hazırlayan: Hüseyin Tayran
İTÜ Mol. Biyoloji ve Genetik Yüksek Lisans Öğrencisi

Hamileliğin uzunluğu ile plasenta yapısı arasındaki ilişki

100 yıllık gizemi sona erdiren, memelilerde üreme evrimi ile ilgili bir araştırmaya göre insanlarda dokuz aylık gebelik plasentanın yapısından etkilenmektedir.

Durham ve Reading Üniversitelerinde yapılan çalışma, bazı memelilerde rahim içerisindeki bebeklerin diğerlerine oranla iki kat hızlı büyüdüğünü ve büyüme oranlarındaki farklılığın anne ile bebeği bağlayan plasentada olduğunu göstermiştir.

Araştırmaya göre, annenin dokuları ile fetus arasındaki bağlantı ne kadar yakınsa bebeğin büyümesi o kadar hızlıdır ve doğum süresi de daha kısadır. Bulgular, ağsı plasenta yapısına sahip köpeklerde ve leoparlardakinin aksine neden insanlarda daha uzun gebelik döneminin olduğunu açıklamaya yardımcı olmuştur.

Plasenta yapısı tüm memeli türlerinde aynı fonksiyona sahip olmasına karşın şaşırtıcı bir şekilde yapısal farklılık gösterir. Araştırmacılar spekülasyonlara rağmen bu varyasyonun nedenlerinin 100 yılı aşkın bir süredir sır olduğunu söylemektedir.

American Naturalist akademik dergisinde çalışmaları yayınlanan araştırmacılar, memelilerde ilk defa plasenta yapısının gebelik sürecini etkilediği 109 memeli türündeki bilgileri analiz ettiler. Araştırmacılar, plasentanın bazı memelilerde anneden bebeğe geçen besinlerin hızını arttıracak, geniş bir alan yaratacak şekilde yüksek derecede katlanmış olduğu sonucuna vardılar.

Bu çeşit bir katlanma, evrimin hayvan vücutlarında yüzey alanını artırma problemini çözdüğü ortak bir yoldur. Bu duruma,

akciğerler, bağırsaklar ve beyin korteksinde olduğu gibi küçük bir alan içerisine paketlenmesi gereken geniş bir yüzey alanının görüldüğü dokularda rastlanmaktadır.

Yarasalar, balinalar ve fillerde olduğu gibi tüm memeli türlerinde dişiler hamile kaldıklarında plasenta geliştirirler. Plasenta besin alımına, atıkları uzaklaştırmaya ve annenin kanı ile gaz değişimine izin vermek için gelişmekte olan fetüsü rahime bağlar.

Araştırma grubu memelilerde hamilelik süresi, plasenta yapısı ve rahim büyüklüğü üzerine çalıştı ve bu karakteristiklerin memeli evrimi süresince nasıl değiştiğini inceledi. Elde ettikleri sonuçlara göre, plasenta tüm memelilerde aynı fonksiyona sahip olmasına karşın, birtakım çarpıcı yapısal farklılıklara sahip.

Anne kanı ile plasenta arasında direkt temasın olması, ne kadar besin verileceğinin ve alınacağının kontrolü için mücadele eden anne ve bebek arasında bir silahlanma yarışının oluştuğunu düşündürüyor. Bu uyuşmazlık içinde, annenin diğer döllerine saklamak üzere bazı besinleri ayırmaya ihtiyaç duyduğu, fakat fetüsün kendisinin büyümesi için daha fazlasını istediği düşünülmekte.

Öncü yazar Dr. Isabelle Capellini, büyüme hızına karar veren anne kanı ile ilişkinin gerekli olmadığı, fakat annenin dokuları ile bebeğin uzantısının birbirine geçtiğini veya katlandığını ifade etmiştir.

"İnsanlarda, plasenta annenin dokuları ile fetüs arasında diğerlerine oranla sınırlı ilişkisi olan basit, parmak benzeri dallara sahiptir. Leoparlarda ise besin değişimi için daha geniş bir yüzey alanı yaratan bağlantı kompleksi oluşturmaktadır."

Durham Üniversitesi'nden ortak yazar Prof. Robert Barton, "Aileçocuk zıtlaşması evrenseldir. Gebelik başladığı andan itibaren, bebeğin hızlı büyümesi açısından anne ve bebek farklı hedefleri başarmak için adapte olmuştur." açıklamasını yaptı.

"Çünkü doğdukları zaman bebeklerin büyüklüklerinde herhangi bir farklılık bulamadık. Bu çekişme daha kısa hamilelik ile hızlı büyüme arasında bir çeşit denge olduğunu göstermektedir."

Kaynak: Çalışma *Biotechnology and Biological Sciences Research Council (BBSRC), Natural Environment Research Council (NERC)* ve *the Leverhulme Trust* tarafından desteklenmiştir.

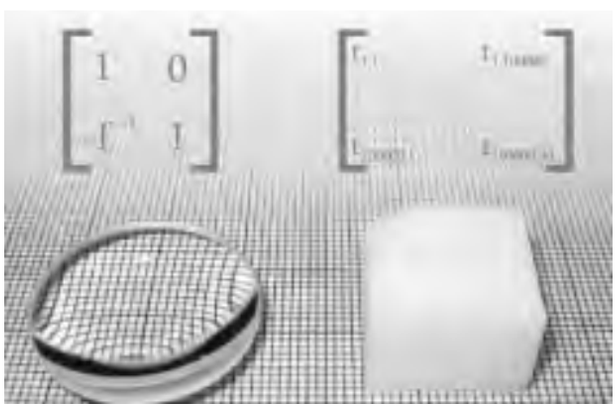
Hazırlayan: Pınar Hüner
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Fizikçiler boya, kâğıt ve diğer opak malzemelerin arkasını camdan bakar gibi görmeyi başardılar

Kâğıt, boya ve biyolojik dokular opaktırlar, çünkü bunların içinden geçen ışık karmaşık ve görünürde rastgele yönlere saçılır. Paris Şehri Endüstriyel Fizik ve Kimya Yüksek Eğitim Enstitüsü'ndeki (ESPCI) araştırmacılar tarafından yapılan yeni bir deneyde, ışığı opak malzemelerin içinden geçecek şekilde odaklayabilmenin ve arkalarındaki gizlenmiş nesnelerin ne olduğunu anlayacak kadar tanımlayabilmenin mümkün olduğu gösterildi.

Bu deney geçtiğimiz aylarda Twente Üniversitesi'nden Elbert van Putten ve Allard Mosk tarafından *Physical Review Letters* ve *APS Physics* adlı bilimsel dergilerde yayınlandı. Opak maddeleri karakterize etmek için geliştirdikleri metodu göstermek için araştırmacılar önce beyaz boyaların genel bileşenlerinden biri olan çinko oksit'den ışığı geçirdiler. Işık huzmesinin malzemeye çarptığında değiştirdiği yolu çalışarak, çinko oksit tabakasının ışığı nasıl etkilediğini tanımlayan, 65.000'in üzerinde rakam içeren, iletim matriksi dedikleri nümerik bir model geliştirdiler.

Daha sonra bu matriksi, ışık huzmesinin spesifik olarak ilgili tabakanın içinden geçmesini ve diğer tarafta odaklanmasını sağlamak için kullanabileceklerdi. Alternatif olarak da opak malzemeden çıkan ışığı ölçebilecekler ve bu opak cismin arkasında kalan nesnenin bir resmini oluşturmak için matriksi kullanabileceklerdi. Deney yeterince detaylı bir iletim matriksi oluşturulabilirse, opak bir malzemenin de tıpkı iyi bir lens kadar yüksek kalitede bir optik malzeme gibi davranabildiğini göstermektedir. Bu teknik kağıt, boya ya da hücrelerin arkasındakilere bakmamıza müsaade ederken, ek olarak, şeffaf lenslerin ve diğer bileşenlerin yapımının zor olduğu nano boyutlardaki cihazlarda opak materyallerin iyi bir optik malzeme olabileceği ihtimalini de ortaya çıkarmıştır.

Fizikçilerin ışığın bir maddeden nasıl saçıldığını bilmeleri şeker küpü gibi opak cisimlerin arkasını görmelerini sağlayacaktır. Buna ek olarak fizikçiler bu opak malzemelerden elde ettikleri verileri, solda gösterilen cam lens gibi yüksek kaliteli optik bileşenlerden elde edilmiş veriler gibi kullanabilirler (Fotoğraf: Amerikan Fizik Topluluğu).

KAYNAKLAR

1) Elbert G. van Putten ve Allard P. Mosk. The information age in optics: Measuring the transmission matrix. Physics, 2010; 3 (22) DOI: 10.1103/Physics.3.22

2) S. M. Popoff, G. Lerosey, R. Carminati, M. Fink, A. C. Boccara, and S. Gigan. Measuring the Transmission Matrix in Optics: An Approach to the Study and Control of Light Propagation in Disordered Media. Physical Review Letters, 2010; DOI: 10.1103/PhysRevLett.104.100601

Kaynak: Amerikan Fizik Topluluğu (9 Mart, 2010). Physicists find way to see through paint, paper, and other opaque materials. ScienceDaily. 22 Kasım, 2010'da http://www.sciencedaily.com/releases/2010/03/100308132052.htm (http://www.webcitation.org/5uQ49NcQf arşiv dosyası) adresinden alınmıştır.

Çeviren: Volkan Demir

Samanyolu'na "yabancı" ilk gezegen

Astronomlar bizim gökadamız dışında oluştuktan sonra Samanyolu tarafından yutulan bir gezegen keşfettiklerini açıkladılar.

Jüpiter'e benzeyen ama ondan yüzde 25 daha fazla kütlesi ve 16,2 günlük yörünge süresi olduğu düşünülen gezegenin, bir zamanlar sonradan Samanyolu tarafından yutulan cüce bir gökadadaki bir güneş sistemine ait olduğu söyleniyor.

Araştırmacılar tarafından daha önce, Güneş sisteminin dışında, 500 kadar "dış-gezegen" (exoplanet) bulunduğu söylenirken, yeni keşfedilen bu gezegende durumun farklı olduğunun, çünkü doğuşunun Samanyolu dışında gerçekleştiğinin altı çiziliyor.

Gezegenin, dünyadan 2000 ışık yılı uzaktaki HIP 13044 yıldızının yörüngesinde olduğu; bu yıldızın ise önceden Samanyolu'na değil, "Helmi Akımı" adı verilen, önceden bir cüce gökadaya bağlı olduğu düşünülen bir yıldız grubuna ait olduğu; bu gökadanın ise 6 ila 9 milyar yıl önce Samanyolu tarafından yutulduğu belirtiliyor.

Bu keşfin "heyecan verici" olduğunu belirten Almanya'nın Heidelberg kentinde yer alan Max Planck Enstitüsü'nden Rainer Klement, "astronomlar ilk kez farklı bir gökadada bir gezegen sistemi keşfettiler; bu kozmik yutulma vakası, farklı bir gökadada doğan bu gezegeni gözlenebilir kıldı" dedi.

Birleşik Krallık'taki Kraliyet Astronomi Topluluğu üyelerinden Dr. Robert Massey ise keşfin, diğer gökadalarda da gezegenler olduğuna dair ilk "somut kanıt" olduğunu söyledi ve ekledi: "Gezegenlerin, sadece Samanyolu'nda değil, tüm evrende yaygın bir şekilde varolduğunu düşünmek için çok neden var, fakat bu elde edilen ilk somut kanıt."

Ayrıca keşfedilen gezegenin yakın gelecekteki akıbetinin, içinde bulunduğumuz Güneş sisteminin sonuna benzer olduğu kaydediliyor. Son demlerinde olan HIP 13044 yıldızı, çekirdeğindeki tüm hidrojeni tüketmiş ve bir "kızıl dev"e dönüşmüş durumda ve daha şimdiden kendisine daha yakın olan dünya benzeri gezegenleri yutmuş olabilir.

Yine Max Planck Enstitüsü'nde çalışan Dr. John Setiawan şöyle diyor: "Bu keşif, kendi Güneş sistemimizi düşündüğümüzde gerçekten merak uyandırıcı, çünkü Güneş de aşağı yukarı 5 milyar yıl sonra bir kızıl deve dönüşecek."

Uzmanlara göre, gezegen "radyal hız" yöntemi ile keşfedildi. Bu yöntemde, bir yıldız etrafında dönen gezegenlerin, yıldız üzerindeki ufak etkileri tespit ediliyor. Keşif Şili'deki Güney Avrupa Gözlemevi La Silla Tesisi'nde (European Southern Observatory's La Silla facility) yapıldı.

Kaynak: BBC News Science and Environment
http://www.bbc.co.uk/news/science-environment-11775803

Hazırlayan: Murat Havzalı
İTÜ Uzay Uçak Fakültesi Doktora öğrencisi

2010 yılındaki karbondioksit salınımı miktarı

Exeter Üniversitesi'nden araştırmacılara göre, küresel ısınmanın en temel kaynaklarından olan küresel karbondioksit salınımı, 2010 yılında azalma göstermiyor. Aksine rekor bir seviyeye ulaşabilir.

İngiltere'den Exeter Üniversitesi ile birlikte East Anglia Üniversitesi ve dünya çapında diğer enstitülerin de katkıda bulunduğu çalışma, "Küresel Karbon Projesi" adı verilen ve yıllık karbon miktarının değişimini gözlemleyen bir projenin parçası.

21 Kasım tarihli *Nature Geoscience* isimli bilimsel dergide yayımlanan çalışmaya göre, geçtiğimiz yıl dünya çapında etkili olan büyük bir ekonomik kriz bulunmasına karşın, 2009 yılında fosil kaynakların yakılmasıyla açığa çıkan karbon miktarı 2008 yılındaki miktarın sadece % 1,3'ü kadar daha düşük seviyede kaldı. Bu miktar, bir önceki yılda meydana gelen azalmanın yarısından bile az.

Küresel finansal kriz Batı ekonomilerini çok ciddi bir şekilde etkiledi. Bunu sonucunda da CO_2 salınımında ciddi miktarlarda bir azalma meydana geldi. Örneğin, İngiltere'de 2009 yılında bir önceki yıla göre salınım miktarı % 8,6 daha az gerçekleşti. Benzer oranlar ABD, Japonya, Fransa, Almanya ve diğer birçok endüstrileşmiş ülke için de gözlemlendi.

Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkeler küresel krize karşı güçlü bir ekonomik yapı sergilediler ve sonuç olarak da CO_2 salınım miktarlarında önemli artışlar ortaya çıktı. (Çin'de % 8'lik bir artış ve Hindistan'da % 6,2'lik bir artış)

Araştırmanın başında bulunan Profesör Pierre Friedlingstein şöyle diyor: "2009 yılındaki düşme miktarı, beklenen düşme miktarının yarısından az. Bunun nedeni dünya çapında gerçekleşen Gayrisafi Milli Hasıla miktarındaki düşüşün beklenenden az oluşu ve dünya GMH karbon yoğunluğunun (birim GMH başına salınan CO_2 miktarı) sadece % 0,7 artmış olmasıdır. Bu oran uzun dönemlik ortalama yıllık % 1,7 oranının altındadır."

Karbon yoğunluğundaki düşük gelişmenin nedeni, gelişmekte olan ülkelerdeki fosil kaynakların yakılması sonucu oluşan CO_2 salınımının fazlalığı ve görece olarak yüksek miktardaki karbon yoğunluk miktarı ile birlikte kömür kullanımındaki artıştır.

Çalışmaya göre, ekonomik büyümedeki artış beklendiği şekilde devam ederse, küresel fosil kaynakların salınımı 2010 yılında % 3'ten yüksek olacak. Bu oran 2000-2008 yılları arasında elde edilen en yüksek seviyedeki artış miktarı.

Çalışma aynı zamanda, orman alanların yok edilmesi sonucu ortaya çıkan salınım miktarında 2000 yılından beri 1990'lı yıllara oranla % 25'lik bir azalma gözlemlendiğini de ortaya koyuyor. Bunun nedeni de tropikal orman kayıpları yüzünden yaşanan CO_2 salınım miktarındaki düşme. İlk defa olarak, ılıman kuşaktaki orman genişleme miktarı ormanların kaybı ile oluşan salınım miktarını geçerek tropik bölge dışında net bir CO_2 azalmasına neden oldu.

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2010/11/101121160229.htm sitesinden 22.11.2010 tarihinde alınmıştır.

Hazırlayan: Deniz Şahin

Yoldaş Özdemir

Evren nasıl başladı, nasıl son bulacak…

Gökteki sayısız, durağan ışık zerresi içinde birdenbire hareket eden bir yıldızın, on binlerce yıl önce mağarasının önünde ateşin başında oturan insanda uyandırdığı merakı düşünün. *Alfa ve Omega*'nın yazarı Charles Seife'ye göre bu, evrenbilimin sonu görünmeyen macerasının başlangıcı sayılabilir. Amerikalı bir bilim yazarı olan Seife, bizim için bu macerayı gazeteciliğinin kalemine kattığı kıvraklık ve akıcılıkla özetlemekle kalmıyor. Evrenbilimin bugün, geldiği noktada neyi bildiğimizi ve Evrenin şimdi hangi bilinmezlerle merakımızı gıdıklamaya devam ettiğini ortaya koyuyor.

Evrenin bizim için tam bir muamma olduğu zamanlar çok geride kaldı. Sadece kendi galaksimizi değil, bizimki gibi bir çoğunu yakından tanıyoruz artık. Tüm bunların nasıl oluştuğuyla ilgili, oldukça sağlam ve şimdilik geçerli görünen bir teorimiz var. Buna göre Evren, yaklaşık 14 milyar yıl önce, tüm maddeyi ve enerjiyi ortaya çıkaran büyük bir patlamayla oluştu. Geçtiğimiz günlerde Avrupalı gökbilimciler Çok Büyük Teleskop'u kullanarak 13,12 milyar yıl uzaklıkta daha önce bilinmeyen bir galaksi keşfettiler. Ne kadar uzaktaysa o kadar eski. Evrenin 13 milyar ışık yılı öncesinden bir çocukluk anısının fotoğrafı var elimizde yani. Sadece bu kadar da değil, bilim bizi neredeyse büyük patlama anına geri götürüyor. Çok büyük parçacık çarpıştırıcılarıyla ağır çekirdekler ışık hızına yakın hızlarda birbirleriyle çarpıştırıp küçücük bir noktada muazzam bir enerji ortaya çıkararak minyatür büyük patlamalar yaratıyor, Evrenin ilk mikrosaniyelerindeki koşulları oluşturuyor.

Göklerde gördükleri yorumlayan Şamanlardan, mitolojik masallardan bugünlere gelmemiz kolay olmadı elbet. Doyumsuz bir merakın, taşı çatlatacak sabırla yapılan gözlemlerin, matematiğin sınırlarını zorlayan hesapların, yanılgıların ve tabii doğrulananların birikimi üzerinde yükselen bilimsel devrimlerin açtığı pencere sayesinde Evren ile aramızdaki bilinmezlik perdesi yırtıldı, gökler tanrıların kutsal mekânları olmaktan çıktı.

Alfa ve Omega, işte bu evrenbilimsel devrimleri anlatıyor. İlki 16. yüzyılda, ikincisi 1920'lerde gerçekleşen, üçüncüsü ise şu an yaşamakta olduğumuz devrimler, biz de kısaca Seife'nin çizdiği çerçeve içerisinde aktaralım.

Birinci devrimin "ilk kurşunu"nu Kopernik atmıştı. Öncesinde Aristoteles'in gözleme değil mantığa dayanan ve dünyayı Evrenin merkezine koyan Evren kavrayışıyla Batlamyus'un bir kavrayışta uyumlu Evren modeli, Hıristiyanlığın resmi görüşü durumundaydı. Kopernik'in Evrenin merkezine dünya yerine Güneş'i koyması bu model için büyük bir sarsıntı oldu. Kopernik'in modeli yalın ve daha üstün olsa da kanıtlanmaya ihtiyaç duyuyordu. Sarsıntının etkisi Galileo'nin teleskop gözlemleri bu kanıtları sağladığında ortaya çıktı. Gözlem sonuçları şöyleydi; Dünya her şeyin merkezinde değildi, diğer gezegenlerle birlikte Güneş'in etrafında dönüyordu, dahası Jüpiter'in etrafında da dönen dört cisim vardı. Ay ise hiç de inanıldığı gibi ilahi bir kusursuzluk sergilemiyordu, en az dünya kadar engebeli, girintili çıkıntılıydı. İlk evrenbilim devrimi Aristotelesçi Evren modelini yıktı. Bununla da kalmadı, felsefe ve ilahiyatı iki bin yıllık koltuğundan indirip yerine bilimi oturttu.

İkinci devrime kadar geçen üç yüz yıl tam bir biriktirme dönemi oldu. Teleskopların güç ve kalitesi gelişti. Işığın sonsuz hızda olmadığı anlaşıldı ve hızı hesaplandı. Iraklık açısı ile yıldızların mesafesi ölçüldü. Ve sonunda, ne olduğu bilinmeyen puslu bulutsuların başka galaksiler olduğu, Samanyolu'muzun Evrende yalnız olmadığı anlaşıldı. Artık "ikinci evrenbilim devrimi" için sahne hazırladı. Devrimin başrolünü Edwin Hubble adlı genç bir gökbilimci ve 2,5 m. çapında aynası olan teleskobu oynadı. Hubble'ın hesapları en yakın galaksi olan Andromeda'nın Samanyolunda yüz binlerce ışık yılı uzaklıkta olduğunu gösterdi. Gerçi bir hesap hatası yapmıştı ama yine de Evrenin o gün bilinenden çok çok daha büyük olduğu kesin olarak anlaşılmıştı. Hubble'ın ilk sarsıcı keşfi böyle başladı. Galaksimiz Evrende milyarlarca galaksinin arasında küçük bir yıldız kümesinden ibaretti. Dünyanın Evrenin merkezinde olmadığını zar zor kabullendikten sonra, insanoğlu için ikinci bir büyük darbe…

Alfa ve Omega
-Evrenin Başlangıcı ve Sonu- Charles Seife, Çev. Nedim Çatlı, Metis Yayınları, Eylül 2010, 260 s.

Hubble'ın ikinci keşfi daha da etkileyiciydi. Evren genişliyordu ve bu, Evrenin başlangıcı, oluşumu ve sonuyla ilgili tüm tartışmaları temelden etkiledi. Evren genişlediğine göre, filmi geriye sardığımızda bütün Evrenin küçülüp küçülüp bir noktacık haline geldiği bir başlangıcın olması gerekiyordu. Bu başlangıcın yaklaşık 14 milyar yıl önce gerçekleştiği hesaplandı. Bütün Evren 14 milyar yıl önce büyük bir patlamayla "o minik noktadan varoluşa" fırlamıştı. İkinci devrimin esası büyük patlamaydı.

Kozmik mikrodalga arka plan ışımasının keşfi ikinci evrenbilim devriminin son perdesi oldu. Teleskobu nereye çevirirsek çevirelim en uzakta devasa bir ışıma duvarı bizi çevreliyordu. Bu büyük patlama ile ortaya çıkan ısı sonucunda evrendeki bütün maddenin kaynayıp kızardığı "yeniden birleşme" anını gösteriyordu.

Seife, Evren ile ilgili düşüncelerimizi altüst eden iki devrimi böyle anlatıyor. Şimdi üçüncüsünün içindeyiz. Bilimler "Evren nereden doğdu?" ve "nasıl son bulacak" sorularına yanıt bulmanın peşinde.

İlk sorunun yanıtı için gökleri gözleyerek yapılabilecek pek fazla şey yok. Kozmik mikrodalga arka plan ışınımı göklerde görebileceğimizin sınırını çiziyor, yaklaşık ilk 40.000 yıla kadar. Oysa bizim ilk saniyelerde, hatta daha kesin söylemek gerekirse saniyenin ilk trilyonda birinde ne olduğunu anlamamız gerekiyor. Bunun için evrenbilimciler ve fizikçiler gözlerini göksel cisimlerden atomaltı parçacıklara çevirdiler. Bir süredir de, büyük patlamadan hemen sonra ne olduğunu anlamak için, yerin altında inşa edilmiş devasa tünellerde atomaltı parçacıkları birbirine çarptırıyorlar.

Düne kadar bu atomaltı evrende elektron, proton ve nötronun etkileşimlerini bilmenin evrendeki bütün maddeleri anlamaya yeteceği düşünülüyordu. Şimdi leptonlar, mezonlar, baryonlar, bunların antimaddeleri, rengarenk kuarklar var. Ben bu yazıyı hazırlarken, gazetelerdeki habere göre, CERN'de antimadde elde edildi, 38 adet anti hidrojen atomu incelenmeye yetecek bir süre boyunca hapsedildi. Varsayımların deneylerle, hesaplamalarla yanlışlanması ya da doğrulanmasıyla ilerliyor üçüncü devrim. Ama Evrenin nasıl oluştuğuyla ilgili anlayamadığımız şey hâlâ o kadar çok ki…

Diğer soru; sonumuz ne olacak? Evren sonsuza dek genişleyip soğuyarak mı yok olacak? Yoksa genişlemenin tersine dönmesiyle küçülmeye başlayarak sonunda kendi içine mi çökecek? Bu soru bu haliyle büyük ölçüde yanıtlandı. Evrenin genişleme hızının arttığı anlaşılınca, bir çöküşüm olmayacağı, Evrenin yok olana dek genişleyeceği görüşü çoğu bilimci tarafından benimsendi. Ama şimdi bilim yeni sorunlarla karşı karşıya. Kütle çekimine karşı koyup genişlemeyi hızlandıran bu garip karşı- kütleçekim kuvveti de nereden çıktı? Yapılan ölçümler evrenbilimcileri, Evrenin çok büyük kısmının görünmez, bilmediğimiz, daha önce hiç ölçülmemiş bir karanlık malzemeden oluştuğunu kabullenmeye zorluyor. Aksi takdirde, Evrenin doğasını açıklama girişimleri boşa düşüyor.

Üçüncü devrim bizi bir kez daha, evrenin bildiğimiz gibi olmadığı tablonun karanlık taraflarının epeyce fazla olduğu gerçeğiyle karşı karşıya bıraktı. Henüz yanıt aradığı soruları çözmüş değil. Hatta yeni bulgularıyla önündeki soruları çoğaltmış görünüyor.

Seife bugün evrenbilimin anlattığı evrenin, ilk bakışta bir bilimkurgu yazarının fantezisi, eski Yunan mistikleri ya da Afrikalı masalcıların hikâyeleri kadar uçuk göründüğünü teslim ediyor. Tabii ki, eski mitlerin aksine bu anlatının her bölümünün bilimsel kanıtlarla, gözlemler, deneyler ve hesaplamalarla desteklendiğini belirtiyor. *Alfa ve Omega*'da evrenbilimin bu uçuk görünen, karmaşık evrenini, olabildiğince anlaşılır ve eksiksiz olarak anlatırken, Seife gerçekten zorlu bir işi başarıyor. Az sayıda ama tam yerinde kullanılan açıklayıcı çizimleri ve küçük kavram sözlüğüyle, *Alfa ve Omega* Evrenle ilgili bugünkü bilgilerimizi derli toplu sunan bir kitap niteliği taşıyor.

Baha Okar

Yarın için tarih:
Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar

Türkiye solunun tarihini yazmak ya da Türkiye solunun tarihi üzerine yazmak... Hem çok işlenen hem de halen çok eksik bir alan. Çok şeyi eksik, çok şeyimiz...

Gerçekten kütüphanelerimizde ne çok sol tarih kitabı var ve herhalde yine de hepimiz aynı eksikliği paylaşıyoruz. Çünkü bu bizim tarihimiz ve bunu önemsiyoruz. İstiyoruz ki her şeyi bilelim, her çıkanı alalım ama hep bir eksiklik duygusu taşıyoruz. Tamamlanması mümkün mü? Değil elbette. Çünkü daha çok yürüyecek yolumuz var. Ve tarih en çok bugün ve yarın için lazım hepimize.

Her kitaptan ve elbette her sol tarih kitabından kapağını kapattığımızda aklımızda bir şeyler kalır. Aforizmalar, saptamalar, yanlışlar ve elbette doğrular... Bu yazıda sözünü edeceğim kitap, *Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar*, kapağını kapattığımda bende en çok umut bıraktı.

Çünkü Aydemir Güler'in konusu tarih olsa da derdi gelecekle:

"Geleceğimizde solun ciddi bir yer tutabileceğini düşünmeyenler, geçmişte ister istemez solun geleceksizliğinin izlerini keşfediyorlar (...) belirli ve düzgün bir gelecek kurgusuna sahip olduğumuz ölçüde, (...) geçmişi daha tutarlı kurabileceğimizi, daha dürüst davranabileceğimizi, bir takım verileri abartmak veya üstlerini örtmek ihtiyacı hissetmeyeceğimizi, olguları daha gerçek haliyle anlayabileceğimizi umut ediyorum."

Her anlatım bir soyutlamadır. Soyutlama bilimin bir yöntemi. Ama her zaman, her soyutlama bilimsel olmuyor. Konumuzla kısıtlı tutarsak, solun tarihi üzerine yapılan çalışmaların çoğunda konunun gerçekliğinden ya da bütünlüğünden soyutlandığını görüyoruz. Ya yazar kendi öznelliğini sanki yokmuş gibi yaparken aslında gözümüze sokuyor, ya da elinde kalem değil de makasla girişiyor işe... Ortaya genellikle okuyanın da öznel olduğunu anladığı bir parça çıkıyor, bir tarih parçası, ama üzülerek söylemeliyim, çoğu kez yazarın bile farkında olduğu bir eksiklik duygusundan kurtulamıyorsunuz kitapları kapattığınızda.

Aydemir Güler konuyu ele alışındaki öznel yanı hiç saklamıyor, hatta önemli bir bölüm ayırıyor bu öznelliği tarife ve bu öznelliğin en önemli özelliği olarak kolektif olmasının altını çiziyor. Gerisi doğru yöntem konusudur. Güler onu da soyut, konudan bağımsız ele almayı reddediyor: "Olgulardan ve tartışmalardan bir yöntem süzmek..."

Bu süzme elbette teorik bir işlemdir, öyle olmalıdır, Güler'e göre: "Teorinin kendi kuralları, meşruiyet kaynakları olmak durumundadır. Belirli bir tarih dilimine yaklaşımın yöntemi, ele alınan olgular toplamıyla başlayıp bitmeyen bir teoriye dayandırılmalıdır."

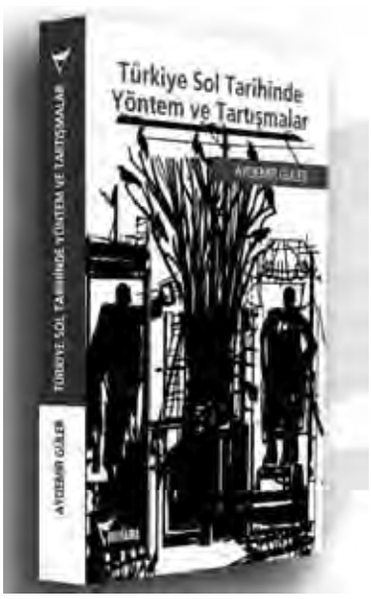
Peki, bu teorik yöntem, duygudan yani insandan ayrı olarak ele alınabilir mi? Güler'in buna yanıtını burada vermeye çalışmayacağım. Çünkü aksi takdirde sizlerin kitabın en güzel bölümlerinden birisini heyecansız okumanıza neden olabilirim, ki bunu hiç istemiyorum. Ancak şu kadarını söyleyeyim, bu bölümün başlığı "Yöntem olarak sevmek".

Yöntem konusuna bir özel bir bölüm ayrıldığı halde, olgulardan ve tartışmalardan süzülmeye çalışılan bu yöntem kitabın diğer bölümlerinde de sürekli gündemde tutuluyor. Bu ve başka konularda gerektiğinde tekrarlardan kaçınmamayı bir sunuş yöntemi olarak tercih ettiğini daha baştan söylüyor yazar bize zaten. Böylece kitabın tamamı bir yöntem tartışması olarak da okunabilir.

Üç insan, üç dönem...

Konunun kendisine gelirsek, Güler burada da çok açık oynuyor. Konusunun sınırlarını daha baştan, açık olarak ve gerekçeleriyle koyuyor. Kitabın ana konusu "geleneksel sol" diye tanımlayabileceğimiz alandır. Diğerleri bu konuya etkileri ölçüsünde giriyor kadraja.

Güler sol tarihten üç bölmeyi, üç lider ile anılabilecek üç bölmeyi seçiyor, çalışmasının ana ekseni olarak: Mustafa Suphi, Şefik Hüsnü ve Behice Boran isimleriyle anılan bu dönemler de bir kavram çifti yardımıyla inceleniyor, atılım ve restorasyon:

Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar
Aydemir Güler, Yazılama Yayınevi, Ekim 2010, 296 s.

"Sol tarihimiz, siyasi iktidar perspektifinin küllendiği, hareketin donuklaştığı dönemlerle atılım dönemlerinin birbirini izlemesinden oluşuyor. Suphi yani 1920 Bakû TKP'si ve Boran yani 1960'ların TİP'i iki Atılımdır. Bunları önceki periyotların donuk ortalamacılığına geri dönülen, iktidar perspektifsizliğinin "restore" edildiği dönemler takip etmiştir."

Bu üç lider aynı zamanda, "genel hatlarıyla solun kalıcılaşan, nesnelleşen kimlik özellikleriyle özdeşleşmiş isimlerdir. Mustafa Suphi yurtseverliğin, Şefik Hüsnü parti önceliğinin, Behice Boran sosyalizm vurgusunun maya tutmasında ihmal edilemez katkılarıyla anılmalıdırlar", diyor Güler.

Ama bu üç dönem bir süreklilik göstermiyor, "söz konusu tarihin temel karakteri süreklilik değil kesintililiktir".

Öyleyse bu kesintili süreci nasıl sahipleneceğiz?

Yazarın yanıtı çok açık ve net:

"Bu hatalar bizim hatalarımızdır. Başarılar bizim kazanımlarımızdır." Ve bunun dışındaki tutumların zararını faydasından çok görüyor: "Solun geneli, sahiplenmek ve eleştirmeyi bir test sorusunun birbirini dıştalayan yanıtları olarak görüyor. Sahiplendiğini baş tacı yapacaksın; eleştirdin mi, yerin dibine batıracaksın. Kişisel üslup düzeyinde vurguları kuvvetlendirerek akıl açıcı olabilir bu eğilim. Ancak söz konusu 'bizim tarihimiz' olunca yararından çok zararı olacağını söyleyebiliriz. Olmuştur ve olmaya devam etmektedir..."

Güler sahiplenmek için yazıyor, sahiplenmek için eleştiriyor. Ve ortaya gerçekten bizim sayıyorsak, tarihimize bir bakış çıkıyor. Suphi ile doğuşu, Hüsnü ile arayışı ve Boran ile açılımı tartışıyor, aktarıyor, eleştiriyor. Ve sık sık soruyor : Değer mi? Suphilerin ölümü göze alıp yurda dönmeleri için de, Hüsnü ve arkadaşlarının sürekli aramaları ve partide ısrar etmeleri için de aynı yanıtı veriyor: Değer. Şartlar ne olursa olsun mücadeleye değiyor. Tarihe mal olmanın altında bu inat yatıyor.

Kitabın içeriğinin tümüne değinmek bu tanıtım yazısının sınırlarını aşıyor. Merak çekecek bazı bölüm başlıklarını anmak belki bu eksiği biraz kapatacaktır: "Mustafa Suphi Rivayetleri", "Şefik Hüsnü Rivayetleri", "68 Kopuşu mu?", "73 Atılımı mı?" ilk elde altı çizilebilecek başlıklar. Güler ele aldığı tarihi 80'lere kadar getiriyor.

Sonrası için ise asıl olarak içinde yer aldığı, sorumluluk üstlendiği ve üstlenmeye devam ettiği Gelenek-TKP çizgisinin altını özel olarak çiziyor Güler, burada daha yapacak çok şey olduğunu söylemekle birlikte alınan yolun önemine işaret ediyor. Son 30 sene için şöyle diyor:

"Sivil toplumculuk partili mücadele ilkesini silseydi; ulusalcılıkla el ele verip sınıf eksenini siyasetten dışlayabilseydi; Kürt etkisi demokrasicilikten başka bir seçeneğe şans tanımasaydı... Türkiye'de solculuk genetik mühendisliğine kurban gitmiş mi olacaktı? Türkiye'de sol, anti-emperyalist, partili, sosyalizm hedefli karakterini yitirir ve başka bir şey haline gelir miydi?

Bu cephede kavga otuz yıl sürdü. Son olarak AKP'li yıllarda saldırının ne denli şiddetlendiğini biliyoruz. Bu kavgada solculuk direnmiştir ve kanımca badireyi atlatmıştır. Gerçekten de doksan yılın bütününün sağladığı birikime bağlayabileceğimiz solculuk, bugün Türkiye siyaset sahnesinde kendine ait bir kulvara sahiptir. Sol, yedeklenememiştir."

Ve "tarihimiz (...) çok değerli. Tarihimiz (...) aşılmaya muhtaç. Aşmak için ise daha yapacak çok şey var." diye bitiriyor, Güler.

Önümüzdeki dönemde çok tartışılacağını düşündüğüm bu kitabın Türkiye sol tarihinin ele alınışına gerçek bir katı olduğu ise bence tartışılmaz kalacak. Elbette son kararı ancak okuyanlar verebilecek.

Oğuz Kavala

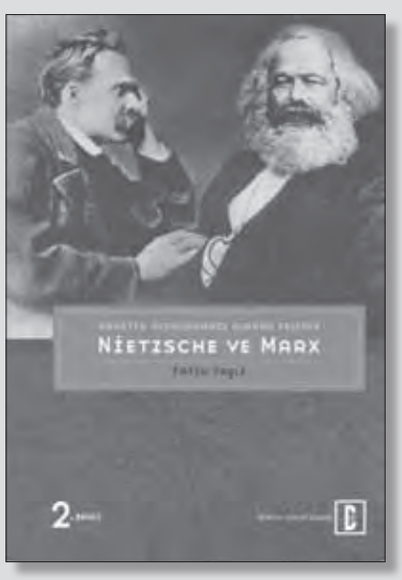
BİLİM VE GELECEK KİTAPLIĞI'NDAN...

yeni baskıları çıktı!

Cemal Yıldırım
BİLİMİN ÖNCÜLERİ

Onlar, insanlığın evreni ve doğayı algılayışını kökten değiştirdiler. Onlar evrenin sırlarına ermemizi sağladılar. Onlar bizi atomun sırlarıyla tanıştırdılar. Onlar bilimi yarattlar...

Fatih Yaşlı
NIETZSCHE VE MARX

Düşünceleri birbirinden çok uzak olsa da, iki düşünürün de emin olduğu bir şey vardı: Yaşanılabilir ve sevinçli bir hayat, insanoğlu için imkânsız hale gelmişti.

KİTAPÇI RAFI

Genç Bilimadamına Öğütler

S. P. Medawar, Çev. Nermin Arık, Kırmızı Yayınları, Kasım 2010, 136 s.

Organ nakli konusundaki çalışmalarıyla 1960 Nobel Ödülü'nü kazanmış olan Medawar bu kitabıyla, uzun yıllarını verdiği bilimsel çalışmaların oluşturduğu kapsamlı birikimini, bilim dünyasına girmeyi düşünen ve girmiş olan her yaştan insanın hizmetine sunuyor. Kitap bir yönüyle bilimci olmak için gereken nitelikler, sağlanması gereken koşullar, bilimde kullanılan araştırma yöntemleri gibi konularda gündeme gelen pratik sorunları ele almakta; diğer yönüyle de bilim ve araştırma dünyasını, çıraklıktan Nobel Ödülü sonrasına taşıyan bu evrede akla gelebilecek tüm boyutlarıyla gözler önüne sermektedir.

Gerçeğin Etiği (Kant, Lacan)

Alenka Zupancic, Çev. Ahmet Süreyya Özcan, Epos Yayınları, Kasım 2010, 286 s.

Kant'ın etik anlayışı hem basit, hem devrimcidir: Her türlü önceden verilmiş iyi mefhumundan ve de sevgi, sempati ya da korku gibi her türlü "insan duygulanımından" bağımsız bir ahlaki yasa önerir. Böyle devrimci bir önermeyi daha "insancıl" bir ışıkta yorumlamak ve Kant'ı bir çağdaşımız haline getirmek çabası içindeki pek çok Kant uzmanı, onun görünüşteki paradokslarında ya da imkânsız iddialarında takılıp kalmıştır. Bu kitap tam tersini yapmakla ilgilidir. Yüzeysel bir bakışla Lacan, Kant'ın tam bir antitezi gibi görünür. Bununla birlikte, Lacan'ın gerçek kavrayışı Kantçı etiğin bu yeni yorumu için belki de en yararlı desteği sağlamaktadır. Alenka Zupancic, bu iki filozofla ilgili okumalarını sürekli mukayese ederek ortaya bir "gerçek etiği" koyuyor ve etikteki yıkıcı unsurun radikal bir şekilde restore edilmesi için ortalığı temizliyor.

Güzelin Metafiziği

Arthur Schopenhauer, Çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, Kasım 2010, 120 s.

Bilme, bünyemizde ne tür bir değişiklik talep eder? Herhangi bir şey hakkında tam ve doğru bir bilgiye sahip olabilmek için neleri geride bırakmamız, neyi kendimizden uzaklaştırmamız gerekir?

Belki de bu soruların açtığı aralıktan "Bugün artık modern bilimden insanlığın hayrına bir şey bekleyemeyiz" yargısının aşırı bir yargı olmadığı görülecek, modern bilimin bilme tarzında neyin eksik ya da neyin fazla olduğu üzerine kafa yorulmaya başlanacaktır.

Güzelin kavranması neden bizi mutlu eder? Güzel, içimizde neyi harekete geçirir ve bize neyin kapılarını aralar?

Bu soruların açtığı aralıktan da bugün her fırsatta dile getirilen mutsuzluğun kökenlerinin uzaklarda değil, güzelin yolunu açacak şeylerin ortadan kaldırıldığı dünyada aranması gerektiği görmeye başlanacaktır...

Modernite ve Bireysel Kimlik

-Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum-
Anthony Giddens, Çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, Kasım 2010, 304 s.

Esasen benliğe odaklanan bu kitap gerçekte psikolojik bir çalışma değildir. Kitabın egemen ilgi odağı, modern çağın kurumlarının yeni bireysel-kimlik mekanizmalarının ortaya çıkışıdır. Benlik, dış etkiler tarafından belirlenen pasif bir varlık değildir; insanlar kendi bireysel-kimliklerini biçimlendirirken, eylemlerinin özel bağlamlarını ne kadar yerel olursa olsun, sonuçları ve içerimleri bakımından küresel düzeydeki toplumsal etkilere katkıda bulunur ve bu etkileri doğrudan artırırlar. Anthoy Giddens, daha önceki çalışmalarında ele aldığı ama detaylandıramadığı bazı problemleri bu kitabında ele alıyor. Üst modernitenin ana hatları,benliğin varoluşu, gelişme çizgisi ve problemleri, "yaşam politikası" konularına değinirken "Neden modernite ve bireysel kimlik?" sorusuna da her zamanki akıcı ve hayatın içinden üslubuyla yanıt veriyor.

Siyaset Sosyolojisi

Alexander Hicks, Mildred A. Schwartz, Robert Alford, Thomas Janoski, Editör: Soner Torlak, Phoenix Yayınları, Kasım 2010, 848s.

Seçkin akademisyenler ve yazarların da katkıda bulunduğu *Siyaset Sosyolojisi*, Türkçe'de yayımlanan en kapsamlı siyaset sosyolojisi derlemesi olma özelliğini taşıyor. Kitabın "Siyaset Sosyolojisi Kuramları" başlıklı ilk kısmı, siyaset sosyolojisi kuramlarına ilişkin kapsamlı bir tartışma yürütüyor. "Sivil Toplum: Siyasal Eylemin Kökleri ve Süreçleri" başlıklı ikinci kısım, siyasal süreçlere ve siyasal örgütlere yoğunlaşarak siyasetin toplumsal tabanını sorguluyor. "Devlet ve Görünümleri" başlıklı üçüncü kısım, ulus-devletlerin yapısal ve kültürel biçimlenişlerini ve siyasal sistemleri inceliyor. "Devlet Politikası ve Yenilikler" başlıklı dördüncü kısım, devlet politikasındaki değişimler ile savaşlar, devrimler ve rejim değişikliklerini açıklamaya çalışıyor. "Küreselleşme ve Siyaset Sosyolojisi" başlığını taşıyan beşinci kısımda ise emperyalizm, yeni sömürgecilik, küresel kapitalizm, göç ve soykırım gibi kavramlar ekseninde uluslararası sistemler analiz ediliyor.

Eğitim Bilimi

-Yorumsamacı yöntem, görgül araştırma, eleştirel teori-
Christoph Wulf, Çev. Hasan Hüseyin Aksoy, Kasım 2010, Dipnot Yayınları, 200 s.

Bu çalışma sadece eğitim teorilerine ve kavramlarına değil, aynı zamanda sosyal

bilimlerin de temelini oluşturan farklı düşünce çizgilerine işaret etmektedir. Hümanist pedagoji, görgül eğitim bilimi ve eleştirel eğitim bilimi arasındaki çatışmaları yansıtmaktadır. Kitap, okuyucuya sadece çok sayıda pedagoji konusunu tanıtmakla kalmamakta, aynı zamanda eğitim biliminin anlaşılması için gerekli olan sosyal bilimler alanında ortaya konmuş temel teorik konuları da ana hatlarıyla sunmaktadır.

Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık

(1946-1967)

Aziz Çelik, İletişim Yayınları, 651 s.

Aziz Çelik, emek tarihi açısından önemsenmeyen 1960 öncesindeki devreyi kapsamlı biçimde anlatarak başlıyor kitabına. DİSK'i temel alarak dikkat çekici bir ayrım da yapıyor. 1960 yılına kadar olan dönemi "vesayet sendikacılığı" olarak adlandırıyor, DİSK'in kurulduğu 1967'ye kadar geçen sonraki yılları "vesayetten kopma" olarak nitelendiriyor. Güçlü bir arşiv taramasına dayanan çalışma, siyasi ve iktisadi gelişmeleri, bazen kişisel rekabet hikâyelerini ve sendikacılarla yapılan görüşmeleri bir arada ele alıyor. Uluslararası bağların ve anti komünist faaliyetlerin yerel ve ulusal siyaseti nasıl etkilediğini irdeliyor. Sendikacıların hangi koşullarda yetişip çalıştığını tartışıyor.

Bilgi Felsefesi

Prof. Dr. Ahmet Cevizci, Say Yayınları, Kasım 2010, 296 s.

Bilgi felsefesi ya da yaygın kullanımıyla epistemoloji, felsefenin, metafizik ya da varlık felsefesiyle birlikte, iki temel disiplininden biridir.Bilgi Felsefesi, günümüz toplumunda giderek daha büyük bir önem kazanan bilgi konusunu hem sistematik/problematik hem de tarihsel olarak, alabildiğine açık ve anlaşılır biçimde ele almaktadır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bilgi konusu, bilgiyle ilintili bütün kavram ve problemler üzerinden ele alınmaktadır. İkinci bölüm, bilgi konusunun İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ'da filozoflar tarafından nasıl ele alındığını gözler önüne sermektedir. Üçüncü bölüm ise klasik epistemolojiye bir tepki olarak gelişen Kıta epistemolojisinin bilgi konusuna yaklaşımını ele almaktadır.

Sanat Manifestoları

-Avangard Sanat ve Direniş- Ali Artun, İletişim Yayınları, Kasım 2010, 377 s.

Sanat manifestoları 20. yüzyılda sanatın tarihinin en sahici belgeleridir. O nedenle manifestolara başvurmadan modernizmi ve avangardı canlandırmak boşunadır. Onlar, çağdaş sanatın bilinçaltının da şifreleri sayılır.

Sanat Manifestoları derlemesi, sanatı ve hayatı aklın egemenliğinden sökmeye çalışan, hayal gücünü özgürleştiren ve sanatın özerkliğini kuran avangard hareketlerin bildirilerini bir araya getiriyor. 20. yüzyılda avangardın vaat ettiği umudun ve direnişin yüzyıl dönümündeki izlerini sürüyor.

Bir Bilim Adamının Serüveni

-Celal Şengör Kitabı-

Söyleşi: Sefa Kaplan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2010, 675 s.

Avrupa Bilimler Akademisi'nin ve Amerikan Bilimler Akademisi'nin ilk Türk üyesi, Rus Bilimler Akademisi'ne Fuat Köprülü'den sonra seçilen ikinci Türk, Türkiye Bilimler Akademisi'nin en genç kurucu üyesi, TÜBİTAK Bilim Ödülü kazanan en genç bilim adamı. İki şeref doktorası, Paris'te College de France'da profesörlük, ulusal ve uluslararası otuz bir adet şeref payesi ve ödül… Jeolog Prof. Dr. Celal Şengör'ün neden dünyada saygın bir bilim adamı olarak tanındığı, bilime yaptığı katkılar ve bilim serüveni bu söyleşide yer buluyor.

Zehirlenen Çocukluk

-Modern dünyanın çocuklar üzerindeki zararlı etkileri-

Sue Palmer, Çev. Özge Çağlar Aksoy, İletişim Yayınları, Kasım 2010, 400 s.

20. yüzyılın ikinci yarısından beri içinde yaşadığımız modern dünya, bir yandan hayatlarımızı renklendirip kolaylaştırırken diğer yandan hızlanan temposuyla bizi strese sokuyor. Yetişkinler olarak yaşadığımız toplumsal değişimin farkında olsak ve dizginleri elimizden bırakmamaya çalışsak da, korumayı unuttuğumuz bir şey var: Çocuklar.

Sue Palmer kitabında, sağlıksız ve düzensiz beslenmeden ebeveynlerin tecrübesizliklerine, elektronik alet-lerden niteliksiz çocuk bakımına uzanan geniş bir yelpazede mo-dern çocukların sorunlarını ele alıyor. Her bir sorunu ayrı ayrı açıklayıp bunların nasıl üstesinden gelineceğine dair öneriler getiriyor.

Mahkeme Kayıtları Işığında: 17.Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam Cilt: 1-2

-Esnaf ve Loncalar, Hıristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri, Yabancılar-

Kolektif, Yayıma Hazırlayan: Timur Kuran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2010, 932 s.

Modern küresel ekonomik sistemin gelişmeye başladığı 17.yüzyılda Doğu Akdeniz'de sosyoekonomik yaşamın kurumsal temelleri nelerdi? 2003'te başlayan ve bu soruların yönlendirdiği veri derleme projesi, sağlıklı yanıtlar geliştirmeye yardımcı olacak özgün kaynaklar içeren bu çalışmayla sonuçlandı. On ciltlik bu yapıt, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Doğu Akdeniz'in ticari merkezi olan İstanbul'un o döneme ait 15 şer'i mahkeme defterindeki binlerce hükmün günümüz yazısına aktarılması, Türkçe ve İngilizce özetlerinin hazırlanması ve yedi ana başlıkta tasnif edilmesiyle ortaya çıktı

Cansu Şenkan cansusenkan@gmail.com

"Merak Ettikleriniz" bölümünde her ay, sizlerden gelen ilginç sorulara konunun uzmanı bilim insanlarının verdiği yanıtları aktaracağız. Siz de cevabını merak ettiğiniz soruları cansusenkan@gmail.com adresine gönderebilirsiniz.

Neden doğada mavi renkte sebze ve meyve yok?

Bu ay okurumuz Selda Tufan'ın sorduğu, "Doğada neden mavi sebze ve meyve bulunmuyor?" sorusunu İstanbul Üniversitesi Biyoloji Bölümü öğretim görevlisi Doç. Dr. Gül Cevahir Öz yanıtladı.

Bu soruya yanıt bulmadan önce doğada bitkilerdeki olağanüstü renk yelpazesinin kaynağını inceleyelim. Bitkilere yeşil, sarı, turuncu renk veren özel moleküller (renk maddeleri) pigmentlerdir. Bu maddeler, bitki hücrelerinin plastid denilen organellerinde ya da vakuolün hücre özsuyunda bulunur. Bitki kısımlarındaki bu renk çeşitliliğinin nedeni yapılarında bulunan pigment moleküllerinin ışığa karşı verdikleri tepkidir. Görünür ışığın bir ucunda en çok enerji taşıyan kırmızı ve sarı tonları, öbür ucunda ise mavi ve mor tonları bulunur. Bu nedenle bitkiler fotosentez sırasında tayfın iki ucundaki renkleri soğururlar yani emerler. Buna karşılık tayfın ortasında yer alan yeşil tonlardaki renkleri (daha az enerji yükü olan dalga boylarındaki ışınları) az miktarda soğurup büyük bölümünü yansıtırlar. Çevremizi incelediğimizde bitkiler dünyasında baskın olan rengin yeşil ve yeşilin tonları olduğunu görürüz. Ancak bu diğer pigmentlerin olmadığı anlamını taşımaz. Baskın olan yeşil renk tarafından maskelendiği için görünmez. Bitkiler, estetik açıdan sergiledikleri güzelliğin yanı sıra fotosentez olayı ile hem kendileri hem de diğer canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için son derece önemli bir role sahip organizmalardır.

Mavi-mor tonlarındaki diğer bir meyve de *Vaccinium arctostaphylos L'*dir. Bilinen adıyla yaban mersini.

Plastidler renk maddesi taşıyıp taşımadıklarına göre renkli ve renksiz plastidler olarak sınıflandırılır. Renkli plastidler bitkilerde baskın olan yeşil renkten sorumlu klorofil pigmenti taşıyan kloroplastlar ile sarı-turuncu rengi veren karotenoid (ksantofil ve karoten) pigmentlerini taşıyan kromoplastlardır. Bitki hücrelerinde kloroplastlar yeşil renkli klorofil pigmentini içerdiği için yeşil görünür. Kloroplastlar fotosentez (CO_2 asimilasyonu) olayının gerçekleştiği yapraklarda (sebze olarak tükettiğimiz pek çok bitkinin yaprakları) bol miktarda bulunur. Ayrıca olgunlaşmamış meyve ve sebzelerde de yeşil renk hâkimdir. Olgunlaşma ile birlikte klorofil kaybolur ve yerine karotenoidler ya da diğer pigmentler baskın hale geçer. Aynı plastidlerde sarı-turuncu pigmentler de yerelleşmiştir ancak bunlar klorofil tarafından maskelenmiştir. Kromoplastlar genellikle çiçeklerin, meyve ve sebzelerin sarı, turuncu ve kırmızı renklerini veren karotenoid grubu pigmentlere sahiptir. Örneğin, havuç kökünde karoten turuncu, limonda ksantofil sarı, domateste likopen kırmızı renkten sorumlu pigmentlerdir. Bitkilerde ayrıca plastidlerde yerelleşmemiş ancak hücre özsuyunda bulunan vakuole ait pigmentler (kimokromlar) sarı renkli, suda eriyen antoksantinler ya da yağda eriyen pigmentlerden (lipokrom) bulunur. Pigmentlerin bir diğer grubu da suda çözünen ve hücre özsuyunun rengini veren flavonlardır. Flavonlar ya da flavonollar spektrumun (elektromanyetik tayf) ultraviyole (kısa dalga boylu morötesi ışınlar) bölgesini kuvvetle soğurup böcekler tarafından görünmeyi sağlarlar. Bu durum çiçeklerin taç (petaller) yapraklarına krem rengi veya fildişi şeffaf görünüş verir. Diğer bir pigment flavonların oksidayon ürünü olan antosiyaninlerdir. Flavonoidler arasında bulunan antosiyaninler suda çözünebilen doğal renk maddeleri olup yaprakların

Doğada sınırlı da olsa mavi renk ve tonlarını veren pigmentlere sahip meyve ve sebzeler bulunmaktadır. Bunlardan biri de mürdüm eriğidir.

çiçeklerin, sebzelerin ve meyvelerin pembe, kırmızı, mavi ve mor renklerinden sorumludurlar. Antioksidan özelliğe sahip bu pigmentler hücre özsuyunun pH sına göre renk değiştirir; asit (pH 7 den düşük) ortamda kırmızı, pH 7.0 (nötr) de renksiz, bazik (pH 7 den yüksek) ortamda ise mavidir. Antosiyaninler çeşitli bitkisel dokularda da farklı renkte olabilmektedir. Birçok meyve ve sebze ile çiçeklerin çok zengin renklerde olmasının muhtemelen nedeni de budur. Doğada çok farklı renkte antosiyaninler oluşabilmektedir. Antosiyaninler *Pelargonium*'da (sardunyada sarı kırmızı pelargonidin), *Rosa*'da (gülde kırmızı siyanidin), *Impatiens*'de (cam güzelinde peonidin), *Delphinium* ve *Malva*'da (mavi delfinidin), *Petunia* ve *Primula*'da (mavi petunidin), üzüm meyvasında (mavi oenidin), Malva ve Petunia'da (kırmızımsı-mor malvidin) bulunmaktadır.

Bitkilerde özellikle çiçeklerin sahip oldukları bu gözalıcı parlak renkler (sarı, turuncu, kırmızı gibi) arıların ve böceklerin dikkatini çekerek tozlaşmada son derece önemlidir. Ayrıca kuvvetli antioksidan özelliğe sahip antosiyaninler özellikle meyvelerde ve nadirde olsa sebzelerde bulunarak onlara mavimor renk verirler. Besin olarak tüketmediğimiz ancak oldukça toksik olabilen koyu mavi-siyah meyvelere sahip bitkiler mevcuttur. Doğada sınırlı da olsa mavi renk ve tonlarını veren pigmentlere sahip meyve ve sebzeler bulunmaktadır ancak onları gerçek anlamda masmavi göremiyoruz. Bunun muhtemel sebebi, meyve ve sebzelerde mavi renk ve tonlarını veren pigmentlerin az olması, diğer baskın pigmentler tarafından örtülmesi ya da hücre özsuyu değerlerinin bazik veya baza yakın olmayışı olabilir. Çobanüzümü ya da yaban mersini olarak bilinen *Vaccinium myrtillus* L. un üzümsü meyveleri puslu veya parlak mavi rengi ile Mavi Altın (blue gold) olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca ayıüzümü, çayüzümü ya da likaba adı ile bilinen *Vaccinium arctostaphylos* L. meyveleri ve bazı erik türleri özellikle renkleri maviye çalan koyu renk erikler mürdüm eriği ve bardak eriği örnek olarak gösterilebilir. Böylece bu sorunun cevabı olarak doğada birkaç tane örneği olsa da masmavi olmayıp mavi renk tonlarında meyve ve sebze yok diyemeyiz.

KAYNAKLAR

Baytop, T., *Bitkiler ile Tedavi,* Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 1999.

Yentür, S., *Bitki Anatomisi,* i*stanbul Üniversitesi,* Fen Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Bu küçük dünyamızdan başka bir dünya daha var:

Matematik Dünyası!

84. sayı

Giderek daha fazla çocuk ve genç eğitim görüyor, okur yazar sayısı ve ülkenin ortalama eğitim ve bilgi düzeyi artıyor. Demek ki eğitim giderek demokratikleşiyor. Bu da kimsenin karşı çıkamayacağı kadar iyi bir şey.

Ama "giderek daha fazla çocuk ve genç eğitim görüyor" cümlesi eksik ve eksik olduğu için de yanıltıcı. Doğrusu şöyle olmalıydı: Giderek daha fazla çocuk ve genç aynı eğitimi görüyor. Çünkü eğitim sistemimizin yapısı merkezi. Her şey Ankara'da belirleniyor. Sadece müfredat değil, eğitim sisteminin ilke ve yöntemlerinden öğretmenlerin düzeyine, kitapların sayfa sayısından okulların fiziksel koşullarına ve öğrenci ve öğretmenlerin giyim kuşamına kadar eğitimle ilgili her şey tek elden belirleniyor.

Herkesin aynı eğitim sisteminden geçmesinin sakıncası belli: Bireylerin aynı boyutta düşünmelerine, sivriliklerinin, özgünlüklerinin, yaratıcılıklarının törpülenmesine, birbirlerine benzemesine yol açar. Ama tek tip eğitim sisteminin bana kalırsa bundan çok daha vahim bir sonucu var: Ne kadar çok kişi aynı tip eğitimden geçerse, eğitimin düzeyi o kadar düşer, eğitim o kadar vasatlaşır. Bunun nedeni gayet basit: Binler için müfredat hazırlamak başka, yüzbinler için başka, milyonlar için başka... Eğitilen kişi sayısı binlerden milyonlara fırladığında, eğitime yeni katılanların seviyesi ister istemez diğerlerinden daha düşük olur ve yeni sistem milyonların ortalama zekâsına, karakterine, yapısına, kapasitesine, düzeyine adapte olmak zorunda kalır.

Özetle söylemek gerekirse, merkezi eğitim sistemi ancak vasat insan fabrikası olarak nitelendirilebilir.

[...]

TÜREV II
Fonksiyon Çizimi

LibreOffice

Özgür Yazılım, bedava yazılım demek değildir. Özgür Yazılım, içerdiği üretimde özgürlük, tüketimde eşitlik ilkesince var olur ve gelişir. Özgür Yazılım'ın, kapitalist üretim ilişkilerinin tamamen dışında olduğunu söyleyemeyiz. Başta IBM olmak üzere birçok uluslararası şirket Özgür Yazılım ürünlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmakta ve ücretli çalışanlarını doğrudan ya da dolaylı olarak Özgür Yazılım projelerinde istihdam etmektedir. Dolayısıyla Özgür Yazılım, bir tarafta üretenlerin, diğer tarafta ise şirketlerin yer aldığı sınıflar arası bir çatışmayı da içerir. 2010 yılının başında Oracle'ın Sun firmasını satın almasıyla gelişen süreçte bu çatışmanın tipik bir örneğini gördük.

Son tahlilde, Sun da Oracle da kapitalist sistem içinde yer alan şirketler. Özgür Yazılım dünyasına yabancı olanlar bu satın almanın topluluk üzerinde olumsuz bir etkisinin olmayacağını düşünebilir. Fakat Sun'ın Oracle'dan en büyük farkı (arada uzun bir sancılı süreç yaşanmış olsa da), kendini az çok Özgür Yazılım dünyasına kabul ettirebilmiş olmasıdır. Örneğin Java'nın GPL (Genel Kamu Lisansı) ile yayınlanmasına uzun süre ayak direyen Sun, Özgür Yazılım dünyasında bir şirket olarak yer almanın yegâne yolunun kullanıcı haklarına ve topluluğun ilkelerine saygı duymak olduğunu anlayabilmişti. Oracle'ın ise bu yönde büyük bir çabası olmadı. Satış sonrasında Sun'ın özellikle üç ürünü hakkında kuşkular belirdi: Java, MySQL ve Openoffice.org. Geçtiğimiz aylarda Oracle'ın bu üç ürün üzerine yürüttüğü politika bu kuşkuların yersiz olmadığını gösterdi.

Elbette bu süreçte Özgür Yazılım toplulukları sessizce kaderlerini kabullenmediler. Şirketlerin Özgür Yazılım'a yoğun ilgisi olabilir. Fakat ürün Özgür Yazılım lisansıyla korunuyorsa, hiçbir şirket üründe biriken zorunlu kamusal emeği kendi özel mülkü haline getiremez. Oracle'ın Sun firmasını satın alması, sadece OpenOffice.org ticari markasının Oracle'ın eline geçtiği anlamına geliyordu, ürünün kendisinin değil. OpenOffice.org hem ürünün kendisini hem de ürünü destekleyen örgütlenmenin adıydı. 28 Eylül 2010 tarihinde, Document Foundation (http://www.documentfoundation.org/) duyuruldu. Yapılan duyuruda OpenOffice.org'u geliştiren ve OpenOffice.org'a katkı sunan gönüllülerin projeyi bundan sonra bağımsız bir kuruluşun çatısı altında yürütecekleri bildiriliyordu. 13 Ekim 2010 tarihinde ise "Gelecek 10 yıl için Manifesto" yayınlandı. Manifesto'da yeni kuruluşun temel değerleri belirtiliyordu:

- Toplumdaki sayısal bölünmenin önüne geçebilmek için herkesin ofis uygulamalarına ücretsiz erişimini sağlamak. Dolayısıyla, tekelci yaklaşımlarla ve yüksek ücretlerle yoksulları ofis ürünlerini kullanmaktan mahrum edenlere karşı çıkmak.

- Anadilde ofis hakkını desteklemek ve insanların ofis uygulamalarını kullanmak için başka bir dil öğrenme zorunluluğunun önüne geçmek.

- Açık belge formatlarına ve belge standartlarına sadık kalarak kullanıcıların kendi fikri mülkiyetlerine sahip çıkmalarını sağlamak. Böylece, kullanıcıların kendi belgelerini açmak ya da düzenlemek için özel mülk yazılımlara bağımlı olmasını engellemek.

- Teknik mükemmeliyetin önem verildiği açık ve şeffaf yazılım geliştirme sürecini desteklemek.

Document Foundation bundan sonra kendi ofis ürününü LibreOffice adında paylaşacak. LibreOffice'in beta sürümünü aşağıdaki adresten indirebilirsiniz:

http://www.documentfoundation.org/download/

Silinen dosyalar

İnternet, kredi kartları, cep telefonları... Her biri özgürlüğümüzün olmazsa olmaz bir gerekliliğiymiş gibi sunulur. Oysa özgürlük diye sunulanların diğer bir yüzünde iktidarın toplum üzerinde artan denetimi vardır. İletişim güzeldir, gereklidir. Sevdiğimiz web siteleri kapatıldığında feryat ederiz. İktidarın iletişim özgürlüğümüze müdahale ettiğini düşünürüz. Ama şunu da unutmamak gerekir. İnternet sanıldığı kadar özgür bir ortam değildir. İktidarın gözleri üzerimizdedir. Kimin hangi siteyi ziyaret ettiğinin ya da arama motorlarında neyi arattığının bilgisi bile eşsiz bir güçtür. Facebook benzeri sosyal paylaşım sitelerini ve burada biriken ya da saçtığımız kişisel bilgileri düşünelim. Türkiye'den 12 milyondan fazla üyeye sahip olan Facebook'un, Türkiye hakkında sahip olduğu bilgi sizce istihbarat şirketlerinin iştahını kabartmıyor mudur? Eğer interneti çok sık kullanan biri iseniz, Google'un (yaptığınız aramalar ve e-postalarınız dikkate alındığında) sizi arkadaşlarınızdan daha iyi tanıyor olma olasılığı bir hayli yüksek!

Bu bağlamda, Niedzviecki'nin sorusu daha bir anlamlı oluyor: "Biz bu ağın üzerinde örümcek miyiz, yoksa ağa yakalanmış sinekten başka bir şey değil miyiz?" (1)

Teknolojiden tamamen uzak durmak gibi bir şansımız da var. Sabit ya da mobil telefonumuz olmasa, kimse bizi dinlemese; internete girmesek, kimse bizi takip etmese... Bu durumda da hayatın bayram olacağını sanmıyorum. Teknoloji öyle ya da böyle hayatımıza sızıyor. Ayrıca teknoloji, internet örneğinde olduğu gibi, toplumsal muhalefetin örgütlenmesinin ya da örgüt içi demokrasinin önemli bir aracı da olabiliyor. Bu nedenle, iktidarın, kendini yeniden üretmek için yoğun olarak kullandığı teknolojinin toplumsal muhalefet tarafından yadsınması daha büyük bir sorun teşkil ediyor.

Elbette üzerimizdeki gözleri kayıtsız şartsız kabullenecek değiliz. Gözetlenmeye karşı iletişim hakkını temel alan siyasal bir mücadele yürütmek gerekiyor. Fakat siyasal mücadele sonuç verene kadar bireysel korunma yöntemleri de mevcut. Neyi, nasıl kullandığımızın teknik bilgisiyle öyle kolay lokma olmamak mümkün. Bilişim teknolojilerini kullanıyorsak, hayatta iz bırakmadan yaşamak çok zor. Ancak kimi zaman bu izleri silme ya da az görünür hale getirme şansına sahibiz. Bu köşede, kişisel verilerin korunmasına yönelik pratik bilgiler verilecek.

Bazen teknik bilgi eksikliği ve bundan kaynaklanan ihmal akıl almaz sonuçlara neden olabiliyor. 17 Kasım 2010 tarihinde *Milliyet*'te yer

alan “Kişisel bilgilerimiz hurdacılarda!” haberi gibi... (2)

“Türkiye’de bazı banka, firma ve devlet kuruluşlarından çıkan hurda bilgisayarların değerli parçaları uygun imha metotları yapılmadan içinde kayıtlı kişisel bilgilerle yurt içinde ya da yurt dışında ikinci el olarak satılıyor. Ankara ve İstanbul’daki birçok hurdacıda binlerce hard disk bulunuyor.”

Büyük bir ihtimalle, hurdaya ayrılan bilgisayarların sahipleri bilgisayarlarını teslim etmeden önce gizli kalması gereken bilgileri silmiş ve hatta disklerini biçimlendirmişlerdir (formatlamışlardır). Fakat söz konusu bilgilerin işletim sistemi araçlarının kullanılmasıyla silinmesi ya da diskin biçimlendirilmesi diskin üzerinde yer alan bilgilerin tamamen silindiği anlamına gelmiyor. Bir dosyayı sildiğinizde (3) işletim sistemi aslında dosyayı diskten tamamen silmez. İşletim sistemi yalnızca sizin ilgili dosyaya olan erişiminizi kaldırır, normal araçlarla artık o dosyayı göremezsiniz. Daha sonra silinen dosyanın diskte bulunduğu kısma, diskin o bölümünün artık kullanılmadığına dair bir işaret koyar. Diskin o kısmına yeni bir dosya yazılana kadar eski içerik yerli yerinde duracak ve ancak özel programlar kullanılarak geri getirilebilecektir. Dolayısıyla, işletim sistemleri dosyayı fiziksel olarak değil, mantıksal olarak siler.

Peki, silinen dosyanın bulunduğu disk alanının üzerine yeni bir dosya yazılırsa silinen dosyayı kurtarmak mümkün müdür? Peter Guttman, 1996 yılında yayınlanan makalesinde bunun mümkün olduğunu iddia ediyordu. Guttman’a göre üzerine tekrar veri yazılmış bir disk alanı, gelişmiş mikroskoplar aracılığıyla incelendiği taktirde eski veriye ulaşma imkânı vardır. Ayrıca Guttman istihbarat servislerinin kaybedilen veriyi geri getirme konusunda uzman olduğu iddiasındadır. Fakat Guttman’ın iddialarının doğruluğuna dair elimizde somut deliller yok. Hatta bunu şehir efsanesi olarak görenler de var. (4)

Web’de yapılacak kısa bir araştırmayla kaybolan verileri geri getirmek için kullanılabilecek yazılımlara erişilebilir. Verilerin güvenli silinmesi için de çok sayıda yazılım mevcuttur. Bu yazılımlar, verinin mantıksal olarak silinmesinden sonra üzerine yeni bir veri yazılmasıyla tamamen silinebileceği tezinden yola çıkarlar ve diski temizledikten sonra üzerini yeni veri ile doldururlar.

Fakat Guttman haklı da olabilir. Ya da şu an kamuoyunca pek bilinmeyen veri kurtarma metotları olabilir. Verinin gizlilik derecesine bağlı olarak fiziksel imha seçeneğinin de değerlendirilmesi gerekir.

DİPNOTLAR

1) H. Niedzviecki, Dikizleme Günlüğü, Ayrıntı Yayınları.

2)Son erişim 20 Kasım 2010, http://www.milliyet.com.tr/kisisel-bilgilerimiz-hurdacilarda-/ekonomi/sondakika/17.11.2010/1315369/default.htm

3) Geri Dönüşüm ya da Çöp Kutusu olarak adlandırılan yerlerden de silindiğinde.

4) Son erişim 20 Kasım 2010, http://www.nber.org/sysadmin/overwritten-data-guttman.html

öğretmen dünyası

Bağımsızlıkçı Aydınlanmacı Halkçı Öğretmenlerin 31 Yıllık Sesi

Ulusal Kurtuluş Savaşımız bir güzel yiğitlemedir... Bir güzel Kuvayı Milliye koçaklamasıdır... Bıyığı yeni terlemiş, gıdasızlıktan tam boya erişememiş, fakat yüreği çatal çatal, namusunu çiğnetmemeye kararlı insanlara özgü bir ışıkla gözleri aydınlanmış Anadolu yiğitlerinin öyküsüdür Kuvayı Milliye...

Türkiye gençliği, Kurtuluş Savaşı’ndaki doğru ve haklı eylemleriyle övünmüş ve bu hareketlerden hız almıştır. Cumhuriyet yıllarının gençliği şunun bilinci içindedir ki, bağımsız ve halkçı yeni Türkiye devletinin temellerinde kendi alın terleri, hatta kanları vardır.

113 Sayfa 5 TL

Ziraat Bankası Necatibey Şubesi Hesap No: 53825523-5001
Posta Çeki Numarası: 6100552

308 Sayfa 10 TL

Necatibey Cad. 13/13 Sıhhiye / ANKARA
Tel: (0312) 229 43 25 Belgegeçer: (0312) 229 45 26
e-posta: ogdunyasi@gmail.com, ogdunyasi@e-kolay.net
web: www.ogretmendunyasi.org

matematik sohbetleri

2 × 2 = 4'ün kanıtı üzerine

Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

"İki kere iki kaç eder?" diye soruyorsunuz. Aldığınız yanıt sorduğunuz kişinin mesleğine göre değişiyor. Muhasebeci: "Kaç olmasını istiyorsunuz?" Ekonomist: "Yüzde 10 aşağı veya yukarı oynayabilir, ama ortalama dört eder." diyor. Psikanalist: " Şuradaki divana uzanın ve bunu neden bilmek istediğinizi bana anlatın." Matematikçi ise bir süre düşünüyor, önüne kağıt kalemi alıp, sayfalarca kağıdı doldurduktan sonra "2 × 2'nin değeri 4'e eşittir." yanıtını veriyor.

Her fıkrada olduğu gibi bu fıkrada da birçok abartılı yan var, ama matematikçinin verdiği yanıtın ve yaptığı çalışmanın son derece gerçekçi olduğunu söyleyebiliriz. Bir matematikçinin "2 × 2 = 4" diyebilmesi için 2 ve 4 sayılarını, çarpma işlemini tanımlaması, daha doğrusu sayıları, işlemleri yaratması gerekir ki bu da hiç kolay ve kısa bir iş değildir.

2 × 2 = 4'ün kanıtıyla yıllar önce *Matematik Dünyası* dergisinde karşılaşmıştım. Derginin o sayısındaki giriş yazısında Ali Nesin'in anlattığı bir anı, 2 × 2 = 4 ve matematikle ilgili genel algıyı çok iyi açıklıyor sanırım: *(…) Dönemin sonlarına doğru bir derste tahtaya "Teorem: 2 × 2 = 4" yazıp kanıtlamıştım. Kanıt bittiğinde ders de bitmişti. Ama biraz geç kalmıştım, sosyoloji bölümü öğrencileri bir sonraki ders için kapıya yığılmışlardı. Sınıftan çıkmak için kapıya doğru adımımı atar atmaz öğrencilerim tahtaya hücum edip alel acele tahtayı silmeye başlamışlardı. Buna bir anlam verememiştim, bugüne dek hiç böyle bir şey yapmamışlardı. "Hayrola?" diye sordum. "Hocam, dedi içlerinden biri, sosyoloji öğrencileri görmesinler, ayıplarlar.." Çok güldüm… Elbette, sosyoloji öğrencileri ne bilsinler 2 × 2 = 4'ün derinliğini ve zorluğunu…(…)*

Sadece sosyoloji öğrencileri mi? Matematiğin özünün soyutlama olduğu düşünülmediğinde "İki kere iki dört eder" önermesi kesindir, apaçık doğrudur, kanıtlanamaz, çarpım tablosunda böyle yazar. Adeta "sezgisel hakikat" olarak kabul eder, sezgilerimize ve aklımıza güveniriz. Bu eşitliği ne olgusal ne de başka bir yoldan temellendirme gereksinimi duymayız. Biri çıkar da 2 × 2 = 5 derse karşı çıkarız ve hemen parmak hesabıyla iki tane ikinin toplamının dört ettiğini göstererek iki çarpı ikinin de dörde eşit olacağını söyleriz. Bu yöntemle doğru sonucu buluruz ama eşitliği kanıtlamış olmayız; çünkü yaptığımız iş fiziksel bir deneydir, sonludur, bu uygulamanın sonsuza dek süreceğini anlatmaz. Bir elimizdeki iki parmağımıza ve onların yanındaki diğer iki parmağımıza baktığımızda her defasında dört parmağımızın olduğunu görürüz ama kanıtlayamayız. Parmak hesabıyla yaptığımız bu doğrulama işlemi sadece o deney için geçerlidir, sonraki deneyler için doğruluğunun kanıtı değildir. O yüzden matematiksel kanıtlarda fiziksel deneylerin yeri yoktur.

Peki, bir matematikçi 2 + 2 = 4, 2 × 2 = 4 eşitliklerini kanıtlarken hangi adımları izler? Nasıl kanıtlar? Bu soruları bu yazıda yanıtlayacağız ama verilecek olan tam bir matematiksel yanıt bu yazının sınırlarını aşacağından, sadece bu kanıtlar için gerekli olan tanım, aksiyom ve teoremleri vererek bu eşitlikleri kanıtlayacağız. Bu metni kaleme alırken *Matematik Dünyası* dergisi 2003-IV sayısından çok yararlandım. Daha kuramsal bilgilere ulaşmak isteyen okur bu kaynağı inceleyebilir.

Bir matematikçi, öncelikle yukarıdaki eşitliklerde bulunan 2 ve 4 sayılarını tanımlamak ister, çünkü 2 ve 4 birer semboldür, yapacağı kanıtta 2 ve 4'ü kullanabilmesi için önce bu sembollerin anlamını tanımlaması gerekir. Matematikçinin bu anlamlandırmayı sayma işlemiyle yaptığını düşünelim. Örneğin 2 sayısını insanlardaki, 4 sayısını da köpeklerdeki ayak sayısı olarak tanımladığını varsayalım. Hemen akla, diğer sayıları nasıl tanımlayacak sorusu geliyor, örneğin dört basamaklı bir sayıyı nasıl anlayacak? Hadi diyelim, bu sayıları da aynı şekilde varlıkları ve nesneleri sayarak tanımladı, ama teker teker bütün sayıları sonsuza dek bu yöntemle tanımlaması mümkün değil. O yüzden bir matematikçi sayıları anlamak için matematiksel genel bir sayı kavramına ihtiyaç duyar. Sayıları teker teker yaratırken de yine matematiğin dilini kullanır. Günlük dilde kullandığımız 2'yle, matematikçinin 2 × 2 = 4 eşitliğinde kullandığı 2 aynı şey değildir. Sayıları somut ve soyut olarak sınıflandırırsak "iki armut"taki "iki" somut sayı, sadece "iki" ise soyut sayı olarak nitelendirilebilir.

Matematikçilerin soyut sayıları nasıl tanımladıklarına ve 2 × 2 = 4 eşitliğinin kanıtına geçmeden önce küçük bir not düşelim: Matematikte sayıların nasıl tanımlandığından çok hangi özelliklere sahip oldukları önemlidir. Matematikçiler bir eşyanın nasıl yaratıldığıyla değil, eşyalar arasındaki bağıntılarla ilgilenirler, bağıntıları değiştirmemek şartıyla bir eşya yerine diğerini koymanın önemi yoktur. Bir matematikçi 2 × 2 = 5 "eşitliğine" tam da bu nedenle karşı çıkar; çünkü bu "eşitlikteki" sayılar ve çarpma işlemi istenen özellikleri sağlamaz.

Doğal sayıların matematiksel tanımının yapılabilmesi için birçok matematikçi uğraş vermiştir. İtalyan matematikçi Giuseppe Peano, doğal sayıların yapısal özelliklerini keşfeden ilk matematikçidir. Peano, işe doğal sayıların varlığını önceden kabul ederek başlar, sayılarla işlemlerin temelini oluşturan aksiyomları belirler.

Peano Aksiyomları

A) Sıfır bir doğal sayıdır.

B) Herhangi bir doğal sayının ardılı yine bir doğal sayıdır.

C) Aynı ardıla sahip iki doğal sayı yoktur.

D) Sıfır hiçbir doğal sayının ardılı değildir.

E) Sıfıra ait herhangi bir özelliğe, bu özelliğe sahip bütün doğal sayıların ardılları da sahipse, bü-

tün sayılar bu özelliğe sahiptir.

Peano'nun aritmetiğinde üç temel düşünce vardır: Sıfır, doğal sayı ve ardıl. Peano, "ardıl" sözcüğüyle bir doğal sayıdan bir sonraki doğal sayıyı kastetmektedir. Doğal sayıların bütün elemanlarını bilmediğimizi varsayar ama doğal sayıları bir yapı olarak kabul eder. Tıpkı bitkileri teker teker bilmememize rağmen "Çiçek bir bitkidir" dediğimizde çiçeğin bir bitki olduğunu bildiğimiz gibi "2 bir doğal sayıdır" dediğimizde de doğal sayıları tek tek bilmememize rağmen 2'nin bir doğal sayı olduğunu biliriz; çünkü 2, 1'in ardılı 1'de 0'ın, 0 ise bir doğal sayı.

Ardılı işlemini doğal sayılar kümesinden doğal sayılara tanımlı birebir bir fonksiyon olarak yazabiliriz: S(x) = x +1. Bu eşitlikteki "artı bir" işlemi 1 sayısıyla toplama olarak algılanmamalı; çünkü daha toplama işlemi ve 1 sayısı tanımlanmadı. İleride, bu tanımları verdikten sonra bu eşitliği kanıtlayacağız.

Şimdi "kümeler kuramı" denizinin kıyısında ayaklarımızı suya sokalım ama yüzmeye kalkmayalım, boğuluruz; çünkü o denizde popüler matematik yaparak yüzmek mümkün değil. Öncelikle "küme" ve "elemanı olma" kavramlarının matematikte tanımsız kavramlar olduğunu belirtelim ve ardından da bazı tanımları, aksiyom ve teoremleri sıralayalım. Maalesef, bazı teoremleri kanıtını vermeden yazacağımız için belki matematiğin kalbini kıracağız ama meraklı okur bu teoremlerin kanıtları ve daha fazlası için Kaynak 1'i inceleyebilir.

Okurun, boş küme, alt küme kavramlarını, bileşim işlemini ve bu işlemin özelliklerini bildiğini varsayıyorum. Kanıt yolculuğuna çıkmadan önce, ortaöğretim matematiğinde bilinmeyen ama çok önemli bir şeyi belirtelim: Kümeler kuramının tüm nesneleri birer kümedir. Elemanlar, sayılar, fonksiyonlar, toplama ve çarpma işlemleri hepsi birer küme olarak tanımlanıyor kümeler kuramında. Aşağıda sayıların nasıl küme olarak tanımlandığını göreceğiz. Artık, kanıt için tanım, aksiyom ve teoremlere geçelim.

1. Boş küme aksiyomu. *Hiç elemanı olmayan bir küme vardır.*

2. Teorem. *Hiç elemanı olmayan tek bir küme vardır. (Boş küme, { })*

3. Eşitlik aksiyomu. *Aynı elemanları olan iki küme birbirine eşittir.*

4. Tanım. 0 = { }.

Yukarıdaki 0'ın tanımına dikkat çekmek isterim. Sayıların küme olarak tanımlanmasının ilk örneğini vermiş olduk. Bu tanımdaki 0, matematikçinin kullandığı 0'dır, yani soyut sıfırdır. Aşağıdaki ilk dört tanımda da aynı şekilde 1, 2, 3 ve 4 sayılarının kümelere bağlı olarak matematiksel tanımları verilmiştir.

5. İki elemanlı küme aksiyomu. *Eğer x ve y birer kümeyse, eleman olarak sadece x ve y'yi içeren bir küme vardır.*

6. Tanım. 1 = {0}.

7. Tanım. 2 = {0, 1}.

8. Bileşim aksiyomu. *Eğer x bir kümeyse, sadece ve sadece x'in elemanlarının elemanlarından oluşan bir küme vardır.*

9. Tanım. 3 = {0, 1, 2}.

10. Tanım. 4 = {0, 1, 2, 3}.

Bu tanımda 4, 3 kümesiyle {3} kümesinin bileşimi olarak da ifade edilebilir: 4 = 3 ∪ {3}. Diğer sayılar da bu şekilde tanımlanabilir. Bu tanımları dikkate alırsak, Peano aksiyomlarında "ardılı olma" işlemi için tanımladığımız S(x) fonksiyonunu da aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz.

11. Tanım. S (x) = x ∪ { x }.

Bu tanıma göre S (0) = 1; S (1) = 2; S (2) = 3 ve S (3) = 4 eşitlikleri yazılabilir. Bu eşitlikler 0'ın ardılının 1, 1'in ardılının 2, 3'ün ardılının 4 olduğunu gösterir ve doğal sayıların teker teker matematiksel tanımıdır. Genel bir doğal sayı kavramının yani doğal sayılar kümesinin tanımlanmasıysa bu yazının kapsamı dışındadır. Bunun için Kaynak 1'e bakınız.

Şimdi toplama işlemini tanımlayabilmek için iki tanım verelim.

12. Tanım. *n + 0 = n.*

13. Tanım. *Eğer n + m tanımlanmışsa,*
n + S(m) = S(n +m).

Toplama işlemini tanımladığımız için artık aşağıdaki teoremi kanıtlayabiliriz.

14. Teorem. S (n) = n + 1

Kanıt: n + 1 = n + S (0) [Tanım 11]
= S (n + 0) [Tanım 13]
= S (n) [Tanım 12]

15. Teorem. 2 + 2 = 4

Kanıt: 2 + 2 = 2 + S (1) [Tanım 11]
= S (2 + 1) [Tanım 13]
= S (S (2)) [Teorem 14]
= S (3) = 4 [Tanım 11]

Şimdi de çarpma işlemini tanımlayabilmek için iki tanım verelim.

16. Tanım. n x 0 = 0.

17. Tanım. *Eğer n × m ve n × m + n tanımlanmışsa,*
n × S (m) = n × m + n.

Artık 2 × 2 = 4'ü kanıtlayabiliriz.

Teorem. 2 × 2 = 4

Kanıt: 2 × 2 = 2 × S (1) [Tanım 11]
= 2 × 1 + 2 [Tanım 17]
= 2 × S (0) + 2 [Tanım 11]
= (2 × 0 + 2) + 2 [Tanım 17]
= (0 + 2) + 2 [Tanım 16]
= (0 + S (1)) + 2 [Tanım 11]
= S (0 +1) + 2 [Tanım 13]
= S (S (0)) + 2 [Teorem 14]
= S (1) + 2 [Tanım 11]
= 2 + 2 = 4 [Tanım 11, Teorem15]

Bu kanıtları inceleyen okur, sanırım iki şeyin önemini fark edecektir: Hijyen ve soyutlama. Matematiğin olmazsa olmazı hijyen: Kanıtlanması gereken her önerme kanıtlanmalı, diğerleri de gerekçelendirilmeli, yoksa yapılan iş kirlidir ve matematik değildir. Bu kanıtlarda görebileceğimiz diğer bir yan ise, yapılan tanımların, kanıtların parmak hesabıyla, armutlarla, deneyle hiçbir ilgisi yok, tümüyle soyut ve zihinsel. Soyutlama: Matematiği matematik yapan en temel özellik.

KAYNAKLAR

1) Doğal Sayılar Ne Kadar Doğaldır? Doğal Sayılardan Ne İstiyoruz? Biraz Kümeler Kuramı ve Birkaç Doğal Sayı, *Matematik Dünyası*, 2003- IV

2)Jerry P. King, *Matematik Sanatı*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2002

EL NO:135

♠AV109
♥AR8
♦R875
♣87

G	K
1♠	2NT(1)
3NT(2)	4NT(3)
5♦(4)	6NT

K
B D
G

♠RD876
♥76
♦AD4
♣A65

1. Jacoby 2NT
2. Dengeli el 15-17 hcp
3. Key-card sorusu
4. 0-3 key-card

Karo Vale atağına 6NT yapmak için nasıl oynamalıyız? Hangi atak ve defansa bu kontrat batırılabilir.

Yanıt: 6♠ oynamış olsaydık problem yoktu. 11 lövemiz var Ataktan Karo'ların partaj olmadığı belli gibi. Bu durumda 12. Löveyi ancak sıkıştırma (squeeze) sonucu alabiliriz. Bunun için ilk eli elden alıp, bir Trefl bağışlarız ve bütün kağıtları çekip şu duruma geliriz.

♠----
♥AR8
♦8
♣----

♠----
♥V54
♦10
♣----

K
B D
G

♠----
♥V109
♦----
♣R

♠(6)
♥76
♦----
♣6

Pik 6'lıyı oynadığımızda Batı sıkışmıştır. Karo yiyemez Kör yer. Deklaren da işe yaramayan Karo 8'liyi atar. Bu kez sıkışma sırası Doğu'dadır. Trefl yerse deklarenin 6'lı Trefl sağ olur. Bu yüzden Kör yer. Ve Kör'ler sağ olur. Kör atağına bu kontrat yapılamazdı. Deklaren Karo bağışladığında ikinci bir Kör oynamak sıkıştırmayı bozardı.

Tüm dağılım

♠AV109
♥AR8
♦R875
♣87

♠543
♥V543
♦V1096
♣104

K
B D
G

♠2
♥D1092
♦32
♣RDV932

♠RD876
♥76
♦AD4
♣A65

EL NO:136

G	K
1♥	2♠(1)
2NT(2)	4♣(3)
4♦(4)	4NT(5)
5♦(6)	6♥

♠1093
♥D983
♦ARV853
♣----

K
B D
G

♠RV765
♥ARV1076
♦----
♣A6

1. Mini splinter 4'lü koz tutuşu 10-12 HCP
2. Röle
3. Trefl şikan
4. Cue bid
5. Key-card sorusu
6. 0-3 key-card

Trefl Rua atağına 6 Kör'ü nasıl oynamalıyız?

Yanıt: Pik damı Doğu'da yakalarsak kontratı yapabiliriz. Bundan önce denememiz gereken Karo damını üçüncüden düşürmek olmalıdır. Bu takdirde eldeki dört Pik'i Karo'lara atabiliriz. Tref atağına yerden çakıp Karo asruaya iki Pik kaçar ve Karo kup yaparız. Karo dam düşmemişse, bir tur koz oynarız, iki taraf ta uyarsa, Trefl asına çakıp tekrar yere geçip Karo kup yaparız ve sağlanan Karo'lara elden dört tane Pik atmamız yeterlidir. Kozlar bir tarafta üç tane ise ve Karo dam düşmemişse Pik empası için hala yere koz antremiz vardır.

Tüm dağılım

♠1093
♥D983
♦ARV853
♣----

♠D84
♥54
♦D1097
♣RDV10

K
B D
G

♠A2
♥2
♦642
♣9875432

♠RV765
♥ARV1076
♦----
♣A6

9. Avrupa Kulüpler Şampiyonası sonuçlandı

İzmir'de 11-14 Kasım'da düzenlenen 9. Şampiyonada dereceler aşağıdaki gibi oldu.

1.Onstein (Hollanda), 2.Angelini (İtalya), 3.Mastushko(Rusya), 4.İzmir Büyükşehir Belediye Spor (Nafiz ZORLU, Salvador ASSAEL, Nezih KUBAÇ, Bülent ASLAN, Hakan Göksu)

Üçüncülük maçında Rusya takımına karşı kaybeden İzmir Büyükşehir Belediye Spor takımı çok iyi bir performans göstermiştir. Daha iyi dereceleri hak eden İzmir Büyükşehir Belediye Spor takımını kutlarız.

Diğer temsilcimiz Çerkezköy Belediye Spor takımı (Turan YAVUZ, Burak BASKAN, Bora ER, Ercan Erdal OLCAY, Hasan YIRIK, Mustafa TUNCER) 10. olmuştur kendilerini kutlarız.

Tal Anı Turnuvası

Bu yıl beşincisi düzenlenen Tal Anı Turnuvası 5-14 Kasım tarihleri arasında Moskova'da gerçekleşti. 10 oyuncunun katıldığı turnuva "Döner Turnuva Sistemi"yle oynandı ve 9 tur sonunda ilginç bir tablo ortaya çıktı. Aronian, Karjakin ve Mamedyarov 5,5 puan alarak turnuvayı önde tamamladı:

İlk eşitlik bozma girişimi, bu üç oyuncunun aralarında oynadığı maçlar beraberlikle sonuçlandığı işin başarısızlıkla sonuçlandı. İkinci eşitlik bozma adımı, oyuncuların turnuvada yüzde 50'den yukarı bir performans gösteren oyunculara karşı aldıkları puanlara bakmak oldu. Bu da sonuçsuz kaldı. Üçüncü adımda ise eş puanlı oyuncuların, kazandıkları oyunlardaki rakiplerinin aldıkları puanların toplamıyla berabere kaldıkları oyuncuların puanlarının yarısının toplandığı bir eşitlik bozma sistemi uygulandı. Bu adımda, Mamedyarov saf dışı kaldı. Son eşitlik bozma adımında ise Aronian ve Karjakin'in kazandıkları oyunlara bakıldı. Her ikisi de Kramnik ve Gelfand'a karşı 2 oyun kazanmıştı. Sonuçta, Aronian ve Karjakin birinciliği paylaşmış oldu.

Karjakin – Kramnik

8. Tur

1.e4 e5 2.Af3 Af6 3.Axe5 d6 4.Af3 Axe4 5.Ac3 Axc3 6.dxc3 Fe7 7.Fe3 0-0 8.Vd2 Ad7 9.0-0-0 Ae5 10.h4 c6 11.c4 Fe6 12.Ag5 Ff5 13.Şb1 Ke8 14.f3 h6 15.Fe2 d5 16.g4 Fg6 17.f4 dxc4 18.Vc3 Ad3 19.f5 Fxg5 20.fxg6 Kxe3 21.gxf7+ Şf8 22.Vxc4 Kxe2 23.hxg5 Vxg5 24.Vxd3 Ve3 25.Vh7 Ve4 26.Vg8+ Şe7 27.Vxg7 Vxc2+ 28.Şa1 Kf8 29.Khf1 Kd2 30.Kfe1+ Ke2 31.Vc3 Şxf7 32.Vf3+ 1-0

John Nunn

Satrancın insan zihnini diri tuttuğu ve alzheimer hastalığına karşı etkili olduğu söylenir. Fakat Fide Rating listelerine bakıldığında bazı oyuncuların performansının yaşlılıkla beraber düştüğü de gözlenir. Ancak ilerlemiş yaşına rağmen hâlâ zinde olan John Nunn gibi istisnalar da vardır.

55 yaşındaki İngiliz oyuncu, 19-20 Ekim 2010 tarihlerinde Girit'te gerçekleştirilen Dünya Problem Çözme Şampiyonası'nda genç rakiplerini geride bırakarak şampiyon oldu. 15 yaşında Oxford'a girerek bir ilke imza atan, Oxford'da doktora yapan ve aynı yerde 1981'e kadar matematik dersleri veren Nunn'dan beklenebilecek bir hamle!

2002, 2005, 2006, 2008, 2009 yıllarında birinci, 2001 ve 2004 yıllarında ikinci olan 1975 doğumlu Murdzia (Polonya) bu yıl Nunn'un ardından ikinci olabildi. 1988 ve 1993 şampiyonu Alman oyuncu Michael Pfannkuche ise üçüncü oldu.

Takım sıralaması ise aşağıdaki gibi gerçekleşti: 1) Polonya 2) Rusya 3) Almanya.

Şampiyona sorularına ve çözümlerine aşağıdaki bağlantıdan ulaşabilirsiniz:

http://www.chessfed.gr/wccc2010/files/wcsc_2010_problems_and_solutions.pdf

Ayın 'söz'ü

Yaşlandıkça piyonlara daha çok değer verir oldum .

Paul Keres

Soru 1 **Beyaz oynar, kazanır.**

Bologan - Gipslis (Ostrava, 1993)

1. Ag5+ fxg5 2. Kb7

Soru 2 **Beyaz oynar, kazanır.**

Firmian - Tschernin (Moskova, 1990)

1. Ve5+ f6 2. Kxg8 Şxg8 3. Ve8 Şg7 4. Vd7

Soru 3 **Beyaz oynar, kazanır.**

Donner - Bouwmeester (Münih, 1958)

1. Fxg6 Şxg6 2. Va6 Ff6 3. Vd3 Şf7 4. Vxb1

Atatürk ve evrensel müzik

Bilim ve Gelecek'in Kasım sayısındaki Forum köşesinde, "Sanatta Kürt Kimliği" başlığıyla yayınlanan yazıda çarpıcı noktalar bulunuyor. Bunlardan, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte ekinç ("kültür") açısından, öte yandan sanat yönünden, en başta da sinema sanatı konusunda dile getirilenler, özellikle ilginç ve önemlidir; ayrıca bunlar, genel olarak ülkemiz Kürt nüfusunun kimlik sorunlarıyla da gerçekten ilgilidir. Ancak ben burada, kaçınılmaz biçimde siyasal açıdan da önemli olan bu sorunlara değinmeyecek, yazıda Atatürk'ün müzik konusundaki atılımıyla gündeme getirilen bir noktayı ele alacak ve eleştireceğim.

Söz konusu yazıda şöyle bir bölüm var: "Kürtlere ait bir kültürün asimile edilmesiyle yaratılmaya çalışılan batılılaşma politikası, Türkiye halkını sanattan soğutmaktan, Türk müzisyenleri ile Batılıların gözünde gülünç duruma düşürmekten öteye gidemedi. II. Mahmut'un Donizetti'yi getirmesi ile Mustafa Kemal'in Hindemidt'i (*) getirmesi arasında hiçbir fark yoktu. Hindemidt'in temelini attığı, amacının halkla bütünleşmek olduğu bir konservatuvar olan Ankara Devlet Konservatuvarı yüzlerce müzikal anlamda donanımlı müzisyen yetiştirse de bunların kaçı halkla bütünleşebildi, kaçı halkı, halk kaçını anladı?"

Bu alıntıdaki birbiriyle bağlantılı noktaları, bilimsel bir tarih anlayışıyla, ayrıca "ideolojik" diyebileceğimiz bir yaklaşımla ele almamız doğru olur. İlk önce, Cumhuriyet Türkiyesi'nde "Batılılaşma politikası Kürtlere ait bir kültürün asimile edilmesiyle" gerçekleştirilmeye çalışılmış değildir; olamaz da. Bu ülkede "Batılılaşma", tüm ülkede, en geniş anlamda siyasal yaşam, dünya görüşü, etik değerlerimiz, kadın-erkek ilişkileri, sanat, bilim, eğitim, spor vb. toplumsal ve bireysel yaşamın belli başlı tüm yönlerini kapsayan çok yönlü, çok boyutlu bir tutum ve eylemler bütünüdür. (Bütün bunların ülkenin değişik bölgelerine özdeş ölçüde ulaştırılamamış olması, kuşkusuz yine çok önemli ancak başka bir konudur.) Bu bütün, nasıl, ne yolla "Türkiye halkını sanattan soğutmuş" olabilir? Bir kez, "Türkiye halkı" ülkenin Kürt nüfusundan oluşmuyordu ve oluşmuyor. İkinci olarak, bu halk bu yolla hangi sanattan, hangi sanat dallarından soğumuştur? Daha önce bu halkın "ısınmış" olduğu hangi sanat vardı da "şimdi" sanattan soğumuş oldu? Atatürk'ün ister genel olarak değişik alanlarda, isterse sanatta, bu arada müzik alanında gerçekleştirdikleri ve Cumhuriyet'in kurulmasından da önceye, Kurtuluş Savaşı yıllarına gittiği için yirmi yıldan daha kısa bir süreyi içine aldığını söyleyebileceğimiz devrimleri (1), bir bütün olarak "dünyevi bir mucizedir" ve de eşsiz, hatta benzersizdir. Atatürk'ün, Cumhuriyet'in "Batılılaşma politikası" için, daha özel anlamda (evrensel) müzik alanındaki çok büyük atılımı için, "Türk müzisyenleri ile Batılıların gözünde gülünç duruma düşürmekten öteye gidemedi" demek, ne tarihsel yönden gerçeklerle bağdaşmaktadır, ne de etik açısından "insaf ölçüleriyle". Bu "saptama"nın örnekleri nelerdir? Atılımı "küçük gören" Türk müzisyenleri ile Batılılar kimlerdir ve bu yargılarını hangi bağlamlarda nasıl dile getirmişlerdir? Bu sav, Cumhuriyet döneminde bu alanda daha sonraki gelişmelerle uyuşmakta mıdır?

Osmanlı döneminin II. Mahmut'unun Avrupa'dan bir müzik adamını çağırmasıyla Cumhuriyet'i yaratan Atatürk'ün benzer bir davranışta bulunması arasında "hiçbir farkın bulunmadığını" ileri sürmek, yine tarihsel açıdan ve etik yönünden ölçüsüz bir biçimde çok ileri gitmiş olmak demektir. Bir kez, ikisinin bu davranışları, onların genelde toplumları ile ilgili olarak yapmak istedikleri, amaçları, gerçekleştirdikleriyle karşılaştırılınca ne gibi bir "resim" ortaya çıkmaktadır? Burada, onların çağlarını / zamanlarını dikkate aldığımızda, ya da "tarihsel bağışlama katsayısını" uyguladığımızda, ne gibi bir durumla karşılaşırız? Atatürk'ün inanılması çok güç öngörüsü, içgörüsü, "ufukların ötesini görmesi" ile, ne ölçüde "ilerici" olursa olsun bir "Osmanlı hakanının" belli bir alandaki atılımı, gerçekçilik sınırlarını "çiğnemeden" nasıl birlikte değerlendirilebilir? Tarihsel olayların böylesine gerçekdışı yorumlarını, kanımca ancak bir "postmodern" tutarsızlık ve sorumsuzlukla açıklayabiliriz.

Ankara Devlet Konservatuvarı'nın yazıda belirtilen kuruluş amacına gelince. Bu bağlamda yazar, "... yüzlerce... donanımlı müzisyen yetiştirse de bunların kaçı halkla bütünleşebildi, kaçı halkı, halk kaçını anladı?" biçiminde "popülist" bir soru soruyor. Kanımca hiçbir sanat kurumunun, belki genelde de hiçbir toplumsal kurumun kurulma amaçları arasında bu tür "sözde halkçı" beklentiler söz konusu olamaz. Atatürk'ün kendisi, böyle bir beklentiden söz etmiş olabilir mi, pek sanmıyorum. Her kurumun yerine getireceği, belli bir alandaki "içsel gereklilikler"den ya da "işlevler"den söz edebiliriz. Bunlar, toplumun ne ölçüde büyük bir kesimine, ne ölçüde çok sayıdaki bireye ulaşırsa, ulaştırılabilirse, söz konusu kurumun en azından nicelik açısından o ölçüde başarılı olduğu söylenebilecektir.

Nitelik açısından ise, konumuzun özelinde Ankara Konservatuvarı'nın zaman içindeki (kuşkusuz her kurum gibi eleştirilebilecek yönlerinin yanında) başarılarını, buradan yetişen, sayıları da hiç de az olmayan ulusal ve uluslararası düzeydeki müzik (ve tiyatro, bale) sanatçılarımızın, sanat öğretmenlerimizin varlığı göstermektedir.

Onların toplumla / halkla "bütünleşmesi" konusu ise kuşkusuz tek başına ele alınamaz ve bu konudaki beklentilerin yeterince karşılanamaması, ülkemizde Atatürk'ten sonra, özellikle de son yıllarda izlenen ekinç ("kültür"), eğitim, gençlik siyasalarıyla, bunların düzeyinin ve arkalarında yatan amaç ve "niyetler"in doğrultusunda düşünülmelidir. Ülkemizde bu alanlardaki bütün olumsuzlukların sürmesine karşın elde edilen / varılan sonuçlar, başlangıçta Atatürk ve arkadaşları tarafından atılan temellerin ne ölçüde sağlam olduğunu ortaya koymuyor mu?

Atatürk'ün de düşünceleri, tutumları, eylemleri eleştirilebilir; onlar da kuşkusuz eleştirel değerlendirmenin süzgecinden geçirilmelidir. Ancak çok açık olarak bu, tarihsel çarpıtmalar, haksız anlam yüklemeleri, eldeki verileri (olumsuz yönde) aşan savlara başvurarak yapılmamalıdır. O'nun "çağdaşlaşma" anlamındaki Batılılaşma açılımları, birbirleriyle bağlantıları, tek tek amaçları, bunlara giden

yoldaki araçların ne oldukları dikkate alınmadan anlaşılamaz.

Bilimsel yaklaşımın ve eleştirel gerçekçiliğin (1) ışığında düşünüldüğünde, tarihsel olaylarda sorumluluk, yalnızca, başlangıçta belirleyici olan kişilerin yaptıklarına indirgenemez; ister olumlu ister olumsuz yönlerden bakıldığında. Ancak her durumda biz, tarihsel gelişmeleri tek başına başlangıçlarına, ilk çıkış noktalarına indirgeyemesek de, her eylemi, daha sonraki etkilerinin yanında kendi içindeki amaçları ve doğrudan diyebileceğimiz sonuçları açısından da görmeliyiz. Öte yandan, onların zamanından onyıllar sonra, olup bitenlere yalnızca "şimdi"nin gözlüğüyle bakmak, bir yandan onların ortaya çıkış koşullarını görmemize engel olacak; öte yandan da aradaki dönemlerde sorumluluk alanların görüş, amaç ve eylemlerini görmezden gelmemize yol açacaktır. Nesnel bir açıdan, toplumsal-tarihsel olaylarda da belirleyicilik, ilkece ("mutlak" olmayan) bir nedensellik zincirinden oluşmakta; bu zincir, olumlu ve olumsuz değişik sonuçlar doğuracak etkileri içinde barındırmaktadır.

(*) Doğrusu, Hindemith.

1) Örneğin bkz. Yaman Örs, Burcu Baytemir, *Atatürk, Felsefe ve Yaşam*, Efil Yayınevi, Ankara, 2010.

Yaman Örs

68 kuşağının temsilcilerinden devrimci arkadaşımız Hüsnü Ovacık'ı yitirdik

Her koşulda adaleti, eşitliği savunan, ömrünün önemli bir bölümünü devrimci mücadelenin içinde geçiren Hüsnü, 1947 yılında Denizli'de dünyaya geldi. İzmir (Bornova) Anadolu Lisesini (BAL) bitirdi. 1965 yılında ODTÜ Kimya Mühendisliği bölümüne girdi. O yıllarda yaygınlaşan ve kitleselleşen gençlik hareketi içinde yer aldı. ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü'ne üye oldu. Kimya mühendisliğinin Öğrenci Birliğinde sosyalistlerin temsilcisi olarak görev aldı.

Dev-Genç içinde fikir ayrılıkları çıkınca bir grup arkadaşıyla bu ayrılığı titizce incelediler. Gençlik içinde etkinliği artan şiddet eğilimine karşı bu konuda daha makul fikirler savunduğuna inandığı Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) saflarında yer aldı.

PDA hareketinin kararlı ve fedakar militanlarından birisi oldu. Her alanda, her koşulda eşitlik ve adalet isteğinin yanındaydı. O kendisini bir işçi sınıfı devrimcisi, bir sosyalist olarak tanımladı. Üniversite öğrenimini bir yana bıraktı. *İşçi Köylü* gazetesi satmaktan, fabrika grevlerine yetişmeye, afiş yapıştırmaktan, köylü mücadelelerine destek olmaya kadar, gece gündüz demeden Türkiye'nin dört bir yanında koşturmaktan geri durmadı.

12 Mart 1971 askeri darbesi döneminde de bu müdahaleye karşı direnişin içinde yer aldı. Faşist cuntaya karşı bildiri dağıtmak, direniş örgütlemek amacıyla TİİKP üyesi olarak faaliyetlerine devam etti. 1972 baharında tutuklandı. 1974 affıyla serbest kaldı.

Cezaevinden çıktıktan sonra da devrimci hayatı devam etti. Bütün gününü sosyalist hareketin içinde geçirdi. Önce TÜRDA kitap dağıtım şirketinde yönetici olarak görev aldı. Bu amaçla bütün Türkiye'yi dolaştı. Söke'nin Sazlı köyünde yürütülen köylü mücadelesinde Toprak İş Sendikası yöneticisi olarak yer aldı. Sazlıköy direnişi bütün yörede önemli bir köylü direnişi olarak ün kazandı. İlk kızı Fatma doğduğunda o köylü mücadelesinin içindeydi ve doğuma yetişemedi.

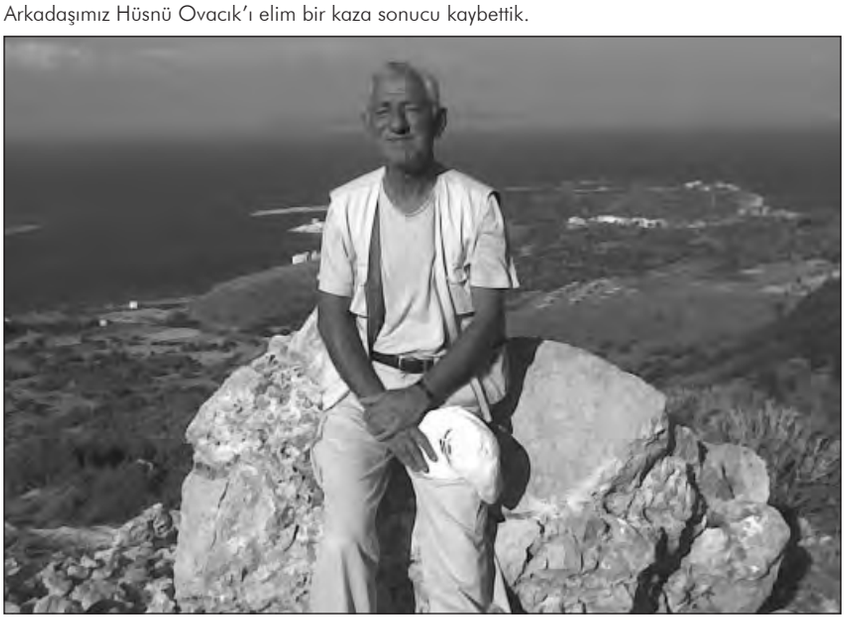
1977-1980 yılları arasında 12 Eylül askeri darbesine kadar günlük *Aydınlık* Gazetesinin İzmir temsilcisiydi. 1980 müdahalesinin ardından askere gitti. Devrimci hayatı nedeniyle bir yana bıraktığı ODTÜ'yü 1976 yılında bitirdi. Ancak kimya mühendisi olarak yalnızca iki yıl çalıştı. Daha sonra çok sevdiği rehberlik mesleğine yöneldi. Gezmeyi, bir şeyler anlatmayı ve geçimini bu işten sağlamayı tercih etti. Çevirmen ve rehber olarak hayatını idame ettirdi. İzmir Rehberler Odası Başkan Yardımcılığı yaptı. Ülke turizminin gelişmesi ve rehberlerin özlük hakları için mücadele etti. Eko turizmin gelişmesi için yeni fikirler ürüten bir çizgi izledi. *Kıskançlık* ve *Kişilik* diye Kuraldışı Yayınevi'nden iki kitabıyla, Arkeoloji ve Sanat Yayınları'ndan basılan *Mitras Gizlerinin Kökeni* isimli kitaplar onun titiz tercümesi ile yapılmıştır.

Onu daha çok şeyler yapacağı, birikimini paylaşacağı bir dönemde yitirdik.

Hüsnü, zor zamanlarda gülmesini ve güldürmesini bilen, gelişmiş bir espri yeteneğine sahip, sakin ve kararlı bir devrimciydi. Çevresine güven verirdi. Hüsnü, Türkiye'nin militarizmden demokrasiye, eşitsizlikten adalete doğru ilerlemesi sevdasından hiç vazgeçmedi. Toplumsal konulardaki duyarlığını hiç yitirmedi.

68 kuşağının tipik temsilcilerinden biriydi...

Arkadaşımız Hüsnü Ovacık'ı elim bir kaza sonucu kaybettik.

Cahit Hoca'yı kaybettik

Prof. Dr. Cahit Özgür 30 Ekim günü hayata gözlerini yumdu. 1924 doğumlu Cahit Hoca, İstanbul Teknik Üniversitesinde yönetici ve akademisyen olarak başarılı bir üniversite mensubu, dürüst ve saygın kişiliğe sahip bir insan ve iyi bir aile babasıydı. Seksen yaşından sonra İzmir-Karaburun'da tanıştığı Ütopyacılar Gurubu'nun toplantılarına neredeyse her yıl keyifle katıldı ve burada "Kaos ve Ütopyalar"la ilgili bildiriler sundu. Bu toplantılarda yaptığı mizah dolu konuşmalar, insanlarla kolaylıkla kurduğu güzel ilişkiler sayesinde çevresi tarafından çok sevildi. Cahit Hocamızın güler yüzünü, toplantılara gösterdiği ilgiyi ve o yaşında sahip olduğu zarafet, enerji ve zihinsel becerilerini hiç unutmayacağız. Hepimizin ve Türkiye bilim camiasının başı sağ olsun.

Düzeltme

Dergimizin Kasım 2010 sayısında, kapak dosyası olarak yayımlanan, Ender Helvacıoğlu'nun yazdığı yazının "Kıvılcımlı'ya göre Allah, Muhammed, Kuran" adlı bölümünün sonunda 19. sayfadaki paragraf teknik bir hata nedeniyle eksik yayınlanmıştır. Eksik yayınlanan bölümün tamamı aşağıdaki gibidir. Okurlarımızdan bu teknik hata nedeniyle özür diliyoruz.

"Buradan da anlaşılıyor ki, *Kuran* son derece dünyevidir. İçeriğini devrimin, halkın, hatta öncülerin ihtiyaçları belirler. Bunu görmek o kadar zor değil, yeter ki kutsallaştırma kılıfının altındaki somut gerçekliği okuyabilecek tarihsel materyalist yönteme sahip olalım. Kıvılcımlı, *Allah-Peygamber-Kitap*'ta bunu büyük bir ustalıkla yapar."

Aydınlar sessiz kalırsa sıra onlara da gelir

Merhaba,

Dergiyi okurken (parantez köşesi) Baha Okar'ın durumunu öğrendim. Bizler bu durumlara alışık olduğumuz için hiç şaşırmadım. Sadece anlatımlarına benzer şekilde hatta çok daha basit nedenlerle, ben de içinde olmak üzere yüzlerce arkadaşımız şu an müebbet ceza yemiş ve cezaevindedirler. Fakat düşünemediğim husus şu: Bizim yaşadığımız bölgede hukuktan söz etmek hakikaten gülünç bir durumdur. Yaftayı yapıştırdın mı tamamdır; delil, gerekçe vb.'ye gerek yok. Biz kapalı bir bölgenin insanlarıydık, müebbetlerle cezalandırıldık. Ancak bu durum genişledi. Baha gibi birisi de belirttiğim nedenler gösterilerek yargılanıyorsa vay bu memleketin haline! Baha'nın şanslı olduğunu düşünüyorum. Çünkü sizin gibi cesur, gerçekçi, hak ve adaleti savunan insanlar ona sahip çıkıyor.

Yazınız bir ibreti açıklayan bir yazı. Çerçeveleyip başucuna asılacak bir yazı. Devlet güçlüyse devletin görevlileri mantıklı şeyler yapmak zoruna değiller mi? Güçlü olmak ve yetki, mantığı ortadan kaldırıyor mu? Her ay düzenli çıkan bir derginin çalışanı nasıl zaman bulur da bu kadar örgütle ilişki içinde olur? Ben şahsen, bu duruma hiç şaşırmadım. Çünkü bu tür düzmece iddialara muhatap olan birisiyim.

Hocam kendine dikkat et. Benim yazdığım mektup sizi PKK ile ilişkilendirebilir! Yazın "suçluyu övme" kapsamına girebilir! Belirttiğin halkalarla ilgili verdiğin isimler sizin uluslararası illegal örgütlerle ilişkilenmenize neden olabilir! Hatta *Bilim ve Gelecek* dergisi örgütler arası ideolojik bir yayın organı ve haberleşme için çıkarılan bir dergi de olabilir!

Ben savcı olsam tutuklanmanız için birçok neden bulabilirdim. İndirimli kitap kampanyası, parası olmayanlara bedava kitap gönderme... Hele hele bu kurslar başınızı iyice ağrıtır. İstanbul, Ankara'da yapılan bilim kurslarıyla geniş bir ağ örmüşsün! Bunların izahını nasıl yapacaksın, doğrusu merak ediyorum. Ama şanslısın. Şimdi sanırım Filistin askısı ve elektrik verme gibi işkenceler yok. Ben yakalandığımda "bilmiyorum" dediğimde, Filistin askısı, elektrik... aklına gelebilecek her şeyi denediler. Yani adamlar istese insan Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını da üstlenir ve anlatır. Gerçekten bilmediğim için benim de sorguda en çok kullandığım kelime bilmiyorum kelimesiydi. Ama para etmedi... Hem işkencemizi doya doya yaşadık, tadı hala damağımızda, hem de yatıyoruz içerde, 18. yılımızı doldurduk. Kaldı 12 yılımız, onu da bitiririz.

Ayrıca sizin bilmiyorum deme şansınız da yok. Bilim bilmektir, bununla uğraşıyorsunuz, bilmemek gibi bir savunmanız olamaz. Ben dergi için üzülüyorum. Alıştık dergiye, dergi ailesinin bir ferdi gibi olduk.

Hakikaten çok üzüldüm ve sinirlendim. Yani bu memlekette dürüst, cesur, bağımsız yaşamak suç mudur? Çok geçmiş olsun. Tavrınızı çok anlamlı ve değerli buluyorum. Bu, Baha için de güç ve moral olur içerdeyken. Keşke yapabileceğim bir şey olsaydı. Yine de yapabileceğim bir şey varsa ne gerekiyorsa yapmaya hazırım.

Bu ülkenin aydın yazarları eğer bu durumlarda sessiz kalırlarsa bilsinler ki bir sonrakinde sıra onlara da gelecek. Baha'ya ulaşabiliyorsanız, geçmiş olsun dileklerimi iletin. Selam ve saygılarımı sunuyorum. Tüm çalışanlara başarılar diliyorum.

Nevzat Çapkın
Siirt F tipi kapalı cezaevi

Irvin Yalom da ateist

Sayın Özlem Özdemir,

Öncelikle Kasım 2010 tarihli *Bilim ve Gelecek* dergisindeki "Yaratıcıya ihtiyacı olmayan bilim insanları" başlıklı yazınızdan dolayı kutlarım; önemli, vurgulanması gereken bir konuya yer vermişsiniz. Listeye eklenebilecek isimler olarak aklıma hemen ünlü psikiyatrist Irvin Yalom geliyor. Ateist olduğunu "Güneşe Bakmak Ölümle Yüzleşmek" adlı kitabında belirtiyor. Kitabı özellikle tavsiye ederim. Onun dışında hakkındaki tüm spekülasyonlara rağmen Einstein'ın da rahatlıkla bu kategoriye dahil edilebileceğini düşünüyorum.

Mehmet Aktulga

Ağır hapishane koşulları

Merhaba Dostlar,

Bir süredir yazdığımız dilekçe ve mektuplarla ağır müebbetlik tutsakların koşullarının ne kadar ağır olduğunu ifade ediyor, bu koşulların düzeltilmesini ve bu konuda duyarlılık gösterilmesini talep ediyoruz. Bu konuda çeşitli resmi devlet kurumlarına olduğu gibi, ayrıca, demokratik-ilerici kurum ve kişilere de yazmaktayız.

Sorunun birebir muhatabı durumunda bulunan Bakanlık, Hapishane İdaresi ve savcısı bu soruna da vurdumduymaz bir tavırla yaklaşıyor, sorunun çözümü değil derinleşmesi yönünde katı bir yaklaşım sergiliyorlar. Hapishane İdaresi aldığı kararlarla bu yaklaşımını pekiştirmektedir.

Hapishane İdaresi, ağırlaştırılmış müebbetlik tutsakların havalandırmaya aynı saatte, beraber (3 kişi) çıkma talebini "Havalandırma bahçesinde kamera bulunmadığı, infaz koruma memurlarının gözetiminin mümkün olmadığından güvenlik zafiyeti yaratacağından, hükümlülerin birbirlerini yaralama ve öldürme riskin bulunduğu..." gerekçesiyle reddediyor. Oysa aynı hapishane idaresi üç kişilik hücrelerde kaldığında sorun yaşayan tutsakların ayrılma, hücre değiştirme taleplerine "birbirinizi öldürün", "burası babanızın çiftliği mi?" şeklinde karşılık vererek tutsakların güvenliğini ne kadar önemsediğini göstermektedir. 19 Aralık 2000 yılında yapılan, tutsakların "hayatlarını kurtarmak" diye gerekçelendirilen ve adına "Hayata Dönüş Operasyonu" denilen katliamı unutmuş değiliz.

Yine Hapishane İdaresi tutsakların asgari olarak 8 saat havalandırma hakkından yararlanma talebine de benzer şekilde karşılık veriyor. Bir tutsağın diğerlerinden ayrı olarak en fazla 3 saat havalandırmaya çıkarılacağını belirtiyor ve bu süreyi de belli şartlara bağlıyor. "Can güvenliği" bahanesine sığınarak tutsakların haklı talebinin önünü almaya çalışmakla kalmıyor, yasayı da kendi keyfine göre yorumluyor. Yasada alt sınır olarak havalandırmaya bir saat çıkarılacağı belirtilmiş olmakla beraber üst sınır belirlemediği gibi bu sürenin arttırılacağına yer verilmiştir. Hapishane İdaresi her tutsağı ayrı ayrı üç saat çıkararak onların birlikte 9 saat çıkmasını çeşitli bahanelerle engelliyor.

Bugün hapishanelerde tecritin en ağırını, en damıtılmış haliyle ağırlaştırılmış müebbetlik tutsaklar yaşamaktadır. Yan hücrelerinde kalan bir başka tutsakla sosyal iletişimine dahi fırsat tanınmıyor. Bütün bunlar yeterli görünmüyor olmalı ki, çeşitli karar ve uygulamalarla içinde bulundukları koşullar daha da ağırlaştırılmaya çalışılıyor.

Tüm *Bilim ve Gelecek* çalışanlarına başarılar diliyoruz.

Fatih Ergin Arpaç
Tekirdağ F Tipi Cezaevi

"Ölümünün 30. yılında Nusret Hızır"

Mantıkçı pozitivizmin Türkiye'de tanınmasına ve yayılmasına büyük katkılarda bulunan Nusret Hızır'ı ölümünün 30. yılında anmak maksadıyla DTCF Bilim Tarihi Anabilim Dalı ile Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi bir günlük bir bilimsel etkinlik düzenleyecektir.

Bu etkinlikte yer alan katılımcılar, Nusret Hızır'ın yaşamından kesitler sunarak ve çalışmalarını tanıtarak, onun düşünce ve eğitim hayatımızdaki yerini göstermeye çalışacaklardır.

DTCF Bilim Tarihi Anabilim Dalı ile Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'nin Ortak Etkinliği

21 Aralık 2010

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Muzaffer Göker Salonu

10.00 - 10.30
Açılış Konuşmaları
Prof. Dr. Remzi Demir
Prof. Dr. Rahmi Er, DTCF Dekanı

Nusret Hızır'dan Anılar
10.30 - 11.15
Osman Hızır: Nusret Hızır ve Ailesi
Zeynep Altıok Akatlı: Füsun Akatlı'nın Hocası Olarak Nusret Hızır

Birinci Oturum:
11.15 - 12.15
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Erdinç Sayan (ODTÜ Felsefe Bölümü)
Prof. Dr. Remzi Demir (DTCF Felsefe Bölümü): Bilim Felsefesinin Türkiye'ye Girişi (Genel Bir Bakış)
Prof. Dr. Yaman Örs: (AÜTF Deontoloji A. D. Em. Öğretim Üyesi): Nusret Hızır'ın Gözüyle
"Pozitivizm", Viyana Çevresi ve Mantıkçı Empirisizm: Genel Bir Değerlendirme

İkinci Oturum:
13.30 - 15.00
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan (DTCF Felsefe Bölümü)
Prof. Dr. David Grünberg, Prof. Dr. Teo Grünberg (ODTÜ Felsefe Bölümü): Nusret Hızır'da Bilim - Felsefe İlişkisi: Bir Değerlendirme
Yrd. Doç. Dr. İnan Kalaycıoğulları (DTCF Felsefe Bölümü): Nusret Hızır'ın DTCF Yılları
Arş. Gör. Ömer Faik Anlı (DTCF Felsefe Bölümü): Bilimsel Felsefenin Güncelliği

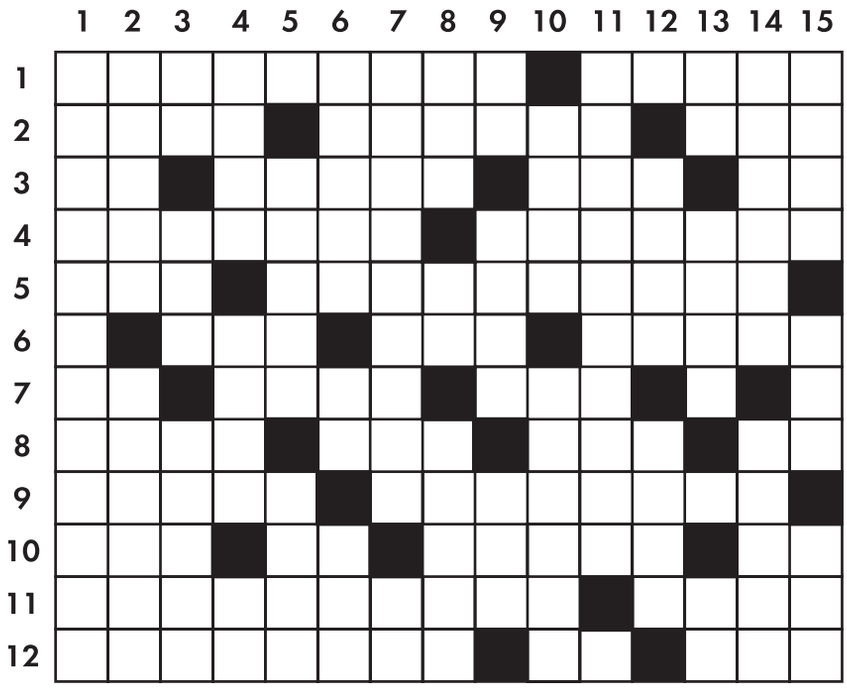
Genel Bir Değerlendirme ve Dilekler
15.00 - 15.30
Sunuş: Prof. Dr. Yaman Örs
Çalıştay Sekreteri: Yrd. Doç. Dr. İnan Kalaycıoğulları
İletişim: 312 310 32 80/1252 – ikalayci@humanity.ankara.edu.tr

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) *Günden Güne*, *Alıcı Kuş*, *Ay Ayakta Değildi* gibi yapıtları da üretmiş, geçenlerde yitirdiğimiz 1925 doğumlu ünlü şairimiz. – Yan, yön.
2) Antalya il merkezine yakın ünlü plaj. – Mazlumun hakkı. – Bir etkinliğin geçici bir süre durdurulması.
3) Lityum'un simgesi. – Barındırma. – Divit, yazı hokkası. – Galyum'un simgesi.
4) Vakit kazanmak için aldatma. – Dişçilikte kullanılan, cıva ile bakır ya da cıva, gümüş ve kalay bileşiği.
5) "Ölür ise … ölür / Canlar ölesi değil." (Yunus Emre) – Türkiye'ye bulmacayı ve briçi tattıran ve sevdiren geçenlerde yitirdiğimiz 1924 doğumlu gazeteci yazar.
6) Başrolünü Ewan Mc Gregor'un oynadığı bir Micheal Bay filmi. – Tez, iddia. – Sekiz kiloluk tahıl ölçeği.
7) Duman lekesi. – Saban, pulluk ya da traktörün toprakta açtığı iz, çizgi. – Meryem Ana duasının ilk sözcüğü.
8) "Anayurt …" (Yusuf Atılgan'ın filme de çekilmiş romanı). - Tasavvufta insan gönlünde gizli olan, başkaları tarafından bilinmeyen tanrısal gerçek. – Kayınbirader. – Genişlik.
9) "… - Harbiye" (Peyami Safa'nın bir yapıtı). – Avrupa'da bir ülke.
10) Dinsel inançları olmayan. – "… çuha kara çuha / çuha kenarı yuka / Kaç gündür görmemişim / Az kaldı canım çıka (Bekir Karakaş – Diyarbakır türküsü). - Sıkıntı, keder, bela. – Denk.
11) Nisaiye. – Tokat'ın bir ilçesi.
12) Euripides'in MÖ 422'de sahnelenen trajedisi. – Japon lirik dramı. – Ruh.

Yukarıdan aşağıya

1) Toprak, dışkı gibi besin olmayan maddelerin yenilmesi olarak kendini gösteren beslenme davranışı bozukluğu.
2) Bir hükümdara vergi veren halk. – Durağan, duruk.
3) İran'ın plaka imi. – Pearl S. Buck'ın ünlü romanı. – Döleşi, plasenta.
4) Özne. – "Salvador …" (İspanyolların ünlü ressamı). – Mısır'ın plaka imi.
5) Bir burç. – Bir renk.
6) En büyük, en yüksek. – Osminyum'un simgesi. – " … Adı Yeşil" (Çetin Ağaçe'nin bir araştırması).
7) Bağnaz. – M. Sadık Aslankara'nın bir romanı.
8) İngiltere'de çok sevilen bir bira cinsi. – Eski Mısır'da Güneş tanrısı. – Onikiadalar'ın en büyüğü.
9) Radyumun simgesi. – "… sarı, nar kırmızı, sonbahar / Her yıl biraz daha benimsediğim" (C. Sıtkı Tarancı). – "… Kapoor" (*Avare* filminin unutulmaz Hintli artisti).
10) Yarış atlarına verilen güçlendirici yem. – Sergen.
11) *Çerkez Ethem Olayı*, *Alevilik Olayı*, *Atatürk ve Aleviler*, *Şamanizm*, *Osmanlı'da Toplumsal Düzen* gibi çalışmaları da bulunan geçenlerde yitirdiğimiz 1951 Erzincan doğumlu araştırmacı yazarımız.
12) Yalvaç, resül, peygamber. – Uyarı.
13) Alan ölçüsü hektar'ın kısaltması. – Bıkma, usanma. – "… yalağı" (hırsızların saklanıp barındıkları yer).
14) Diyarbakır'ın bir ilçesi. – Başlangıcı olmayan.
15) Yemek, yiyecek. – Şerif Gören'in 1984 yılında yaptığı bir film. – "… gözlerine neşe veren bir çiçek olsam / Busenle sararsam o güzel sinede solsam." (Kürdilihicazkar – Mısırlı İbrahim Efendi).

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	B	E	K	L	A	N	A	L	G	A	N	■	B	A	L
2	E	L	E	R	K	İ	■	E	H	R	İ	M	E	N	■
3	R	İ	M	■	S	N	İ	K	■	İ	Z	A	N	■	B
4	E	F	E	L	E	N	M	E	K	■	A	R	İ	Z	A
5	K	■	R	A	K	İ	P	■	R	A	M	A	Z	A	N
6	E	Z	A	N	İ	■	A	S	A	Y	İ	Ş	■	M	A
7	T	E	L	E	■	A	L	E	V	■	Y	O	B	A	Z
8	■	U	T	■	A	K	A	■	A	S	E	T	O	N	■
9	A	G	I	L	T	I	■	İ	T	A	■	U	Z	■	O
10	İ	M	■	A	L	N	A	Ç	■	L	İ	■	A	Ş	K
11	L	A	Z	■	E	C	D	E	R	A	K	I	Ş	I	K
12	E	■	A	L	T	I	■	L	A	M	İ	S	■	K	A

Kasım sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Levent Ülgen (Antalya), Tufan Yaşar (İzmir)** ve **Sevim Tufan (Kayseri)** Haluk Eyidoğan'ın Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *Deprem* adlı kitabını kazandı. Aralık bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz 3 kişi, Metin Hotinli'nin Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *50 Soruda büyük patlama kuramı* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Aralık tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

